

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÂZERÛNÎ'NİN BEY' BÎ'L-VEFÂ
RİSALESİ: TAHKİK VE TAHLİLİ

Rukiye YİĞİT

2501170387

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Şükrü ÖZEN

İSTANBUL-2020

ÖZ
KÂZERÛNÎ’NİN BEY‘ BÎ’L-VEFÂ RİSALESİ:
TAHKİK VE TAHLİLİ
RUKİYE YİĞİT

Çalışmamızda tahkik ve tahlilini yaptığımız *İşâretü ba ‘zı ehli ‘l-vefâ bi-cem ‘i ahkâmi bey ‘i ‘l-vefâ* adlı eser, Mekke’de yaşamış Kâzerûnî diye tanınan Afîfüddîn Abdullah b. Hasan tarafından kaleme alınmıştır. Eser, İslam Hukuk külliyatında risale türünde telif edilmiştir. Bu konuda yazılmış bilinen en kapsamlı eser olması açısından önem arz etmektedir. Çalışmamız, giriş ve sonuç hariç dört bölümden oluşmaktadır. Önsöz ve girişte araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, metodu ve kaynaklarına değinilmiştir. Birinci bölümde müellifin hayatı, yaşadığı çevre, ilmî kişiliği, döneminin siyasi ve ilmî koşulları gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde müellifin metodu üzerinde durulmuş, eserde atıfta bulunulan kaynaklar tespit edilerek müellifleriyle birlikte tanıtılmış, böylece eser kaynakları açısından tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde Kâzerûnî’nin risalesi başta olmak üzere konuyla ilgili diğer Hanefî fıkıh kaynaklarına başvurularak bey‘ bi’l-vefânın tanımı, uygulamaları, ortaya çıkışı, hükmü, müellifin yaşadığı dönemde Mekke ulemasının konuya bakışı ve diğer mezhep kaynaklarında bey‘ bi’l-vefânın nasıl yer aldığı konularına değinilmiştir. Böylece literatüre katkısının daha net anlaşılması, bu konuda yazılmış en kapsamlı eser olduğu iddiasının doğrulanması ve ortaya çıkışından müellifin yaşadığı döneme kadar bey‘ bi’l-vefâ ile ilgili hangi meselelerin vurgulandığı görülmüş olacaktır. Dördüncü bölümde ise eserin tamamı tahkik edilerek nüsha farklılıklarına dipnotta yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bey‘ bi’l-vefâ, Kâzerûnî, risale, Hanefî mezhebi, yazma eser.

ABSTRACT
KĀZARŪNĪ'S RISĀLA OF BAY' BIL-WAFĀ:
CRITICAL EDITION AND ANALYSIS

Rukiye Yiğit

The work, which the researcher has examined its analysis and critical edition in this study, titled "*Ishārāt ba'd ahl al- wafā' bi-jam' aḥkām bay' il-wafā*", was written by Afīfuddīn Abd Allāh ibn Ḥasan who lived in Mecca and was known as Kāzarūnī. This work was written as a risāla within Islamic Law corpus. It is significant in terms of being the most comprehensive work on this subject. This study consists of four chapters, excluding the introduction and conclusion. In the preface and introduction, the subject, purpose, scope, method, and sources of the research are mentioned. The first chapter introduces the author of the treatise, the environment he lived in, his scholarly identity, and the historical circumstances. In the second chapter, the author's method and the sources he referred to in his work are addressed, furthermore, the authors of these sources are determined, hence, the work is analyzed through its references. The third chapter defines *bay' bi-al-wafā* (a contract for sale subject to a right of redemption), its practices, emergence, and the approach of the Meccan scholars of the author's era by referring to Hanafī fiqh literature, particularly, in the treatise of Kāzarūnī and the explanation of how *bay' bi-al-wafā* took place in the sources of other schools of Islamic Law. Thus, the contribution of the work to literature will be more clearly understood and the claim will be confirmed regarding that it is the most comprehensive work in the literature on the subject while presenting the subjects related to *bay' bi-al-wafā* and most emphasized until the author's era. In the fourth chapter, a critical edition of the entire manuscript has been performed.

Keywords: Bay' bil-wafā, risāla, Ḥanafī maḍhab, Kāzarūnī, manuscript.

ÖNSÖZ

İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ adlı eser bey' bi'l-vefâ konulu bir fıkıh risalesidir. Müellif eserinde bu konuyla ilgili meselelerin İslam hukukundaki yerini, Hanefî mezhebinin temel kaynakları ve Mekke ulemasının görüşlerinden faydalanarak tespit etmeye çalışmıştır. Müellifin bu eseri, Hanefî mezhebinde bey' bi'l-vefâ ile ilgili tartışmalar hakkında genel bir çerçeve çizmekle birlikte meselenin Mekke'deki yansımalarını göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Böylece konunun İslam hukukundaki gelişiminin görülmesinin yanı sıra, uygulandığı toplumlarda ortaya çıkan problemler somut örnekler üzerinden gösterilmiş olacaktır. Bu sebeple çalışma kapsamında Kâzerûnî'nin söz konusu bey' bi'l-vefâ risalesinin tahkik ve tahlili ile ilim camiasına bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Buna ek olarak müellifin ilmî kişiliği, yaşadığı dönemin siyasi ve ilmî koşulları gibi konulara da değinilmiştir. İkinci bölümde, eser üslup ve muhteva açısından değerlendirilerek yapılan atıfların kaynakları tespit edilmiş ve bu kaynaklar müellifleriyle birlikte tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde bey' bi'l-vefânın tanımı, uygulamaları, ortaya çıkışı ve hükmü konuları Kâzerûnî'nin risalesi ve temel Hanefî fıkıh kaynakları üzerinden ele alınmıştır. Böylece temel fıkıh eserlerindeki meselelerin Kâzerûnî'nin eserinde hangi oranda yer aldığı görülmüştür. Daha sonra müellifin eserinde zikrettiği Mekke ulemasının bey' bi'l-vefâ ile ilgili görüşlerine yer verilerek konunun Mekke'de nasıl ele alındığına değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise eserin tamamı tahkik edilmiştir. Nüsha farklarına dipnotlarda işaret edilmiştir.

Çalışmamı başından beri takip ederek beni yönlendiren, tezimi satır satır okuyarak düzeltmeleriyle katkı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Şükrü Özen'e saygı ve şükranlarımı sunarım. Tez jürisinde görüş ve önerilerinden bolca istifade ettiğim Prof. Dr. Bilal Aybakan ve Doç. Dr. Süleyman Kaya'ya müteşekkirim. Her daim maddi ve manevi desteğini hissettiğim değerli hocam Muhammed Emin Kılıç'a, tez sürecinde desteklerini esirgemeyen Nimet İpek ve Esra Yıldız ablalarım, arkadaşlarım Nazan Lila ve Aseel Hammad'a, kardeşim Feride Nur'a ve sevgili Vefâ arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim. Son olarak bu günlere gelmemde en büyük

katkıya sahip olan, dualarını hiçbir zaman esirgemeyen anne ve babama şükran ve hürmetlerimi sunarım.

Rukiye YİĞİT

İSTANBUL, 2020.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂZERÛNÎ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. Kâzerûnî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği	5
A. Kâzerûnî'nin Hayatı.....	5
B. Hocaları.....	6
C. Eserleri	7
1. İslam Hukukuna Dair Eserleri.....	9
a. <i>İcâbetü 's-sâilîn bi-fetâva 'l-müteahhirîn</i>	9
(1) Kâriulhidâye Sirâceddîn.....	12
(2) İbn Hacer el-Askalânî.....	12
(3) Kâsım b. Kutluboğa.....	13
(4) Şehâbeddîn İbnü'ş-Şelebî (Çelebi).....	14
(5) Zeynüddîn İbn Nüceym.....	15
(6) Muhammed b. Abdullah Timurtâşî	16
(7) Hânûtî	16
(8) Abdurrahman b. İsa el-Mürşidî	17
(9) Muhammed Hüseyin b. Ali et-Tûrî el-Hanefî el-Kâdirî ...	18

b. <i>Akrabu 'l-mesâlik ilâ Buğyetü 'n-nâsik</i>	18
c. <i>Gurretü ayni 'l-fakîhi 'n-nahrîr fî mesâili 'l-ferâğ ve 't-takrîr</i> ...	19
d. <i>el-Fevâidü 'l-afîfe</i>	20
e. <i>Tezkiretü 'l-afîfe fî fikhi 'l-Hanefiyye</i>	21
f. <i>el-Kavlü 's-sâib fî lüzûmi 'l-cezâi bi-terki 'l-vâcib</i>	21
g. <i>Teşnîfü 'l-esmâ ' bi-ma'ne 'ş-şehâde bi'ş-şühreti ve 's-semâ ' ...</i>	21
h. <i>Risâle fî enne 'ş-şerîk fî 'ş-şirbi leyse lehû ihdâsü şey'in yudırru bi- şerîkihî</i>	22
ı. <i>Risâle fî 's-sabiyyi 'l-muhrim izâ belağa ba 'de duhûli vakti 'l-vukûf ve hüve bi-arzı Arefe hel lehû tecdîdü 'l-ihrâm li 'l-farzi em lâ</i>	22
i. <i>Risâle fî beyân kavli 'l-ulemâ "Nassu 'l-vâkıf ke-nassı 'ş-Şâri "</i>	22
j. <i>el-Âyetü 'l-beyyine fî duhûli evlâdi 'l-benât</i>	23
k. <i>Risâle fî hulli ekli saydi 'l-bundukıyye</i>	23
l. <i>Te 'yîdi kavli 'l-muhtâr</i>	23
m. <i>Îşâretü 'r-rifâk fî ahkâmi bey 'u 'l-vifâk</i>	24
n. <i>Risâle Kavli 'l-vefî fî ahkâmi 'l-vasiyye ve 'l-vasî</i>	24
o. <i>Şerh alâ el-Mensiki 'l-Kutbî</i>	24
ö. <i>Risâletü Kavli 'l-mahkî</i>	24
p. <i>Fi 'n-nakî alâ el-müfteri 'ş-şakî</i>	25
2. <i>İslam Hukuk Usûlüne Dair Eseri</i>	25
<i>Müyessirü 'l-vusûl ilâ Lübbi 'l-usûl</i>	25
3. <i>Tefsire Dair Eseri</i>	26
<i>Hâşiye alâ Tefsîri 'l-Beyzâvî</i>	26
4. <i>Hesap İlmine Dair Eseri</i>	26
<i>Ref' u' n-nikâb bi-şerhi Nüzheti 't-tüllâb</i>	26
D. <i>İlmî Kişiliği</i>	26

II. Kâzerûnî'nin Yaşadığı Dönem ve Siyasi Durum	27
A. Kâzerûnî'nin Yaşadığı Dönemde Osmanlı Devleti'nde Siyasi, Sosyal, İlmî ve Ekonomik Hayat	27
B. Kâzerûnî'nin Yaşadığı Dönemde Mekke İdari Yönetimi.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

KÂZERÛNÎ'NİN İŞÂRETÜ BA'Zİ EHLİ'L-VEFÂ Bİ -CEM'İ

AHKÂMÎ BEY'Î'L-VEFÂ ADLI ESERİ VE TAHLİLİ

I. Eserin Muhtevası, Konuların Tertibi ve Yazma Nüshaları	31
A. Eserin Adı, Telif Amacı ve Müellife Aidiyeti	31
B. Eserin Muhtevası	32
C. Eserin Konuları ve Tertibi	33
D. Nüshaların Tanıtımı ve Nüshalar Arası Farklar.....	34
1. Tahkikte Esas Alınan Nüshalar	34
a. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Nüshası (س)	34
b. D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Nüshası (ب).....	36
II. Eserin Üslup Bakımından Tahlili	38
A. Eserin Kaynakları	38
1. Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hinduvânî el-Belhî (ö. 362/973): <i>Garîbü'r-rivâye</i>	38
2. Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983): <i>Uyûnü'l-mesâil</i>	39
3. Kadı Hasan/Hüseyin Mâtürîdî (ö. 450/1058 civarı): <i>Fetâva el-Mâtürîdiyye</i>	40
4. Ebû Şücâ' Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Alevî.....	40
5. Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Hüseyin) Rüknu'l-İslâm Ali b. Hüseyin es-Suğdî (ö. 461/1068).....	41

6. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 ?): <i>el-Mebsût</i>	42
7. Saîd b. Ali es-Semerkindî (ö. 500/1106?): <i>Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hükkâm/hisâm fi'l-hiyel ve 'l-mehâric</i>	42
8. Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmuddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141): <i>el-Fetâvâ's-suğrâ....</i>	43
<i>el-'Udde</i>	44
9. Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî (ö. 537/1142): <i>el-Fetâva 'n-Nesefiyye</i>	45
10. Ebü'l-Kâsım Nâsiruddîn Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali el-Alevî el-Hasenî el-Medenî es-Semerkindî (ö. 556/1161): <i>el-Mültekât fi'l-fetâva 'l-Hanefiyye ve Câmi 'u'l-fetâvâ</i>	47
11. Rûkneddîn Ebû Bekir Muhammed b. İbn Ebü'l-Mefâhir b. Abdürreşîd el-Kirmânî el-Hanefî (ö. 565/1169): <i>Cevâhirü 'l-fetâvâ</i>	48
12. Abdülkerîm b. Yusuf. Muhammed b. Abbâs Alâeddîn Ebî Nasr ed-Dînârî el-Hanefî (ö. 590/1194): <i>Fetâva 'd-Dînârî</i>	48
13. Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Ebî'l-Kâsım b. Mahmud b. Abdilaziz el-Özcendî el-Fergânî (ö. 592/1196): <i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	48
14. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebû Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî er-Riştânî (ö. 593/1197).....	49
a. <i>el-Hidâye</i>	50
b. <i>Muhtârâtü 'n-nevâzil</i>	51
15. Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219): <i>el-Muhîtü 'l-Burhânî ve Zahîretü 'l-fetâvâ</i>	51
16. Ebü'r-Recâ Necmeddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260).....	52

a. <i>el-Kunye/ Kinye</i>	53
b. <i>Hâvî mesâ'ili'l-Münye/ Kitâbü'l-hâvî, el-Hâvî li-mesâ'ili'l-Münye, el-Hâvî fî mesâ'ili'l-vâkı'ât</i>	54
c. <i>el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l- Kudûrî</i>	54
17. Necmü'l-Eimme el-Buhârî.....	54
18. Ebü'l-Feth Zeynüddîn Abdürrahim b. Ebû Bekir İmâdüddîn b. Ali el-Mergînânî (ö. 670/1271): <i>el-Fusûlü'l-İmâdiyye/Fusûlü'l-ihkâm li usûli'l-ahkâm</i>	55
19. Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284): <i>el-Muhtâr li'l-fetvâ</i>	56
20. Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314)	56
21. Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bârî ez-Zeylî (ö. 743/1343): <i>Tebyînü'l-hakâ'ik</i>	58
22. Âlim b. Alâ' (ö. 786/1384): <i>el-Fetâva't-Tâtârhanîyye</i>	59
23. Râdıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd ez-Zebîdî el-Yemenî (ö. 800/1397): <i>es-Siracü'l-vehhâc</i>	59
24. Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddîn Mahmud (ö. 823/1420): <i>Câmiu'l-Fusûleyn</i>	60
25. Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424): <i>el-Fetâvâ el-Bezzâziyye</i>	62
26. Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî (ö. 849/1445 sonrası): <i>Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm</i>	63
27. Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî el-Mahallî (ö. 854/1450 ?): <i>el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf</i>	64
28. Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451): <i>Remzü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik</i>	64

29. Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necmeddîn Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî (ö. 871/1466)	65
30. Şehâbeddîn İbnü's-Şelebî(Çelebi): <i>Fetâvâ el-Halebî</i>	66
31. Kâdı Alâüddîn Ahmed b. Muhammed el-Müderriş (ö. 949/1542)	66
32. Salâhüddîn Muhammed b. Muhammed et-Trablûsî el-Hanefî	66
33. Muhammed Cârullah b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre (ö. 960/1553 ?): <i>Fetâvâ Hanefiyye</i>	67
34. Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563)..	68
a. <i>el-Bahrü'r-râ'ik</i>	68
b. <i>el-Eşbâh ve'n nezâ'ir</i>	68
35. Kutbüddîn b. Alaeddîn en-Nehrevâlî el-Mekkî el-Hanefî (ö. 990/1582)	69
36. Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598)	70
a. <i>Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr</i>	70
b. <i>Minehü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr</i>	71
37. Ali b. Cârullah b. Ebü'l-Yümn Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 1010/1601)	71
38. Nişancızâde (ö. 1031/1621): <i>Nûrü'l-'ayn fî ıslâhi Câmi'i'l-Fusûleyn</i>	72
39. Sâlih b. Muhammed b. Abdillâh et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1055/1645)	72
40. Hanîfüddîn İbn Allame Abdurrahman el-Mürşidî (ö. 1067/1659)	73
41. Abdülcevâd b. Muhammed b. Ahmed el-Menûfî el-Mısrî el-Mekkî eş-Şâfiî (ö. 1068/1658)	73

42. Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâ el-Mısrî (ö. 1069/1659): <i>Teysîrû'l-makâsıd bi-şerhi Nazmi'l-ferâ'id</i>	74
43. Seyyid Sâdık b. Ahmed b. Muhammed b. Mîr Pâdişâh el-Haneff (ö. 1079/1669).....	75
44. Hayreddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî er-Remlî (ö. 1081/1671): <i>el-Fetâva'l-Hayriyye</i>	75
45. Abdülkâdir b. Yusuf b. Muhammed el-Kâdirî (ö. 1084/1674): <i>Vâkıatü'l-müftîn/ Fetâvâ Kâdirî/ el-Fetâva'l-Kâdiriyye</i>	75
46. Âhû Mecdüddîn Es'ad b. Yusuf b. Ali el-Buhârî es-Sayrafî (ö. 1088/1677): <i>el-Fetâva's-Sayrafiyye</i>	77
47. Alâeddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677): <i>ed-Dürrü'l-muhtâr</i>	77
48. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısrî (ö. 1098/1687): <i>Gamzü uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir</i>	79
49. Pîrîzâde Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin (ö. 1099/1688)	80
50. Abdullah b. Abdülkerîm b. el-Halifetî el-Abbâsî el-Medenî (ö. 1152/1739)	81
51. Afîfüddîn Abdullah b. Hasan el-Kâzerunî (ö. 1110/1698): <i>İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l-müteahhirîn/ Fetâvâ Kâzerûnî/ Fetâvâ Hânûtî</i> ...	82
B. Eserde Yapılan Atıfların Kontrolü.....	82
C. Müellifin Metodu.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEY' Bİ'L-VEFÂ

I. Bey' bi'l-vefâ'nın Tanımı, Uygulamaları, Ortaya Çıkışı ve Akde Konu Olan Mallar	85
A. Bey' bi'l-vefâ'nın Tanımı.....	85
B. Bey' bi'l-vefâ'nın Ortaya Çıkışı.....	87

C. Bey' bi'l-vefâ Uygulamaları.....	89
D. Bey' bi'l-vefâ'ya Konu Olan Mallar	90
II. Bey' bi'l-vefâ'nın Hükümü ve Hukuki Sonuçları.....	91
A. Bey' bi'l-vefânın Rehin Hükümünde Olduğu Görüşü.....	91
B. Bey' bi'l-vefâ'nın Sahih Satım Akdi Hükümünde Olduğu Görüşü	93
C. Bey' bi'l-vefâ'nın Şarta Göre Fasit veya Sahih Satım Akdi Hükümünde Olduğu Görüşü.....	95
D. Bey' bi'l-vefâ'nın Fasit Satım Akdi Hükümünde Olduğu Görüşü. 96	
E. Malın Değeri ve Borç Arasındaki Farka Binaen Sahih Satım Akdi veya Rehin Hükümünde Olduğu Görüşü.....	97
F. Müşteri Açısından Sahih Satım ve Satıcı Açısından Rehin Hükümünde Olduğu Görüşü.....	97
G. İkrahtaki Satım Hükümünde Olduğu Görüşü.....	97
H. Mürekkep Bir Akit Hükümünde Olduğu Görüşü	98
III. Mekke Ulemasının Bey' bi'l-vefâ ile İlgili Meselelere Dair Görüşleri	100
A. Satıcının Borcunu Ödemesiyle Bey' bi'l-vefâ İle Satılan Maldaki Kira Akdinin Hükümü	101
B. Bey' bi'l-vefâ İle Evini Satan Kişinin İstiğlâl Yoluyla Evi Kiraladıktan Sonra Vefat Etmesi Durumunda İcâre Akdinin Hükümü ve Alacağın Durumu	102
C. Bey' bi'l-vefâda Müşteri Malı Verip Alacağını Talep Ederse Satıcı Borcunu Ödemeye Zorlanır mı?	103
D. Müşâ Malda Ortaklardan Birinin Hisselerini Bey' bi'l-vefâ İle Satması	104
E. Bey' bi'l-vefâ ile Satılan Malın Tamiri Satıcının Sorumluluğu Altındadır ve Müşteri Malın Tamirine Zorlanamaz	105

F. Bey' bi'l-vefâda Satıcının Borcunun Bir Kısmını Ödemesi Halinde Malın Mülkiyeti Kime Aittir?.....	107
G. Bey' bi'l-vefâda Tevliye	107
H. Bey' bi'l-vefâ ile Satılan Malın Başkasına Temliki	108
İ. Bey' bi'l-vefâda Menkulün Satımı Bağlamında Mina Evlerinin Satılması	109
J. Bey' bi'l-vefâ Davalarında Zaman Aşımı	111
K. Bey' bi'l-vefâyla Kiralanan Malın Gasba Konu Olması	113
L. Bey' bi'l-vefâ'nın Vekâlet Yoluyla Yapılması Halinde Olası Bir Dava Durumunda İspat Yükümlülüğü.....	114
IV. Diğer Mezheplerde Bey' bi'l-vefâ.....	115
V. Genel Değerlendirme	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂZERÛNÎ'NİN BEY' BÎ'L-VEFÂ RİSALESİNİN

TAHKİKLİ ARAPÇA METNİ

(S. 120-198)

SONUÇ	199
KAYNAKÇA	204
EKLER	224

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev	: Çeviren
Hzr.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
nşr.	: Neşir
ö.	: Vefat Tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
y.t.	: Yayım/Yazım tarihi yok
vr.	: Varak
y.y.	: Yayım/Yazım yeri yok
Ed.	: Editör

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları

İslâm hukuk külliyatı şerh, muhtasar, haşiye, ta'lik, risale gibi telif türlerden meydana gelmektedir. Bunlardan biri olan risaleler, çözülmesi gereken güncel hukuki problemlere çözüm üretmek amacıyla kaleme alınan ilmî makalelerdir. Bunlar içerisinde özellikle fikhî konuları ele alan risaleler, güncel problemler hakkında delillere dayanarak yazılmış olmaları, telif edildikleri dönemin şartları, ilmî gündemi ve âlimlerine dair ipuçları içermeleri sebebiyle hukuk tarihinin en önemli kaynakları arasında görülmektedir. Çalışmamızın konusu bu fıkıh risalelerinden biri olan, Kâzerûnî'nin *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ* adlı eseridir.

Bey' bi'l-vefa, klasik fıkıh literatürü içerisinde incelenen bir akittir. Bu akdi diğerlerinden ayıran temel özellik, tarihte faizsiz finans temini için geliştirilmiş bir akit türü olmasıdır. Bu açıdan finansman ihtiyacına bağlı olarak farklı bölgelerde bey' bi'l-vefâ uygulamalarına rastlanmaktadır. Bu çerçevede söz konusu bey' türü fıkhi açıdan farklı tartışma ve eleştirilere konu olmuştur. Fukahanın bir kısmı bu akdin toplumda örf haline gelmiş bir hile-i şeriyye olduğunu söylemektedir.

Bey' bi'l-vefâ ile ilgili tartışmalara ve uygulamalara her ne kadar klasik fûru kitaplarında ve fetva mecmualarında yer verilse de bu eserler, risale türüyle kıyaslandığında konunun bütünüyle anlaşılması için yeterli değildir. Zira bu kaynaklarda konuyla ilgili meselelere detaylı bir şekilde yer verilmediği gözlemlenmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden, Kâzerûnî'nin 17. yüzyılda bey' bi'l-vefâ çerçevesinde kaleme aldığı *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi beyi'l-vefâ* adlı risalesi, konu hakkında Hanefî âlimlerinin yanı sıra Şafî âlimlerinin de görüşlerine yer vermesi ve bu konuda kaleme alınmış en kapsamlı eser olması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Çalışmamızda yazma halindeki bu eser tahkik edilerek ilim âlemine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında müellifin hayatı ve eserleri ele alınmış, atıf yapıldığı tespit edilen kaynaklar müellifleri ile birlikte tanıtılmıştır. Buna ek olarak başlıca Hanefî fıkıh kaynaklarından ve bazı fetâvâ türü eserlerden faydalanılarak bey‘ bi’l-vefânın ortaya çıkışı, meşruiyeti hükmü ve hukuki sonuçları gibi konularla ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Böylece Kâzerûnî’nin eseri üzerinden 17. yy. ve öncesindeki bey‘ bi’l-vefâ merkezli fikhî tartışmalar incelenip bu tartışmalar ışığında söz konusu akde dair uygulamaların fikhî ve iktisadi açıdan nasıl temellendirildiği görülecektir.

Eserde kullanılan kaynaklar hususunda, müellifin genellikle eserinde ele aldığı meselelerin öncesinde veya sonrasında yararlandığı kaynakları belirttiği görülmektedir. Bu sebeple eserin tahkik ve tahlilinde öncelikli olarak bu kaynaklar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerini oluşturan “Müellifin Hayatı ve İlmî Kişiliği” ve “Eserin Kaynakları” başlıkları kapsamında verilen bilgiler, çeşitli tarih ve tabakat eserlerinin yanı sıra TDV İslam Ansiklopedisi’nin maddelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

B. Araştırmanın Metodu

I. Eserin Tahlil Bölümünde İzlenen Metot

İlk olarak Kâzerûnî’nin ailesi, hocası, eserleri ve yaşadığı dönemin şartlarına dair bilgilere yer verilmiştir. Müellifin günümüze ulaşmış eserlerinin yazma nüshaları tespit edilerek bulundukları kütüphanelere ilişkin bilgiler paylaşılmıştır. Tespiti yapılan nüshalara ulaşılmaya çalışılarak müellif ve eserlerine ilişkin bilgilere doğrudan erişmek amaçlanmıştır. Müellifin ulaştığımız eserlerinin incelenmesi suretiyle genellikle fetvalarını naklettiği âlimler tespit edilip tanıtılmıştır.

Müellifin çalışmamızı oluşturan eserinin yazma nüshaları tespit edilerek tanıtılmıştır. Eserin metninde kullanılan kaynaklar hususunda, bazen sadece esere veya müellife bazen de müellifiyle birlikte esere atıf yapıldığı görülmüştür. Yapılan atıflar kontrol edilerek tespit edilen kaynaklar müellifleri birlikte kısaca tanıtılmıştır.

Bey‘ bi‘l-vefânın tanımı, ortaya çıkışı ve âlimlerin bu konudaki ihtilaflarına yer verilerek, konunun Hanefî mezhebi içerisinde nasıl ele alındığına dair genel bir çerçeve çizmek amaçlanmıştır. Böylece Kâzerûnî’nin eserini telif amacı ve eserinde değindiği hususlar daha iyi anlaşılacaktır.

II. Eserin Tahkik Bölümünde İzlenen Metot

Tahkik çalışmalarında yazma nüshalar arasında en makbul olanı, kitabın ve müellifin adını taşıyan ve bizzat müellif tarafından kaleme alınmış olan nüshadır. Birden fazla müellif nüshasının olduğu durumlarda en makbul nüsha kitabın son halini ihtiva eden nüshadır. Müellif nüshasının bulunmadığı durumlarda ise müellife okunmuş veya müellif nüshasıyla karşılaştırılarak düzenlenmiş olan, en değerli nüsha olarak kabul edilmektedir.¹ Elimizdeki nüshalar bu bilgiyle kıyaslandığında, iki nüshadan D.İ.B İstanbul Müftülüğü nüshasındaki mevcut eksik yerlerin metinde kopukluğa yol açtığı görülmüş bu sebeple tahkikte metin seçimi yöntemi tercih edilmiştir. Sonuç olarak Süleymaniye Yazma Eserler Hacı Mahmud Efendi nüshası asıl nüsha kabul edilerek nüshalar arası ortak ifadelerin korunması, ifadede farklılıklar söz konusu olduğunda manaya en uygun olanının tercihi esas alınmıştır.

Tahkikte esas aldığımız Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde bulunan Hacı Mahmud Efendi nüshasına (س), D.İ.B İstanbul Müftülük Kütüphanesi’nde bulunan nüshaya (ب) harfleri rumuz olarak verilmiştir.

Tahkikli metinde asıl nüshaya ait sayfa başlangıçlarını belirtmek amacıyla metin içerisinde köşeli parantez kullanılmıştır. Köşeli parantezlerin içlerine sayfa numarası yazılarak varagin (A) ön yüzü (İ), (B) arka yüzü (ب) harfi ile belirtilmiştir. İki nüsha da aynı şekilde başladığı için ikinci varaktan itibaren sayfa numarası yazılmıştır. Zira tahkikte esas alınan nüshada zahriyye sayfası ilk varak olarak kaydedilmiş, konu ikinci varak itibarıyla anlatılmaya başlanmıştır. Bu nedenle sayfa

¹ Abdulkadir Okan Yılmaz, **İsam Tahkikli Neşir Esasları**, Ankara, İSAM Yayınları, 2018, s. 31.

numaralandırılması işleminde asıl nüshaya mutabık kalınarak tahkikli metinde de mukaddime varağı 2. varak olarak gösterilmiştir.

Asıl nüshanın kenarındaki ilaveler diğer nüshada metnin içinde yer alıyorsa metne ilave edilmiş, farklılıklara dipnotta işaret edilmiştir. Bu ilaveler diğer nüshada mevcut değilse dipnotta hamış şeklinde belirtilmiştir.

Nüshalar arası farklılıklar, nüsha rumuzu ve iki nokta (:) ile birlikte gösterilmiştir. Nüshada Arapça harflerin noktalama yanlışları, hemzenin farklı yazımı gibi yazım hataları dipnotta belirtilmeksizin düzeltilmiştir. Okunamayan kelimeler metindeki halleriyle verilmiştir.

Nüshada eksik olan ifadeler belirtilirken nüshanın rumuzu yazıldıktan sonra (-) işareti kullanılmıştır. Eksik kısım eksi işaretinden sonra ب - من örneğinde olduğu gibi yazılmıştır.

Nüshada fazla olan ifadeler nüsha rumuzu ve (+) işareti akabinde fazla ifadenin ب + على örneğindeki gibi yazılmasıyla gösterilmiştir.

Tahkikli metinde atıfta bulunulan kaynaklar ile yazma eserin metni arasında basit ve anlamı bozmayacak farklılıklar dikkate alınmamıştır.

Tahkikte günümüz yazım kuralları kullanılmış, gerekli görülen bazı kelimeler harekelenmiştir.

Eserde yer alan ve meşhur olmayan eser, şahıs ve yer adları hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

Metinde eser adı belirtilerek doğrudan yapılan atıfların kaynakları tespit edilmiş, bunlara dipnotta işaret etmiştir.

Eserdeki tüm atıflar tespit edilmeye çalışılarak kaynaklardaki yerleri sayfa numaraları ile belirtilmiştir.

Tahkikli metnin oluşturulmasında genel kurallar açısından “İSAM Tahkikli Neşir Esasları” benimsenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂZERÛNÎ’NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. Kâzerûnî’nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

A. Kâzerûnî’nin Hayatı

Tam adı kaynaklarda Afîfüddîn Abdullah b. Hasan el-Kâzerûnî olarak geçen müellif, Mekke’de doğup büyümüş ve Mekkî olarak ün salmasına rağmen İran’ın Kâzerûn beldesine nispetle bu adı almıştır.² Eserlerinden Hanefî fakihi olduğu anlaşılan Kâzerûnî’nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda h. 1102 tarihinde hayatta olduğu belirtilirken³ diğer birtakım kaynaklarda h. 1200’lü yıllarda yaşamış olduğu öne sürülmüştür.⁴ Bu iddialar, Kâzerûnî’nin hocası Hanîfüddîn İbn Allâme Abdurrahman el-Mürşidî’nin (ö. 1067/1659) vefat tarihi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde müellifin 1200’lü yıllarda yaşamış olduğu ihtimalinin mümkün olmadığı kanısına ulaşılacaktır. Ayrıca müellifin kendisine nispet edilen eserler incelendiğinde ulaşılan en erken istinsah tarihinin h. 1079 olması⁵ ve bunlar arasından *Müyessirü’l-vusûl ilâ Lübbi’l-usûl* adlı eserinin Mısır Ezher Kütüphanesi nüshasının son varağındaki ferağ kaydında müellifin söz konusu eseri h. 1062’de tamamladığı bilgisinin yer alması bu

² Adil Nüveyhiz, **Mu‘cemü’l-müfessirîn min sadri’l-İslâm hatta’l-asri’l-hâzir**, Beyrut, Müessesetü Nüveyhiz es-Sekafî, 1983, c. I, s. 306; Ebû Gays Muhammed Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris Ziriklî, **el-A‘lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri’r-ricâli ve’n-nisâ’i mine’l-Arab ve’l-musta‘ribîn ve’l-müsteşrıkîn**, Beyrut, Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1969, s. 79.

³ Nüveyhiz, **Mu‘cemü’l-müfessirîn**, c. I, s.306; Ziriklî, **el-A‘lâm**, s. 79.

⁴ Abdullah b. Muhammed el-Gâzî el-Mekkî, **Nazmü’d-dürer**, Mekke, Mektebetü’l Esediyye, 2004, s. 275.

⁵ Kâzerûnî, **Akrabu’l-mesâlik ilâ Buğyetü’n-nâsik**, 1079, Kral Suud Üniversitesi Ktp., nr. 246-110430, Harem-i şerif Ktp., nr. 2585.

kanıyı destekler niteliktedir.⁶ Bu bilgilere dayanarak Kâzerûnî'nin h. 1040-1110/1630-1698 tarih aralığında hayatta olduğu tahmin edilebilir.

Müellifin hayatına ve ailesine dair detaylı bilgiye ulaşılamamakla birlikte, Abdullah b. Muhammed el-Gâzî el-Mekkî (ö. 1365/1946) *Nazmü'd-dürer* adlı tabakat kitabında, Kâzerûnî'nin, babası gibi döneminin büyük âlimlerinden dersler aldığını zikretmektedir.⁷ Çalışmamız sonucunda müellifin babasının kimliğine dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte müellifin babasının, dönemin büyük âlimleri arasında zikredilmesi müellifin hayatına dair ulaşılmış en önemli ipuçlarından biridir. Nitekim Kâzerûnî'ye nispet edilen eserlerin sayısı ve konuları göz önüne alındığında müellifin erken yaşta ilim tahsiline başladığı fikri kuvvetli görünmektedir.

B. Hocaları

Kâzerûnî'nin hocalarına dair fazla bilgi bulunmamakla birlikte babasının yanı sıra o dönemin büyük âlimleri arasında zikredilen Hanîfüddîn İbn Allâme Abdurrahman el-Mürşidî'den⁸ dersler aldığı bilinmektedir.⁹ Nitekim Kâzerûnî'nin, tezimizin de konusunu teşkil eden *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ* adlı eserinde Hanîfüddîn İbn Allâme Abdurrahman el-Mürşidî'ye birçok yerde atıfta bulunması ve kendisinden “üstadımız” şeklinde bahsetmesi bu bilgiyi destekler niteliktedir.¹⁰

Tabakat eserlerinde Kâzerûnî'nin talebelerine dair net bir bilgiye ulaşılamasa da, eserlerinin vefatından sonra istinsah edilerek farklı coğrafyalara dağılmış olması, bunun öğrencileri yoluyla gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

⁶ Kâzerûnî, Müyessirü'l-vusûl ilâ Lübbi'l-usûl, Ezher Ktp., nr. K-9/19, vr. 252a.

⁷ Abdullah bin Muhammed el-Gâzî el-Mekkî, *Nazmü'd-dürer*, s. 275.

⁸ Mekke Müftüsü Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî el-Mürşidî'nin (ö. 1037/1628) torunudur. H. 1044 tarihinde Mekke Müftülüğü yapmıştır. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, Ed. Mustafa Vehbî, Beyrut, Dâru Sâdır, c. II, s.126; Züheyr Zâzâ, *Tertîbü'l-a'lâm ale'l- a'vâm li-kitâbi'l- A'lâm li-Zirikli*, Beyrut, Dârü'l-Erkam, 2006, s. 592.

⁹ Abdullah bin Muhammed el-Ğazî el-Mekkî, *Nazmü'd-dürer*, s. 275.

¹⁰ Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, nr. 01106, vr. 15a/ 23b/ 23a.

C. Eserleri

Kâzerûnî fıkıh, tefsir ve hesap ilmi gibi çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Fakat eserlerinin sayısı göz önüne alındığında en verimli olduğu alanın fıkıh olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle fûru fıkıh alanındaki eserlerinin çokluğuna, yaşadığı coğrafyanın hac ve umre amacıyla birçok insanın ziyaret ettiği ve aynı zamanda ticaretin aktif rol oynadığı bir bölge oluşunun etkisi büyüktür. Ayrıca müellifin Mekke müftüsü Hanîfüddîn İbn Allâme Abdurrahman el-Mürşidî'nin tedris ortamında yetişmesi, aynı zamanda bu çevrenin insanların gündelik ihtiyaç ve sorunlarına cevap veren fetva makamı oluşu gibi etkenler de müellifin ağırlıklı olarak bu alanda eser telif etmesine sebebiyet vermiş olabilir.

Kâzerûnî'nin yazma halinde olan tüm eserlerine dair detaylı bilgilere ulaştığımız kaynaklardan ilki Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr'ın (ö. 1343/1924) *el-Muhtasar min kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zeher* adlı tabakat eseridir. Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr bu eserinde Kâzerûnî'ye ait 15 yazma eser zikretmektedir.¹¹ Bu eserler:

- 1- *İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l-müteahhirîn*
- 2- *Akrabu'l-mesâlik ilâ Buğyetü'n-nâsik*
- 3- *Gurretü ayni'l-fakîh en-nahrîr fî mesâili'l-ferâğ ve't-takrîr*
- 4- *Fevâidü'l-afîfe*
- 5- *Risâle fî hilli ekli saydi'l-bundukiyye*
- 6- *Te'yîdi kavli'l-Muhtâr*
- 7- *Risâletü Kavli'l-vâfi fî ahkâmi'l-vasiyye ve'l-vasî*
- 8- *Şerh alâ Mensiki'l-Kutbî,*
- 9- *Risâletü Kavli'l-mahkî*
- 10- *Fi'n-nakî alâ el-müfterî eş-şakî*
- 11- *Tezkiretü'l-afîfe fî fıkhi'l-Hanefiyye*
- 12- *İşâretü'r-rifâk fî ahkâmi bey'i'l-vifâk*
- 13- *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*

¹¹Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zeher fî terâcimi efâzili Mekke mine'l-karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbi*“aşer, thk. M. Saîd el-Âmûdî-Ahmed Ali, 2. Baskı, Cidde, Âlemü'l- Marife, 1986, s. 311-312.

- 14- *Risâle fî beyân kavli 'l-ulemâ "Nassu 'l-vâkıf ke-nassı 'ş-Şâri "'*
15- *el-Âyetü 'l-beyyine fî duhûli evlâdi 'l-benât*

Kâzerûnî'nin eserlerine dair bilgi veren ikinci kaynak ise Hollandalı şarkiyatçı Martinus Theodorus Houtsma'nın (ö. 1943) yazma eserler kataloğudur. Houtsma Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr'dan farklı olarak Kâzerûnî'ye ait dört yazma eser zikretmiştir.¹² Bunlar:

1. *el-Kavlü 's-sâib fî lüzûmi 'l-cezâi bi-terki 'l-vâcib*
2. *Teşnîfü 'l-esmâ 'bi-ma'nâ eş-şehâde bi 'ş-şühreti ve 's-semâ'*
3. *Risâle fî 's- sabiyyi 'l-muhrim izâ belağa ba 'de duhûli vakti 'l-vukûf ve hüve bi-arzı Arefe hel lehû tecdîdü 'l-ihrâm li 'l-farz em lâ*
4. *Risâle fî enne 'ş-şerîk fî 'ş-şirbi leyse lehû ihdâsü şey'in yudırru bi- şerîkihi'* dir.

Bu iki kaynaktan farklı olarak Brockelmann, *Müeyyirü 'l-vusûl ilâ Lübbi 'l-usûl*, adlı risaleyi Kâzerûnî'ye nispet etmektedir.¹³ Bunlara ek olarak çalışmamız sonucunda Kâzerûnî'ye nispeti bir kaynakta zikredilmemiş müellife ait iki yazma esere daha ulaşılmıştır. Bunlardan ilki *Refu ' n-nikâb bi-şerhi Nüzheti 't-tüllâb*, ikincisi ise *İşâretü ba 'zı ehli 'l-vefâ bi-cem 'i ahkâmi bey 'i 'l-vefâ* adlı risaledir.

Çalışmamızda müellife nispet edilen tüm eserler önce konularına göre sınıflandırılacak, daha sonra varsa mevcut nüshalarına dair bilgilere yer verilecektir. Ancak *İşâretü ba 'zı ehli 'l-vefâ bi-cem 'i ahkâmi bey 'i 'l-vefâ* adlı risale, tezimizin konusunu teşkil etmesi sebebiyle müstakil bir başlık altında detaylı olarak ele alınacaktır.

¹² M. T. Houtsma, *Catalogue d'une Collection de Manuscrits Arabes et Turcs* appartenant à la maison, Leiden, E.J. Brill, 1886, s. 130.

¹³ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement Band*, Leiden, E.J. Brill, 1938, c. II, s. 426.

1. İslam Hukukuna Dair Eserleri

a. *İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l-müteahhirîn*

Kâzerûnî'nin en hacimli eseri olarak nitelenebilecek *İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l-müteahhirîn* aynı zamanda müellifin en tanınmış eseridir. Fürû fıkıh meselelerine dair fetvalardan oluşan eser, *Fetâvâ Kâzerûnî* ismi ile de bilinmektedir. Müellife nispet edilen eserler arasında en hacimli olmasına rağmen en fazla istinsah edilen oluşu bu eserin müellifin telifatı içerisindeki önemine işaret etmektedir. Nitekim eserin çoğaltılarak farklı coğrafyalara götürülmesi de fetva ve kaza makamlarının pratik ihtiyaçlarına hizmet etme amacına matuf olmasıyla açıklanabilir. Her iki durum neticesinde de eserin, ulaştığı bölgelerdeki ilmî birikimin gelişmesine katkı sağladığı açıktır.

Çalışmamız sonucunda *Fetâvâ Kâzerûnî*'ye ait on iki nüshaya ulaşılmıştır. Bu nüshaların sekizi müellifin kendisi adına kayıtlıyken dördü Hânûti'ye (ö. 1010/1601) nispetle kaydedilmiştir. İncelememiz sonucunda, müellifi farklı olarak kaydedilen bazı nüshaların da Kâzerûnî'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Nüshalar hakkında kısa bilgi verecek olursak;

1. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi nüshası: 170 numarada kayıtlı bulunan nüsha 318 varaktan oluşmakta olup Şeyhülislam Mirzazâde Mehmed Said Efendi (ö. 1189/1775) tarafından vakfedilmiştir. Elimizdeki tespit edebildiğimiz en eski nüsha olması hasebiyle de ayrı bir öneme sahip olan bu nüshanın zahriyyesinde bulunan temellük kaydında “*Minehü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-epsâr*’ın musannifi Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî el-Gazzî'nin (ö. 1006/1593) oğlu Necmeddîn'den” ibaresi yer almaktadır. Araştırmalarımız sonunda bu şahsın Timurtâşî'nin soyundan gelen tam adı Necmeddîn b. Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî el-Gazzî olduğuna kanaat getirdik. Nitekim söz konusu zatın Mısırlı tarihçi Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî'nin (ö. 1240/1825) *Acâ'ibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr* adlı eserindeki biyografisinde ticaretle uğraştığı ve İstanbul'a sık seyahat ettiği bilgisi

verilmektedir.¹⁴ Bu bilgilerden hareketle nüshanın bu seyahatler neticesinde İstanbul'a ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nüshanın girişinde eserin ihtiva ettiği konuların varak numaralarını gösteren bir fihrist bulunmaktadır.

Söz konusu nüshanın, müstensihine dair bilgi bulunmayışı ve istinsah tarihinin müellifin hayatta olduğu düşünülen h. 1082'ye tekabül ediyor oluşu birlikte değerlendirildiğinde nüshanın müellif nüshası olma ihtimali ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Fakat nüshayı incelememiz sonucunda bu ihtimali doğrular nitelikte bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. Mekke-i Mükerre Kütüphanesi nüshası: Kütüphanenin Fıkıh ve Usûlü Bölümü'nde 323/2 numarada kayıtlıdır. 224 varaktan oluşan nüsha Ebu Bekir Muhammed el-Cûd el-Humeydânî (ö. 1198/1784) tarafından h. 1178 senesinde istinsah edilmiştir.

3. Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Bölümü nüshası: 3018j numarada kayıtlı bulunmaktadır. Müstensih Ahmed b. Muhammed b. el-Bikâî tarafından h. 1118 tarihinde istinsah edilen nüshanın sonunda eserin muhtevasına dair sonradan daktilo edilerek eklenmiş bir fihrist de bulunmaktadır.

4. Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Kütüphanesi nüshası: Hanefî Fıkıh Bölümü'nde 20921 numarada kayıtlıdır ve 337 varaktan oluşmaktadır. Müstensihin ismi Muhammed Salih b. Selim olarak geçmekte ancak istinsah tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

5. Harem-i Şerif Kütüphanesi nüshası: Fetva Bölümü'nde 3602/4037 numarada kayıtlı bulunmakta ve 352 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın istinsah tarihi belli olmamakla birlikte, müstensihi Abdülazîz b. Hüseyin el-Yemânî olarak geçmektedir.

¹⁴Abdurrahman b. Hasan Cebertî, *Acâ'ibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*, Mısır, K-tab Inc, 1996, c. III, s. 164.

¹⁵ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 170, vr. 315b.

6. Kuveyt Üniversitesi Kütüphanesi nüshası: Hanefî Fıkıhı Bölümü'nde 126/760 numarada kayıtlıdır. Müstensihine ve istinsah tarihine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

7. Tunus Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye nüshası: 5789 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Ancak bu nüshanın da müstensihi ve istinsah tarihine dair bilgiye ulaşılammıştır.

8. Suriye Esed Kütüphanesi nüshası: 2345 numarada kayıtlı olup 157 varaktan oluşan bu nüshanın müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgiye ulaşılammıştır.

9. Suriye Esed Kütüphanesi nüshası: Hanefî Fıkıhı Fetvaları Bölümü'nde 44501/19138 numarada kayıtlı olup 337 varaktan ibarettir. Nüsha Muhammed Said b. Ömer Fevzî el-Âmidî tarafından h. 1335 tarihinde istinsah edilmiştir.

10. Suriye Esed Kütüphanesi nüshası: 3682/15071 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 141 varaktan oluşan bu nüshanın İbrahim b. Yusuf tarafından h. 1094 yılında istinsah edildiği bilgisi mevcuttur.

11. Suriye Esed Kütüphanesi nüshası: 16852/5377ؓ numarada bulunmakta olup 152 varaktan oluşan nüsha Mustafa Veysî el-Hamevî tarafından h. 1150 tarihinde istinsah edilmiştir.

12. Suriye Esed Kütüphanesi nüshası: 16851 numarada kayıtlı bulunan nüsha 286 varaktan oluşmaktadır. Muhammed b. Ali b. Şeyh Ahmed el-Halebî tarafından h. 1301 tarihinde istinsah edilmiştir.

Müellif, eserinin mukaddimesinde telif nedenini, Hanefî fakih Sirâcüddîn el-Hânûtî'nin *Fetâvâ*'sından istifadenin zorluğu olarak zikretmiş ve bu zorluğu eserin büyük, hacimli ve tertip edilmemiş olması gibi sebeplere bağlamıştır.¹⁶ Müellif, müteahhir Hanefî ulemasının fetvalarını içeren eserin her bölümünde önce Hânûtî'nin fetvalarını daha sonra bu müteahhir Hanefî âlimlerinin fetvalarını sırayla

¹⁶ Kâzerûnî, **Fetâvâ Kâzerûnî**, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 170, vr. 1b.

zikretmiştir.¹⁷ Kâzerûnî'nin, bu eserinde fetvalarını zikrettiği âlimlerden diğer eserlerinde de iktibaslar yapmış olduğu görülmektedir. Çalışmamızda, bu âlimler hakkında bilgi sahibi olmanın faydalı olacağını düşündüğümüz için onları kısaca tanıtacağız.

Eserde fetvalarına yer verilen müftüler:

(1) Kâriulhidâye Sirâceddîn

Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426)

Hafız olduğu bilinen Kahireli Hanefî âlim Kâriulhidâye, Alâ es-Seyrâmî, Bedreddîn İbn Hâsbek, Ekmeleddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384), Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403) ve Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) gibi hocalardan fıkıh, usûl, tefsir ve Arap dili gibi ilimleri tahsil etmiştir.

Günümüze ulaşan tek eseri öğrencilerinden Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) derlediği, ona ait çeşitli konulardaki fetvaları içeren *el-Fetâva's-Sirâciyye* olarak da bilinen *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye li Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Hanefî*¹⁸ dir.¹⁹

(2) İbn Hacer el-Askalânî

Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449)

Mısırlı ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî, Nüreddîn el-Heysemî (ö. 807/1405), İbnü'l-Kattân es-Semennûdî (ö. 813/1411), Mekke kadısı Cemâleddîn İbn Zahîre (ö. 817/1414), Abdullah b. Muhammed en-Neşâverî ve Zeynüddîn el-İrâkî gibi âlimlerden Arap dili, fıkıh, fıkıh usûlu, hadis ve hesap ilimlerine dair dersler alarak tahsilini tamamlamıştır.

¹⁷ Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, 2005, c. III, sy. 5, s. 333.

¹⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî Kâriulhidâye, **Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye li-Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Hanefî**, thk. Muhammed er-Râhil Garâyibe, Muhammed Ali ez-Zagûl, Amman, Dârü'l-Furkân, 1999.

¹⁹ Hüseyin Kayapınar, "Kâriulhidâye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 495.

İlim tahsilinin yanı sıra tedrise de oldukça önem veren âlimin talebeleri arasında Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî (ö. 840/1436), İbnü'l-Hümâm, Necmeddîn Takıyyüddîn İbn Fehd (ö. 871/1466), İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470), Necmeddîn İbn Kâdî Aclûn (ö. 876/1472), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474), Burhâneddîn İbn Müflih (ö. 884/1479), Burhâneddîn el-Bikâî, Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne (ö. 890/1485), İbnü'l-Mibred (ö. 909/1503), İbnü'l-Haydârî (ö. 894/1489) ve Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi tanınmış isimler bulunmaktadır.

Yüzün üzerinde eseri bulunan müellifin tanınmış başlıca eserleri arasında *Sahîh-i Buhârî*'ye yazmış olduğu şerhi *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı eserini tenkit amacıyla yazdığı *Havâşî Tenkîhi'z-Zerkeşî ale'l-Buhârî*, Buhârî ve Müslim'in *Câmi'u's-sahîh*'inde bulunan hadisleri konularına göre düzenleyip bir araya getirdiği *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, müellifin kendisine ait ahkâm hadislerini içeren fıkıh ve usûlüne dair eseri *Bulûğu'l-merâm*, *Tağlîku't-ta'lik*, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* üzerine yazdığı ravilerin cerh, tâdil ve biyografilerine dair bilgiler içeren *Tehzîbü't-Tehzîb*, sahabe biyografilerine dair geniş bilgi veren *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* gibi eserler zikredilmektedir.²⁰

(3) Kâsım b. Kutluboğa

Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullah es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî (ö. 879/1474)

İbn Kutluboğa, Kâriulhidâye, Şemseddîn İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Şerefeddîn Mûsâ b. Ahmed es-Sübkî (ö. 840/1436), Alâeddîn Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 841/1438), Takıyyüddîn el-Makrîzî (ö. 845/1442), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) İbnü'l-Hümâm ve Sâdeddîn İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463) gibi pek çok âlimden islami ilimler tahsil etmiştir.

²⁰ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. IX, s. 514-531.

İlim tahsili ile birlikte erken yaşta ders vermeye başlayan ve yaşamının büyük bir kısmını Eşrefiyye Dergâhı'nda mütevazı bir biçimde geçiren İbn Kutluboğa'nın öğrencileri arasında Burhâneddîn İbrâhim b. Ömer el-Bikâî (ö. 885/1480), Hatîb el-Cevherî ismiyle tanınan Nûreddîn İbnü's-Sayrafî (ö. 900/1495), Şemseddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) ve Hasan et-Tûlûnî (ö. 923/1517) gibi isimler bulunmaktadır.

Hocası İbnü'l Hümâm'ın eserine dair yazmış olduğu *Şerhu'l-Müsâyere fî'l-akâ'idi'l-münciye fî'l-âhire*, bir diğer hocası Makrîzî'nin *et-Tezkire* adlı eserini tashih ederek kaleme aldığı aynı zamanda Hanefî tabakat kitapları arasında önemli bir kaynak olarak kabul edilen *Tâcü't-terâcim*, Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı eseri üzerine yazılmış olan *et-Tercih ve't-tashîhi'l-Kudûrî* ve son olarak kadıların kullanımına yönelik yazılmış fûru fıkıh eseri *Mücebâtü'l-ahkâm ve vâkı'âtü'l-eyyâm* müellifin yüzden fazla eseri arasında en bilinenleri olarak zikredilebilir.²¹

(4) Şehâbeddîn İbnü's-Şelebî (Çelebi)

Şehâbeddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûnus b. İsmail b. Mahmud es-Suûdî el-Mısrî (ö. 945/1540)

İbnü's-Şelebî adıyla tanınan âlim, Burhâneddîn et-Trablusî (ö.922/1516) ve Seriyüddîn İbnü's-Şihne'den (ö. 1004/1596) fıkıh, Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'den nahiv dersleri almıştır. Buna ek olarak tedris faaliyetlerinde de bulunan İbnü's-Şelebî'nin öğrencileri arasında İbn Nüceym ve Nûreddîn İbn Gânim gibi isimler bulunmaktadır.²²

Müellifin eserleri arasında nahivde, hocası Hâlid el-Ezherî'nin (ö. 905/1499) eseri olan *Şerhu'l-Ecrûmiyye* üzerine kaleme aldığı *Dürerü'l-ferâid alâ Şerhi'l-*

²¹ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, **ed-Dav'u'l-lâmi**, Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1934, c. VI, s. 184-189; Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, c. XXX, s. 152-154.

²² Şükrü Özen, "Seriyyüddin İbnü's-Şihne", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, c. XXI, s. 225-227; Abdullah Kahraman, "Burhaneddin Trablûsî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 292; Ahmet Özel, "Zeynüddin İbn Nüceym", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, c. XX, s.236-237; Cengiz Kallek, "Nureddin İbn Gânim", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 503-504.

*Ecrûmiyye*²³ ve yine hocasına ait bir eser olan *el-Mukaddimetü'l-Ezheriyye fî ilmi'l-Arabiyye*'ye dair yazmış olduğu *el-Fevâidü'l-seniyye alâ şerhi Mukaddimetü'l-Ezheriyye*²⁴, kendisine ait fetvaların torunu Nûreddîn tarafından düzenlenerek toplanmasıyla meydana gelen *Fetâvâ/ Fetâvâ Halebî* veya *Fetâvâ-i İbnü's-Şelebî*,²⁵ Ali ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1342) Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik*'ine yazmış olduğu *Tebyînü'l-hakâ'ik* adlı şerhine dair haşiyesi zikredilebilir.

(5) Zeynüddîn İbn Nüceym

Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563)

İbn Nüceym olarak tanınan Kahireli ünlü Hanefî âlim, Şerefeddîn el-Bulkinî, İbnü's-Çelebî (ö. 945/1540), Emînüddîn Muhammed b. Abdülâl ed-Dımaşkî, Ebü'l-Feyz es-Sülemî, Nûreddîn ed-Deylemî el-Mâlikî ve Şukayr el-Mağribî gibi birçok âlimden ders almıştır.

Talebeleri arasında başta kardeşi Sirâceddîn İbn Nüceym olmak üzere Şemseddîn Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî, Kemâleddîn İbn Ebû Şerîf el-Makdisî'nin torunu Muhammed b. Ali el-Alemî gibi isimler zikredilmektedir.

Müellifin Hanefî mezhebinde tanınmış olması sebebiyle, burada başlıca eserlerini kısaca zikretmekle yetineceğiz. En tanınmış eseri Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö.710/1310) Hanefî mezhebi fûru fıkıh literatürü içerisinde otorite olarak görülen *Kenzü'd-dekâik* adlı eserine şerh olarak kaleme alınmış olan *el-Bahrü'r-râ'ik*'tir. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, *Fevâ'idü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*, müellifin fetvalarının daha sonra oğlu tarafından düzenlenmesiyle oluşan *el-Fetâvâ'z-Zeyniyye* ve müellifin kendisine sorulan meselelerin cevaplarına dair risaleler şeklinde yazmış

²³ Kral Selman Merkez Ktp., nr. 3323[497]; Dârü'l Kütübi'l-Mısriyye (Mısır Milli Ktp), nr. 2/108.

²⁴ Suriye Esed Ktp., nr. 36244/ 1832 (Nüsha h. 1051 senesinde istinsah edilmiştir).

²⁵ Ahmed b. Yunus b. Muhammed es-Suûdî İbnü's-Şelebî, **Fetâvâ İbnî's-Şelebî**, thk. İmâd b. Muhammed b. Nayif el-Cenâbî el-Kahtânî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.

olduğu, vefatından sonra oğlu tarafından derlenen *er-Resâilü'z-Zeyniyye* müellifin başlıca eserlerinden sayılabilir.²⁶

(6) Muhammed b. Abdullah Timurtâşî

Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdüllâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598)

Gazze'de doğan Hanefî fakihin hocaları arasında Şemseddîn İbnü'l-Meşrikî, Emînüddîn İbn Abdül'âl, İbn Nüceym ve Kınalızâde Ali Efendi gibi âlimler zikredilmektedir. Daha çok fetva ve tedris faaliyetleriyle ilgilendiği zikredilen Timurtâşî'nin Burhâneddîn Mahmûd b. Eyyûb el-Fityânî, Abdünnebî el-Halîlî ve Kudüs müftüsü olan Abdülgaffâr b. Yûsuf el-Acemî gibi önemli isimlere ders verdiği bilinmektedir.

Müellifin önemli eserleri arasında kadılar için bir el kitabı niteliğinde olan *Tenvîrû'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*²⁷ bu eserine kendisinin yazmış olduğu şerhi *Minehü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*²⁸ ve son olarak müftülerin karşılaştıkları fıkıh ve kelam problemlerine yönelik kaleme alındığı zikredilen eseri, *Mu'înü'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî*²⁹ sayılabilir.³⁰

(7) Hânûtî

Ebû Tâhir Şemsüddîn Muhammed b. Sirâcüddîn Ömer el-Hânûtî el-Mısrî (ö. 1010/1601).

Hânûtî nisbesiyle tanınan Hanefî fakih, eğitimine ilk olarak babasının tedrisi altında başlayarak Nâsırüddîn el-Lekânî, Şihâbüddîn İbn Abdülhak, İbn Abdülhâdî, Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî İbnü's-Şelebî, Nûreddîn et-Trablûsî, Ebû'l-Hasan el-

²⁶ Ahmet Özel, "Zeynüddin İbn Nüceym", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, c. XX, s. 236-237.

²⁷ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1894-1897.

²⁸ Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 229, 230.

²⁹ Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1077; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2462.

³⁰ Ahmet Özel, "Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 188-189.

Bekrî (ö. 952/1545), Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî (ö. 957/1157) ve Şa'rânî (ö. 973/1565) gibi âlimlerden çeşitli alanlarda dersler almıştır.³¹

Hayatına dair detaylı bilgi bulunmayan müellifin öğrencileri arasında Şemsüddîn Muhammed el-Muhibbî el-Mısırî (ö. 1041/1631),³² Abdülgaffâr b. Yûsuf Cemâleddîn el-Acemî (ö. 1057/1647),³³ Hayreddîn er-Remlî (ö. 1081/1671) gibi tanınmış isimler de bulunmaktadır.

Ayrıca Hanefî fukahası tarafından itibar edilen *Fetâva'l-Hânûtî* adlı eseri önce öğrencilerinden Nûreddîn Ali b. Muhammed Yûsuf el-Hâşimî tarafından derlenmiş daha sonra Afîfüddîn Abdullah b. Hasan el-Kâzerûnî tarafından tekrar düzenlenip ilaveler yapılarak *İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l-müteahhirîn* adı verilmiştir.³⁴

(8) **Abdurrahman b. İsa el-Mürşidî**

Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî (ö. 1037/1628)

Dedesi Mürşid'e nisbetle el-Mürşidî, doğduğu yere nispetle el-Mekkî, mezhebine nispetle el-Hanefî³⁵ olarak anılan âlimin hocaları arasında Abdurrahim b. Hassân (ö. 1014/1605),³⁶ Şeyh Ali b. Cârullah b. Zahîre (ö. 1010/1601), Abdullah es-Sindî (ö. 1009/1600), Şeyh Muhammed b. Ali er-Rukrûk, Kadı Seyyid Gazanfer ve Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi isimler bulunmaktadır. Mekke Müftülüğü ve Mekke'deki Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik gibi görevlerde bulunmuştur.³⁷

Tanınmış eserleri arasında, fıkıh alanında telif edilmiş olanları *Fethu mesâilî'r-remz*,³⁸ Mekke müftüsü iken vermiş olduğu fetvaları içeren ve torunu

³¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, TDV Yayınları, 2017, s. 286.

³² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, Beyrut, Dâru Sâdır, y.t., c. IV, s.301.

³³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. II, s. 433.

³⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. IV, s. 76; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul, 1951, c. II, s. 264.

³⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c.2, s. 369; Kehhâle Ömer Rıza, *Mücemü'l-Müellifin*, c. 5, s. 164; Zirikli, *el-A'lam*, c. 6, s. 95; el-Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifîn*, c. I, s.548.

³⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. II, s. 406-407.

³⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. II, s. 379.

³⁸ Süleymaniye Ktp. K.A. Paşa, nr: 411.

Hanîfüddîn b. Abdurrahman el-Mürşidî tarafından derlenen *Câmi 'u'l-fetâva*,³⁹ İmam Ebû Yûsuf'un vakıf ile ilgili fetvalarını ihtiva eden *Vakfû'l-Hümâmi'l-munsif 'inde kavli 'l-İmâm Ebî Yûsuf* zikredilebilir.

Sarf ilmiyle alakalı manzumesi *Tarsîfu't-tasrîf*, bu eserin şerhi olan *Fethü'l-latîf şerhu Tarsîfu't-tasrîf*,⁴⁰ Suyûtî'nin sarf ve nahivle ilgili olan *Elfiyye* adlı eserini şerh ettiği *Şerhu Elfiyye'si* gramer alanındaki eserleri arasında sayılmaktadır. Aylar ve özel günleri konu edinen *Berâetü'l-istihlâl*,⁴¹ *Risâle fî istihrâci evveli şehri 'l-mâzî*⁴² müellifin diğer eserleridir.⁴³

(9) Muhammed Hüseyin b. Ali et-Tûrî el-Hanefî el-Kâdirî

Vefat tarihine dair net bir bilgiye ulaşılamayan Hanefî tarihçi ve fakihin en önemli eseri, İbn Nüceym'in şerhi *Bahrü'r-râ'ik*'e yazmış olduğu ve İbn Âbidîn'in *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râ'ik* adlı haşiyesi ile birlikte basılmış tekmlisidir.⁴⁴ Eserin en erken tarihli yazma nüshası h. 1034 tarihlidir. Buradan hareketle müellifin bu tarihler veya daha öncesinde yaşadığı söylenebilir.⁴⁵

b. *Akrabu'l-mesâlik ilâ Buğyetü'n-nâsik*

Kâzerûnî, hacla ilgili eserleriyle tanınan Hanefî âlim Rahmetullah b. Abdullah es-Sindî'nin (ö. 993/1585) *Lübâbü'l-menâsik*⁴⁶ adlı eserini önce *Buğyetü'n-nâsik* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra bu muhtasarı *Akrabu'l-mesâlik ilâ Buğyetü'n-*

³⁹ Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı Efendi, nr: 827.

⁴⁰ Beyazıt Ktp., Veliyüddin, nr: 3058; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr: 2039.

⁴¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr: 3649; Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr: 989.

⁴² Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr: 901

⁴³ Ali Muslu, "Abdurrahman b. İsa b. Mürşid El-Hanefî el-Ömerî'nin el-Fethü'l-Kudsî fî Tefsîri Ayeti'l Kürsî Adlı Eseri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008, s. 19-46.

⁴⁴ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, **Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râ'ik**, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1418/1997.

⁴⁵ Nuru Osmaniye Yazma Eserler Ktp., nr.1442; Kral Faysal İslami Araştırmalar Merkezi Ktp., nr. 12375-12368b; Tunus Darü'l Kütübi'l-Vatanıyye, nr. 586; İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi Ktp., nr. 1941/7473, vr. 778 (H. 1142 tarihli bu nüshanın müstensihisi Ahmed b. İbrahim Sersikî'dir); Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 850, vr. 590 (H. 1034 tarihlidir.).

⁴⁶ İrfan İnce, "Sindî, Rahmetullah b. Abdullah", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 247-248.

nâsik adıyla şerh etmiştir. Eser hacla ilgili konuları delilleriyle ele alarak ibâdât ve fıkıh usûlü konularını birlikte ihtiva etmektedir.⁴⁷

Bu eserin günümüze ulaşan iki nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Riyad Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 1594/1306 numarada kayıtlı olup 247 varaktan oluşmaktadır. Eserin müstensihisi İbrahim b. Abdullah el-Mâlikî, istinsah tarihi ise h. 1079 olarak geçmektedir.

Eserin ikinci nüshası Harem-i Şerif Kütüphanesi Hanefî Fıkıh Bölümü'nde 2585/1748 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihe ve istinsah tarihine dair bir bilgiye yer verilmemiş olan nüsha toplam 402 varaktan oluşmaktadır.

c. Gurretü ayni'l-fakîhi'n-nahrîr fî mesâili'l-ferâğ ve't-takrîr

Eserde, Osmanlı hukukunda mirî arazi ve icâreteynli vakıf malları üzerindeki tasarruf hakkının başka bir şahsa devri ve bu devir işlemlerinin prosedürleri ile ilgili meseleler ele alınmaktadır.⁴⁸

Yazma halindeki bu eserin ulaşabildiğimiz altı nüshası mevcuttur.

1. Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi nüshası: 392 numarada kayıtlı olup fiziki açıdan zarar görmüş olan nüshanın ilk 20 varağı mevcut, geri kalan kısmı eksiktir. Müstensihin ismi Muhammed b. Muhammed b. Yâkût el-Buhârî olarak geçen nüshanın istinsah tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

2. Kral Selman Merkez Kütüphanesi nüshası: 392 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi ve müstensihe dair bilgi mevcut değildir.

3. Kahire'deki Seyyide Zeynep Camii Kütüphanesi nüshası: 7325 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 42 varaktan oluşan bu nüshanın müstensihine dair bilgi bulunmamakla birlikte istinsah tarihi h. 1294 olarak geçmektedir. Nüshaya dair dikkat çeken husus müellifin Kâzerûnî değil de Şemseddîn Muhammed b. Ömer el-Hânûfî

⁴⁷ Kâzerûnî, *Akrabu'l-mesâlik ilâ Buğyetü'n-nâsik*, vr. 1a. Bkz. Kral Suud Ktp., nr. 1594/1306, vr. 247.

⁴⁸ Kâzerûnî, *Gurretü ayni'l-fakîhi'n-nahrîr fî mesâili'l-ferâğ ve't-takrîr*, Kral Suud Ktp., nr. 392, vr. 1b.

olarak kaydedilmiş olmasıdır. Bu durum her ne kadar akıllara müellifin farklı olabileceği ihtimalini getirirse de, eserin diğer nüshaları incelendiğinde eserin Kâzerûnî'ye ait olduğu ve bu durumun bir hata sonucu ortaya çıktığı görülecektir.

4. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi nüshası: Yazma Eserler Bölümü Yahuda Koleksiyonu içerisinde 1270 numarada kayıtlı olup müstensih ve istinsah tarihine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

5. Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye nüshası: 2119 numarada kayıtlıdır. Müstensih ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

6. Cezayir Adrâr Üniversitesi Kütüphanesi nüshası: 10087 numarada kayıtlıdır. Nüshada temellük kaydına, müstensih ve istinsah tarihine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

d. *el-Fevâidü 'l-afife*

Eser, Hanefî fakihi Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200) kaleme aldığı, miras hukukunda en çok başvurulmuş kaynaklardan biri olarak kabul edilen *el-Ferâizü's-Sirâciyye*'nin şerhidir. Çalışmamız sonucunda bu esere ait iki nüshaya ulaşabildik.

Bu nüshalardan ilki Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu 1312 numarada kayıtlıdır.⁴⁹ 135 varaktan oluşan bu nüshanın sonunda “müellifin oğlunun hattı ile” olan nüshadan kopya edildiği belirtilmekte ve müellifin 4 Şâban 1079 [7 Ocak 1669] tarihli ferağ kaydına yer verilmektedir.⁵⁰

İkinci nüsha Hindistan Osmaniyye Üniversitesi Kütüphanesi'nde 813 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 351 varaktan oluşan nüshanın müstensihine dair bilgi bulunmamakla birlikte istinsah tarihi h. 1108 olarak geçmektedir.

⁴⁹ Nüshanın zahriyye kısmında *el-Fevâkihü's-şehiyye alâ mesâili's-Sirâciyye* başlığı bulunmaktadır.

⁵⁰ Kâzerûnî, *el-Fevâkihü's-şehiyye alâ mesâili's-Sirâciyye*, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Laleli, nr. 1321, 134b. Bu kaydın aslı şu şekildedir:

“ قال المؤلف حفظه الله ومّتع بحياته: قد فرغت يوم ال[...]. المبارك رابع شعبان المكرم سنة 1079. ”

e. *Tezkiretü'l-afife fî fıkhi'l-Hanefiyye*

Eserin mevcut nüshası Hindistan'ın Haydarabat şehrindeki Asafiyye Kütüphanesi'nde 2/1510 numarada *Tezkiretü'l-Kâzerûnî* adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Nüshayı inceleme imkânı bulamadığımız için müellif nüshası olma ihtimaline ve eserin muhtevasına dair bilgiye ulaşamadık.

Burada belirtmelidir ki müellifle aynı dönemde ve aynı coğrafyada yaşadığı bilinen Şâfiî âlim Muhammed b. Şerefüddîn Yahya b. Ebü's-Suûd b. Tâceddîn ez-Zebîrî el-Kâzerûnî'ye (ö. 1058/1648) isnat edilen nadir ve ilginç şeyleri konu alan aynı isimli *Tezkiretü'l-Kâzerûnî* adlı eserin varlığı, söz konusu eserin Abdullah b. Hasan el-Kâzerûnî'ye isnadının hatalı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.⁵¹ Bu ihtimalin gerçekliği ancak mevcut nüshanın incelenmesi sonucu ortaya konabilir.

f. *el-Kavlü's-sâib fî lüzûmi'l-cezâi bi-terki'l-vâcib*

Eser, vâcibin terki halinde gereken ceza konusunu ele almaktadır. Eserin mevcut tek yazma nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Garrett Koleksiyonu içerisinde 2002/1160H numarada kayıtlı bulunmaktadır. Nüshanın müstensihî bilinmemekle birlikte istinsah tarihi h. 1084 olarak geçmektedir. İstinsah tarihinin müellifin yaşamış olduğu dönem ile aynı olduğu göz önüne alındığında nüshanın müellif nüshası olma ihtimali yüksektir.

g. *Teşnîfü'l-esmâ' bi-ma'ne's-şehâde bi's-şühreti ve's-semâ'*

Eser İslam muhakeme hukukunda başkasından işitme yoluyla şahitlik etme konusunu ele almaktadır. Bilinen tek nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Garrett Koleksiyonu içerisinde 2002/1160H numarada kayıtlı olup nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

⁵¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. II, s. 284.

h. Risâle fî enne's-şerîk fî's-şirbi leyse lehû ihdâsü şey'in yudırru bi- şerîkihî

Eser irtifak hakları kapsamında şirb hakkını, suyun kullanımında ortak olanlar arasında bu kullanım sırasında diğer ortağa zarar verecek yeni bir şey yapma hakkı bulunmadığı konusunu ele almaktadır.

Eserin mevcut olduğu tespit edilen tek nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Garrett Koleksiyonu içerisinde olup 2002/ 1160H numarada kayıtlıdır. Müstensihî belli olmakla birlikte istinsah tarihinin h. 1087 olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

ı. Risâle fî's-sabiyyi'l-muhrim izâ belağa ba'de duhûli vakti'l-vukûf ve hüve bi-arzı Arefe hel lehû tecdîdü'l-ihrâm li'l-farzi em lâ

Eser Hanefî ve Şâfiî mezhebi arasında ihtilaflı konulardan biri olan hac için ihrama giren çocuğun Arafat vakfesinden önce büluğa ermesi halinde farz hac için yeniden ihrama girmesinin gerekli olup olmamasının hükmünü ele almaktadır.

Eserin Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Garrett Koleksiyonu içerisinde 2002/1160H numarada kayıtlı bir nüshası mevcuttur. Nüshanın müstensihinin Muhammed b. Muhammed el-Cezîrî, istinsah tarihinin de h. 1104 olduğu bilgisi mevcuttur.

i. Risâle fî beyân kavli'l-ulemâ "Nassu'l-vâkıf ke-nassı's-Şârî"

Eser vakıfla ilgili meselelerde kullanılan "Vâkıfın nassı Şârî'nin nassı gibidir." kaidesini ele almaktadır. Bu kaide bağlamında eser, bir vakıf malından kimlerin hangi ölçülerde yararlanacağı, vakfın nasıl yönetilip işletileceği gibi hususlarda vakfeden tarafından belirlenmiş beyan ve şartların önemi, bağlayıcılığı ve bu konuya yönelik problemleri konu edinmektedir.

Eserin günümüze ulaşmış iki nüshası mevcuttur. Bunlardan ilki Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Garrett Koleksiyonu içerisinde

2002/1160H numarada kayıtlı olmakla birlikte müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi h. 1104 olarak geçmektedir.

İkinci nüsha ise Riyad Kral Suud Üniversitesi Yazma Eserler Bölümü 2/2498 numarada kayıtlı ve 590365 demirbaş numarasına sahiptir. Bu nüshanın da istinsah tarihi ve müstensihine dair bilgiye ulaşılamamıştır.

j. *el-Âyetü'l-beyyine fî duhûli evlâdi'l-benât*

Eserde vakfiyelerde zikredilen “evlâd” kelimesine kız evlatların ve kız torunların dâhil olup olmaması konusuna ilişkin tartışmalar ele alınmıştır. Mevcut nüshayı inceleme imkânı olmaması sebebiyle esere dair daha net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Eserin tek mevcut nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Garrett Koleksiyonu’nda 2002/1160 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihî Muhammed b. Muhammed el-Cezîrî, istinsah tarihi ise h. 1114 olarak geçmektedir.

k. *Risâle fî hulli ekli saydi'l-bundukiyye*

Eser, tüfekle avlanan hayvanın etini yemenin hükmü konusunda kaleme alınmıştır. Çalışmalarımız sonucunda eserin günümüze ulaşmış nüshalarının varlığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

l. *Te'yîdi kavli'l-muhtâr*

Kâzerûnî'ye nispet edilen bu eser ikrar ve özrûn sıhhati konularını ele almaktadır.⁵² Pîrîzâde İbrahim'e (ö. 1099/1688) reddiye olarak kaleme alınan eserin mevcut nüshasına dair bilgiye ulaşılamamıştır.⁵³

⁵²Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zeher*, s. 311-312

⁵³Tahsin Özcan, “Pîrîzâde İbrahim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 286-288.

m. *İşâretü'r-rifâk fî ahkâmi bey'û'l-vifâk*

Bey' akdinin tarafların karşılıklı anlaşma şartıyla yapılması sonucu ortaya çıkan meseleleri konu alan eserin bir nüshasının mevcudiyeti bilgisine ulaşılamamıştır.⁵⁴

n. *Risâle Kavli'l-vefî fî ahkâmi'l-vasiyye ve'l-vasî*

İslam hukukunda vasiyet ve vasî ile ilgi konuları ele alan eserin mevcut nüshasına dair bilgiye ulaşılamamıştır.

o. *Şerh alâ el-Mensiki'l-Kutbî*

Kutbî'nin *el-Mensik* adlı eserini şerh amacıyla kaleme alınan eser, hacla ilgili konuları ihtiva etmektedir.⁵⁵ Esere, İbn Âbidîn'in *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* adlı eserinde⁵⁶ ve Hüseyin b. Muhammed Said Abdülganî el-Mekkî el-Hanefî'nin (ö. 1366/1947) Ali el-Kârî'nin *el-Meslekü'l-mütekassıt bi'l-menseki'l-mütevassıt* adlı eserine şerh olarak yazdığı *İrşâdü's-sârî ilâ Menâsik-i Mollâ Aliyyi'l-Kârî* adlı eserinde birçok atıf bulunmaktadır.⁵⁷ Araştırmalarımız sonucunda eserin mevcut nüshasına dair bilgiye ulaşılamamıştır.

ö. *Risâletü Kavli'l-mahkî*

Umre ile ilgili konuları ihtiva ettiği bilinen eserin mevcut nüsha bilgisine ulaşılamamıştır.⁵⁸

⁵⁴ Abdullah Mirdâd Ebû'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zehar*, s. 311.

⁵⁵ Muhammed Habib el-Hîle, *Târîh ve müerrihûn bi Mekke min karni's-sâlis el- hicrî ilâ karni's-sâlis aşer*, Mekke, Müessesetü'l Furkan li türasi'l İslamiyye, 1994, s. 361.

⁵⁶ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımeşkî İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1992, c. II, s. 460, 466.

⁵⁷ Hüseyin b. Muhammed Said Abdü'l-Ganî El Mekkî El Hanefî, *İrşâdü's-sârî ilâ Menâsiki Mollâ Aliyyi'l-Kârî*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, c. I, s. 42, 88, 90, 278, 412.

⁵⁸ Abdullah Mirdâd Ebû'l Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zehar*, s. 311-312; Muhammed Habib el-Hîle, *Târîh ve müerrihûn bi-Mekke*, s. 361.

p. Fi'n-nakî alâ el-müfteri's-şakî

Eserde genel itibariyle İslam hukukunda vakıfla ilgili meseleler ele alınırken aynı zamanda vakıf kurumuna dair görev ve sorumluluklara da detaylı bir şekilde yer verilmiştir.⁵⁹ Eserin yazma nüshalarının mevcudiyetine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. İslam Hukuk Usûlüne Dair Eseri

Müeyyirü'l-vusûl ilâ Lübbi'l-usûl

Müellif eserin giriş kısmında Zeynüddîn İbn Nüceym'in *Lübbü'l-usûl fî takrîri'l-usûl* adlı eseri üzerine bu eseri kaleme aldığını dile getirmektedir.⁶⁰ Ferağ kaydında müellifin eserini 28 Rebîülevvel 1062 Pazar günü tamamladığı ifade edilmektedir.

Eserin günümüze ulaşan iki farklı nüshası mevcuttur. Bunlardan ilki Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye'de 2002 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi ve müstensih bilgisi mevcut değildir.

İkinci nüsha Mısır'da Ezher Kütüphanesi K-9/19 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Müellifin 28 Rebîülevvel 1062 Pazar ferağ kaydını taşımaktadır.⁶¹ Müstensihin adı Abduh Feth Muhammed, istinsah tarihi ise Cemâziyelâhir 1207 Perşembe günü olarak geçmektedir. Nüshanın girişinde Ebü'l-Bekâ Muzhirüddîn Şah tarafından eklenmiş olduğu notu düşülmüş olup ayrıca konuların hangi varaklarda yer aldığına işaret eden bir fihrist bulunmaktadır.⁶² Toplam 252 varaktan oluşan bu nüshanın ilk 19 varağı fiziksel açıdan zarar görmüş olsa da geri kalan kısım oldukça iyi durumdadır.

⁵⁹ Abdullah Mirdâd Ebü'l Hayr, **el-Muhtasar min Kitabi Neşri'n-nevr ve'z-zehar**, s. 311-312.

⁶⁰ Kâzerûni, **Müeyyirü'l-vusûl ilâ Lübbi'l-usûl**, Ezher Ktp., nr. K-9/19, vr. 8b.

⁶¹ İbn Nüceym'in eserinin matbu halinde Kâzerûni'nin bu eserine dair nüshalar zikredilmeksizin ferağ kaydı tarihi h. 1092 olarak belirtilmiştir. Ancak bu bilgi Kâzerûni'nin eserindeki ferağ kaydı ile çelişmektedir. Bkz. İbn Nüceym, **Lübbü'l-usûl**, thk. Muhammed Fal Seyyid eş-Şinkitî, Ankara, İSAM Yayınları, 2020, s. 33.

⁶² Kâzerûni, **Müeyyirü'l-vusûl ilâ Lübbi'l-usûl**, vr. 5b-8a.

3. Tefsire Dair Eseri

Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî

Eser, müellifin Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* ve adlı eseri üzerine yazdığı haşiyesidir. Eserin mevcut bir nüshası tespit edilememiştir. Fakat kaynaklardan Kâzerûnî nisbesine sahip başka bir müellif olan el-Hatîb el-Kâzerûnî Ebu'l-Fazl Muhammed el-Kureşî'nin⁶³ (ö. 940/1533) de aynı isimli bir eserin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İki müellif arasındaki nisbe benzerliği ve her iki müellifin yakın tarihlerde yaşamış oldukları göz önüne alındığında *Hâşiye alâ tefsîri'l-Beyzâvî* adlı eserin Afîfüddîn Abdullah b. Hasan el-Kâzerûnî'ye aidiyetinde bir hata yapılmış olabileceği mümkün görünmektedir. Ancak müellif adına kayıtlı günümüze ulaşmış mevcut bir nüshanın olmayışı nedeniyle eserin Abdullah el-Kâzerûnî'ye nisbetine dair ortaya çıkan bu şüphenin doğrulanması veya reddi mümkün görünmemektedir.

4. Hesap İlmine Dair Eseri

Ref'u'n-nikâb bi-şerhi Nüzheti't-tüllâb

Müellifin İslami ilimler dışında telif ettiği bilinen tek eseridir. Hesap ilmini konu alan eserin günümüze ulaşmış tek bir nüshası mevcuttur. Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 3953 numarada kayıtlı bulunan, 90 varaktan oluşan bu nüshanın müstensih ve istinsah tarihine dair bilgi mevcut değildir.

D. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda Kâzerûnî'nin Hanefî mezhebinin usûl ve fîrûunda derin bir bilgi birikimine sahip olduğu belirtilmekle birlikte, ilmî hayatına dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır.⁶⁴ Fakat daha önce de zikredildiği üzere Kâzerûnî'nin Hicaz müftüsü Hanîfüddîn Abdurrahman el-Mürşidî'nin öğrencisi olması, Mekke Hanefî

⁶³ Ebü'l-Fazl el-Kureşî el-Hatîb el-Kâzerûnî, *Hâşiyetü't-Tefsîri'l-Beyzâvî*, thk. Şeyh Abdülkadir İrfan el-Aşşâ Hassûne, Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1996, c. I, s. 183; Milli Ktp., Yazma Eserler Bölümü, nr. 33, vr. 231.

⁶⁴ Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitabi Neşri'n-nevr ve'z-zeher*, s. 311-312

müftüsü olan Pîrîzâde İbrahim ile çeşitli konularda ilmî tartışmalara girmesi, eserlerinde kendisiyle aynı coğrafya ve dönemde yaşayan tanınmış âlimlerden fetvalar nakletmesi ve telif ettiği eserlerin konularının ağırlıklı olarak fûru fıkıh içerisindeki meselelerden oluşması gibi etmenler göz önüne alındığında, müellifin kaynaklarda da ifade edildiği üzere mezhebinin usul ve fûrûna hâkim ve döneminin hatırı sayılır önemli âlimlerinden biri olduğu açıkça görülmektedir.

II. Kâzerûnî'nin Yaşadığı Dönem ve Siyasi Durum

Müellifin yaşadığı dönemin şartları ve siyasi koşulları hakkında sınırlı bilgi mevcuttur. Kâzerûnî'nin, Pîrîzâde İbrahim ile ilmî tartışmalara girmiş olduğu bilgisi ve hayatta olduğu düşünülen tarihe binaen yaşadığı dönemin siyasi şartlarına dair birtakım bilgilere ulaşılmıştır.

Bu doğrultuda Kâzerûnî'yi daha iyi anlayabilmek için Mekke yönetiminin bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'nin müellifin yaşadığı dönemdeki siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarını göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır.

A. Kâzerûnî'nin Yaşadığı Dönemde Osmanlı Devleti'nde Siyasi, Sosyal, İlmî ve Ekonomik Hayat

Müellifin yaşadığı zaman aralığı Osmanlı Devleti'nin savaşlar, ekonomik sarsıntı ve politik karmaşalarla geçen 17. yy.'ına tekabül etmektedir. Bu dönem Osmanlı Devleti için klasik sistemin zayıfladığı ve değişim sürecine girilen sancılı bir yüzyıl olarak kabul edilir.⁶⁵ 16. yy. sonlarında coğrafi keşifler sonucu ipek ve baharat yolları önemini kaybetmiş bu sebeple gelirleri azalan Osmanlı ekonomisi ciddi oranda zarar görmüştür. Keşiflerle birlikte Avrupa ve Amerika kıtasından getirilen değerli madenler sebebiyle Osmanlı'da enflasyon yükselmiş, alım gücü düşmüş, vergilerini ödemekte zorlanan köylüler topraklarını terketmiş, uzun süren savaşlardan yorulan tımarlı sipahiler ordudan kaçarak Anadolu'da isyan çıkarmaya başlamışlardır.⁶⁶ Uzun

⁶⁵ Suraiya Faroqhi, “Kriz ve Değişim”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi** (1600-1914), İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, c. II, s. 543-563.

⁶⁶ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 53-54; **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine**

süren savaşlar ekonomik buhrana sebep olmuş, savaşların sonucunda yaşanan büyük toprak kayıpları ekonominin yanı sıra sosyal ve siyasi anlamda da birçok problemin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Veraset sisteminin değiştirilerek “ekber-erşed” sistemine geçilmesi, tecrübesiz şehzadelerin yönetime geçmesine sebep olmuş, tüm bu etkenler birleştiğinde Osmanlı Devleti için duraklama ve buhran döneminin başlangıcını oluşturmuştur.⁶⁷ Bu dönemde ortaya çıkan problemler toplumun her alanına sirayet ederek merkezi otoriteyi zayıflatmıştır.

Merkezi otoritenin zayıflaması ve yaşanan gelişmeler ilmî hayatı da etkilemiş, Osmanlı Devleti kendi problemleri ile meşgulken Avrupa’daki ilmî gelişmeler ve yenilikleri takip edememiştir. İlk dönem aklî ve naklî ilimlerin birlikte okutulduğu medrese sistemi de, bu dönemde felsefe ve kelam gibi aklî ilimlerin terkedilerek bunların yerine naklî ilimler okutulmasının yanısıra, müderris tayininde yapılan usulsüzlükler, rüşvet gibi sebeplerle bozulmaya başlamıştır.⁶⁸ Ayrıca bu dönemde önceki dönemlere kıyasla şeyhülislamlık makamının devlet idaresindeki otoritesinin zayıflamasıyla azledilmeleri kolaylaşan şeyhülislamların görev sürelerinin kısaldığı göze çarpmaktadır.⁶⁹

B. Kâzerûnî’nin Yaşadığı Dönemde Mekke İdari Yönetimi

Mekke h. 599/1202 yılında Hz. Hasan soyundan gelenler tarafından yönetilmeye başlanmış, bu yöneticilere “şerif” veya “emir” unvanı verilmiştir. Mekke emirliği Mısır’da kurulan devletlere bağımlı olarak varlığını sürdürmüştü, Osmanlı

Araştırmalar: Tağayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014. c. II, s. 216.

⁶⁷ Feridun Emecan, “Osmanlılar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 491.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 67-70.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: VI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, c. III (2. Kısım), s. 460-487.

Devleti'nin himayesine girince Osmanlı adına hutbe okutarak bağılılığını ilan etmiştir.⁷⁰

Hicaz bölgesi Osmanlı yönetimine geçtiğinde Berekât ailesi tarafından yönetilmekteydi. Kâzerûnî'nin kaynaklarda yaşadığı belirtilen yıllar göz önüne alındığında o dönemde Berekât ailesinden II. Berekât'ın oğlu Ebû Nümeý ve onun soyundan gelen III. Berekât ismiyle tanınan Berekât b. Muhammed b. İbrâhim'in Mekke emiri olabileceği ihtimali kuvvetli görünmektedir. O yıllarda Osmanlı'ya bağılı olan Mekke emirliğı için Ebû Nümeý'in hâkimiyeti sonrası aynı aileden üç kol mücadele etmişler, bu mücadeleyi Osmanlı'nın Şam Valisi Sarı Hüseyin Paşa'nın da desteğıyle Berekât b. Muhammed b. İbrâhim kazanmıştır. Onun emirlik dönemi siyasi mücadelelerden uzak geçmiş ve o dönemde hac yolunun güvenliğine büyük önem verilmiştir.⁷¹

Osmanlı Devleti Mekke emirlerinin Hicaz bölgesine dair haklarını kabul etmiş ancak merkezî otoriteye karşı herhangi bir tehdit oluşturmamaları için asker ve kadılar göndererek bölgeyi kontrol altına almıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin, Mekke emirlerine karşı Hicaz bölgesini yönetmeleri sebebiyle her zaman müsamahakâr bir tavır sergilediğı bilinmektedir.⁷² Yönetimde Mekke emirlerinin yanı sıra Osmanlı tarafından görevlendirilen kadıların da rolü büyüktür. Nitekim Mekke'de yaşanan problemlerin çözümü için kadıların merkeze gönderdikleri raporlar oldukça önem arz etmekteydi. Hatta yeni bir emir tayin edilecekken dahi Mekke kadısının görüşüne başvurulurdu. Mekke'de dört mezhebin farklı mahkemeleri vardı. H. 962/1555 yılı itibariyle diğer üç mezhebe ait mahkeme sicilleri üç ayda bir Hanefî mahkemesine teslim edilmeye başlanmış ve önemli davalarda Hanefî kadısıyla istişare etme zorunluluğı getirilmiştir. Buradan hareketle Mekke'de Hanefî kadılığının önemli bir otoriteye sahip olduğı açıkça görülmektedir.⁷³

⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972, s. 5, 16.

⁷¹ Feridun Emecan, "Berekât", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1992, c.V, s.486-487.

⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, s. 26-30.

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, s. 62-63.

Bu bilgiler doğrultusunda Kâzerûnî'nin hocası Hanîfüddîn İbn Allâme Abdurrahman el-Mürşidî'nin, çağdaşı Pîrîzâde'nin ve Kâzerûnî'nin eserlerinde atıfta bulunduğu isimlerin çoğunun Mekke kadılığı yapmış oldukları düşünülürse Kâzerûnî'nin yetiştiği ortamın şartları daha iyi anlaşılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂZERÛNÎ'NİN İŞÂRETÜ BA'Zİ EHLİ'L-VEFÂ Bİ -CEM'İ AHKÂMİ BEY'İ'L-VEFÂ ADLI ESERİ VE TAHLİLİ

Bu bölümde eserin muhtevası kapsamında müellife aidiyeti ve telif amacına değinilmiş ve eserde yer verilen konular başlıklar halinde sıralanmıştır. Eserin tahkikinde kullanılan yazma nüshaları tanıtılarak nüshalar arasındaki mevcut farklara değinilmiştir. Kâzerûnî'nin eserinde atıf yaptığı tespit edilen kaynaklar müellifleriyle birlikte tanıtılmış, böylece müellifin konuyu ele alırken kullandığı eserleri tanımanın yanı sıra eserde hangi Hanefî mezhep kaynağının ne ölçüde kullanıldığı da görülmüş olacaktır.

I. Eserin Muhtevası, Konuların Tertibi ve Yazma Nüshaları

A. Eserin Adı, Telif Amacı ve Müellife Aidiyeti

Müellif eserin mukaddimesinde, Hanefî mezhebindeki kaynaklara müracaat ederek bey'ü'l-vefâya dair tüm fûrû meselelerini toplayan bir risale olması amacıyla eserini telif ettiğini zikretmekte ve eserini *İşâretü ba'zî ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ* olarak isimlendirdiğini dile getirmektedir.⁷⁴ Yazma nüshalarının zahiriye kısmında da eserin başlığı bu şekilde yazılmıştır.

Eserin müellife aidiyeti konusuna gelince, eserin D.İ.B İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde 967 numarada kayıtlı nüshasında müellifin adı “Afifullah” şeklinde kaydedilmiştir. Ancak çalışmamızda esas aldığımız nüsha olan (س) Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonuna ait olan 1106 numaralı nüshada müellifin adı “Abdullah el-Kâzerûnî” olarak geçmektedir. Ayrıca

⁷⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zî ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b. Bkz. D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 967, istinsah tarihi: H. 1084; Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 297.5.

daha önce zikredildiği üzere müellifin, eserin telif amacını dile getirirken Hanefî mezhebine mensup olduğunu belirtmesi müellifin kimliğini tespitte öneme sahiptir. Bu bilgilere istinaden araştırmamız sonucunda eserin Affüddin Abdullah b. Hasan el-Kâzerûnî el-Hanefî'den farklı bir müellife ait olma ihtimalinin olmadığı görülmüştür. Nitekim Kâzerûnî'nin kendisine nispeti kesin olan eserlerinde atıf ve iktibaslarda bulunduğu Ali b. Cârullah ez-Zahîre, Hanîfüddîn İbn Allâme Abdurrahman el-Mürşîdî ve Hânûtî gibi isimlerden bu eserde de iktibaslarda bulunması bu kanıyı destekler niteliktedir.

B. Eserin Muhtevası

Hanefî fıkıh literatürü içinde fıkıh risalelerine konuyu delilleriyle ele almaları açısından büyük önem atfedilmektedir. Müellif risale türündeki bu eserinde, kendi döneminde ve farklı zamanlarda bey'û'l-vefâ konusunda ihtiyaç duyulabilecek meseleleri derlemiştir. Hanefî fukahânın farklı yerlerde ve zamanlarda verdikleri fetvaları içeren bu eser, aynı zamanda fukahânın bey'û'l-vefâ ile ilgili görüşlerine delilleriyle birlikte yer vermektedir. Bu açıdan eser, vefâ satımı ile ilgili deliller ve uygulamaları içermesi açısından konunun hem teorik hem pratik yönlerini ele almıştır.

Eser, başlığı, muhtevası ve telif amacıyla ilgili kısa bir giriş ile başlamıştır. Eserde bey'û'l-vefâ ile ilgili meseleler toplanmış, Hanefî mezhebine mensup fakihlerin görüşlerinin dışında diğer mezheplerden de nakiller yapılmıştır.

Eserde, atıf yapılan fukaha görüşlerine yer verilirken bazı yerlerde eser ismi ve bâbı, bazı yerlerde ise sadece müellifin adı belirtilmiştir. Her meselede farklı kaynaklardan deliller getirilmiştir. Müellifin müracaat ettiği kaynakların bir kısmı matbu, bir kısmı ise yazma halindedir. Bu kaynaklar “Eserin Kaynakları” başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Eserin dili Arapça'dır fakat yapılan doğrudan atıflar sebebiyle metinde az da olsa Farsça kelimelere rastlanmaktadır.⁷⁵

⁷⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 9b.

C. Eserin Konuları ve Tertibi

Eserde bey‘u‘l-vefânın tanımı, mahiyeti, hükmü konularına dair teorik ve pratik meselelere iç içe yer verilmiş, konular sistematik bir şekilde düzenlenmemiştir. Örneğin bey‘u‘l-vefâ ile ilgili bir mesele metnin farklı yerlerinde tekrar gündeme getirilmiştir. Bu açıdan metnin bazı yerlerinde tekrarlar mevcuttur. Çalışmamızda metnin orijinalliğini bozmamak adına ve bir fetvada birden fazla farklı meseleye yer verilmesi sebebiyle konu düzenlemesi yapılmamıştır.

Fakat hangi konuya nerede ve ne kadar yer verildiği hakkında fikir vermesi adına Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi nüshası esas alınarak konuların geçtiği varak, numarasıyla birlikte aşağıda belirtilmiştir.

1. Bey‘u‘l-vefânın Tanımı ve Hile-i Şer‘iyye Olduğu Görüşü (vr. 1b-2a, 4b-5a)
2. Bey‘u‘l-vefânın Hükmü ve Dayanakları (vr. 3b)
3. Bey‘u‘l-vefânın Rehin Akdi Olduğu Görüşü (vr. 2b, 5a, 7a)
4. Bey‘u‘l-vefânın Sahih Satım Akdi Olduğu Görüşü (3a, 4b)
5. Bey‘u‘l-vefânın Fasit Satım Akdi Olduğu Görüşü (5a, 5b)
6. Bey‘u‘l-vefânın Sahih Satım Akdi ve Rehnin Birleşmesinden Meydana Gelen Yeni Bir Akit Türü Olduğu Görüşü (5b)
7. Bey‘u‘l-vefânın İkrahtan Altında Yapılan Satışa Benzediği Görüşü (6a)
8. Bey‘u‘l-vefânın Sınırlandırılmış Bir Satım Akdi Olduğu Görüşü (6b)
9. Bey‘u‘l-vefâda Akârın Teslimi (23b)
10. Bey‘u‘l-vefâda Mebî‘den Doğan Fazlalığın Kullanımı ve Tazmini (2b, 6a, 7b, 10a, 12a, 12b)
11. Bey‘u‘l-vefâda Mebî‘e Ait Giderlerin Kime Ait Olduğu Konusu (7a, 7b, 12a, 17a, 17b, 20a, 28a)
12. Bey‘u‘l-vefâda Mebî‘in Helakı veya Eksilmesi (16a, 17b, 23b-24a-24b)
13. Tarafların Akdin Nevi Hususunda Anlaşmazlığa Düşmeleri (4a, 6b, 11b)
14. Bey‘u‘l-vefânın Şâyi Mal Üzerinden Yapılması (4a, 9b, 18a, 20a, 21a, 27a, 31a-31b)

15. Bey‘u‘l-vefânın Vakıf Malı Üzerinden Yapılması (4a-4b, 16a-16b, 18a-18b, 26a-26b)
16. Bey‘u‘l-vefânın Menkul Mal Üzerinden Yapılması (9a, 11a, 18b, 22b, 28b)
17. Bey‘u‘l-vefâda Mebî‘in Üçüncü Şahsa Satımı veya Kiralanması (7a-7b-8a, 20a)
18. Bey‘u‘l-vefâda Akdi Fesih ve Talep Hakkı (10b, 12b)
19. Bey‘u‘l-vefâda Satıcının Ölmesi Durumunda Akdi Fesih ve Talep Hakkının Varislere İntikali (6b-7a, 15b, 22b, 27b, 28b-29a, 30a)
20. Bey‘u‘l-vefâda Mebî‘in Satıcıya Geri Kiralanması (Bey‘ bi‘l-İstiğlâl) (9a, 15b-16a, 18a, 19a, 22a)
21. Bey‘u‘l-vefâda Satıcının Mu‘sir Olması (30b)
22. Bey‘u‘l-vefâda Kefalet (11a)
23. Bey‘u‘l-vefâda Havale (11a, 25b)
24. Bey‘u‘l-vefâda Vekâlet (12b-13a, 20b, 26a)
25. Maraz-ı Mevtte Bey‘u‘l-vefâ Yapıldığına Dair İkrar (3b, 13a)
26. Bey‘u‘l-vefâda Telcie (13b)
27. Bey‘u‘l-vefâda Tevliye (22b)
28. Bey‘u‘l-vefânın Hukuki Belge İle Sabit Olduğu Meseleler (14a, 15a)
29. Malın Vasiyeten Bey‘u‘l-vefâ ile Satımı (14b-15a)

D. Nüshaların Tanıtımı ve Nüshalar Arası Farklar

1. Tahkikte Esas Alınan Nüshalar

Tahkikini yaptığımız *İşâretü ba‘zı ehli‘l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i‘l-vefâ* adlı risalenin tespit edebildiğimiz yazma nüsha sayısı 2’dir.

a. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Nüshası (س)

Tahkikte asıl nüsha olarak belirlediğimiz, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu’nda bulunan 1106 demirbaş numaralı nüsha, 207×100

ve 167×59 mm boyutlarında olup, 33 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla yazılmış olan nüshanın her varağında 25 satır bulunmaktadır. Her bir varağın (A) yüzündeki son kelime (B) yüzünün ilk satırında tekrarlanmaktadır. Siyah mürekkeple yazılmış nüshada kitap başlıkları, şahıs isimleri, meseleler ve “قال، سئل، أجاب” gibi kelimeler kırmızı başlıkla yazılmıştır. Ayrıca nüshada birçok kelimenin altına kırmızı bir çizgi çekilmiş olması ilginçtir. İlk bakışta gelişigüzel sanılabilecek bu çizgilerin cümle içinde vurgulanmak istenen kelimelere işaret etmek amacıyla konulduğu düşünülmektedir. Nüshada bazı yerlerde “ح، ش، فک” gibi rumuzlara rastlanmaktadır. Eseri tahkik sırasında bu rumuzların iktibas yapılan kaynaklardan aynen alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca nüshanın yazımında Arapça harflerin noktalarının unutulduğu ve hemzenin kelime ortasında geldiği yerlerde “ي” şeklinde yazıldığı göze çarpmaktadır. Nüshanın sayfa kenarlarında haşiyeye ve metni tamamlayıcı ifadeler bulunmaktadır. Haşiyelerde meselelerle ilgili nakillerde bulunulmuştur. Bu kısımların esere müstensih tarafından sonradan eklendiği düşünülmektedir. Nakillerin sonuna “bi hatti şeyhi”l-mezkûr⁷⁶ veya “bi hatti şeyh Ebû’s-Suûd”⁷⁷ şeklinde kayıt düşülerek ana metinde yer alan meseleler kaynaklardan aynı ibare ile nakledilmiştir.

Nüshanın sonunda h. 1241 senesi Recep ayında Bedr b. Ahmed eş-Şâfiî el-Basrî’nin soyundan Ubeydurrahman adlı bir zat tarafından istinsah edildiği kaydı bulunmaktadır. Nüshanın istinsah yeri hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan nüshanın sonu müstensihin duası, hamdele, salvele ve istinsah kaydı ile bitmektedir. Risalenin giriş kısmında müellif eserin adını, telif

⁷⁶ Kâzerûnî, *İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey’i’l-vefâ*, 23a, 28b.

⁷⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey’i’l-vefâ*, 14b-15a, 15a-15b.

Bu ifade kullanılarak yapılan nakiller incelendiğinde bu fetvaların *Fetâvâ el-Mürşidî*’den ve Ali b. Cârullah es-Zahîre’den nakledildiği görülmüştür. Araştırmalarımız sonucunda burada adı geçen “Ebu’s-Suûd” adlı zatın Ebu’s-Suûd ez-Zeynî el-Kastalânî (İbn Ali el-Mekkî el-Mâlikî) (ö. 1033/1624) olduğunu düşünmekteyiz. Mekke’de yaşamış olması ve Ali b. Cârullah ez-Zahîre’den dersler almış olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Burada adı geçen *Fetâvâ el-Mürşidî*’nin ise daha sonra torunu Hanîfüddîn b. Abdurrahman el-Mürşidî tarafından derlenerek *Câmiu’l-fetâva* olarak isimlendirilen Abdurrahman b. İsâ el-Mürşidî’ye ait fetvalardan oluşan eser olduğu düşünülmektedir. Bu hususlar Hanîfüddîn b. Abdurrahman el-Mürşidî’nin Ebu’s-Suûd ez-Zeynî el-Kastalânî’den ders aldığı bilgisiyle birlikte düşünüldüğünde bu zatın o dönemin Mekke uleması içerisinde yer aldığı görülmekte ve adı geçen “Ebu’s-Suûd” olduğu kanısını kuvvetlendirmektedir. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, c. I, s. 122-123; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifin*, c. I, s. 242-243.

sürecini ve amacını zikretmektedir. Bu kısım iki nüshada da aynı ibareyle yer almaktadır.

Nüshanın başlangıcı:

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين، وعلى آله وصحبه أجمعين.
أما بعد فإنه أرشدني بعض الإخوان في الله تعالى إلى جمع شيء مما يتعلق بمسائل البيع الجائر المسمى ببيع العدة والأمانة وبيع الوفاء فيكون ذلك في مؤلف خاص ليسهل أخذ الأحكام منه عند المراجعة على الخاص والعام فرأيت أنه لم يرشدني إلا إلى خير وما في الخير إلا خير فعند ذلك شمرت عن ساعد جد الإجتهد وراجعت ما أمكنني مراجعته مما هو تحت يدي من كتب المذهب و جررت منها جميع الفروع المتعلقة ببيع الوفاء أو غالبها وأثبتها في هذه الورقات لتكون رسالة جامعة في الباب. وسميتها إشارة بعض أهل الوفاء بجمع أحكام بيع الوفاء جعلها الله تعالى خالصة لوجه الكريم . وموجبة للفوز بجنت النعيم...

Nüshanın sonu:

...عليه وهو ما تجرى فيه النيابة فينبوب القاضي منابه والله أعلم. كملت بحمد الله تعالى وحسن توفيقه
كتابة بيد الفقير المحتاج إلى غنى مولاه الصمد عبيد الرحمن نجل المرحوم بدر بن أحمد الشافعي البصري لثلاث
ليال بقين من شهر رجب الأصب أحد شهور سنة إحدى وأربعين ومائتين وألف هجرية على مهاجرها ألف
ألف صلاة وأكمل تحية. اللهم اغفر لمؤلفها وكاتبها وقارئها ولوالديهم ولجميع المسلمين والحمد لله رب العالمين.

b. D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Nüshası (ب)

Tahkikteki ikinci nüsha D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi'nde 967 numarada kayıtlıdır. Zencirekli ve kabartma desenli bir cilde sahip olan nüsha, ebru ile kaplanmış olması ve cilt ara kapaklarıyla Osmanlı ciltçiliğinin özelliklerini taşımaktadır. Mukaddimesi unvan tezhibi ile başlayan nüshada metin altın yaldızlı bir çerçeve içerisinde bulunmaktadır. Nüshaya dair ilginç bir ayrıntı sayfa numaralarının olmayışıdır. Nüsha 24 varaktan oluşmakta, her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Her bir varakta (A) yüzündeki son kelime (B) yüzünün ilk satırında tekrarlanmakta olup siyah

mürekkep kullanılan nüshada şahıs, kitap adları ve “ذكر، قال، سئل” gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nüshanın sayfa kenarlarında altları kırmızı mürekkeple çizilerek yazılmış konu başlıkları yer almaktadır. Bu açıdan bu nüsha diğer nüshaya kıyasla daha düzenli bir görüntü çizmektedir. Ancak ibarede Süleymaniye nüshasına kıyasla eksik kısımlar mevcuttur. Bu kısımların iktibas edildikleri kaynaklara müracaat edildiğinde ibarenin Süleymaniye nüshasındaki şekliyle paralel olduğu görülmüştür. Ayrıca nüshanın sayfaları arasında istinsah esnasında gözden kaçtığını düşündüğümüz boş bir varak bulunmaktadır.

Nüshanın sonunda Şeyhülislam İsmetbeyzâde Ahmed Arif Hikmet Beyefendi’ye ait mühür ve vakıf kaydı bulunmaktadır. Ayrıca nüshanın 17. varağı (B) yüzünde eserin burada bittiği belirtilerek h. 5 Zilhicce 1084 tarih kaydı düşülmüştür. Nüshanın istinsah yerine dair bilgi mevcut değildir. Fakat bu sayfadan itibaren sonradan eklendiği düşünülen 7 varak daha mevcuttur. Bu kısımdaki hat önceki kısmın hattı ile aynıdır ve sonunda “evâhir-i Zilhicce 1084” tarihi bulunmaktadır⁷⁸ Buradan müellifin eserine sonradan eklemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Nüshanın biçimsel özelliklerine bakıldığında müellif nüshası olmadığı çok açıktır. Ayrıca bazı yerlerde ibarenin ortasında bir eksiklik oluşturmayan boşluklar mevcuttur.⁷⁹ Bu yerler muhtemelen nüshanın istinsahı sırasında gözden kaçırılmıştır.

Burada söz konusu nüshanın sonuna Süleymaniye nüshasından farklı olduğu için yer verilmiştir. Nüshanın sonu:

...هو مستحق عليه وهو مما تجري فيه النيابة فينوب القاضي منابه والله سبحانه وتعالى

أعلم. تمت الرسالة بعونه وتوفيقة.

⁷⁸ D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Nüshası, nr. 967, vr. 23a.

⁷⁹ D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Nüshası, nr. 967, vr. 16b.

II. Eserin Üslup Bakımından Tahlili

A. Eserin Kaynakları

Bu bölümde eserde istifade edilen kaynaklar tespit edilmiş ve müellifleri ile birlikte tanıtılmıştır. Atıflara Süleymaniye nüshası esas alınarak işaret edilmiştir. Bu nüshanın kenarında D.İ.B. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Nüshası'ndan farklı olarak birçok haşiye bulunmaktadır. Bu haşiyelerin istinsah sırasında veya daha sonra eklendiği düşünülmektedir. Fakat haşiyelerde ismi geçen bazı eserler ve müellifler aynı zamanda nüshanın ana metninde de zikredilmiştir. Bu nedenle bu bölümde Süleymaniye nüshasında adı geçen tüm eserler ve müelliflerine yer verilmesi uygun görülmüş, sadece haşiyelerde zikredilen kaynaklar ve müelliflere “Haşiyede yer almaktadır.” şeklinde işaret edilmiştir.

1. Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hinduvânî el-Belhî (ö. 362/973): *Garîbü'r-rivâye*

Belh'te doğan Hanefî fakih, fıkha olan vukufu sebebiyle “Küçük Ebû Hanîfe” lakabıyla tanınmaktadır. Fıkhnın yanı sıra hadis ve tefsir ilimlerinde de adından söz ettiren âlimin hocaları arasında Ebû Bekir el-A'meş, Muhammed b. Akîl el-Belhî, Ali b. Ahmed el-Fârisî, İshak b. Abdurrahman el-Kindî ve Ebû'l-Kâsım es-Saffâr (ö. 426/1035) gibi âlimler bulunmaktadır.

Öğrencileri arasında ise Ebû'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), Ebû Abdullah Tâhir b. Muhammed el-Haddâdî ve Ebû İshak İbrâhim b. Müslim el-Buhârî gibi isimler zikredilmektedir.⁸⁰

Kaynaklarda kendisine nispet edilen *el-Fevâ'idü'l-fıkhiyye*, *Keşfü'l-gavâmid fî furû'i'l-fikh ve Şerhu Edebi'l-kâdî* adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır.⁸¹

⁸⁰ Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-hanefiyye*, Karaçi, Mir Muhammed Kütüphanesi Yayınları, y.t., c. II, s. 68; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcîm*, c. I, s. 264.

⁸¹ Mehmet Erdoğan, “Hinduvânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 118.

Kâzerûnî, müellifin günümüze ulaşan bu eserine bir kez atıf yapmıştır.⁸²

2. Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983): *Uyûnü'l-mesâil*

Semerkant'ta doğduğu rivayet edilen Hanefî fakih tefsir, hadis ve kelim alanlarında vukufu ile de tanınmıştır. İlk eğitimini babasından almış olan âlimin hocası Belhî Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'dir (ö. 362/973). Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî, A'meş adıyla tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Saîd ve İbn Cenk olarak bilinen Semerkant Kadısı Halîl b. Ahmed es-Siczî gibi hocalardan ders almıştır. Öğrencileri arasında Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmizî ve Lokmân b. Hakîm b. Fazl gibi isimler yer almaktadır. Endülüs'ten Endonezya'ya kadar tanınmış âlimin eserleri birçok dile çevrilerek elden ele dolaşmıştır. Hanefî fakihlerin "meselede müctehid" olarak gördükleri Ebü'l-Leys özellikle hilâf türüne dair yazdığı eserlerle bu literatürün temelini atmıştır. Nevâzil türünün Hanefî mezhebindeki ilk örneğini kaleme alen müellifin nâdirü'r-rivâyeye dair tedvin çalışmaları Hanefî fıkıh literatürüne büyük bir katkı sağlamıştır.⁸³

En önemli eserleri fıkıh alanında *Hızânetü'l-fıkıh*⁸⁴ *Uyûnü'l-mesâil*, *en-Nevâzil*, *el-Mukaddime fi's-salât* olarak zikredilebilir. Müellif, *Uyûnü'l-mesâil* adlı eserinde Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin nevâdir görüşlerini derlemiştir. Hanefî fıkıh literatüründe önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Matbu olan eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır.⁸⁵ Alâeddîn es-Semerkindî Muhammed b. Abdullah (ö.

⁸² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 5a.

⁸³ İshak Yazıcı, "Ebü'l-Leys Semerkandî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 473.

⁸⁴ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Hızânetü'l-fıkıh* (Uyûnü'l-mesâ'il birlikte) thk. Selâhaddîn en-Nâhî, Bağdat, Şeriketü't-Tab' ve'n- Neşrû'l-Ehliyye, 1965.

⁸⁵ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Uyûnü'l-mesâ'il*, thk. Selâhaddîn en-Nâhî, Bağdat, Matbaatü Esad, 1967; thk. Abdürrezzâk el-Kâdirî, Haydarâbâd, Matbaatü Lecneti'n-Neşri'l-Ulûm el-İslamiyye 1960; thk. Seyyid Muhammed Mühennâ, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

553/1153) ve Muhammed b. Ömer b. Arabî el-Câvî (ö. 1088/1678) tarafından yazılmış şerhleri mevcuttur.⁸⁶

Kâzerûnî eserinde Ebü'l-Leys'in bu eserine bir kez atıfta bulunmuştur.⁸⁷ Ayrıca eserin son varâğındaki haşiyede de müellif ve eserine tekrar atıf yapılmıştır.⁸⁸

3. Kadı Hasan/Hüseyin Mâtürîdî (ö. 450/1058 civarı): *Fetâva el-Mâtürîdiyye*

Kaynaklarda adı Kadı Hasan veya Kadı Hüseyin olarak zikredilen âlim İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) kız çocuğunun torunudur.⁸⁹ İki arkadaşı Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin es-Suğdî (ö. 461/1068) ve Ebû Şücâ ile birlikte yaşadıkları dönemde Semerkant Hanefî uleması içerisinde otorite olarak görülmüşlerdir. Kaynaklarda onların ittifak ettiği konularda kimsenin muhalefet edemeyeceği belirtilmektedir.⁹⁰ Kadı Hasan el-Mâtürîdî'nin Ebü'l-Hasan el-Kâdî (ö. 511/117) nisbesiyle anılan bir oğlu olduğu bilinmektedir.⁹¹

Kâzerûnî metninde müellifin eserine bir kez atıf yapmıştır.⁹² Eserin Kadı Hüseyin'e mi yoksa oğlu Kadı Ebü'l Hasan el-Mâtürîdî'ye mi ait olduğu belli değildir. Ancak Kâzerûnî'nin metinde birkaç kez Kadı Hüseyin el-Mâtürîdî'nin ismini zikrederek onun görüşlerini nakletmesi bu eserin oğlu Ebü'l-Hasan el-Mâtürîdî'nin değil de bizzat Kadı Hüseyin'in eseri olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁹³

4. Ebû Şücâ' Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Alevî

⁸⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 45-46.

⁸⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b.

⁸⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 33a.

⁸⁹ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 159-165.

⁹⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, c. II, s. 344.

⁹¹ Tam adı Ali b. Hasan b. Muhammed b. Affân b. Ali b. el-Fadl b. Zekeriyya b. Osman İbn Hâlid b. Zeyd b. Küleyb Ebü'l Hasan el-Kâdî'dır (ö. 511/1117). Bkz. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Haydarâbâd, Meclisi Dairetü'l-Maarif ve'l-Osmaniyye, 1982, c. III, s. 12.

⁹² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4a.

⁹³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 2b, 6a, 8a.

Kaynaklarda Suğdî ve Kadı Hüseyin el-Mâtürîdî ile birlikte o dönemin riyasetinde etkili olduğu bilgisinin dışında hayatına, vefat tarihine dair bilgiye rastlanamamıştır.⁹⁴ Nitekim Kâzerûnî de eserinde Ebû Şücâ'a atıf yaparken Suğdî ve Kadı Hüseyin'i de beraberinde zikretmektedir.⁹⁵

5. Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Hüseyin) Rüknu'l-İslâm Ali b. Hüseyin es-Suğdî (ö. 461/1068)

Semerkanlı âlim hayatının büyük bir kısmını Buhara'da geçirmiştir ve orada vefat etmiştir. Buhara'da kadılık yaptığı dönemde fıkıh dersleri vermiş ve fetva riyasetini üstlenmiştir. Hocaları arasında İbrahim b. Selm el-Buhârî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Kefînî gibi isimler geçmekte ve Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060?) ile fıkıh meseleleri üzerinde müzakare yaptıkları bilinmektedir. Öğrencileri arasında Şemsüleimme es-Serahsî, Osman b. İbrahim el-Fadlî el-Buhârî gibi isimler zikredilmektedir.⁹⁶

Fetva ve kaza öğretimi açısından büyük öneme sahip eseri *en-Nütef fi'l-fetâvâ*'da⁹⁷ fıkıh hükümleri genel kurallar şeklinde sunularak soyut bir üslupla anlatılmıştır. Bu anlamda eser kanunlaştırma açısından büyük bir adım olarak nitelendirilmektedir.⁹⁸ Suğdî'nin, Şeybânî'nin *es-Siyerü'l-kebîr*'ine yazmış olduğu *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*, Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî*'sine yazmış olduğu *Şerhu Edebi'l-kâdî*, ve *Fevâ'idü's-Suğdî*, *Fevâ'idü's-Şemsi'l-e'imme el-Halvânî* gibi başlıklarla zikredilen; fetvalarının bulunduğu bir eseri mevcuttur. Suğdî'nin Ebû Şücâ' ve Kadı Hüseyin el-Mâtürîdî ile birlikte bey' bi'l-vefâyı rehin akdi gibi görmeleri İslam hukukunda vefâ akdinin mahiyeti açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Nitekim daha sonraki dönemlerde vefâ satımı ile ilgili problemlerde bu üç âlimin görüşüne referansla

⁹⁴ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. II, s. 344.

⁹⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 6a.

⁹⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. II, s. 344; c. I, s. 334; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, c. I, s. 209.

⁹⁷ Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetâvâ*, Beyrut, Darü'l-Furkan Yayınları, 1984.

⁹⁸ Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 55.

fetvalar verilmiştir.⁹⁹ Kâzerûnî de bu üç âlimin görüşüne atıfta bulunanlardan biridir.¹⁰⁰

6. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 ?): *el-Mebsût*

Bugün İran ve Türkmenistan arasında kalan bir bölge olan Serahs'ta dünyaya gelmiştir. Buhara'da eğitim görmüş ve Şemsüleimme el-Halvânî, Ebü'l-Hasan es-Suğdî, Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz gibi âlimlerden dersler almıştır.

Öğrencileri arasında Mahmûd b. Abdülazîz el-Özcendî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî (ö. 500/1107), Rükneddîn Mes'ûd b. Hüseyin el-Küşânî (ö. 520/1126), Osman b. Ali el-Bîkendî (ö. 552/1157) gibi isimler bulunmaktadır. *el-Mebsût*, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, *Usûlü's-Serahsî*, *Şerhu'z-Ziyâdât*, *Şerhu Edebi'l-kâfî* en tanınmış eserleri olarak zikredilebilir. Hanefî fıkıh literatürünün başlıca kaynaklarından olan *el-Mebsût*, Serahsî'nin Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfî* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. Eserin birçok baskısı yapılmıştır.¹⁰¹ Kâzerûnî eserinde yer verdiği bir meselede müellifin bu eserini zikrederek atıfta bulunmuştur.¹⁰²

7. Saîd b. Ali es-Semerkindî (ö. 500/1106?): *Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hükkâm/hisâm fi'l-hiyel ve'l-mehâric*

Hayatı ile ilgili yeterli bilgi bulunmayan âlimin en son Serahsî'den nakilde bulunmasından hareketle miladi 12. yy başında vefat ettiği ve eserindeki ifadelerinden Ebû Bekir Muhammed b. Hamza es-Semerkindî'nin kendisinin hocası olduğu

⁹⁹ Selahaddîn Abdüllatif en-Nahi, "Suğdî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 474-475.

¹⁰⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 6a.

¹⁰¹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsut*, Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1906-1913.

¹⁰² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 13b, 14a.

anlaşılmaktadır.¹⁰³ Kendisine ait bilinen tek eseri *Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hükkâm/hisâm fi'l-hiyel ve'l-mehâric* adlı eseridir.¹⁰⁴

Bu eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁰⁵ Mevcut hiyel türü eserlere kıyasla en hacimli hiyel eseri olduğu söylenebilir. Eserde müellifin dönemine kadar yaşamış Hanefî fakihler tarafından caiz olarak görülen hilelerin özellikleri konu edilmiştir.¹⁰⁶ Kâzerûnî risalesinde bu esere bir kez atıf yaparak müellifin görüşünü nakletmiştir.¹⁰⁷

8. Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmuddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141): el-Fetâvâ's-suğrâ

Buhara'da 11. ve 13.yy'lar arası hüküm süren Âli Burhan olarak bilinen aileye mensuptur. Ulema bir aileye mensup Sadrü'sşehîd, Horasan'dan Maverâünnehir'e giderek sultan Sencer'in takdirini kazanmıştır. Sultan Sencer'in kızkardeşiyle evlenerek "Sadr" unvanına layık görülmüştür. Fakat Sultan Sencer'le birlikte katıldığı Katvan Savaşı'ndaki mağlubiyet neticesinde öldürülmüştür. Sadrü'sşehîd, Mâverâünnehir Hanefî âlimleri arasında önde gelen isimlerden biridir.

Hocaları arasında Ebû Sa'd İbnü't-Tuyûrî (ö. 500/1107), Ali b. Muhammed b. Hizâm ve Ebû Tâlib b. Yûsuf gibi isimler bulunmaktadır. Özellikle münazara ve fıkıhtaki yetkinliği ile tanınmış âlimin yetiştirdiği öğrenciler arasında Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166), Radiyu'ddîn es-Serahsî (ö. 571/1176),

¹⁰³ Necmettin Kızılkaya, Said b. Ali es-Semerkandî'nin (v. 500/1106 civarı) "Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hisâm fi'l-hiyel ve'l-mehâric" İsimli Eseriyle "Hiyel"i Yeniden Düşünmek", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sy. 9, 2007, s. 445.

¹⁰⁴ Katip Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, Bağdat, Mektebetü'l-Müsennâ, 1941, c. I, s. 606; Bağdâdî, **Hedîyyetü'l-ârifin**, c. I, s. 392.

¹⁰⁵ Ezher Ktp., nr. 1680, 22564; Suûd İslam Üniversitesi Ktp., nr. 1857, 8/6918, 1858, 1/4186; Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 18914/1.

¹⁰⁶ Necmettin Kızılkaya, Said b. Ali es-Semerkandî'nin (v. 500/1106 civarı) "Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hisâm fi'l-hiyel ve'l-mehâric" İsimli Eseriyle "Hiyel"i Yeniden Düşünmek", s. 446.

¹⁰⁷ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 23a.

Sadrülsîlâm Tâhir b. Mahmûd, Burhâneddîn el-Mergînânî (ö. 593/1197), Burhâneddîn el-Buhârî (ö. 616/1219), gibi önemli isimler bulunmaktadır.

Şerhu Edebi'l-kâdî, Şeybânî'nin eserlerine dair yazdığı *Şerhu'l-Câmi'u'l-kebîr* ve *Şerhu'l-Câmi'u's-sağîr*¹⁰⁸ müellifin önemli eserleri arasında zikredilmektedir. Bunlara ek olarak müellifin *el-Fetâva'l-kübrâ*¹⁰⁹ ve *el-Fetâva's-suğrâ*¹¹⁰ olmak üzere iki fetva mecmuası bulunmaktadır.¹¹¹

Yusuf es-Sicistanî *el-Fetâva's-suğrâ*'dan seçmeler yaparak birtakım ilavelerde bulunmuş ve *Münyetü'l-müftî* adlı yeni bir eser telif etmiştir. Necmeddîn Yusuf b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Hâssî de bu iki eseri bablara ayırarak düzenlemiştir.¹¹² Kâzerûnî risalesinde bu esere sadece bir yerde atıfta bulunmuştur.¹¹³ Bunun yanı sıra eserini belirtmeksizin müellifin ismini zikrederek atıfta bulunduğu yerler mevcuttur.¹¹⁴ Atıflar incelendiğinde yapılan nakillerin eserden doğrudan alınmadığı, farklı kaynaklar aracılığıyla aktarıldığı görülmektedir.

el-'Udde

Kâzerûnî eserinde *el-'Udde* adıyla bir esere atıfta bulunmuştur.¹¹⁵ Bu eserin Sadrüşşehîd'e nispet edilen *el-'Udde* adlı eser olabileceği ihtimaline binaen eserin mevcut nüshalarında Kâzerûnî'nin naklettiği meselelerin mevcut olup olmadığı araştırılmıştır.¹¹⁶ Ancak bu nüshalarda söz konusu meselelere dair bir bilgiye

¹⁰⁸ Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Ayasofya, nr. 1093, 1094, 1358; Laleli, nr. 850; Amcazâde Hüseyin Paşa, Fatih, nr. 1544-1549; nr. 196.

¹⁰⁹ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1274; Fatih, nr. 2410, 2411; Yeni Harfler, nr. 657-659; Serez, nr. 1145.

¹¹⁰ Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Yeni Harfler, nr. 340, 639

¹¹¹ Ahmet Özel, "Sadrüşşehîd", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 425-427.

¹¹² Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, s. 46.

¹¹³ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 3b-4a.

¹¹⁴ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 5b, 6a, 14b.

¹¹⁵ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 5a, 7b.

¹¹⁶ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1061; Fazıl Ahmed Paşa, nr. 689 (91-129 vr.); Yazma Bağışlar, nr. 2803/2 (76a-124a).

rastlanmamıştır. Dolayısıyla Kâzerûnî'nin atıf yaptığı eserin Sadrüşşehîd'e nispet edilen *el-'Udde* adlı eser olmadığı anlaşılmıştır.

9. Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî (ö. 537/1142): *el-Fetâva'n-Nesefiyye*

Necmeddîn en-Nesefî, Hanefî fakihî kimliği ile tanınmasının yanı sıra kelim, tefsir, nahiv alanlarında da adından söz ettirmiştir. İlk eğitimini Buhara'da alan âlime çok sayıda hadis ezberlemesi sebebiyle “hafız”, “müftî's-sakaleyn” ve “necmüddîn” ünvaları verilmiştir. Ancak Sem'ânî rivayetlerinde birtakım hatalar bulunduğunu, sened kısmında bazı ravileri düşürdüğünü ifade etmiştir. Necmeddîn en-Nesefî sayısız hocadan ders almıştır. Bunların arasında, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Muhammed b. Mâhân el-Kebindevî (ö. 493/1099), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114), Ahmed b. Abdullah es-Sıbgî, Cemâleddîn Hâmid b. Muhammed er-Rigadmûnî,¹¹⁷ İsmail b. Muhammed et-Tenûhî, Mehdî b. Muhammed el-Alevî, Abdullah b. Ali b. İsa en-Nesefî, Ebû Ali Hasan b. Abdülmelik en-Nesefî, Hüseyin el-Keşgârî, Ebü'l-Kasım b. Beyân, Ali b. Hasan el-Mâtürîdî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed es-Semerkandî gibi isimler bulunmaktadır.

Çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olan Nesefî'nin en meşhur öğrencileri arasında başta oğlu Ahmed (ö. 552/1157) gelmektedir. Zahîrüddîn Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Belhî (ö. 553/1158), Ahmed b. Mûsa el-Kessî (ö. 550/1155 sonrası), Muvaffaküddîn Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî el-Mekkî (ö. 568/1172), Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Akîlî (ö. 576/1180), Burhâneddîn el-Mergînânî, Ebü'l-Müeyyed, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdülcelîl es-Semerkandî,¹¹⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed es-Sebîbî, Burhâneddîn Muhammed b. Hasan el-Kâsânî¹¹⁹ gibi tanınmış isimler Necmeddîn en-Nesefî'den ders almıştır.¹²⁰ Nesefî'nin yüzden fazla eser telif

¹¹⁷ Ayşe Hümeysra Arslantürk, “Necmeddîn Nesefî”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 571-573.

¹¹⁸ Arslantürk, “Necmeddin Nesefî”, c. XXXII, s. 571.

¹¹⁹ Arslantürk, “Necmeddin Nesefî”, c. XXXII, s. 571.

¹²⁰ Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, el- *Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1908, s. 52, 72, 73, 149, 251.

ettiği belirtilmektedir.¹²¹ Burada en önemli eserlerinden birkaçı zikredilecektir. Akaidde *Akâ'idü'n-Nesefî*, fıkıhta *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye*, tefsirde *et-Teysîr fî 'ilmi't-tefsîr* ve tabakat türünde *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand* müellifin en tanınmış eserleri arasındadır.

Kâzerûnî eserinde beş yerde Necmeddîn en-Nesefî'ye atıfta bulunmuştur.¹²² Bunlara ek olarak bir yerde *el-Fetâva'n-Nesefiyye* adlı bir esere de atıfta bulunmuştur.¹²³ Bu eserin, Nesefî'nin kendi fetvalarını içeren *Fetâva Necmiddîn* mi yoksa hocası Ebü'l-Hasan Necmeddîn Atâ b. Hamza es-Suğdî'nin derlediği eser mi olduğu bilinmemektedir. Nitekim Katib Çelebi de bu iki eseri farklı eserler olarak belirtmiştir.

Bunlara ek olarak dikkat çeken bir diğer unsur ise Necmeddîn en-Nesefî'ye nisbeti şüpheli bey' bi'l-vefâ konulu müstakil bir risalenin mevcut olmasıdır. Araştırmalarımız sonucunda risalenin iki farklı nüshasına ulaştık. Bu nüshalardan ilki Bosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Abdullah Efendi Koleksiyonu'nda bulunan İbrahim b. Hürrem tarafından istinsah edilmiş 1723/3 numarada kayıtlı nüshadır. Bu nüsha 5 varaktan oluşmaktadır. İkinci nüsha Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye'de Hanefî Fıkıhı Bölümü'nde 913 ve 1067/4 numaralarda kayıtlı on varaktan oluşan nüshadır. Bu iki nüsha incelendiğinde göze çarpan ilk şey iki nüshada da müellifin kimliğine dair bir bilginin mevcut olmamasıdır. Risalenin, ilk cümlesinin “İmam Necmeddîn en-Nesefî *Fetâvâ*'sında dedi ki...” şeklinde olması nedeniyle Nesefî'ye nispet edilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Risalede kaynak gösterilen eserlere bakıldığında pek çok yerde Abdürrahim el-Mergînânî'nin (ö. 651/1253) *el-Fusûlü'l-İmâdiyye* adlı eserine atıfta bulunulduğu göze çarpmaktadır. Bu bilgiyle Necmeddîn en-Nesefî'nin vefat tarihi birlikte düşünüldüğünde söz konusu risalenin müellife ait olmadığı açıkça görülmektedir.

¹²¹ Zehebî, Ebû Abdillâh Semseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991, c. XX, s. 127.

¹²² Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2b, 3a, 4b, 6b.

¹²³ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 23a.

Ancak müellifi belli olmayan bu risalenin içeriği Kâzerûnî'nin eseri ile karşılaştırıldığında ilk iki varlığının aynı Arapça ibare ile Kâzerûnî'nin risalesinde mevcut olduğu dikkat çekmektedir.¹²⁴

10. Ebü'l-Kâsım Nâsıruddîn Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali el-Alevî el-Hasenî el-Medenî es-Semerkandî (ö. 556/1161): *el-Mültekât fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* ve *Câmi'u'l-fetâvâ*

Semerkantlı Hanefî fakihin soyunun Hz. Hüseyin'e ulaştığı rivayet edilmektedir. Tefsir ve hadis alanlarında bilgisi ile de adından söz ettiren âlimin vaizlik yaptığı bilinmektedir.

Semerkandî'nin fıkıh alanında *el-Fıkhu'n-nâfi'* adlı bir muhtasarı, *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ* (*Câmi'u'l-fetâvâ*) adlı bir fetva mecmuası ve Hanefî fukaha arasında meşhur olan *el-Mültekât fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* (*Meâlû'l-fetâvâ*) gibi eserleri bulunmaktadır. Kâzerûnî eserinde Muhammed b. Yusuf es-Semerkandî'ye "Sahibü'n-Nâfi'" diyerek atıfta bulunmuş ve görüşlerini nakletmiştir.¹²⁵ Müellifin Katib Çelebi'nin muteber kaynaklar arasında zikrettiği *Câmi'u'l-fetâvâ*'sına¹²⁶ birçok fetva kitabında atıfta bulunulmuştur.¹²⁷ Kâzerûnî müellifin bu eserine iki yerde atıfta bulunmuştur.¹²⁸ Müellifin diğer eserine ise *el-Mültekât*¹²⁹ ismiyle bir yerde atıfta bulunmuştur.¹³⁰

¹²⁴ Bkz. **Mesâil tetallaku bi bey'i'l-vefâ**, Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., Abdullah Efendi, nr. 1723/3, 1b-3a; Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 7a, 12b, 8b.

¹²⁵ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 4a.

¹²⁶ Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriye, nr. 2558; Manisa İl Halk Ktp., nr. 801-804; Melik Suûd Üniversitesi Ktp., Riyad, nr. 1827.

¹²⁷ Katib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, c. I, s. 565.

¹²⁸ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2b, 4a.

¹²⁹ Ebü'l-Kâsım Nâsıruddîn Muhammed b. Yusuf el-Hüseynî es-Semerkandî, **el-Mültekât fi'l-fetâvâye'l-Hanefiyye**, thk. Mahmûd Nassâr, Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

¹³⁰ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 4b.

11. Rükneddîn Ebû Bekir Muhammed b. İbn Ebü'l-Mefâhir b. Abdürreşîd el-Kirmânî el-Hanefî (ö. 565/1169): *Cevâhirü'l-fetâvâ*

Hanefî muhaddis ve fakihin hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hocası Ebü'l-Fazl Rükneddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî'nin (ö. 543/1149) fetvalarını derleyerek *Cevâhirü'l-fetâvâ* adlı eseri kaleme almıştır.¹³¹

Kâzerûnî eserinde, müellifin bu eserine bir kez atıf yapmıştır.¹³²

12. Abdülkerîm b. Yusuf. Muhammed b. Abbâs Alâeddîn Ebî Nasr ed-Dînârî el-Hanefî (ö. 590/1194): *Fetâva'd-Dînârî*

Kaynaklarda hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Esterâbâd yakınlarındaki Dînâr köyüne nispetle kaynaklarda "Dînârî" olarak zikredilmektedir. Kendi fetvalarından oluşan *Fetâva'd-Dînârî* isimli Farsça bir fetva eseri mevcuttur. Daha sonraki dönemlerde kendisine birçok atıf yapılan eserin yazma nüshasına dair bir bilgiye rastlanamamıştır.¹³³

Kâzerûnî eserinde müellife bir kez atıfta bulunmuştur.¹³⁴

13. Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Ebi'l-Kâsım b. Mahmud b. Abdilaziz el-Özcendî el-Fergânî (ö. 592/1196): *Fetâvâ-yı Kâdîhân*

Ulema ailesine mensup olan âlim, Kâdîhân ismiyle meşhurdur. Fıkıh alanında amcazadesi İmam Zahîrüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî, İmam Ebû İshâk es-Saffârî ve Nizâmüddîn Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Mergînânî'den dersler

¹³¹ Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 401; Cârullah Efendi, nr. 921; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 586; Çorlulu Ali Paşa, nr. 266.

¹³² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 32b.

¹³³ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 223; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, c. I, s. 609; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 88.

¹³⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4a.

almıştır. Tanınmış talebeleri arasında Mahmud b. Ahmed el-Hasîrî (ö. 636/1238), Şemsüleimme el-Kerderî (ö. 642/1244), Muhammed b. Esad el-Fergânî gibi isimler zikredilmektedir. Eserlerinde gerek Ebû Hanîfe ve talebelerinin gerekse diğer Hanefî âlimlerinin görüşlerine binaen kendi tercih ve görüşlerine yer vermektedir. Bu durum onun içtihat ehli olduğuna işaret etmektedir.

En önemli eseri kaynaklarda *el-Fetâvâ el-Hâniyye* olarak da zikredilen fetva eseri *Fetâvâ-yı Kâdîhân*'dır. Müellif bunun yanı sıra *Şeybânî'nin el-Câmi' u's-sağîr*'ine yazmış olduğu *Şerhu Câmi' u's-sağîr* ve Ebû Bekir el-Hassâf'ın (ö. 261/875) *Edebü'l-Kâdî* eserine dair kaleme aldığı *Şerhu Edebü'l-Kâdî* eserleri ile tanınmaktadır.¹³⁵

Klasik fıkıh kitapları sistematigine göre düzenlenmiş eserin müftülere büyük kolaylık sağladığı belirtilmektedir. Hanefî mezhebinden mütekaddimûnun yanı sıra müteahhirûnun görüşlerine de yer veren eserde diğer mezheplerden çok az rivayet bulunmaktadır.

Kâzerûnî risalesinde bu eserin adını zikrederek birçok atıfta bulunmuştur.¹³⁶

14.Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebû Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî er-Riştânî (ö. 593/1197)

Şimdi Özbekistan sınırları içerisinde olan Fergana bölgesindeki Mergînân şehrinde dünyaya gelen Hanefî fakihin köyünün adı Riştân'dır. Birçok ilim dalına hâkim olan âlim daha çok fıkıh alanındaki eserleri ile tanınmaktadır.

Hocaları arasında Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, Ömer b. Ali ez-Zenderâmasî, Sadrüşşehîd, Necmeddîn en-Nesefî, Ziyâeddîn Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî (ö. 545/1150), Osman b. Ali el-Bîkendî, Kivâmüddîn Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî ve Ebû Muhammed Ziyâeddîn Sâid b. Es'ad el-Mergînânî gibi âlimler bulunmaktadır.

¹³⁵ Ahmet Özel "Kâdîhan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 121-123.

¹³⁶ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 4b, 5a, 14a, 22a.

Kendisinden de Şemsüleimme el-Kerderî, Celâleddîn Muhammed, Nizâmeddîn Ömer, *Ta'limü'l-müte'allim* eserinin sahibi Zernûcî ve Celâleddîn Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrûşenî (h. 637/1240) gibi âlimler ders almıştır. Semerkant'ta medfun Hanefî fakih, Hanefî mezhebi sistematığına bağlı kalmakla birlikte bazı meselelerde diğer Hanefî fakihlerden farklı görüşler benimsemiştir. Tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda derin bilgisiyle tanınan müellife nispet edilen eserlerin hepsi fıkıh alanındadır. En önemli eserleri arasında Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* ve Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'ine dayanarak yazdığı *Bidâyetü'l-mübtedî*, *Muhtârât (muhtâr)ü'n-nevâzil*,¹³⁷ vakıat türünde telif edilmiş *et-Tecnîs ve'l-mezîd fî'l-fetâvâ* bulunmaktadır. Bunların yanı sıra kaynaklarda *Kitâb fî'l-ferâ'iz (el-Osmâniyye)*,¹³⁸ *el-Mezîd fî fîrû'i'l-Hanefiyye*, *Münteka'l-merfû'*, *Kifâyetü'l-müntehî*, *Neşrü'l-mezheb* ve *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı eserler müellife nispet edilmektedir. Fakat müellifin kendisiyle tanındığı en meşhur eseri *el-Hidâye'dir*.¹³⁹

a. *el-Hidâye*

Müellifin yine kendi eseri olan *Bidâyetü'l-mübtedî* üzerine yazdığı şerhidir. 13 yılda telifi tamamlanan eser, konuların sistematik bir şekilde işlenmesi, güzel üslubu ve müellifin ilmi birikimi sayesinde Hanefî mezhebindeki en muteber eserlerin başında gelmektedir. Esere yönelik birçok şerh, hâşiye ve muhtasar yazılmıştır. Müellif, eserinde bir meseleyi ele alırken önce kuvvetli gördüğü görüşü zikrederek daha sonra diğer görüşlere yer vermiştir. Delillerde ise aksine önce zayıf görüşü verip daha sonra kuvvetli görüşü zikretmiştir. Sayısız baskısı yapılan eser uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁴⁰ Kâzerûnî eserinde “Sahibü'l-Hidaye” adını zikrederek pek çok yerde müellif ve eserine doğrudan atıfta bulunmuştur.¹⁴¹

¹³⁷ Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 92, 1421, 1422, 1423; Giresun Yazmaları, Tüyatok, nr. 3604; Çorlulu Ali Paşa, nr. 255; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 505; Esad Efendi, nr. 970.

¹³⁸ Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, nr. 26170; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 380, vr. 89b-90a.

¹³⁹ Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, s. 87-88; Ferhat Koca, “Burhânedîn Mergînânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c. XXIX, s. 182-183.

¹⁴⁰ Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c. IVII, s. 471-473.

¹⁴¹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 5b, 12a, 23b, 24b.

Bunlara ek olarak kaynağını zikretmeksizin iktibas yapılan yerler de mevcuttur.¹⁴² Fakat iktibaslar incelendiğinde Kâzerûnî'nin, müellifin görüşüne dair ibareyi doğrudan müellifin metninden değil farklı eserlerden cümleler değiştirilmeksizin aynı şekliyle aldığı görülmektedir. Buna ek olarak risalenin kenarında yer alan hamişlerde yer yer müellife atıf yapılmıştır.¹⁴³

b. Muhtârâtü'n-nevâzil

Günlük hayatta karşılaşılan problemleri konu alan eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.¹⁴⁴ Bu esere Kâzerûnî'nin risalesinde haşiye kısmında işaret edilmektedir.¹⁴⁵

15. Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219): *el-Muhîtü'l-Burhânî ve Zahîretü'l-fetâvâ*

“es-Sadru'l-mâzî” ve “İbn Mâze” nisbelerinin yanı sıra doğduğu yere nispetle “Mergînânî” ismiyle de anılmaktadır.¹⁴⁶ Karahanlı hâkimiyeti altında hüküm süren Âl-i Burhân olarak bilinen aileye mensuptur. İlk olarak babası ve dedesinin kurduğu medresenin hocalarından, daha sonra Buhara ve Semerkant şehirlerine giderek döneminin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Amcası meşhur Hanefî fakihi Ebû Hafs Hüsameddîn Sadrüşşehîd'dir. Bu nedenle kaynaklarda “Sadrüşşehîd es-Sânî” olarak da anılmaktadır. Müftülük ve kadılık gibi görevlerde bulunan Burhaneddîn el-Buhârî, başta kendi oğlu Sadrülslâm Tâhir b. Mahmûd olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. Fıkıh alanında telif ettiği *el-Muhîtü'l-Burhânî*, *Zahîretü'l-fetâvâ* (ez-

¹⁴² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 3a.

¹⁴³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 11a, 27b.

¹⁴⁴ Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 92, 1421, 1422, 1423; Giresun Yazmaları, Tüyatok, nr. 3604; Çorlulu Ali Paşa, nr. 255; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 505; Esad Efendi, nr. 970.

¹⁴⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 33a.

¹⁴⁶ Abdülkadir Kureşi, *Cevâhirü'l-mudiyye*, c. II, s. 375.

Zahîre/ez-Zahîretü 'l-Burhâniyye), *Tetimetü 'l-fetâvâ*, *el-Vecîz fi 'l-fetâvâ*, *Nisâbü 'l-fukahâ* eserleri ile tanınmaktadır.¹⁴⁷

el-Muhît, *el-Muhîtü 'l-kebîr*, *el-Muhîtü 'l-Burhânî fî fikhi 'n-Numânî* isimleriyle meşhur olan eserde müellif, Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâyedeki görüşlerine nâdirü'r-rivâyedeki görüşleri ekleyerek Şeybânî'den kendi dönemine kadar yaşamış olan âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Eserde meselelerin hükümlerine dair delillere yer vermiştir.¹⁴⁸ Kâzerûnî bu eserden naklettiği görüşlerin çoğunda kaynak zikretmemiştir.¹⁴⁹

Müellifin *Zahîretü 'l-fetâvâ* (*ez-Zahîre/ez-Zahîretü 'l-Burhâniyye*)¹⁵⁰ adlı eseri yine kendi eseri olan *el-Muhîtu 'l-Burhânî*'nin kendisi tarafından kaleme alınmış muhtasarıdır. Kâzerûnî bu esere sadece iki yerde atıf yapmıştır.¹⁵¹ Ancak bu esere atıf yapılan ibarelerin *Fusûlü 'l-Îmâdiyye*'den alındığı tespit edilmiştir. Bu açıdan müellifin bu eserden doğrudan bir nakil yapmadığı anlaşılmıştır.

16. Ebü'r-Recâ Necmeddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260)

Mu'tezilî Haneî âlimi Harezmi'nin Gazvîne/Gazmîne köyüne nispetle Gazmînî, *Kunyetü 'l-Münye* eserine nispetle "Sahibü'l-Kunye" adıyla tanınmaktadır. Kıraat, kelam, fıkıh, hadis, edebiyat ve belagat ilimlerini tahsil eden Zâhidî'nin hocaları arasında, Ebü Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229), Yûsuf b. Muhammed el-Kaydî el-Hârizmî, Kadî Fahreddîn Bedî' b. Ebü Mansûr el-Arabî el-Kuzebnî, Alâeddîn Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî, Rûknüleimme Abdülkerîm b. Muhammed el-Medînî es-Sabbâğî, Sirâcüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kuzebnî, Necmeddîn Kasım b. Muhammed el-Hayyâz, Ebü'l-Meâlî Tâhir b. Muhammed el-Hafsî, Necmeddîn-i

¹⁴⁷ Mustafa Uzunpostalıcı "Burhâneddîn el-Buhârî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c. VI, s. 435-437.

¹⁴⁸ Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, s. 97.

¹⁴⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 2b, 3b, 4b.

¹⁵⁰ Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 692; Cârullah Efendi, nr. 649, 650, 651; Fâtih, nr. 2308-2310, 2311-2317; Yenicami, nr. 613-618; Süleymaniye, nr. 648.

¹⁵¹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 7b, 8a.

Kübrâ (ö. 618/1221), Şemseddîn Muhammed (Ahmed) b. Abdülkerîm et-Türkistânî, Ebü'l-Fazl Sâbit b. Muhammed b. Ömer el-Çağmînî ve Nâsırüddîn el-Mutarrizî gibi isimler bulunmaktadır. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'a giden âlim, aralarında Şeyh Edebâlî'nin de bulunduğu pek çok öğrenciye ders vermiştir.

Bu öğrencileri arasında Radiyyüddîn Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim el-Burhânî, Kadî Şemseddîn Muhammed b. Ebü'l-Kâsım, Fahreddîn b. Sâlih el-Muizzî el-Hârizmî ve Ebû Halîfe Abdülazîz b. Abdüsseyyid el-Bâzegânî el-Hârizmî bulunmaktadır.

Harizm'de vefat eden âlim, İslami ilimlerin çeşitli sahalarında ilim tahsil etmesine rağmen çalışmalarını fıkıh ve kelam alanında yoğunlaştırmıştır. Müellifin bazı görüşleri Hanefî mezhebi içerisindeki zayıf rivayetlere dayandığı gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bazı hususlarda Şafîî ve Malikî mezhebine göre fetva veren müellifin Mutezilî olması, Hanefî âlimleri arasında fetvalarına şüpheyile yaklaşılmasına neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen eserleri kendisinden sonraki âlimlerin sıkça başvurduğu kaynaklar arasında yer almıştır. En meşhur eseri kaynaklarda *el-Kunye/Kınye* olarak geçen fıkıh eseri *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye*'dir. Pek çok eseri bulunan müellifin *Hâvî mesâ'ili'l-Münye*, *el-Müctebâ şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* adlı eserleri fıkıh alanındaki en tanınmış eserleridir.¹⁵²

a. *el-Kunye/ Kınye*

Müellifin bu eseri hocası Fahreddîn Bedî'in eseri *Münyetü'l-fukahâ*'nın düzenlenmesiyle oluşmuştur. Matbudur.¹⁵³ Eserde özellikle Harizmlî âlimlerin fetvalarına genişçe yer verilmiştir.

Kâzerûnî'nin eserinin haşiyeye bölümünde bu esere yapılan atıflara rastlanmaktadır.¹⁵⁴

¹⁵² Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 107; Şükrü Özen, “Zâhidî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 81-85.

¹⁵³ Zâhidî, **Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye**, Kalküta, nşr. Khorezmijskij jazyk, 1830; nşr. Moskova, A. A. Freyman, 1951.

¹⁵⁴ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 32b.

b. *Hâvî mesâ'ili'l-Münye/ Kitâbü'l-hâvî, el-Hâvî li-mesâ'ili'l-Münye, el-Hâvî fî mesâ'ili'l-vâkı'ât*

Müellif bu eserinde *Münyetü'l-fukahâ*'nın ihtisar ederek, eserdeki Harizm dilindeki yerleri Arapçaya tercüme etmiş ve kendisine ait diğer eserlerden bazı ilaveler yapmıştır.

Bu esere Kâzerûnî'nin risalesinin haşiyeye kısmında bir kez atıfta bulunulmuştur.¹⁵⁵

c. *el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l- Kudûrî*¹⁵⁶

Kudûrî'nin *el-Kitâb* ve *el-Muhtasar* olarak bilinen eserine yazılmış şerhtir. Zâhidî eserin telifinde çağdaşı Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eserinden yararlanmıştır. Abdülkadir el-Kureşî ve Kâtib Çelebi bu eseri “nefis bir şerh” olarak nitelemişlerdir.¹⁵⁷

Kâzerûnî risalesinde Zâhidî'nin bu eserinden bir yerde görüş nakletmiştir.¹⁵⁸

17. Necmü'l-Eimme el-Buhârî

Doğum ve vefatına dair kesin bir bilgiye ulaşamayan âlimin, *el-Muhîtü'l-Burhânî* yazarı Burhaneddîn el-Mergînânî, Hilalü'd-dîn el-Hammâmî ve el-Bedrü't-Tâhir ile birlikte Buhara ve Harezmi bölgesinde fetva vermekle görevli olduğu bilinmektedir. Kâsım b. İbn Kutluboğa'nın *Tashîh ve tercih alâ Muhtasari'l-Kudûrî* adlı eserinde “Necmü'l eimme el-Buhârî *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhinde der ki...” şeklinde bir ifade bulunmaktadır.¹⁵⁹ Eserin tahkik kısmında bu ifadeye istinaden

¹⁵⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'î ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 22b.

¹⁵⁶ Beyazıt Devlet Ktp., Murad Molla, nr. 905-906, Veliyyüddîn Efendi, nr. 1177, Hacı Selim Ağa [nr. 340]; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 734, Ayasofya nr. 1262, Çorlulu Ali Paşa, nr. 209.

¹⁵⁷ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkah Alimleri*, s. 108; Şükrü Özen, “Zâhidî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 81-85.

¹⁵⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'î ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 14b.

¹⁵⁹ Kâsım İbn Kutluboğa, *et-Tashih ve't-tercih ala Muhtasari'l-Kuduri*, thk. Ziya Yunus, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

Necm'ül-eimme el-Buhârî'nin Zâhîdî'nin kendisi olduğu ifade edilmiştir. Ancak klasik fıkıh kitaplarında Zâhîdî'den yapılan nakillerde kendisinin Necmü'l-eimme el-Buhârî'den "üstadım" şeklinde bahsettiği görülmüştür.¹⁶⁰ Dolayısıyla Necmü'l-eimme el-Buhârî'nin Zâhîdî'nin kendisi olması mümkün değildir.¹⁶¹ Kâzerûnî'nin eserinde Necmü'l-eimme el-Buhârî ismi bir yerde geçmektedir.¹⁶²

18. Ebü'l-Feth Zeynüddîn Abdürrahim b. Ebû Bekir İmâdüddîn b. Ali el-Mergînânî (ö. 670/1271): *el-Fusûlû'l- İmâdiyye/Fusûlû'l-ihkâm li usûli'l-ahkâm*

Hanefî fakihin hayatına dair detaylı bilgi mevcut değildir. Ancak Sâhibü'l-Hidâye olarak da bilinen Burhâneddîn el-Merginânî'nin torunu olduğu bilinmektedir. İlk eğitimini babasından alan fakih daha sonra Hüsâmeddîn Muhammed b. Osman el-Ulyâbâdî'den fıkıh dersleri almıştır. Bilinen tek eseri *el-Fusûlû'l-İmâdiyye* olarak da tanınmış *Fusûlû'l-ihkâm li usûli'l-ahkâm* adlı eserdir.¹⁶³

Eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.¹⁶⁴ Kâzerûnî'nin risalesinin temel kaynağını oluşturan eserlerden biridir. Nitekim Kâzerûnî eserinde *el-Fusûlû'l-İmâdiyye*'den pek çok kez Arapça ibaresini değiştirmeksizin nakiller yapmıştır. Bu nakillerin bazıları eserin ismi açıkça zikredilerek kaynak gösterilerek yapılmışken¹⁶⁵ diğerlerinde kaynağa işaret eden herhangi bir isim zikredilmemiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Abdülmecîd Burhâneddîn Abdülhasan Ali b. Ebû Bekir el-Merginânî, **el-Hidâye mea Şerh'i Kifâye**, Kalkûta, Ulûmü'd-deyn, 1831, s. 135.

¹⁶¹ Celaleddîn b. Şemseddîn Harizmî Kurlânî, **el-Kifâye Şerhi'l-Hidâye**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2019, c. I, s. 180.

¹⁶² Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 14b.

¹⁶³ Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, s.112.

¹⁶⁴ Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 823, 824; Fatih, nr. 2303, 2393, 2428, 2431, 2432, 2436, 2438; Amcazâde Hüseyin; nr. 218, Esad Efendi, nr. 836, 840; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddîn, nr. 1532, 1535, 1561.

¹⁶⁵ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2b, 6b, 12b.

¹⁶⁶ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 1b 3b, 7a, 7b, 8a, 8b, 9a, 19b, 10a, 10b, 11b, 12a, 13a, 13b, 25a.

19.Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683/1284): *el-Muhtâr li'l-fetvâ*

Musul'da dünyaya gelen Hanefî fakih ilk eğitimini babasından almıştır. Âlim bir aileye mensup olan fakihin hocaları arasında, Kemâleddîn Haydar b. Muhammed b. Zeyd el-Hüseynî, İbn Sükeyne (ö. 607 /1210), Abdürrahim b. Abdülkerim es-Sem'ânî (ö. 618/1221?), İzzeddîn İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), İbnü'l-Ahdar (ö. 611/1215), Ruhâvî (ö. 612/1215), Şehabeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Mahmud b. Ahmed el-Hasîrî, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi isimler zikredilmektedir. Kûfe'de kadılık yapmış, Bağdat'ta tedris ve fetva işleriyle ilgilenmiştir. Talebeleri arasında Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) ve İbnü'l-Fuvatî (ö. 723/1323) gibi âlimler bulunmaktadır. Mevsîlî'nin eserlerinin tamamı fıkıh alanında yazılmıştır. Bu eserler *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, bu eserin şerhi olan *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*,¹⁶⁷ *Kitâbü'l-Müştemil alâ mesâ'ili'l-Muhtasar*¹⁶⁸, *Şerhu'l-Câmi 'l-kebîr li's-Şeybânî* olarak zikredilmektedir.¹⁶⁹

Müellifin *el-Muhtâr li'l-fetvâ*'sı,¹⁷⁰ Hanefî mezhebi müteahhirûn uleması arasında “mütûn-i erbaa” olarak bilinen dört muteber eserden biridir. Müellif eserinde Ebu Hanîfe'nin görüşlerini tercih etmiş fakat meselerde Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Şafî'nin de görüşlerine yer vermiştir.¹⁷¹ Kâzerûnî eserinde bu esere bir kez atıf yapmıştır.¹⁷²

20. Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314)

¹⁶⁷ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, Kahire, Kahire Matbaatü Halebî, 1936.

¹⁶⁸ Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Yeni Cami, nr. 534.

¹⁶⁹ Abdülkâdir el-Kureşî, *Cevâhirü'l-mudîyye*, c. I, s. 292; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1622; Davut Yaylalı, “Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 487-488.

¹⁷⁰ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire, Mektebetü't-Ticariyye, 1949.

¹⁷¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 113.

¹⁷² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4b.

Sıġnâkî'nin doğum yeri, tarihi ve ailesine dair net bilgi mevcut değildir. Kesin olmamakla birlikte Seyhun nehri kenarındaki Sıġnâk şehrine nisbet edilmektedir. Ders aldığı hocalar arasında Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî (ö. 693/1293), Celâleddîn el-Ma'ser ve Fahreddîn Muhammed b. Muhammed b. İlyâs el-Mâymergî gibi isimler zikredilmektedir.

Birçok öğrenci yetiştirmiş olan âlimin talebeleri arasında Celâleddîn Ahmed b. Mahmûd el-Gucdüvânî (ö. 730/1329), Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348),¹⁷³ İbnü'l-Fasîh Ebû Tâlib Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Hemedânî (ö. 755/1354),¹⁷⁴ Emîr Kâtib b. Ömer el-İtkânî (ö. 758/1356), Ebû Muhammed Şemsüddîn Abdullah b. Haccâc b. Ömer el-Kâşgârî el-Hanefî es-Sûfî¹⁷⁵ ve Celâleddîn Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî el-Kürlânî¹⁷⁶ gibi isimler yer almaktadır. Vefat ettiği yer hakkında farklı rivayet bulunan müellifin Halep'te vefat ettiği görüşü daha kuvvetli kabul edilmektedir.¹⁷⁷

Müellif fıkıh başta olmak üzere sarf ve nahiv alanlarında eserler kaleme almıştır. Ancak daha çok fıkıh alanındaki eserleri ile tanınmaktadır. Çok fazla eseri olması sebebiyle burada en meşhur üç eserine yer verilecektir.¹⁷⁸ Başlıca eserleri arasında ilk sırada *el-Vâfî fî usûli'l-fıkh* gelmektedir.¹⁷⁹ İkinci eseri *el-Kâfî*, Pezdevî'nin fıkıh usulü eserine yazılmış şerhtir.¹⁸⁰ Üçüncüsü müellifin kendisine nispetle “Sâhibü'n-Nihâye” olarak tanındığı *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eserdir.

¹⁷³ Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye**, Mısır, 1906, s. 62, 186.

¹⁷⁴ Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye**, s. 26.

¹⁷⁵ Ebû'l-Mehâsin Cemalüddîn Yusuf b. Taġrıberdî el-Atâbeki ez-Zâhirî, **el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi**, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kâhire, 1984-1993, c. V. s. 164.

¹⁷⁶ Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye**, s. 58, 62, 144, 172.

¹⁷⁷ Kureşî, **Cevâhirü'l-mudîyye**, c. II, s. 213-214.

¹⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Rahmi Yaran, “Sıġnâkî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, c. XXVII, s. 164-166.

¹⁷⁹ Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Sıġnâkî, **el-Vâfî fî usûli'l-fıkh**, thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî, Kahire, Darü'l-Kahire, 2003.

¹⁸⁰ Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Sıġnâkî, **el-Kâfî Şerhu'l-Pezdevî**, thk. Fahreddîn Seyyid Muhammed Kânit, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2001.

Mergînânî'nin *el-Hidâye*'sine yazılmış şerhtir.¹⁸¹ İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.

Kâzerûnî eserinde Sıġnâkî'ye "Sahibü'n-Nihâye" künyesiyle üç yerde atıfta bulunmuştur.¹⁸² Müellif bu yerlerde Sıġnâkî'nin fetâvâ türünde bir eserine işaret etmektedir. Bu eserin ismi zikredilmemiştir. Ancak Sıġnâkî'ye nispet edilen eserler arasında *Fetâva'r-ri'âye fî tecdîdi mesâ'ili'l-Hidâye* adında bir tane fetva eseri bulunmaktadır.¹⁸³ Bu açıdan söz konusu eserin Sıġnâkî'ye ait olduğu belirtilen bu fetva eseri olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁸⁴

21.Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bârî ez-Zeylaî (ö. 743/1343): *Tebyînü'l-hakâ'ik*

Hayatı ile ilgili detaylı bilgi mevcut değildir. Ebû Amr olarak da anılan âlim daha çok, doğduğu yere nisbetle "Zeylaî" diye tanınmaktadır. Hanefî mezhebine mensup bir ailede doğan Zeylaî, Kahire'ye giderek orada dersler almıştır. Hayatının geri kalanını Kahire'de geçiren âlim tedris, telif ve fetva ile meşgul olmuş daha sonra Karâfe'de bulunan Tûrbetü'l-Mes'ûdiyye, Devâdâriyye, Âşûriyye medreselerinde ders vermiştir. Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî ve İbnü's-Sâiġ ez-Zümürüdî gibi isimler bulunmaktadır. Kahire'de vefat eden âlim ve Karâfe Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁸⁵ Fıkıh alanında yazılmış olan *Şerhu'l-Muhtâr li'l-Mevsilî*, *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*, *Bereketü'l-keîâm alâ ehâdîsi'l-ahkâmi'l-vâkı'a fî'l-Hidâye* ve *sâ'iri'l-kütübi'l-Hanefiyye* adlı eserleri bulunmaktadır. Fakat müellifin

¹⁸¹ Hüsâmuddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Sıġnâkî, **en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye**, thk. Fehd b. Abdülaziz b. Süleyman el-Cudaylî, Abdullah b. Abdülaziz b. Türkî el-Aklâî, Said. B. Abdullah b. Âli Musa (Nifas Bâbı ve Kıraâtü's-Salat, Kitâbü'l-Hac, Kitâbü'l-Ganâim ve Kitâbü'l-Vakf) Suud Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi İslam Araştırmaları Merkezi, 2015; thk. Mustafa b. Ahmed b. Abdullah el-Muşayka (cinayetü'l memluk ve cinayetü aleyhi babından kitabın sonuna kadar), Mekke, 2017.

¹⁸² Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2b, 6b, 21a.

¹⁸³ Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, s. 127.

¹⁸⁴ Râgıb Paşa Ktp., nr. 504.

¹⁸⁵ Kureşî, **Cevâhirü'l-mudîyye**, c. I, s.345; Kutluboġa, **Tacü't-terâcim**, c. I, s. 204; Necmettin Kızılkaya, "Osman b. Ali Zeylaî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 354-355.

en meşhur eseri Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik*'i üzerine yazdığı şerhi *Tebyînü'l-hakâ'ik*'tir.

Zeylaî bu eserde Hanefî fakihlerin görüşlerini verdikten sonra diğer mezhep imamlarının yanı sıra Evzâî, İbn Ebû Leylâ, Zührî, İbrâhim en-Nehaî, İkrime el-Berberî, Hasan-ı Basrî, İbn Şübrûme gibi müctehidlerin görüşlerine ve ayrıca Şîa, Hâricîler ve Zâhirîlerin de görüşlerine yer vermiştir. Müellif eserinde bazı meselelerde Hanefî müctehidlerin görüşleri arasında tercih yaparak tercih etmediği görüşleri delilleri ile birlikte neden tercih etmediğini dile getirmiştir. Eserde son dönem Hanefî âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılan eser matbudur.¹⁸⁶ Kâzerûnî, risalesinde Zeylaî ve eserine dört yerde atıfta bulunmuştur.¹⁸⁷

22.Âlim b. Alâ' (ö. 786/1384): *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*

Hindistanlı Hanefî fakihidir. Hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁸⁸ Kendisine ait olduğu bilinen tek eseri *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*'dir. Eserde Hanefî mezhebi literatürünün *ez-Zahîre*, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, *Fetâvâ Kadîhân*, *ez-Zahîriyye* gibi Hanefî mezhebinin meşhur eserlerinden meseleler derlenerek Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserindeki sisteme göre düzenlenmiştir.

Kâzerûnî, risalesinin ana metninde müellif ve eserine bir atıf yapmamıştır. Ancak araştırmalarımız sonucunda kaynak belirtmeksizin yapılan bir naklin bu eserden yapıldığı tespit edilmiştir.¹⁸⁹ Ek olarak risalenin haşiye bölümünde de iki kez atıfta bulunulmuştur.¹⁹⁰

23.Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd ez-Zebîdî el-Yemenî (ö. 800/1397): *es-Siracü'l-vehhâc*

¹⁸⁶ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik ve Hâşiyeti's-Şelebî*, Bulak, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1895.

¹⁸⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4b, 19a.

¹⁸⁸ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 154.

¹⁸⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 2a.

¹⁹⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 22b, 23b.

Yemen'in Zebîd şehrinde doğan Hanefî fakih, doğduğu köye nispetle “Abbâdî” adıyla da anılmaktadır.¹⁹¹ Hocaları arasında babası, Ali b. Nuh, Ebû Bekir b. Ali el-Hâmilî, Ali b. Ömer el-Alevî gibi isimler zikredilmektedir.

Keşfü't-tenzîl fî tahkiki't-te'vîl adlı tefsir eseri¹⁹², fıkıh alanında kaleme almış olduğu *Şerhu Kaydi'l-evâbid*, hocası Ebû Bekir b. Ali el-Hâmilî'nin *Dürrü'l-mühtedî ve zuhrü'l-muktedî* adlı manzumesine yazmış olduğu *Şerhu'z zulâm ve bedri't-temâm*¹⁹³ müellifin tanınmış eserleri olarak zikredilmektedir.¹⁹⁴ Ancak Müellifin en bilinen eseri Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına yazmış olduğu şerhi *es-Sirâcü'l-vehhâc*'dır.¹⁹⁵ Yazma halinde olan eser Muhammed Abdullah Ukâzî tarafından tahkik edilmiştir.¹⁹⁶ Müellif bu eserin muhtasarını yazmış ve *el-Cevheretü'n-neyyire* olarak isimlendirmiştir.¹⁹⁷ Müellif bu esere sadece bir yerde atıfta bulunmuştur.¹⁹⁸

24. Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddîn Mahmud (ö. 823/1420): *Câmiu'l-Fusûleyn*

Babasının Simavna kadılığı yapması sebebiyle Simavna Kadısı Oğlu olarak anılan Bedreddîn Simâvî'nin soyu Selçuklu Sultanı II. İzzeddîn Keykavus'a dayanmaktadır. Tahsiline babasından aldığı derslerle başlamış daha sonra Şâhidî,

¹⁹¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 531.

¹⁹² Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 29; Musalla Medresesi; nr. 1919/11; Ayasofya, nr. 190, Esad Efendi, nr. 150; Süleymaniye, nr. 125; Fatih, nr. 396; Laleli, nr. 154; Suriye Esed Ktp., nr. 13247; Kral Faysal İslami Araştırmalar Merkezi Ktp., nr. ف-2877-1, Harem el-Mekke-i Şerif Ktp., Tefsir, nr. 38; Princeton Ktp., Yahuda, nr. 2710.

¹⁹³ Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1051; İzmir, nr. 195; Kral Suud Ktp., nr. 1843; Princeton Ktp., Yahuda, nr. 2547, Harem el-Mekke-i Şerif Ktp., nr. 4/229; Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, nr.221.

¹⁹⁴ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 531; Bağdâdî, *Hedyyetü'l-ârifîn*, c. I, s. 236; Kehhâle Ömer Rıza, *Mücemmü'l-müellifin*, c. III, s. 67; Ebubekir Sifil, “Ebû Bekir el-Haddâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 89.

¹⁹⁵ Carl Brockelmann, *GAL*, Leiden, 1943, c. I, s. 183; Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, nr. 216, 217, 218, 219, 220, 622; Harem-i Şerif Ktp., nr. 1914, 2866, 2867, 2868, 2869; Darü'l-Kütübi'l-Katariyye, nr. 113; Darü'l-Kütübi'z-Zahiriyye, nr. 2534, 2535, 2536, 2537, 7195; Suûd İslam Üniversitesi Ktp., nr. 5/5272; Suriye Esed Ktp., 29893, 29895, 29884, 29891, 29636; Kudüs Halidiyye Ktp., nr. 169; Mısır Seyyide Zeyneb Merkez Ktp., nr. 610.

¹⁹⁶ Mahmud Abdullah Ukâz, “Ebu Bekir el-Abâdî'nin Sirâcü'l-vehhâc Adlı Eserinin Tahkiki”, Ezher Üniversitesi, Kahire, 2008 (Yayınlanmamış YL Tezi).

¹⁹⁷ Ebû Bekir el-Haddâd el-Yemenî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, Kahire, Matbaa Hayriyye, 1904.

¹⁹⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b.

Mevlana Yusuf, Musa Çelebi ve Koca Efendi, Mevlana Feyzullah gibi isimlerden nahiv, fıkıh, mantık ve astronomi gibi alanlarda dersler almaya başlamıştır. Kahire’de Sultan Berkuk’un oğlu Ferec’e üç yıl müderrislik yapmıştır. Daha sonra tasavvufa ilgi duyan âlim, Şeyh Ahlatlı Hüseyin’e intisab edip onun ölümü üzerine kendisi şeyhlik makamına geçmiştir. Yıldırım Bayezid’in oğlu Musa Çelebi’nin Edirne’de hüküm sürdüğü dönemde kazaskerlik görevine getirilmiştir. Bu şekilde siyasete atılan âlim Musa Çelebi, kardeşi Süleyman Çelebi’ye yenilince İznik’e sürülmüştür. Daha sonra sultan aleyhine karalama propagandasına giren Bedreddîn Simâvî bir isyan hareketi başlatmıştır. Bunun üzerine Sultan Çelebi Mehmed tarafından hakkında idam kararı uygulanmıştır.

Bedreddîn Simâvî’nin *el-Vâridât* isimli tasavvuf ve kelâma dair görüşlerini topladığı bir eseri mevcuttur.¹⁹⁹ Fakat müellif daha çok fıkıh alanındaki *Letâîfü’l-işârât* ve *Câmi’u’l-Fusûleyn* ile tanınmaktadır.²⁰⁰

Bedreddîn Simâvî kazaskerken kaleme aldığı eseri *Câmi’u’l-Fusûleyn*’in mukaddimesinde Mecdüddîn el-Üsrûşenî’nin *el-Fusûl*’ü ile Zeynüddîn el-Merginânî’nin *Fusûlü’l-ihkâm fî usûli’l-ahkâm* (*el-Fusûlü’l-İmâdiyye*) eserlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Hem muamelat hem de yargılama hukukuna dair meseleleri ele alması bakımından kadı ve müftülerin en önemli başvuru kaynaklarından biri olmuştur.²⁰¹

Eser h. 1300 yılında Kahire’de Üsrûşenî’nin *Câmi’u’s-sıgâr* (*Ahkâmü’s-sıgâr*), Zenbillizâde Fudayl Çelebi’nin (ö. 991/1583) *Âdâbü’l-evsiyâ*’ adlı eserleri ve Necmeddîn er-Remlî’nin *el-Le’âli’d-dürriyye*’siyle beraber iki cilt halinde basılmıştır.²⁰²

¹⁹⁹ Yazma Nüshaları için Bkz. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2574, 2841; 2874 Yazma Bağışlar, nr. 1463.

²⁰⁰ Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, c. V, s. 331-334.

²⁰¹ Katib Çelebi, **Keşfü’z-zünûn**, c. I, s. 566.

²⁰² Ali Bardakoğlu, “Câmiu’l-fusûleyn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, c. VII, s. 108-109; Şükrü Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, **TALİD**, c. III, s. 344-345.

Kâzerûnî eserinde *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'den yaklaşık 30 görüş nakletmiştir. Müellif bu nakillere kimi zaman doğrudan eserin adını zikrederek²⁰³ kimi zaman da eser veya müellif adını zikretmeden yer vermiştir.²⁰⁴

25.Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424): *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*

Harizm'in Kerder köyüne nispetle "el-Kerderî" olarak bilinen âlim, bezcilik mesleği ile uğraştığından "el-Bezzâzî" nisbesiyle de bilinmektedir. Eğitimine babasının tedrisinde başlamış, Kırım ve Bulgar'a giderek oradaki âlimlerden dersler almıştır. Öğrencileri arasında İbn Arabşâh (ö. 854/1450), Kadı Sadeddîn İbnü'd-Deyrî ve Muhyiddîn el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) gibi tanınmış isimler yer almaktadır. Hac yapmak için gittiği Mekke'de vefat etmiştir.

İki eseri ile meşhur olmuştur. Bunlardan ilki Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin biyografilerini içeren *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* adlı eserdir.²⁰⁵ İkinci eseri Kâzerûnî'nin pek çok kez atıf yaptığı *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*'dir.²⁰⁶

Fetâvâ el-Kerderî ismiyle de bilinen eserin asıl adı *el-Câmi 'u'l-veciz*'dir. Eserde Hanefî mezhebi kurucu imamları ve daha sonraki dönemlerde yaşamış Hanefî âlimler tarafından muteber kaynaklardan nakledilerek verilmiş fetvalar yer almaktadır. Müellif bu nakillere yer verirken aynı zamanda kendi görüşlerini ve kendi döneminde meydana gelen meseleleri de zikrederek tercihte bulunmuştur. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmasının yanı sıra birçok kez de basılmıştır.²⁰⁷ En muteber fetva eserlerinden biri olarak görülmektedir.²⁰⁸

²⁰³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 2b, 8a, 28a, 31a.

²⁰⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 6b, 11a, 11b.

²⁰⁵ Hafızüddîn Muhammed bin Muhammed bin Şihâb el-Kerderî el-Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, Haydarabad, Matbaatü Daireti'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, 1903.

²⁰⁶ Ahmet Özel, "Bezzâzî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1192, c. VI, s. 113-114.

²⁰⁷ Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*, Kazan 1891, Bulak 1893, Kahire 1905 (el-Fetâvâ'l-Hindiyî'nin IV-VI. ciltlerinin kenarında).

²⁰⁸ Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 2005, c.III, sayı 5, s. 374.

Kâzerûnî *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*'ye elliye yakın yerde atıfta bulunmuştur. Bu atıflar kontrol edildiğinde, yapılan atıfların çoğunda orijinal ibarenin değiştirilmeden nakledildiği görülmektedir.²⁰⁹

26.Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî (ö. 849/1445

sonrası): *Mu'înü'l-hükkâm fîmâ yeterreddü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*

Trablusşam'da doğan âlimin hayatına dair kısıtlı bilgi mevcuttur. Kudüs kadılığı yaptığı bilinen Trablusî'nin en meşhur eseri, “edebü'l-kâdî” litarütürünün en başarılı örneklerinden biri olarak görülen *Mu'înü'l-hükkâm*'dır. Bir diğer eseri ise *el-İstiğnâ' fî şerhi'l-Vikâye*'dir.²¹⁰ Bu eserin telif amacı ve müellife aidiyeti hususunda ihtilaflar bulunmaktadır.²¹¹

Mu'înü'l-hükkâm, üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar yargılama hukukunun önemi ve mahiyeti, temel dayanakları, beyyineler ve siyâset-i şer'îyye şeklinde sıralanabilir. Müellif, eserinde Hanefî mezhebini esas almıştır. Bazı yerlerde mezhep içi ihtilaflara işaret edilerek nâdiren Hanbelîler'in, çoğunlukla Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin görüşlerine yer verilmiştir. Eserin birçok baskısı mevcuttur.²¹²

Kâzerûnî eserinde pek çok kez bu eserden nakillerde bulunmuştur. Müellif yaklaşık bir varaklık bir bölüme, doğrudan alıntılama suretiyle eserinde yer vermiştir.²¹³

²⁰⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 3a, 3b, 4a, 3b, 5b, 12b, 16a, 20b, 24b, 30b, 32b.

²¹⁰ Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1889.

²¹¹ Abdullah Kahraman, “Alâeddîn Trablusî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 291-292.

²¹² Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî, *Mu'înü'l-hükkâm fîmâ yeterreddü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*, Bulak 1883; Kahire 1983, 1973.

²¹³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 2b, 3a, 6b.

27.Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî el-Mahallî (ö. 854/1450 ?): *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*

Mısırlı âlim Celâleddîn el-Bulkînî' den fıkıh ve tefsir ilimlerini tahsil etmiştir. Hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte babası gibi köy hatipliği yaptığı bilinmektedir. Kaynaklarda edip olarak anılan âlim, ansiklopedik türde kaleme aldığı antoloji niteliğindeki eseri *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf* ile tanınmıştır.²¹⁴

Kâzerûnî metninde bu esere bir kez atıfta bulunmuştur.²¹⁵

28.Ebü Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451): *Remzü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*

Türk kökenli Hanefî fakih ulema ailesine mensuptur. Eğitime babasından fıkıh dersleri alarak başlamıştır. Hocaları arasında, Zeynüddîn el-İrâkî, Ömer b. Reslân el-Bulkînî, Nûreddîn el-Heysemî, İbn Hacer el-Askalânî gibi isimler bulunmaktadır. Tarih, hadis, fıkıh, usul ve lûgat gibi alanlarda derin bir ilmî birikime sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim bu vasıflarıyla dönemin sultanlarının da takdirini kazanarak müderrislik, başkadılık, muhtesiplik ve evkaf nazırlığı gibi önemli görevlere getirilmiştir. Öğrencileri arasında İbn Tağrıberdî ve Şemseddîn Sehâvî gibi isimler zikredilmektedir. Çeşitli konularda birçok eser kaleme alan Aynî hem Türkçe hem Arapça eser telif etmiştir. Tarih alanında *İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*; hadis alanında *Sahîhu'l-Buhârî*'ye yazmış olduğu şerhi *Umdetü'l-kârî*; fıkıh alanında Mergînânî'nin *el-Hidâye*'sine yazmış olduğu şerhi *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-Dekâik* adlı eserine dair kaleme aldığı şerhi *Remzü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik* müellifin en önemli eserleri olarak bilinmektedir.²¹⁶

²¹⁴ Hulusi Kılıç, "İbşîhî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. XXI, s. 376-377.

²¹⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 6a.

²¹⁶ Ali Osman Koçkuzu, "Bedreddin Aynî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 271-271.

Matbu halinde olan bu son esere iki yerde atıf yapılmıştır.²¹⁷ Bu atıflarda eser *Şerhu'l-Kenz* olarak müellifin adıyla birlikte zikredilmiştir.²¹⁸

29.Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necmeddîn Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî (ö. 871/1466)

Mısır'ın Asfûn şehrinde dünyaya gelen âlim muhaddis ve hadisçi kimliği ile tanınmaktadır. Hicaz bölgesinde hem ilim hem de ticaretle uğraşan İbn Fehd ailesine mensuptur. Tahsiline babasının tedrisinde başlamış, ilk eğitimini babasından ve Mekke'deki âlimlerden almıştır. İbn Fehd, Âişe bint İbnü'l-Hâdî (ö. 816/1413), Heysemî, Şemseddîn İbnü'l-Cezerî, İbn Zahîre, Şemseddîn el-Garâk ve İbn Selâme gibi âlimlerden farklı ilim dallarına dair çeşitli icâzetler almıştır.

Hocaları arasında Ebû Bekir b. Hüseyin el-Merâgî, Ebû Hüreyre b. Nakkâş, Muhammed b. Abdüddâim el-Birmâvî (ö. 831/1428), İbn Hacer el-Askalânî, Cemâleddîn b. Hayyât, Ebü'l-Yümn et-Taberî gibi isimler bulunmaktadır. Müftülük yapan âlim aynı zamanda tedrisle de meşgul olmuştur. Kendisinden ders alan öğrenciler arasında Şemseddîn es-Sehâvî, İbn Ebî Şerif (ö. 906/1419), Süyûtî (ö. 911/1505), torunu İzzeddîn İbn Fehd (ö. 922/1516) ve Muhammed b. Tolun gibi isimler zikredilmektedir.²¹⁹

Mekke'de vefat eden âlim çok fazla eser telif etmiştir. Bu nedenle burada müellifin birkaç önemli eseri zikredilecektir. Bunlar Zehebî'nin hadis ricâli alanındaki *Tezkiretü'l-huffâz*'ına yazılmış zeyli *Lahzü'l-elhâz bi-zeyli Tabakâti'l-huffâz*,²²⁰ Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân*'ına yazılmış tekmilesi *Umdetü'l-müntehil ve bülğatü'l-*

²¹⁷ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, **Remzü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik**, Bulak 1868; Bombay 1884; Delhi 1870, 1884, 1881, 1899-1991; Leknev 1877, 1882; Mısır 1882.

²¹⁸ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 1b, 27a.

²¹⁹ Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, s. 443; Sâmî es-Sakkâr, "Takıyyüddin İbn Fehd", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c. XIX, s. 489-490.

²²⁰ Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî, **Lahzü'l-elhâz bi-zeyli Tabakâti'l-huffâz**, Dimeşk, Matbaatü Tevfik, 1927.

mürtehil,²²¹ Ehl-i Beyt'in faziletine dair hadisleri ihtiva eden *el-Büdûrû'z-zevâhir mimma li'l-muhtâr ve 'itretühû mine'l-mefâhir*²²² şeklinde sıralanabilir.

Kâzerûnî eserinde Takıyüddîn İbn Fehd'e bir yerde atıfta bulunarak onun görüşünü nakletmiştir.²²³ Bu naklin Kâzerûnî'nin bir diğer eseri olan *Fetâvâ Kâzerûnî* adlı eserinden aynı Arapça ibare ile alındığı tespit edilmiştir.²²⁴

30.Şehâbeddîn İbnü's-Şelebî(Çelebi): *Fetâvâ el-Halebî*

Kâzerûnî'nin *İcâbetü's-sâilîn* adlı eserinin kaynakları tanıtılırken kendisi hakkında bilgi verilmiştir. Kâzerûnî metninde İbnü's-Şelebî'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Ancak risalenin haşiye kısmında İbnü's-Şelebî'nin *Fetâvâ/ Fetâvâ Halebî/ Fetâvâ İbnü's-Şelebî* isimleriyle tanınan eserinden *Fetâvâ Halebî* ismiyle nakil yapılmıştır.²²⁵

31.Kâdî Alâüddîn Ahmed b. Muhammed el-Müderriş (ö. 949/1542)

Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Hanefî âlim Mekke'ye gelerek uzun yıllar Mekke çevresinde yaşamıştır. Mescid-i Harâm müderrisliği yapmıştır.²²⁶ Kâzerûnî bu âlime bir kez atıfta bulunmuştur.²²⁷

32.Salâhüddîn Muhammed b. Muhammed et-Trablûsî el-Hanefî

Hanefî fakihin vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak doğum tarihinin h. 833/ 1429 olmasından hareketle h. 900/1494 civarında vefat ettiği tahmin

²²¹ Dublin Chester Beatty Ktp., nr. 3470; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Mecâmî', nr. 175.

²²² Müellif nüshası için bkz. Harem-i Şerif Ktp., nr. 441.

²²³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 20b.

²²⁴ Kâzerûnî, *Fetâvâ Kâzerûnî*, İstanbul Müftülük Ktp., nr. 170, vr. 170a.

²²⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 23b.

²²⁶ Abdullah Mirdâd Ebü'l Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zeher*, s. 105; Abdullah bin Muhammed el-Gâzî el-Mekkî, *Nazmu'd-dürer*, s.75.

²²⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 23a.

edilmektedir. Şeyh Emînüddîn el-Aksarâyî'ye mülâzemet ederek ondan fıkıh tahsil etmiştir. Eşrefiyye Meşîhati'nde fetva vermekle görevli olduğu bilinmektedir.²²⁸ Kâzerûnî İbnü'l-Hümmâm'ın öğrencisi olduğunu belirttiği bu âlime eserinde bir kez atıf yapmıştır.²²⁹

33. Muhammed Cârullah b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre (ö. 960/1553 ?): *Fetâvâ Hanefiyye*

Mekke'de doğan Hanefî âlimin hayatı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Mekke'de fetva makamında görevli olduğu bilinmekte ve el-Câmi 'u'l-latîf fî fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ 'i'l-Beyti's-şerîf²³⁰ ve Mâ verede fîhi mine'l-âyâtî'l-'azîme ve'l-ahbâri'l-kerîme ve'l-âsâri'l-cesîme²³¹ adlı eserleri bulunmaktadır. Ziriklî *Fetâvâ İbn Zahîre* adlı eseri kendisine nisbet etmektedir.²³² Fakat diğer kaynaklarda bu eserin Ali b. Cârullah İbn Zahîre tarafından telif edildiği bilgisi yer almaktadır.²³³ Araştırmalarımız sonucunda müellifin kendisine ait *Fetâvâ Hanefiyye* adlı bir eserinin var olduğunu tespit ettik.²³⁴ Buradan hareketle Ziriklî'nin müellife *Fetâvâ İbn Zahîre* olarak nispet ettiği eserin bu eser olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Söz konusu karışıklık bu iki eserin aslında aynı eser olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Biz Ali b. Cârullah'a nispet edilen *Fetâvâ İbn Zahîre* adlı eserin mevcut nüshasını inceleme imkânı bulamadığımız için bu ihtimale dair kesin bir sonuç elde edemedik. Ancak Kâzerûnî'nin eserindeki atıflar kontrol edildiğinde Ali b. Cârullah'a yapılan atıfların *Fetâvâ Hanefiyye* adlı eserde bulunmadığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle Ali b. Cârullah'ın Muhammed Cârullah'tan daha sonra vefât ettiği de göz önüne alınırsa *Fetâvâ Hanefiyye* ve *Fetâvâ İbn Zahîre* adlı eserlerin birbirinden farklı

²²⁸ Celâleddîn Suyûtî, *Nazmü'l-'ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, thk. Philip Hitti, Beyrût, Mektebetü'l-ilmîyye, 2001, c. I, s. 172.

²²⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 31b.

²³⁰ İbn Zahîre, *Câmi'u'l-latîf fî fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ 'i'l-Beyti's-şerîf*, Kahire, Matbaatü'l-İsa el-Bâbi el-Halebî, y.t.

²³¹ İbn Zahîre, *Mâ verede fîhi mine'l-âyâtî'l-'azîme ve'l-ahbâri'l-kerîme ve'l-âsâri'l-cesîme*, thk. Abdülkâdir Ahmed Abdülkâdir, *Mecelle Âfâku's-Sekâfe ve't-Türâs*, Dubai, Merkez Cema'tü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1996, sy. 13, s. 63-77.

²³² Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, c. VI, s. 239.

²³³ Rıza Kurtuluş, "İbn Zahîre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. XX, s. 455-457.

²³⁴ Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 217 J4, vr.96.

eserler olması gerektiği anlaşılabacaktır. Kâzerûnî risale metninde iki yerde Muhammed Cârullah İbn Zahîre'ye atıfta bulunmuştur.²³⁵

34.Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563)

Dedesi Nüceym'e nisbetle İbn Nüceym olarak tanınan âlim kaynaklarda Zeynelâbidîn veya Zeyn olarak da anılmaktadır.²³⁶ Müellif, Kâzerûnî'nin *İcâbetü's-sâilîn* adlı eserinde fetvalarını naklettiği âlimler arasında tanıtılmıştır. Bu nedenle burada Kâzerûnî'nin İbn Nüceym'den aktardığı görüşlerin yer aldığı eserler kısaca tanıtılacaktır.

a. *el-Bahrü'r-râ'ik*

Ebü'l-Berekat en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eserinin şerhidir. İbn Nüceym'in *İcâretü'l-faside* bölümüne kadar yazdığı eser, Muhammed b. Hüseyin et-Tûrî tarafından tamamlanmıştır. Kenarında İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Minhâtü'l-Hâlik ale'l-Bahrî'r-râ'ik* haşiyesi ile birlikte sekiz cilt olarak Kahire'de h. 1311, 1323 ve 1334 yıllarında basılmıştır.²³⁷ Kâzerûnî bu esere risalesinde iki yerde atıfta bulunmuştur.²³⁸

b. *el-Eşbâh ve'n nezâ'ir*

Mecelle'nin en önemli kaynaklarından biri olarak görülen eser, İbn Nüceym'in en tanınmış ve en son telif ettiği eseridir. Hanefî literatürü içerisinde ilk kavâid çalışması olarak nitelendirilmektedir. Eser küllî kaideler, fevâid, cem', fark, elgâz, hiyel, furûk bölümlerinden oluşmaktadır. Üzerine birçok şerh ve haşiye yazılan eser ilk olarak Kalküta'da h. 1241 yılında basılmıştır. Çeşitli baskıları bulunan eserin en önemli şerhi Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin *Gamzü uyûni'l-basâir* adlı

²³⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 18b, 24a.

²³⁶ Takiyyüddin b. Abdülkadir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî el-Hanefî Temîmî, **et- Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l Hanefiyye**, Riyad, Dârü'r Rıfâî, 1989, c. III s. 275.

²³⁷ Ahmet Özel, "İbn Nüceym", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, c. XX, s. 236-237.

²³⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4b, 6a.

eseridir.²³⁹ Kâzerûnî İbn Nüceym'in bu eserine sadece bir yerde doğrudan eser ismi zikrederek atıfta bulunmuştur.²⁴⁰ Fakat eserde “*Hâşiyetü'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*” adıyla Hamevî'nin adı zikredilerek yapılan atıflar dikkate alındığında İbn Nüceym'in bu eserine Kâzerûnî'nin dolaylı olarak birçok kez atıf yapmış olduğu görülecektir.

35.Kutbüddîn b. Alaeddîn en-Nehrevâlî el-Mekkî el-Hanefî (ö. 990/ 1582)

Kadı Ahmed b. Muhammed el-Müderriş'in oğludur. Ulema ailesine mensup âlim hadis ve fıkıh âlimi olmasının yanı sıra tarihçi kimliği ile de tanınmaktadır. Hindistan'ın Nehrevâl kentinden Mekke'ye gelmesi sebebiyle Nehrevâlî olarak bilinmektedir. Mısır ve Mekke'de bulunmuş, kadılık ve Eşrefiyye Medresesinde müderrislik yapmıştır.²⁴¹ Hocaları arasında Muhibbüddîn Muhammed b. Abdülazîz b. Ömer b. Fehd, Muhammed el-Ukaylî en-Nüveyrî, Muhibbüddîn Ahmed b. Ebü'l-Kâsım, Nâsirüddîn el-Lekânî, İbnü'd-Deyba', Ahmed b. Yûnus b. eş-Şelebî, Abdülhak es-Sinbâtî gibi isimler zikredilmektedir.²⁴² Molla Ali el-Kârî'nin kendisinden dersler aldığı bilinen aldığı âlimin²⁴³ başlıca eserleri hepsi matbu olan *el-Berku'l-Yemânî fî'l-fethi'l-'Osmânî*,²⁴⁴ *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi*,²⁴⁵ *Ed'iyetü'l-hac ve'l-'umre*²⁴⁶ olarak zikredilebilir.

Kâzerûnî metninde müellife bir kez atıf yapmıştır.²⁴⁷

²³⁹ İsmail Acar, “İbn Nüceym Hayatı ve Eserleri”, **DE-İF Dergisi**, İzmir, 2001, sy. XIII, s. 109-129.

²⁴⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 32a.

²⁴¹ Katip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s.576; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*; c. XI, s. 153; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. IV, s. 6.

²⁴² Eymen Fuâd Seyyid, “Nehrevâlî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 547-548.

²⁴³ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 288.

²⁴⁴ Kutbeddîn b. Alaeddîn en-Nehrevâlî el-Mekkî el-Hanefî, *el-Berku'l-Yemânî fî'l-fethi'l-'Osmânî*, Riyad, Darü'l Yemâme li'l-Bahs ve't-Terceme, 1968.

²⁴⁵ Kutbeddîn b. Alaeddîn en-Nehrevâlî el-Mekkî el-Hanefî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi*, thk. Hişâm Abdülazîz, Mekke, Mektebetü't-Ticâriyye, 1996.

²⁴⁶ Kutbeddîn b. Alaeddîn en-Nehrevâlî el-Mekkî el-Hanefî, *Ed'iyetü'l-hac ve'l-'umre*, Mısır, Matbaatü'l-Behiyye, 1886.

²⁴⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 22a.

36.Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598)

Aslen Hârizm'in Timurtaş köyüne mensup olan Timurtâşî, Gazze'de doğması ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmesi sebebiyle "Gazzî" olarak da anılmaktadır. Tahsiline Gazze'de başlayan âlim ilk olarak Şâfiî müftüsü Şemseddîn İbnü'l-Meşrikî el-Gazzî'den (ö. 980/1572-73) ders almıştır. Daha sonra Kahire'ye giderek orada Zeynüddîn İbn Nüceym, Kahire kadılığı yapmakta olan Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) ve Emînüddîn İbn Abdül'âl'den dersler almıştır. Tedris faaliyetiyle de meşgul olan âlimin öğrencileri arasında oğlu Sâlih b. Muhammed et-Timurtâşî (ö. 1055/1645), Abdülgaaffâr b. Yusuf, diğer oğlu Mahfûz et-Timurtaşî, Burhâneddîn Mahmûd b. Eyyûb el-Fütyânî ve Abdünnebî el-Halîlî gibi isimler bulunmaktadır.

Gazze'de vefat eden âlimin en önemli başlıca eserleri fıkıh alanındadır.²⁴⁸ Bunlar *Tenvîrû'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*, *Minehü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*, *Î'ânetü'l-hakîr li-Zâdi'l-fakîr*,²⁴⁹ *Mu'înü'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî*,²⁵⁰ *Tuhfetü'l-akrân*, *Mevâhibü'l-mennân*,²⁵¹ *Fetâva't-Timurtâşî*²⁵² olarak sıralanabilir.²⁵³

a. *Tenvîrû'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*

Fıkıh meselelerinin derlendiği eser kadı ve müftüler için bir el kitabı niteliği taşımaktadır. Başta müellifin kendisi olmak üzere birçok âlim tarafından, esere şerh ve haşiye yazılmıştır. Bunlar arasında en ünlüsünün Haskefi'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı

²⁴⁸ Ahmet Özel "Muhammed b. Abdullah Timurtâşî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, c. XLIV, s. 188-189; Osman Güman, Ayşe Sezer, "Osmanlı Hukuk Tarihinde Öncü Bir İsim: Timurtaşî Üzerine Biyografik Bir İnceleme", **Bilimname**, 2019, s. 859-868.

²⁴⁹ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1992; Hidiviyye Ktp., nr. 96

²⁵⁰ Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 692; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 8100, 5157; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2462; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1077.

²⁵¹ Mektebetü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, nr. 3352/2; Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, nr. 836/2.

²⁵² Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 421; Murad Molla Ktp., Murad Molla, nr. 1126; Hidiviyye Ktp., nr. 1254, 6888; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 7121, 6665, 8121, 8490.

²⁵³ Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, s. 282-284.

olduğu söylenebilir. Eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır.²⁵⁴Kâzerûnî bu esere bir yerde atıf yapmıştır.²⁵⁵

b. Minehü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr

Müellifin eserine kendiği yazdığı şerhidir.²⁵⁶ Kâzerûnî eserinde Timurtâşi ve bu iki eserine iki kez atıfta bulunmuştur.²⁵⁷

37.Ali b. Cârullah b. Ebü'l-Yümn Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 1010/1601)

Mekke'de doğan âlim Hameyn hatipliği ve müderrislik gibi görevlerde bulunmuştur. Belâgatte kendisinden övgüyle bahsedilen âlim, Seyyid Ömer b. Abdürrahim el-Bârî el-Hüseynî eş-Şâfiî'den (h. 1037/1627) ders almıştır.²⁵⁸ Yetiştirdiği talebeler arasında Abdurrahman el-Mürşidî, Şehâbeddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659) ve Abdülkâdir et-Taberî (ö. 1033/1624) gibi isimler zikredilmektedir.²⁵⁹ Kendisine mantık alanında *Hâşiye alâ Şerhi İsâgocî li'l-Kâdî Zekerîyyâ*, nahiv alanında *Reşfü's-şürbâti's-seniyye min mezci elfâzi'l-Ecrûmiyye*, Tezkire müfide (Tezkire Zahîriyye) ve fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında *Hâşiye alâ Şerhi't-Tavzîh ve Fetâvâ İbn Zahîre* adlı eserler nispet edilmektedir.²⁶⁰ Bu eserler arasından sadece

²⁵⁴ Şihâbüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşi el-Gazzî, **Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr**, İstanbul 1260, 1277, 1294, 1307, 1308; Kahire 1268, 1293, 1299, 1307, 1318, 1321; Bombay 1278, 1309; Lahor 1305; Kalküta 1243, 1268; Leknev 1280, 1293, 1294; Bulak 1254, 1272. Bkz. Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, s. 282.

²⁵⁵ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 32a.

²⁵⁶ Nuruosmaniye Ktp., nr. 1571, 1570, 1573, 1575; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2316, 2050, Veliyyüddin Efendi, nr. 1156, 1155; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 8301, 2571, 10837; Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 229, 230. Bkz. Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, s. 283.

²⁵⁷ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 3a, 32a.

²⁵⁸ Muhibbî, **Hulâsatü'l-eser**, c. III, s. 211.

²⁵⁹ Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şâfiî el-Âsimî, **Semtü'n-nücûmü'l-avâlî fi enbâi'l-evâil ve't-tevâlî**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. IV, s. 371.

²⁶⁰ Bağdâdî, **İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, thk. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, Beyrut, Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, y.t., c. IV, s. 542; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifin**, c. I, s. 751.,

Fetâvâ İbn Zahîre adlı eser günümüze ulaşmıştır.²⁶¹ Kâzerûnî eserinde iki kez Ali b. Cârullah'a atıfta bulunmuştur.²⁶²

38.Nişancızâde (ö. 1031/1621): *Nûrû'l- 'ayn fî ıslâhi Câmi'i'l-Fusûleyn*

Doğum yeri bilinmeyen Osmanlı fakihî ve tarihçisi anne tarafından Nakşibendî şeyhi Abdülatîf'in torunudur. İlmi birikime sahip bir aileye mensup olan âlim mülâzımlık ve müderrisliğin yanı sıra kadılık görevinde bulunmuştur. Görevi gereğince Bağdat, Halep, Mekke, İstanbul gibi farklı yerlerde ikamet etmiştir. En önemli eserleri yaratılıştan Kanûnî devrine kadarki dönemi ele alan genel tarih eseri *Mir'âtü'l-kâinât* ve *Nûrû'l- 'ayn fî ıslâhi Câmi'i'l-Fusûleyn* olarak zikredilebilir.²⁶³

Bu eser, Bedreddîn Simâvî'nin *Câmi'u'l-Fusûleyn*'i üzerine kaleme alınmıştır. Müellif bu eserde bazı düzenlemeler yaparak gereksiz gördüğü meseleleri çıkarmış, eksik olduğunu düşündüğü meselelere de ilaveler yapmıştır.²⁶⁴ Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁶⁵

Bu esere Kâzerûnî'nin risalesinin metninde atıf yapılmamıştır. Ancak haşiye kısmında müellif ve eserden görüş nakledilmiştir.²⁶⁶

39.Sâlih b. Muhammed b. Abdillâh et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1055/1645)

Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî'nin oğlu olan Hanefî fakih, babasından ve Kahire'deki âlimlerden

²⁶¹Ezher Ktp., nr. 213/2.

²⁶² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 15a, 21a.

²⁶³ Tahsin Özcan, "Nişancızâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. XXXIII, s. 161.

²⁶⁴ Tahsin Özcan, "Nişancızâde", c. XXXIII, s. 161.

²⁶⁵ Princeton Üniversitesi Ktp., nr. 5696; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 159; Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 127; H. Hüsnü Paşa, nr. 323; Hekimoğlu, nr. 392; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1580; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2078, Raşid Efendi Ktp., n. 281, 2729; Âtîf Efendi Ktp., nr. 1182.

²⁶⁶ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 12b.

ders almıştır. En önemli eseri İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*'ine yazmış olduğu eseri *Zevâhirü'l-cevâhiri'n-nedâ'ir 'ale'l-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*'dir.²⁶⁷ Çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır.²⁶⁸

Kâzerûnî'nin metninde esere ve müellifine bir yerde atıf yapılmıştır.²⁶⁹

40.Hanîfüddîn İbn Allame Abdurrahman el-Mürşidî (ö. 1067/1659)

Çalışmamızın birinci bölümünde zikrettiğimiz üzere Kâzerûnî'nin hocasıdır. Dedesi Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî gibi kendisi de Mekke müftülüğü yapmıştır. Ebu's-Suûd ez-Zeynî el-Kastalânî'den dersler aldığı bilinmektedir.²⁷⁰ Kâzerûnî risalesinde hocasına birçok kez atıfta bulunmuştur.²⁷¹

41.Abdülcevâd b. Muhammed b. Ahmed el-Menûfî el-Mısırî el-Mekî eş-Şâfî (ö. 1068/1658)

Fakih, edip ve dil âlimidir. Kaynaklarda Mekke'de yaşadığı ve oradaki âlimlerden dersler aldığı belirtilmektedir. Mısır'da da yaşamış olan âlimin Mekke ve farklı bölgelerde bulunan bazı devlet adamları ve âlimlerle yazışmaları mevcuttur. Şam'ın hac emîri Muhammed b. Ferrûh eş-Şâmî en-Nâblusî (ö. 1048/1638) ile olan yazışması bunlardan biridir. Menûfî'nin Muhammed b. Ferrûh'a yazdığı övgü dolu bir kasidesi de mevcuttur.²⁷² Taif'te vefat eden âlimin nahiv alanında *Şerhu'l-Ecrûmiyye* adlı bir eseri mevcuttur.²⁷³

²⁶⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. II, s. 239; Muharrem Kılıç, "Salih b. Muhammed Timurtâşî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 189.

²⁶⁸ Millet Ktp., Murad Molla, nr. 800; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 500, 628, Lâleli, nr. 945, Esad Efendi, nr. 713, 714; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2382, Âtîf Efendi Ktp., nr. 774; Veliyyüddin Efendi, nr. 1147, 1148, 1149.

²⁶⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 24a.

²⁷⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. I, s.122-123; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, c. I, s. 242-243.

²⁷¹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 15a, 22b, 23a.

²⁷² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. IV, s. 425.

²⁷³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. II, s. 302; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, c. I, s. 501; Zirikli, *el-A'lam*, c. V, s. 86.

Kâzerûnî risalesinde Menûfî'ye bir kez atıfta bulunmuştur.²⁷⁴

42.Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısırî (ö. 1069/1659): *Teysîrû'l-makâsîd bi-şerhi Nazmî'l-ferâ'id*

Mısır'da bulunan Şübrâbilûle şehrinde doğan Hanefî fakih doğduğu yere nisbetle Şürünbülâlî olarak anılmaktadır. Küçük yaşta Kahire'ye giderek ilim tahsiline başlamıştır. Hocaları arasında Nûreddîn İbn Gânim el-Makdisî (ö. 1004/1596), Muhammed b. Hüseyin el-Hamevî, Abdullah en-Nahrîrî, Abdurrahman el-Mesîrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şelebî ve Muhammed b. Mansûr el-Muhîbbî gibi isimler zikredilmektedir.

Ezher'de müderrislik yapan âlim, başta kendi oğlu Hasan eş-Şürünbülâlî olmak üzere İsmâil b. Abdülganî en-Nâblusî (ö. 1062/1652), Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 1098/1687), Hasan b. Ali el-Cebertî (ö. 1188/1774), Şâhîn b. Mansûr el-Ermenâvî, Ahmed b. Muhammed el-Acemî, Muhammed b. Sâlih et-Timurtâşî, Abdülhay b. Abdülhak eş-Şürünbülâlî, Ali b. Ali es-Sivâsî ed-Darîr, Abdürrahîm b. Ebü'l-Lutf el-Hüseyinî el-Makdisî ve Sâlih b. Ali es-Safedî gibi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Hanefî uleması içerisinde fikhî meselelere vakıf olmasıyla önde gelen âlim Kahire'de vefat etmiştir.²⁷⁵

Birçok kitap, şerh ve risale telif etmiş olan Şürünbülâlî'nin en meşhur eseri *Nûrû'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*'tır. Fıkha yeni başlayanlar için kaleme alınmış eserde Hanefî mezhebindeki sahih görüşlere yer verilmiş, diğer mezheplerin görüşlerine değinilmemiştir. Eserleri arasında *Nûru'l-îzâh*'a kendi yazdığı şerhi *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-îzâh*, Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm*'ına yazdığı şerhi *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-hükkâm* ve *Teysîrû'l-makâsîd bi-şerhi Nazmî'l-*

²⁷⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'î ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 31a.

²⁷⁵ Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 274-276.

ferâ'id sayılabilir.²⁷⁶ İbn Vehbân'ın Kaydû's-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id adlı eserinin şerhidir.²⁷⁷

Kâzerûnî risalesinde müellife atıfta bulunmamıştır. Ancak risalenin haşiyede kısmında birkaç kez müellif ve eserinden görüş nakledilmiştir.²⁷⁸

43. Seyyid Sâdık b. Ahmed b. Muhammed b. Mîr Pâdişâh el-Hanefî (ö. 1079/1669)

Döneminin büyük âlimlerinden biri olarak görülen Mîr Pâdişâh olarak tanınan Muhammed Emîr el-Hüseynî el-Buhârî'nin (ö. 972/1564 ?) torunudur.²⁷⁹ Mekke müftüsü olan âlimin hocaları arasında Seyyid Ömer b. Abdürrahim el-Basrî el-Hüseynî eş-Şâfiî²⁸⁰ ve İmam Muhammed b. Abdülkâdir en-Nahrîrî el-Hanefî el-Mısırî gibi isimler zikredilmektedir.²⁸¹ Kâzerûnî eserinde sadece bir yerde kendisine atıfta bulunmuştur.²⁸²

44. Hayreddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî er-Remlî (ö. 1081/1671): *el-Fetâva'l-Hayriyye*

Filistinli Hanefî fakih doğduğu yere nispetle Remlî olarak anılmaktadır. Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçiş yapmıştır. Hocaları arasında Ebû Bekir b. İsmâil eş-Şenevânî (ö. 1019/1611), Abdullah b. Muhammed en-Nahrîrî, Süleyman b. Abdüddâim el-Bâbilî, Ahmed b. Emînüddîn Muhammed b. Abdül'âl, Muhammed b. Muhammed el-Hânûtî, Ebü'n-Necâ Sâlim es-Senhûrî ve Abdurrahman el-Behnî gibi

²⁷⁶ Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 302.

²⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1035; Esad Efendi, nr. 570, 575; Yenicami, nr. 476, 477.

²⁷⁸ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 15a, 18a.

²⁷⁹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl**, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010, c. V, s. 347.

²⁸⁰ Muhibbî, **Hulâsatü'l-eser**, c. III, s. 211.

²⁸¹ Muhibbî, **Hulâsatü'l-eser**, c. II, s. 237.

²⁸² Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 14a.

âlimler bulunmaktadır. Ezher’de tahsil gören âlim daha sonra Ezher’de fetva vermeye başlamıştır. Hayatı boyunca fetva meseleleri ile ilgilenmiştir.

Öğrencileri arasında Alâeddîn el-Haskefî (ö. 1088/1677), Ebû Sâlim el-Ayyâşî (ö. 1090/1679), Yahyâ b. Muhammed eş-Şâvî el-Cezâirî (ö. 1096/1684), Burhâneddîn İbn Hamza (ö. 1120/1708), Muhammed b. Hâfızüddîn es-Sürûrî ve Îsâ b. Muhammed es-Seâlibî ve İbrâhim b. Abdurrahman el-Hıyârî gibi isimler zikredilmektedir. Doğduğu yer olan Remle’de vefat etmiştir.

En önemli eserleri arasında İbn Nüceym’in eseri üzerine yazdığı *Hâşiyetü’l-Eşbâh ve’n-nezâ’ir* ve yine İbn Nüceym’in eseriyle ilgili bir diğer eseri olan *Hâşiyetü’l-Bahri’r-râ’ik* ve fetvalarından oluşan *el-Fetâva’l-Hayriyye* zikredilebilir. Bu eser, Remlî’ye ait fetvaların oğlu tarafından derlenmesiyle meydana gelmiştir. 17. yy.’da Osmanlı toplumunda karşılaşılan meselelere dair fetvaları içeren eser, Remlî’nin yaşadığı coğrafyanın toplumsal özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir.²⁸³

Esere Kâzerûnî’nin metninde atıf yapılmamıştır fakat risalenin haşiye kısmında kendisinden nakil yapılmıştır.²⁸⁴

45.Abdülkâdir b. Yusuf b. Muhammed el-Kâdirî (ö. 1084/1674):

Vâkıatü’l-müfîn/ Fetâvâ Kâdirî/ el-Fetâva’l-Kâdiriyye

Aslen Lârendeli [Aksaray] olan Osmanlı âlimi, tahsilini tamamlayarak önce Zekeriyâyâde Yahya Efendi’ye mülâzım olmuş daha sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Meşihat makamında fetva işlemlerini yürütmede müsevvidlik, müvezzilik görevlerinde bulunmuş olan âlim daha sonra Bursa ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Bu kadılık görevlerinden sonra, önce Anadolu daha sonra Rumeli

²⁸³ Hayreddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî er-Remlî, **el-Fetâva’l-Hayriyye**, Bulak 1273, 1300; Kahire 1275-1276, 1310; İstanbul 1311, 1313.

²⁸⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey’i’l-vefâ*, 22b.

kazaskerliği görevlerine getirilmiştir. Edirnekapı'da Buhârî Zaviyesi yakınlarında medfundur.²⁸⁵

Kendisine ait bilinen tek eseri *Vâkıatü'l-müftîn*'dir. Eser müellifin fetvaları temize çekmekle görevli olduğu zamanlarda muteber fıkıh kitapları ve fetva eserlerinden derlediği meseleleri bir araya getirmesiyle ortaya çıkmıştır. Müftülerin en çok karşılaştığı meselelere ağırlık verilen eserde delillere yer verilmemiştir. Uzun yıllar müftülerin el kitabı olarak kullanılmıştır.²⁸⁶

Kâzerûnî risalesinde bu esere bir yerde atıfta bulunmuştur.²⁸⁷

46.Âhû Mecdüddîn Es'ad b. Yusuf b. Ali el-Buhârî es-Sayrafi (ö. 1088/1677): *el-Fetâva's-Sayrafiyye*

Hakkında yeterli bilgiye ulaşamadığımız Hanefî fakihin *el-Fetâva's-Sayrafiyye* adlı fetva mecmuası bulunmaktadır. Yazma halinde olan eserin günümüze ulaşmış birçok nüshası mevcuttur.²⁸⁸ Müellif eserinin mukaddimesinde telif amacını fetva ehlinin mütâlâya vakit harcamaksızın kolayca ulaşabilmesi şeklinde ikretmiştir. Akabinde fetva sahiplerinin isimlerine ve eserde onlara atfen kullanılan rumuzlara yer verilmiştir.²⁸⁹

Kâzerûnî metninde bu esere bir kez atıf yapmıştır.²⁹⁰

47. Alâeddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677): *ed-Dürrü'l-muhtâr*

²⁸⁵ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 311.

²⁸⁶ Ahmet Özel, "Kadri Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s 140-141.

²⁸⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 12a.

²⁸⁸ Berlin Eyalet Ktp., nr. 3/90; Darü'l-Kütübi'z-Zahiriyye., nr. 5390, vr. 128; Suriye Esed Ktp., nr. 5390, vr. 126; İstanbul Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 34 Fe 1048, İstanbul, 1084, (müst. Mustafa b. Yakub); Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2378, (müstensih. Muhammed b. Tarabay).

²⁸⁹ Esad b. Yusuf b. Ali el-Buhârî es-Sayrafi, *Fetâvâ es-Sayrafiyye*, Darü'l-Kütübi'z-Zahiriyye, nr. 5390, 1b-2a..

²⁹⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b.

Aslen Hasankeyf’li bir aileye mensup olan Hanefî fakih Şam’da doğmuştur. Memleketine nispetle Haskefî nisbesiyle tanınmaktadır. Babası Şam hatipliği yapmış Muhammed b. Tâceddîn el-Mehâsinî’dir. Haskefî tahsiline babasının tedrisinde başlamıştır. Ders aldığı hocalar arasında Safiyyüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî (ö. 1071/1661), Hayreddîn er-Remlî, Mansûr b. Ali es-Sütûhî, Fahreddîn b. Zekerîyyâ el-Makdisî, Abdülbâkî b. Abdülbâkî el-Ba’lî ve Eyyûb el-Halvetî es-Sâlihî gibi isimler zikredilmektedir.

Haskefî Şam Emeviyye Camii’nde imamlık, çeşitli yerlerde kadılık ve Şam müftülüğü yapmıştır. Bu görevlerine ek olarak Selimiye, Şam’daki Çakmakıye ve Takaviye medreselerinde müderrislik yapan âlim, vefatına kadar tedrisle meşgul olmuştur. Öğrencileri kendi dönemlerinde Hanefî ulemasının önde gelen isimlerinden kabul edilmektedir. Bunlar arasında Ömer b. Mustafa el-Vezzân, İsmâil b. Ali el-Müderres, İsmâil b. Abdülbâkî el-Kâtib el-Yâzıcî, Dervîş b. Nâsır el-Hulvânî, Muhibbî (ö. 1111/1699) gibi isimler bulunmaktadır. Şam’da vefat eden âlim Bâbü’s-sağîr mezarlığına defnedilmiştir.²⁹¹

En önemli eserleri arasında fıkıh alanında olan *ed-Dürrü’l-muhtâr*, *Hazâ’inü’l-esrâr* ve *bedâ’i’u’l-efkâr*, Halebî’nin *Mültekâ* adlı eserinin şerhi *ed-Dürrü’l-müntekâ*, Ebü’l-Berekât en-Nesefî’nin fıkıh usulünde *Menârü’l-envâr* adlı eserinin şerhi *İfâdatü’l-envâr* sıralanabilir. Kaynaklarda müellife daha başka eserler de nispet edilmiştir.²⁹² Müellifin *ed-Dürrü’l-muhtâr*’ı Timurtaşî’nin (ö. 1004/1595) *Tenvîrü’l-ebsâr*’ına yazılmış şerhtir. Fıkıh meseleleri kısa kısa ifade etmesi ve Hanefî mezhebi içerisindeki sahih görüşlere yer vermesi açısından Hanefî fakihler tarafından sık kullanılan başlıca kaynaklardan biri olmuştur.²⁹³

²⁹¹ Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, s.315-316.

²⁹² Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Haskefî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 387-388.

²⁹³ Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, s.317.

Kâzerûnî risalesinin ana metninde esere bir kez atıfta bulunmuştur.²⁹⁴ Buna ek olarak haşiye kısmında da yer yer esere işaret edilmiştir.²⁹⁵

48. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî (ö. 1098/1687): *Gamzü uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*

Aslen Hamalı olup Mısır'da yetişmiştir. İbn Allân (ö.1057/1648), Nûreddîn el-Üchûrî (ö. 1066/1656), Şehâbeddîn el-Hafâcî, Hasan b. Ammâr eş-Şürûnbülâlî (ö. 1069/1659), Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî, Halîl b. İbrâhim el-Lekânî, Mansûr b. Abdürrezzâk et-Tûhî ve Nûreddîn eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) gibi âlimlerden dersler almıştır. Hanefî fıkında derin bir birikime sahip olan âlim Kahire Hüseyniye ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Öğrencileri arasında İbrâhim b. Abdurrahman b. Ali ve Muhammed b. Velî el-Hafîd ve İbnü's-Semmân ed-Dımaşkî gibi âlimler bulunmaktadır.

İbn Nüceym'in *el-Eşbah ve'n-nezâ'ir* adlı eseri üzerine yazdığı *Gamzü uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, *Dürerü'l-ibârât ve gurerü'l-işârât fî tahkîki me'âni'l-isti'ârât*²⁹⁶, *en-Nefehâtü'l-miskiyye fî sinâ'ati'l-fürûsiyye*²⁹⁷ matbu eserlerinden birkaçıdır. Ayrıca Molla Miskîn'in, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik*'ine yaptığı şerhin hâşiyesi niteliğinde kaleme aldığı yazma halindeki *Keşfü'r-remz 'an beyâni'l-Kenz*,²⁹⁸ *Tezhîbü's-sahîfe bi-nusreti'l-İmâm Ebî Hanîfe*,²⁹⁹ Molla Hüsrev'in eserine yazmış olduğu *Hâşiye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer*³⁰⁰ adlı eserleri

²⁹⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 20b

²⁹⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 18a, 31b.

²⁹⁶ Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Dürerü'l-ibârât ve gurerü'l-işârât fî tahkîki me'âni'l-isti'ârât*, thk. İbrâhim Abdülhamîd et-Telbî, Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1987.

²⁹⁷ Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *en-Nefehâtü'l-miskiyye fî sinâ'ati'l-fürûsiyye*, thk. Abdüssettâr Karagûlî, Bağdat, Matbaatü't-Tefeyyüz, 1950.

²⁹⁸ Darü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 394; Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 51-352; Çorlulu Ali Paşa, nr. 192-193; Şehid Ali Paşa, nr. 928-929.

²⁹⁹ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 621; Esad Efendi, nr. 3631.

³⁰⁰ Ezher Ktp., nr. 2421.

bulunmaktadır.³⁰¹ Müellif nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde³⁰² bulunan *Gamzû uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* Leknev'de h. 1284, 1294 ve 1317 yıllarında iki cilt şeklinde basılmıştır.³⁰³

Kâzerûnî'nin metninde üç yerde kaynak belirtmeksizin bu eserden nakilde bulunduğu tespit edilmiştir.³⁰⁴ Ayrıca eserin haşiyede kısmında *Şerhu'l- Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eseri müellifin ismiyle birlikte zikredilmiştir.³⁰⁵

49. Pîrîzâde Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin (ö. 1099/1688)

Büyük dedesine nispetle Pîrîzâde ve İbn Bîrî diye tanınan Hanefî fakih, Mekke'nin ilmî birikime sahip ailelerinden birine mensuptur. Hocaları arasında başta amcası Muhammed b. Ahmed el-Bîrî, Ebû Bekir Kusayr el-Mağribî, Şeyhülislam Abdurrahman b. İsa el-Mürşidî, İbn Allân, Şehabeddîn Hafâcî ve Ali b. Ebi Bekir el-Cemmâl (ö. 1071/1661) gibi isimler bulunmaktadır.³⁰⁶ Uzun seneler Mekke müftülüğü görevinde bulunan âlim o dönemde Mekke emiri olan Şerif Berekât b. Muhammed tarafından görevinden alınmıştır. Oğlunun ölümü üzerine toplumdan uzaklaşarak kendinin ilme veren âlimin öğrencileri arasında Hasan b. Ali el-Uceymî (ö. 1113/1702), Süleyman Hinu, Tâceddîn b. Ahmed ed-Dehhân gibi âlimler zikredilmektedir.³⁰⁷

Pîrîzâde İbrahim bazı konularda Hanîfüddîn b. Abdurrahman el-Mürşidî, Ebû Seleme el-Mekkî, Ca'fer b. Ahmed er-Rûmî ve müellifimiz Abdullah b. Hasan el-Afîf el-Kâzerûnî gibi döneminin önde gelen âlimleriyle ilmî meselelerde tartışmaya girmiş ve bu isimlere reddiyeler yazmıştır.³⁰⁸

³⁰¹ Mustafa Sinanoğlu, "Ahmed b. Muhammed el-Hamevî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, c. XIV, s. 456-457.

³⁰² Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 742.

³⁰³ Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, c. XI, s. 458-459.

³⁰⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 3b, 4a, 9a.

³⁰⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 23b.

³⁰⁶ Hasan Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde-İslam Hukuku Açısından Bir İnceleme*, Konya, Çizgi Yayınları, 2019, s. 49.

³⁰⁷ Hasan Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde-İslam Hukuku Açısından Bir İnceleme*, s. 50.

³⁰⁸ Tahsin Özcan, "Pîrîzâde İbrâhîm", c. XXXIV, s. 286-288.

Pîrîzâde'nin eserlerinin sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Yüzden fazla eseri olduğu tahmin edilen âlimin en önemli eseri *Umdetü zevi'l-(elbâb ve'l)besâ'ir li-halli mübhemât (mühimmât)i'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* başlıklı İbn Nüceym'in el-*Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'ine yazılmış haşiyesidir.³⁰⁹ *Şerhu'l-Muvatta' li's-Şeybânî*³¹⁰, *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî*, Ali el-Kâri'nin Rahmetullah es-Sindî'nin *Lübâbü'l-menâsik*'ine yazdığı *el-Meslekü'l-mütekassıt bi'l-menseki'l-mütevassıt* isimli şerhine ithafen yazılmış *İrşâdü'l-kadîr fî şerhi'l-Menseki's-sağîr* adlı şerhi, telfikin caiz olduğunu savunan Molla Ferruh'a karşı yazılmış reddiyesi *el-Keşf ve't-tedkîk li-Şerhi Gâyeti't-tahkîk fî men'i't-telfîk*³¹¹ müellifin en önemli eserleri arasında zikredilmektedir.³¹²

Kâzerûnî eserinin metninde sadece bir kez Pîrîzâde'ye atıf yapmıştır.³¹³ Ancak haşiyelerde kendisine birden fazla yerde atıf yapıldığı görülmektedir. Nakledilen bu görüşlerin Pîrîzâde'nin *Fetâvâ*³¹⁴ adlı eserinde yer alan bey' bi'l-fetâva ile ilgili meselelerin bir kısmıyla aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu meselelere çalışmamızın üçüncü bölümünde yer verilecektir.

50. Abdullah b. Abdülkerîm b. el-Halifetü el-Abbâsî el-Medenî (ö. 1152/1739)

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Babası Medine müftülüğü yapmış Hanefî âlim Abdülkerîm b. Abdullah el-Halifetü el-Medenî' dir (ö. 1133/1721).³¹⁵ Hocası kaynaklarda İbn İlyas olarak da zikredilen Hayreddîn b. Taceddîn İlyas er-Rûmî el-Medenî (ö. 1128/1715)'dir. Müellif hocasının şiirlerinden

³⁰⁹ TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 730; İÜ Ktp., AY, nr. 837; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 406, Hacı Beşir Ağa, nr. 220, Kılıç Ali Paşa, nr. 386, Lâleli, nr. 1106, 1107, Şehid Ali Paşa, nr. 743; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1445

³¹⁰ Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 173.

³¹¹ Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 420/4.

³¹² Eserleri hakkında detaylı bilgi için Hasan Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde-İslam Hukuku Açısından Bir İnceleme*, 51-113.

³¹³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 32b.

³¹⁴ Pîrîzâde Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin, *Fetâvâ*, British Library, nr. OR11105/2.

³¹⁵ Muhammed Halîl b. Ali el-Murâdî, *Sîlkü'd-dürer fî ayânî karnî's-sa'ni aşer*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1988.

oluşan *Divân* adlı eseri ve yine hocasının fetvalarından oluşan *el-Fetâva'l-İlyâsiyye* adlı eseri derlemiştir.³¹⁶

Kâzerûnî'nin eserinin ana metninde müellif ve eserlerine dair bir atfa rastlanmamıştır. Ancak haşiye kısmında müellif “Şeyh Abdullah b. el-Merhûm eş-Şeyh Abdülkerim el-Halifetî el-Medenî” şeklinde zikredilerek kendisinden *Fetâvâ İlyâsiyye* adlı eser kaynak gösterilerek görüş nakledilmiştir.³¹⁷

51.Afifüddîn Abdullah b. Hasan el-Kâzerunî (ö. 1110/1698):

*İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l-müteahhirîn/ Fetâvâ Kâzerûnî/
Fetâvâ Hânûtî*

Kâzerûnî'nin, hocası Hânûtî'nin fetvalarını derleyerek ilaveler yaptığı eseridir. Bu eser çalışmamızın birinci bölümünde “Müellifin Eserleri” başlığı altında detaylıca anlatıldığı için burada tekrara düşmemek adına tanıtılmayacaktır. Müellif risalesinde yer verdiği birçok meseleyi bu eserden aynı ibareyle nakletmiştir.³¹⁸

B. Eserde Yapılan Atıfların Kontrolü

Müellif, erken dönem Hanefî âlimleri başta olmak üzere birçok fakihin bu bey' bi'l-vefâ ilgili nakillerine yer vermiştir. Atıfların bir kısmı şahısları, bir kısmı eserleri bir kısmı da her ikisini zikretmek suretiyle yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında, atıf yapılan eser veya müelliflerden konuyla ilgili naklin manen mi yoksa aynı şekilde mi yapıldığı incelenmiştir. Bu inceleme kaynaklardan ulaşılabilen eserler çerçevesinde yapılmıştır. Nitekim müellifin atıf yaptığı birçok eser matbu olmamakla beraber, birçoğunun yazma nüshasına dair bilgi de mevcut değildir. Nüsha bilgisi mevcut olan eserlere ulaşılmaya çalışılmış olsa da, dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunan bu nüshaların bir kısmına ulaşmak mümkün olmamıştır. Ulaşılan kaynaklara müracaat edildiğinde müellifin, bazı yerlerde aynıyla aldığı ibareleri kaynak

³¹⁶ Ziriklî, *el-A'lam*, c. II, s. 327; Kamil Selman el-Cübûrî, *Mu'cem eş-şu'arâ min asri'l-câhiliyye hatta sene*, 2002, Beyrut, 2003, c. II, s. 209.

³¹⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 22a.

³¹⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 3a, 12b, 18b-22a, 22b, 23b.

göstermeksizin naklettiği görülmüştür. Nitekim eserdeki atıfların büyük çoğunluğu bu şekilde yapılmıştır. Tahkik uyarınca aynen nakledildiği tespit edilen yerler İSAM tahkikli neşir esaslarına uygun olarak gösterilmiştir.

Eserde yapılan atıflarla ilgili diğer bir nokta daha önce de zikrettiğimiz üzere çalışmamız kapsamında haşiye kısmında yapılan atıflara da yer verilmiş olmasıdır. Nitekim eserin ana metninde nakledilen birçok mesele farklı konu başlıkları altında haşiye kısmında tekrar edilmiştir. Bu açıdan haşiye kısmında yapılan atıflar kapsamındaki eserler ve müelliflerine çalışmamızın “Eserin Kaynakları” bölümünde yer verilmiştir.

C. Müellifin Metodu

Eserin müellif hattı nüshasının varlığı tespit edilememiştir. Fakat mevcut nüshaların tarihi, iki nüshada konuların aynı sıra ile verilmesi, ana metnin Arapça ibaresinin iki nüshada da büyük oranda aynı oluşu, mevcut farklı kısımların sayfa kenarlarında çalışma notu izlenimi vermesi gibi sebepler göz önüne alındığında eserin, müellifin tertip ettiği ilk şekliyle korunduğu kanısına varılmaktadır. Buradan hareketle, bu kısımda Kâzerûnî'nin eserinde kullandığı metoda dair izlenimlere yer verilecektir.

Müellif, eserin girişinde konuyla ilgili tüm meseleleri toplayarak faydalanmada kolaylık sağlaması için eserini kaleme aldığını zikretmektedir. Bunun yanı sıra Arapça ibarede meseleleri “elinin altındaki kitaplardan topladığı” ifadesi³¹⁹ yer almaktadır. Bu ifadeden müellifin konuya dair bir araştırma yaparak tüm eserlere bakmadığı ancak yanındaki eserlerden meseleleri alarak eserini telif ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserin sistematik bir düzene sahip olmayışının müellifin kendi metoduna dair bu ifadesinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Eserde ele alınan meselelerden önce veya sonra meselenin alındığı kaynağa işaret edilmiştir. Birçok meselede alındığı kaynakta yer aldığı bölüm (bâb) adları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra müellif birçok yerde eser bilgisine yer vermeyip naklettiği görüşün sahibini zikretmekle yetinmiştir.

³¹⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b.

Eserde, müellif kendi eseri *İcâbetü's-sâilîn bi-fetâva'l müteahhirîn*'den pek çok meselede iktibas yapmış fakat bunların sadece birinde kaynağın adını belirtmiştir.³²⁰ Atıf yaptığı diğer kaynaklar arasında Kerderî'nin *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*'si, Abdürrahim el-Mergînânî'nin *Fusûlü'l-ihkâm li usûli'l-ahkâm*'ı ve Bedreddîn es-Simâvi'nin *Câmi'u'l-Fusûleyn* adlı eserinin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Kâzerûnî eserinde kıyas,³²¹ istihsan³²² ve örf³²³ gibi şer'i delillerin yanı sıra “العبرة في التصرفات للمقاصد والمعني لا للألفاظ والمباني” fıkıh kaidesine de yer verilmiştir.³²⁴ Müellif eserinde mesele ile ilgili farklı görüşleri naklettikten sonra tercih edilen görüşe “أفتى به، أفتى، عليه الفتوى، المختار” gibi ifadeleri kullanarak işaret etmiştir.³²⁵ Eser fetva mecmuası üslubu ile yazıldığı için pek çok yerde soru cümlesi mevcuttur.

³²⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 23a.

³²¹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 11a, 12a, 13b.

³²² Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 13b.

³²³ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4b, 6b, 8b, 10a.

³²⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b, 2a, 6a.

³²⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 4b, 17b, 32a, 5b, 6b, 21a, 27, 31b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEY‘ Bİ‘L-VEFÂ

Bu bölümün ilk başlığında bey‘ bi‘l-vefânın tanımı, uygulamaları, ortaya çıkışı ve bu akde konu olan mallar; ikinci başlığında ise hükmü ve hukuki sonuçları üzerinde durulacaktır. Üçüncü başlıkta tezimizin konusunu oluşturan, Kâzerûnî’nin *Îşâretü ba‘zı ehli‘l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i‘l-vefâ* adlı eserinde fetvalarına yer verdiği Mekke ulemasının görüşlerine yer verilecektir. Böylece o dönemde Mekke ve çevresinde bey‘ bi‘l-vefâyâ dair hangi meselelerin önemli olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Dördüncü başlıkta ise diğer mezhep kaynaklarında yer alan bey‘ bi‘l-vefâyâ dair görüşlere yer verilecektir. Beşinci başlıkta konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Konular ele alınırken Kâzerûnî’nin eserinin yanı sıra klasik fıkıh kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Böylece bey‘ bi‘l-vefâ konusunu daha anlaşılır kılmak ve Kâzerûnî’nin eserinin konuyla ilgili meseleleri ne ölçüde kapsadığını göstermek amaçlanmıştır.

I. Bey‘ bi‘l-vefâ’nın Tanımı, Uygulamaları, Ortaya Çıkışı ve Akde Konu Olan Mallar

A. Bey‘ bi‘l-vefâ’nın Tanımı

Kâzerûnî eserinde bey‘ bi‘l-vefâyı “Satıcının müşteriye bu malı sana borcumu ödediğimde geri almak üzere şu kadara sattım” demesi şeklinde tanımlamaktadır.³²⁶ Bey‘ bi‘l-vefâ borç veya para karşılığında gerçekleşebilir. Bu satım akdi Hanefî mezhebi literatüründe farklı isimlerle zikredilmiştir. Bunlar:

1. Bey‘ bi‘l-vefâ: Akdin yaygın olarak kullanılan ismidir. Taraflar arasındaki vaatleşmenin ahde vefayı gerektirmesi sebebiyle söylenmiştir.³²⁷

³²⁶ Kâzerûnî, *Îşâretü ba‘zı ehli‘l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i‘l-vefâ*, 4b.

³²⁷ Abdurrahim el-Mergînânî, *Fusûlü‘l-İmâdiyye*, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., nr. 2303, 11b; Bedreddîn es-Simâvî, *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*, Kahire, Matbaatü‘l-Ezheriyye, 1979, c. I, s. 234; Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-İnâye fi şerhi‘l-Hidâye*, y.y., Dârül-Fikr, y.t., c. IX, s. 236; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1992, c. V, s. 276.

2. Bey‘u’l-muâmele: Borç karşılığında kâr elde etmenin amaçlandığı muamele satışına benzediği için bu şekilde isimlendirilmiştir. Nitekim bey‘ bi’l-vefâ’da da borç karşılığında elde edilen bir fayda söz konusudur.³²⁸ Kâzerûnî de eserinde bu isimlendirmeye yer vermiştir.³²⁹

3. Bey‘ u’l-câiz: İnsanları ribâdan uzaklaştırdığı ve helal yoldan kredi temin etmeyi sağladığı için bu isim verilmiştir.³³⁰ Kâzerûnî eserinde bu isimlendirmeyi birçok kez kullanmıştır.³³¹

4. Bey‘u’l-emâne veya bey‘u’l-ide ve’l-emâne: Kaynaklarda iki şekilde de zikredilmektedir. Bu isimler akdın rehin hükmünde olduğu görüşünden hareketle verilmiştir. Nasıl rehin akdinde mal mürtehinin elinde emanet hükmündeysen bey‘ bi’l-vefâda da mal müşterinin elinde emanet hükmündedir. Kaynaklarda bu isimlendirmenin Hicaz bölgesinde yaygın olarak kullanıldığı zikredilmektedir.³³² Kâzerûnî eserinin mukaddimesinde bey‘ bi’l-vefânın “bey‘u’l-ide ve’l-emâne” olarak isimlendirildiğini dile getirmiştir.³³³ Müellifin, eserinde zikrettiği Hicaz ulemasının

³²⁸ Ebu’l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Hanefî, **el-Muhîtü’l-Burhânî**, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004, c. VII, s. 139; Ebû Muhammed Gânim b. Muhammed el-Hanefî, **Mecma‘u’d-damânât fî mezhebi’l-İmâmî’l-Azam Ebî Hanîfe en-Numân**, Kahire, Darü’s-Selam, 1999, c. I, s. 528; Muhammed b. Alî b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî Tehânevî, **Keşşâfu ıstılâhâtî’l-funûn ve’l-ulûm**, thk. Alî Dahrûc, Beyrut, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996, c. I, s. 335; İbn Âbidîn, **Reddû’l-muhtâr**, c. V, s. 276.

³²⁹ Kâzerûnî, **İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ**, 9b.

³³⁰ Hasen b. Mansûr el-Özcendi el-Fergânî, **Fetâvâ Kâdîhân**, Kahire, nşr. Muhammed Şahin Efendi, 1865, c. II, s. 81; Zeylâî, **Tebyînü’l-hakâ’ik ve Hâşiyeti’s-Şelebî**, Bulak, el-Matbaatül-Kübrâ el-Emîriyye, 1895, c. V, s. 184; Bâbertî, **el-Înâye**, c. IX, s. 236; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-Aynî, **el-Binâye şerhu’l-Hidâye**, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000, c. XI, s. 45-46; Mollâ Hüsrev, **Dürerü’l-hükkâm**, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, c. II, s. 207; Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Misrî, **el-Bahrü’r-râ’ik şerhu Kenzi’d-dakâik ve minhâtü’l-hâlik ve Tekmiletü’t-Tûrî**, y.y, Dârü’l-Kitâbi’l-İslâmî, y.t, c. VII, 19; İbn Gânim, **Mecma‘u’d-damânât**, s. 529, 530, 811; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd Efendi (Şeyhîzâde), **Mecma‘u’l-ehur fî şerhi Mülteka’l-ebhur**, y.y, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, y.t, c. II, s. 430; Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Mekki el-Hamevî el-Hanefî, **Gamzü uyûni’l-basâir fî şerhi’l-Eşbâh ve’n-nezâ’ir**, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985, c. III, s. 334; Tahânevî, **Keşşâfu ıstılâhâtî’l-funûn ve’l-ulûm**, c. I, s. 356; İbn Âbidîn, **Reddû’l-muhtâr**, c. V, s. 276.

³³¹ Kâzerûnî, **İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ**, 1b, 8b, 9a, 10a, 10b, 11a, 11b.

³³² Zeylâî, **Tebyînü’l-hakâ’ik**, c. V, s. 184; Alaeddin et-Trablusî, **Muînü’l-hükkâm fî mâ yeterreddedü beyne’l-hasmeyn mine’l-ahkâm**, Beyrut, Dârü’l-Fikr, 1900, s. 146; İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir**, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999, s. 68, 79; **el-Bahrü’r-râ’ik**, c. VI, s. 8; Alâüddîn d el-Haskefî, **ed-Dürrü’l-muhtâr şerhu Tenvîri’l-ebşâr ve câmi’u’l-bihâr**, thk. Abdulmunîm Halîl İbrâhîm, 2002, s. 449; el-Hamevî, **Gamzü uyûni’l-basâir**, I, 257, 294, İbn Âbidîn, **Reddû’l-muhtâr**, c. V, s. 276.

³³³ Kâzerûnî, **İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ**, 1b.

fetvalarına bakıldığında çoğunlukla “bey‘u’l-ide ve’l-emâne” isminin kullanıldığı dikkat çekmektedir.³³⁴ Bu durum bu isimlendirmenin Hicaz bölgesinde yaygın olarak kullanıldığını doğrular niteliktedir.

5. Bey‘u’t-tâa (bey‘u’l-itâa): Akitte müşterinin satıcıya verdiği borç karşılığında evini satmayı şart koşması ve satıcının bu şarta itaat göstermesinden hareketle bu isim verilmiştir. Kaynaklarda bu isimlendirmenin Şam bölgesinde kullanıldığı zikredilmiştir.³³⁵

Bunlara ek olarak Şâfiî mezhebinde “bey‘u’l-uhde, bey‘u’l-muâd”, Malikî mezhebinde “bey‘u’s-sünyâ”, Hanbelî mezhebinde ise “bey‘u’l-emâne” isimlerinin kullanıldığı zikredilmiştir.³³⁶ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566) bu akit türü için Mekke’de “bey‘u’n-nâs” isminin kullanıldığını zikretmektedir.³³⁷

Kâzerûnî’nin eserinde “bey‘u’l-vefâ”, “bey‘u’l-ide ve’l-emâne” ve “bey‘u’s-şer’î”, “bey‘u’l-muâmele”, “bey‘u’n-nâs” ve “bey‘u’l-câiz” isimlerini kullandığı görülmektedir.

B. Bey‘ bi’l-vefâ’nın Ortaya Çıkışı

Bu akit, ilk kez Buhara’da ortaya çıkmıştır. Bu akdin Buhara halkı arasında borçların arttığı ve insanların borçlarını ödemede güçlüğü çektiği dönemde sermaye sahiplerinin borç vermekten kaçınması sebebiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Sermaye sahipleri faizin haram oluşu nedeniyle karşılıklı borç vermekten çekinmiş bunun yanı sıra karşılıksız borç vermeyi bırakmışlardır. İnsanlar borç temin edebilmek amacıyla kendi aralarında uzun süreli icâre akitleri kurma, borç para karşılığında tarlalarını kiraya verme veya bir malı rehin bırakma gibi uygulamalara başvurmuşlardır. Bu uygulamaların caiz olmadığına dair görüşlerin yanı sıra halk arasında güvensizliğin artması, borçların artmaya devam etmesiyle bunlar da halkın artan ihtiyacına cevap

³³⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 15a, 18b, 9a, 21a, 21b, 23a, 26b, 27a, 27b, 28b, 29a, 29b.

³³⁵ Haskefî, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, s. 449; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. II, s. 333; c. V, s. 276.

³³⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, c. VI, s. 8; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. V, s. 276.

³³⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, y.y., Mektebetü’t-Ticariyye, y.t., c. IV, s. 296.

veremez hale gelmiştir. Bu nedenle sermaye sahiplerinin verdikleri borcun güvence altına alındığı ve halkın faizsiz kredi temin edebileceği bir akit türüne ihtiyaç duyulmuştur. Bey‘ bi‘l-vefâ bu ihtiyaca cevap verebilmek için ortaya çıkmıştır.

İbn Âbidîn bu akdin *Mecelle*’deki ifadesiyle “Bir iş dîk oldukta müttesi olur.” kaidesi gereği,³³⁸ Ahmed Cevdet Paşa ise “Adet muhakkemdir.” ve “Hacet umumi veya hususi olsun, zaruret derecesine indirilir.” kaidelerine dayanarak caiz olduğunu zikreder. Böylece ilk başta Buhara, Semerkant, Harizm ve Belh şehirlerinde uygulanan bey‘ bi‘l-vefâ daha sonra ihtiyaca binaen Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda örf haline gelmiştir.³³⁹

Fakat bu akdin cevâzı hususunda birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. Nitekim sınırlı bir bölgede (Buhara ve çevresi) ortaya çıkan bu akit örf-i hâssa dayanmaktadır. Fakat Hanefî mezhebinde örfün genel bir hükme dayanak olabilmesi için âmm olması gerekmektedir. Burada kıyasa istinaden bu akdin caiz olmaması gerekirken Buhara uleması örf-i hâssa itibar etmiş ve akdin cevâzı doğrultusunda fetva vermiştir.³⁴⁰ Buna örnek olarak istisnâ‘ akdini göstermişler ve bey‘ bi‘l-vefânın da istisnâ‘ akdinde olduğu gibi zaruret sebebiyle oluşan örf binaen caiz olduğunu dile getirmişlerdir.³⁴¹ Nitekim Kâzerûnî eserinde, ihtiyaca binaen örf haline gelmiş konularda fıkıh kaidelerinin terkedilebileceğini ve bey‘ bi‘l-vefâya bir hile-i şeriyeye olarak cevaz verildiğini söyler. Fakat buna ek olarak başka bir insanın hakkına zarar vermemek ve harama bulaşmamak kaydıyla hile-i şeriyeye başvurulabileceğini ifade eder.³⁴² Sonuç olarak yerel bir teamülden doğan bu akit türü daha sonraki dönemlerde yaşamış fakihler tarafından da kabul görmüş, farklı coğrafyalarda uygulanmış ve genel teamül haline gelmiştir.

Kaynaklarda bey‘ bi‘l-vefânın ortaya çıktığı bölge isimlerine değinilmesine karşın akdin ortaya çıktığı zaman dilimine dair net bir bilgi verilmemektedir. Ancak

³³⁸ İbn Âbidîn. *Reddû'l-muhtâr*, c. V, s. 280.

³³⁹ Huzeyfe Çeker, Ahmed Cevdet Paşa’nın *Risâletü'l-Vefâ* Adlı Eseri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 12, s. 261.

³⁴⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 88-89.

³⁴¹ İbn Mâze, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, c. VII, s. 473.

³⁴² Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli‘l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i‘l-vefâ*, 1b, 2a.

Suğdî, Ebû Şücâ' ve Kadı Ebü'l-Hasan el-Mâtürîdî'nin bey' bi'l-vefânın rehin hükmünde olduğuna dair fetva verdikleri rivayeti bu konudaki en eski tarihli nakildir.³⁴³ Buradan hareketle fakihlerin vefat tarihleri göz önüne alındığında bu akde dair tartışmaların h.V/ XI. yüzyıl itibari ile başladığı görülmektedir. Dolayısıyla bey' bi'l-vefânın bu zaman diliminde ortaya çıktığı söylenebilir.

C. Bey' bi'l-vefâ Uygulamaları

Bey' bi'l-vefâyı tanımlarken, malın borç veya para karşılığında geri alım şartıyla geçici olarak satımı şeklinde ifade etmiştik. Buradan hareketle bu akdin iki şekilde yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, bey' bi'l-vefânın para karşılığında yapılmasıdır. Kişinin, aralarında herhangi bir borç ilişkisi olmadığı halde ihtiyacı olan parayı helal yoldan temin için birine “Şu malımı sana şu fiyata, parasını geri verdiğimde senin de malı bana iade etmen şartıyla sattım.” demesi ve alıcının da bu teklifi kabulü şeklinde gerçekleşir.

İkincisi, satıcının müşteriye “Borcumu ödeyince geri almak üzere bu malımı sana borcuma karşılık olarak sattım.” demesi ve alıcının kabul etmesi ile gerçekleşir. Burada alıcı ve satıcı arasında borçlu ve alacaklı ilişkisi vardır. Malın borç ödendiğinde geri iadesi, verilen borcun garanti altına alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu şekilde borçluya, borcunu ödeyebilmesi için fazladan faizsiz vade süresi tanınmış olmaktadır.

Bu iki şekle ek olarak Ali Haydar Efendi üçüncü bir yolla bey' bi'l-vefâ yapılabileceğini zikreder. Buna göre bir kişinin elindeki malı değerinden daha düşük fiyata satması sonucunda akit tamamlandıktan sonra alıcı satıcıya, “Sana verdiğim parayı geri verdiğin zaman bu malı sana iade edeceğim.” derse bey' bi'l-vefâ olur. Ancak söz konusu mal, değeri fiyatına veya çok az bir farkla satıldıysa akit sonrasında böyle bir vaatte bulunulsa dahi bu bey' bi'l-vefâ değil, kesin satım akdi olarak kabul edilir.³⁴⁴ Burada ilk iki şekilden farklı olarak gabn-i fahiş söz konusudur ve “malın

³⁴³ Fergânî, **Fetâvâ Kâdihân**, c. II, s. 49; İbn Mâze, **el-Muhîtü'l-Burhânî**, c. VII, s. 139; Zeylaî, **Tebyînü'l-hakâ'ik**, c. V, s. 183.

³⁴⁴ Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkam**, İstanbul, TDV Yayınları, 2017, c. I, s. 595.

alacak tahsil edildiğinde iadesi” şartı üzerine kurulmamış akit bittikten sonra bu vaat gündeme gelmiştir. Bazı âlimler bu şeklin akdi fâsid kıldığını öner sürmüşlerdir. Bu konuya akdin hükmü bölümünde yer verilecektir.

Bey‘ bi’l-vefâ, Hanefî mezhebi literatüründe insanları ribâdan uzak tutmak için örf haline gelmiş bir hile-i şeri‘yye olarak zikredilmektedir. Nitekim ilk iki şekle bakıldığında müşterinin satıcıdan alacağını (borç veya para) tahsil edene kadar müşterinin malından faydalandığı görülmektedir. Oysaki menfaat karşılığında verilen borç caiz değildir. Bu nedenle bey‘ bi’l-vefâ akdinde taraflar arasında anlaşmaya dayalı olarak bir satım akdi yapılmaktadır. Böylece akit sonucunda meşru bir şekilde satıcı (borçlu) parayı veya borcunu ödediğinde malını geri almakta ve yapılan bey‘ akdi feshedilene kadar müşteri (alacaklı) bu maldan faydalanmaktadır. Bu şekilde hem verilen borç garanti altına alınarak vade faizsiz ertelenmiş hem de insanların faizsiz kredi temin edebilmesine olanak sağlanmıştır.

D. Bey‘ bi’l-vefâ’ya Konu Olan Mallar

Hanefî uleması bu akde konu olan mallarda tam mülkiyetin satıcıya ait olması şartını aramıştır. Dolayısıyla vakıf malı veya devlet mülkiyetindeki mallar bu akde konu olamaz. Buradan hareketle bey‘ bi’l-vefânın taşınmaz mallarda caiz olduğu kabul edilmektedir. Menkul ve müşâ mallarda ise ulema arasında ihtilaf bulunmakla birlikte çoğunluk caiz olmadığını kabul etmiştir. Bazı âlimler buna sebep olarak menkul malların vefâen satımının örf-i hâs olması nedeniyle caiz kabul edilmediğini dile getirmişlerdir.³⁴⁵ Ancak “Bey‘ bi’l-vefâ’nın Ortaya Çıkışı” başlığında da belirtildiği üzere bu akdin bizzat kendisi hususi örf dayanak gösterilerek ihdas edilmiştir. Dolayısıyla bu kabul makul görünmemektedir. Bunlara ek olarak menkul ve müşâ mallarda bey‘ bi’l-vefânın caiz olmayışının en büyük sebebi bu malların, mahiyetleri itibariyle müşteriye tesliminin mümkün olmamasıdır. *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*’de

³⁴⁵ Mollâ Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, c. II, s. 208; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 449.

menkul malların vefâen satımının aslen caiz olmadığı fakat müteahhirûn ulemasından bir kısmının bunu caiz kabul ettikleri dile getirilmiştir.³⁴⁶

İbn Âbidîn bu ihtilafların akdin hükmü konusundaki görüş farklılıklarından kaynakladığını dile getirmektedir. Nitekim akdi rehin hükmünde kabul edenlere göre, menkul malların rehni caiz olduğu için vefâen satımı da caiz olmalıdır.³⁴⁷ Kâzerûnî eserinde bu görüşlerden farklı olarak menkul malların vefâen satımının ancak bir akara tâbi olarak caiz olduğunu dile getirir.³⁴⁸

II. Bey‘ bi’l-vefâ’nın Hükümü ve Hukuki Sonuçları

Bey‘ bi’l-vefânın hükümü konusunda bir görüş birliği mevcut değildir. Kâzerûnî, bu konudaki görüşleri *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*’den naklederek sekiz başlık altında zikretmiştir:

A. Bey‘ bi’l-vefânın Rehin Hükümünde Olduğu Görüşü

Bey‘ bi’l-vefânın rehin hükmünde olduğunu kabul edenler arasında Suğdî, Ebû Şücâ‘, Kadı Ebü’l-Hasan el-Mâtürîdî ve Necmeddîn en-Nesefî³⁴⁹ gibi isimler bulunmaktadır.³⁵⁰ Daha önce de zikredildiği üzere Suğdî, Ebû Şücâ‘, Kadı Ebü’l-Hasan el-Mâtürîdî bu konuda görüş bildiren ilk fakihlerdir. Önceki bölümde bu fakihlerin Semerkant Hanefî uleması içerisinde bir otorite olarak kabul edildikleri dile getirilmiş,³⁵¹ bey‘ bi’l-vefânın ortaya çıkışının anlatıldığı başlıkta Buhara ve

³⁴⁶ Hafızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmi Bezzazî, *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*, Beyrut, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009, c. I, s. 337.

³⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, c. V, s. 279.

³⁴⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 11a, 28b.

³⁴⁹ Nesefî’nin bey‘ bi’l-vefânın hükümü hakkındaki görüşünde ihtilaf vardır. *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*’de ve *Dürerü’l-hükkâm*’da Nesefî’nin bu akdi rehin hükmünde kabul ettiği zikredilirken bazı kaynaklarda sahih bey‘ akdi kabul ettiği dile getirilir. Bu kaynaklara bey‘ bi’l-vefâ’nın “Sahih Satım Hükümünde olduğu Görüşü” başlığı altında yer verilecektir. Bkz. Kerderî, *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*, c. I, s. 335; Mollâ Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, c. II, s. 207; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, c. VI, s. 8.

³⁵⁰ Ferğânî, *Fetâvâ Kâdihân*, c. II, s. 49 Kerderî, *el-Fetâva’l-Bezzâziyye* c. I, s. 334; İbn Mâze, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, c. VII, 139; Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâ’ik*, c. V, 183].

³⁵¹ Kureşî, *Cevâhirü’l-mudiyeye*, c II, s. 344.

Semerkant çevresinin örfünde vefâ akdi doğmadan önce dahi borç karşılığında malın rehin bırakılması gibi uygulamaların mevcut olduğu belirtilmişti. Bu uygulamalardan hareketle, Buhara ve Semerkant çevresinde yaşadıkları bilinen bu âlimlerin bey' bi'l-vefâyı rehin hükmünde kabul etmeleri oldukça makul görünmektedir.

Kâzerûnî bu noktanın bazı Hanefî ulemasının da belirttiği gibi akitlerde lafızlara değil manaya itibar edilmesinden kaynaklandığını dile getirir. Zira bey' bi'l-vefâ sureten bir bey' akdi olsa da bu akitteki maksat alacağın güvence altına alınmasıdır. Bu açıdan bey' bi'l-vefâ rehin akdi hükmündedir.³⁵² Kâzerûnî devamında ulemadan bir kısmının bu görüşe karşı çıktığını belirterek onlara göre akitteki maksadın malın güvence altına alınması değil, o maldan faydalanma olduğunu ifade eder.³⁵³ Nitekim rehin, malı güvence altına almayı amaçlayan bir akittir ancak bey' bi'l-vefâda zahiren olmasa da maldan fayda sağlama şartı mevcuttur. Dolayısıyla buradaki maksat teminattan ziyade menfaat elde etmedir.

Bey' bi'l-vefânın rehin hükmünde kabul edilmesi, akitle ilgili meselelerde bazı hukuki sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan ilki müşterinin elindeki malın, mürtehinin elindeki rehin gibi emanet hükmünde kabul edilmesidir. Bu nedenle mal müşterinin elinde helak olursa, malın değeri ve borç miktarı karşılaştırılır. Bunlar birbirine denkse borç düşer. Malın değeri daha fazla ise mürtehinin mala zarar verme kastı olmadıkça bu fazlalık emanet hükmünden dolayı tazmin edilmez.³⁵⁴ Müşteri bu malın maliki değildir ve ondan satıcının izni olmaksızın faydalanması, malı başkasına satması, rehin vermesi veya hibe etmesi caiz değildir.³⁵⁵ Satıcının izniyle o malı kullanması veya nemasından faydalanması ise hibe kabilinden sayılır. Müşterinin satıcının izni olmaksızın malın nemasını tüketmesi durumunda tazmin etmesi

³⁵² Abdurrahim el-Merginâni, **Fusûlü'l-İmâdiyye**, 113a, Zeylâi, **Tebyînü'l-hakâ'ik**, c. V, s. 183; Bâbertî, **el-İnâye**, c. IX, s. 236; Alâüddîn et-Trâblusî, **Muînü'l-hükkâm**, s. 147; Aynî, **el-Binâye**, c. XI, s. 46; Mollâ Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm**, II, 207; Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2b, 6a.

³⁵³ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2b.

³⁵⁴ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 8b.

³⁵⁵ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 2a.

gerekir.³⁵⁶ Müşteri malı başka birine veya satıcıya kiralayamaz (bey' bi'l-istiğlâl) ve satıcı borcunu ödediğinde malını geri alma hakkına sahiptir.³⁵⁷

Hanefî uleması arasında her ne kadar bey' bi'l-vefânın hükmüne dair ihtilaflar bulunsa da akdin rehin hükmünde olduğu görüşü ağırlıktadır. Bu nedenle bu akitle ilgili meselelerde daha çok rehin hükümlerinin uygulandığı görülmektedir.³⁵⁸

B. Bey' bi'l-vefâ'nın Sahih Satım Akdi Hükmünde Olduğu Görüşü

Yukarıda bazı âlimlerin maldan menfaat sağlama amaçlandığı için akdin rehin hükmünde olamayacağını savunduklarını dile getirmiştik. Çoğunluğu Semerkantlı olan âlimler bu akdin sahih bir bey' akdi olduğunu kabul etmektedirler. Bu görüşü savunanlar arasında *Hidâye* sahibi Mergînânî'nin³⁵⁹ olduğu zikredilmektedir. Ekmeleddîn el-Bâbertî ve Aynî, Mergînânî'den naklettikleri “bey'u'l-caizi'l-mutâd” ifadesinden hareketle onun bu görüşü benimsediğini savunmaktadırlar. Nitekim bu nakle göre Semerkant âlimler bu akdi ihtiyaç sebebiyle ve örfe binaen caiz kabul etmişlerdir. Bâbertî ve Aynî, burada “bey'u'l-caiz” ve “mutad” kelimelerinden hareketle Mergînânî'nin bu akdi sahih satım kabul ettiğini dile getirmiştir. Bu görüşte olduğu dile getirilen diğer bir âlim Necmeddîn en-Nesefî'dir.³⁶⁰ Nesefî'ye nispet edilen iki görüşten ilkinin rehin hükmünde olduğunu önceki başlıkta zikretmiştik. İkincisi ise onun bu akdi sahih satım akdi olarak kabul ettiği görüşüdür. Nitekim Şeyh Bedreddîn, Alâüddîn et-Trablûsî ve Aynî, Nesefî'nin *Fetâvâ*'sından nakilde bulunarak onun bu görüşte olduğunu dile getirmektedirler. Nesefî'ye göre bey' bi'l-vefâ akdinde tarafların kullandığı “aldım, sattım” gibi ifadeler akitte mana kadar lafızlara da itibar edildiğini göstermektedir. Nitekim bir kimse bir

³⁵⁶ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 2b, 6a.

³⁵⁷ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, c. V, s. 183-184; Kerderî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, c. I, s. 334-335; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, c. II, s. 207.

³⁵⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 3a.

³⁵⁹ Bkz. Ebu'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrut, Dârü'l İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1995, c. III, s. 273; Bâbertî, *el-Înâye*, c. IX, s. 236; Aynî, *el-Binâye*, c. XI, s. 46.

³⁶⁰ Bedreddîn es-Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn*, c. I, s. 235. Alâüddîn et-Trâblusî, *Muînü'l-hükkâm*, s. 147; Bedreddîn el-Aynî, *el-Binâye*, c. XI, s. 46.

açıklama yapmaksızın bir yıl sonra boşama maksadıyla nikâh akdi yapsa bu sahih nikâh akdi sayılır ve bu akdin hukuki sonuçları uygulanır. Dolayısıyla kullanılan lafızlar bu akdin sahih satım akdi olduğuna işarettir. Kâzerûnî de eserinde bu meseleyi aynı ibareyle nakletmiştir.³⁶¹ Şeyh Bedreddîn ise Nesefî'nin bu görüşü üzerine akitlerde lafızdan ziyade manaya itibar edildiğini delil göstererek, bu akitte alacağın güvence altına alınmasından çok maldan menfaat sağlama maksadının bulunduğunu savunarak bu akdin sahih satım akdi olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.³⁶²

Yukarıda görüldüğü üzere âlimler tarafından farklı deliller öne sürülerek bu akdin sahih satım akdi olduğu zikredilmiştir. Bu görüşü savunanlara göre akdin hukuki sonuçları şu şekildedir: Bu akit sahih bir satım akdidir. Ancak müşteri akitte söz konusu olan malı başkasına satamaz ve hibe edemez. Kendisi bu maldan veya nemasından faydalanabilir veya malı başkasına veya satıcısına geri kiralayabilir. Buna ek olarak malın tüm giderleri müşterinin sorumluluğundadır. Mal müşterinin elinde helak olursa iki tarafın birbiri üzerindeki hakları düşer, mal müşterinin elinde zarar görür ve bu nedenle değeri düşerse satıcı malı geri almakla sorumlu değildir.³⁶³

Bey' bi'l-vefâ'nın sahih satım akdi hükmünde olduğunu savunan âlimler, rehin akdi olamayacağına delil olarak maldan menfaat elde etme ve rehin verilen malın kiralanmasını göstermektedirler. Ancak sahih satım akdinin en temel prensibi tam mülkiyet sonucu doğurmasıdır. Dolayısıyla sahih satım akdiyle bir mala malik olan kişi o malda dilediği tasarrufu gerçekleştirebilir. Bey' bi'l-vefâda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Müşteri satın aldığı o mal üzerinde alacağını tahsil edinceye kadar kısıtlı bir mülkiyete sahiptir. Maldan menfaat elde etmek ve kiralamak dışında istediği bir tasarrufu gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla burada akdin satım hükmünde olması ile hukuki sonuçları birbiri ile çelişmektedir.

³⁶¹ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 1b-2a.

³⁶² Bedreddîn es-Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn*, c. I, s. 235.

³⁶³ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, c. V, s. 184; Bedreddîn es-Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn*, c. I, s. 235; Mollâ Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. II, s. 207-208; Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 3a, 7a, 14a, 24b.

Nesefî'nin "akitlerde mana kadar lafızlara da itibar edildiği" görüşüne bu akdin her bölgede aynı lafızlarla kurulmadığı şeklinde bir cevap verilebilir. Nitekim bu akdin bazı bölgelerde "aldım, sattım" lafızlarının yerine "rehin verdim" lafızları kullanılarak gerçekleştiği bilinmektedir.³⁶⁴

Yine Osmanlı'da bu meselelerle ilgili davalarda bu akdin bir rehin akdi olduğunun vurgulandığı ve akdin sona ermesinin "edâ-i deyn ve fekk-i rehin" şeklinde ifade edildiği görülmektedir.³⁶⁵ Ayrıca yukarıda zikredildiği üzere bu hükme göre malın giderlerinin müşteriye ait olması gerekirken, meselelerde bu giderlerin satıcıya ait olduğuna dair fetva verildiği görülmektedir.³⁶⁶ Bütün bu hususlar göz önüne alındığında bu akdin sahih satım akdi olduğu görüşü makul görünmemektedir.

C. Bey' bi'l-vefâ'nın Şarta Göre Fasit veya Sahih Satım Akdi Hükümünde Olduğu Görüşü

Kâzerûnî eserinde, bu görüşü savunanlar arasında Kâdîhân'ın ismini zikretmektedir. Ona göre göre bey' lafzı ile kurulan bir akit rehin olamaz. Bey' bi'l-vefâ, "bey' veya bey'u'l-câiz" lafızları kullanılarak ve vefâ şartı koşularak yapılırsa İmâmeyn'e göre bu akit lâzım (bağlayıcı) değil, fasit bir akittir. Şart zikredilmeksizin akit gerçekleşir daha sonra vefâ şartı zikredilirse vaat kabilinden olur, vefâ şartı insanların ihtiyacına binaen bağlayıcı hale gelir ve akit sahih satım akdi hükmünde kabul edilir.³⁶⁷

³⁶⁴ Muhammed Bayram es-Sânî, "el-Vefâ bimâ yete'allak bi-bey'i'l-vefâ", **Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî**, sy. VII/3, (s. 107-324), s. 190.

³⁶⁵ İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 numaralı Sicil (1077 /M. 1666-1667) İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, c. XVII, s. 515, 668; İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), İstanbul, İSAM Yayınları 2010, c. XVIII, s. 488-489, 551-552, 553-554, 583; İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, c. XIX, s. 126, 245; İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 49 numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, c. XVI, s. 67; İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 90 numaralı Sicil (H. 1090-1091/M.1679-1680), İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, c. XXXI, s. 377-378; İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709). İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, c. LX, s. 389, 426.

³⁶⁶ Bedreddîn es-Simâvî, **Câmi'u'l-Fusûleyn**, c. I, s. 236; Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 6b, 7a, 7b, 12a, 17a, 17b, 20a, 28a.

³⁶⁷ Kâdîhan, **Fetâvâ Kâdîhân**, c. II, s. 165; Kerderî, **el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye**, c. I, s. 335; Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 5a.

D. Bey‘ bi’l-vefâ’nın Fasit Satım Akdi Hükümünde Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre taraflar vefâ şartını akit esnasında şart koşarlarsa bu fasit bir satım akdi olur. Akit tamamlandıktan sonra taraflardan biri bu şartı dile getirip diğeri de kabul ederse akit sahih olur. Bu durum Hanefî mezhebinde akitten sonra zikredilen şartın akdin aslına ilhakı konusundaki ihtilafa dayanmaktadır. Nitekim akit esnasında herhangi bir şart zikredilmeyip daha sonra akdi ifsad eden bir şart öne sürüldüğünde bu şart Ebû Hanîfe’ye göre aslına ilhak ederek akdi ifsad eder. Ancak İmâmeyn’e göre bu şart aslına ilhak etmediği gibi akdi fasit de kılmaz. Akit öncesinde vefâ şartı zikredilerek daha sonra mutlak bir satım akdi yapılırsa sahih satım olur. Ancak akit esnasında önceki şartta binaen bir ikrar yapılmamalıdır. Bu şekilde telcieden farklı olarak önceki şartta itibar edilmemektedir.³⁶⁸ *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*’de Zâhirüddîn el-Mergînânî’nin bu görüşte olduğu zikredilmektedir.

Bey‘ bi’l-vefânın fasit satım hükümünde kabul edilmesi akdin hukuki sonuçlarının bu doğrultuda uygulanmasını gerektirir. Ancak bu görüşü kabul edenler bey‘ bi’l-vefâda fasit satım akdinin tüm hükümlerini uygulamamaktadırlar. Nitekim Hanefî mezhebinde fasit akitle satın alınan malda rehin, hibe, icâre ve satım gibi tasarruflar geçerlidir. Ancak bey‘ bi’l-vefâda malın bir başkasına satımı söz konusu değildir. Malı başkasına satılırsa satıcının (malın ilk sahibi) o malı geri alma hakkı vardır. Fakat söz konusu mal başkasına veya satıcının kendisine kiralanabilir. Nitekim Burhâneddîn el-Mergînânî, *Hidâye*’sinde müşterinin satın aldığı malı kabzettikten sonra başkasına satamayacağını zikreder. Ona göre müşteri bu malı teslim aldıktan sonra başkasına kiralarsa ücret gerekmemekte ancak satıcının kendisine geri kiralarsa bu durum, akdin feshedilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla satıcının bu kiralama sonucunda bir ücret ödemesi gerekmez ve malın mülkiyeti gasp edilen malın sahibine geri verilmesinde olduğu gibi satıcıya dönmüş olur. Zira fasit bir satım akdine konu

³⁶⁸ Mergînânî, *Fusûlü’l-İmâdiyye*, 114a; Kerderî, *el-Fetâvâ’l-Bezzâziyye*, c. I, s. 335; Bedreddîn es-Simâvî, , *Câmi’l’fusûleyn*, c. I, s. 237; Alâüddîn et-Trâblusî, *Muînü’l-hükkâm*, s. 148; Kâzerûnî, *İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey’i’l-vefâ*, 3a, 8a, 11a, 11b; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, c. V, s. 84.

olan mal üzerinde yapılan tüm tasarruflar da fasittir.³⁶⁹ Ancak konuyla ilgili meselelere bakıldığında, fasit satım akdi hükümlerinden biri olan tarafların istedikleri zaman akdi feshedebilme yetkisine sahip olmaları ilkesinin bey' bi'l-vefâda da kabul edildiği görülmektedir.³⁷⁰

E. Malın Değeri ve Borç Arasındaki Farka Binaen Satım Akdi veya Rehin Hükümünde Olduğu Görüşü

Daha önce bey' bi'l-vefâ uygulamaları ile ilgili başlıkta vefâ akdinin bedel ve mal arasında gabn-i fahiş olması durumunda nasıl yapıldığına değinmiştik.³⁷¹ Harizm uleması tarafından kabul edilen bu görüşe göre malın değeri ile borç arasında gabn-i fahiş olması halinde akit rehin hükümünde kabul edilir. Aradaki fark bulunmaması veya az bir fark bulunması halinde sahih satım akdi olarak kabul edilir.³⁷²

F. Müşteri Açısından Sahih Satım ve Satıcı Açısından Rehin Hükümünde Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre vefâ şartı akit esnasında zikredilmezse, akit müşteri açısından sahih satım akdi kabul edilirken satıcı açısından rehin kabul edilir. Müşteri bu maldan kendi mülkiyeti gibi menfaat elde edebilir ancak satıcının borcunu ödemesi durumunda müşteri malı iade etmek zorundadır.³⁷³

G. İkrahi Altındaki Satım Hükümünde Olduğu Görüşü

Hanefî mezhebinde mükrehin satımının hükmü konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Ancak hâkim görüşe göre mükrehin satımı batıl değildir. İkrahi altında yapılan bir satım akdinde malın mülkiyeti teslim ile müşteriye geçer. Buradaki ikrah,

³⁶⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, c. III, s. 51-53.

³⁷⁰ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, c. I, s. 595-594.

³⁷¹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, c. I, s. 595.

³⁷² Kerderî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, c. I, s. 335-336; Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 5a.

³⁷³ Kerderî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, c. I, s. 336; Bedreddîn Simâvî, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, c. I, s. 237; Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 5a, 5b.

akitteki rızayı ortadan kaldırmaktadır. Rıza akitlerde sıhhat şartı olduğu için, akit fasit bir satıma dönüşmektedir.³⁷⁴ *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de bey' bi'l-vefânın fasit satım hükmünde değil de mükrehin satımı gibi olduğu dile getirilmiştir. Bu ayrımdan hareketle Bezzâzî'nin mükrehin satımını batıl kabul ettiği düşünülmektedir. Zira mükrehin satımı Hanefî mezhebinde ihtilaflı bir konudur.

Zâhirüddîn Mergînânî, bu görüşü savunanlar arasında Sadrüşşehîd ve Sadruşşâid gibi âlimlerin bulunduğunu zikretmiştir.³⁷⁵

H. Mürekkep Bir Akit Hükmünde Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre bu akit sahih satım, fasit satım ve rehin akdinin birleşiminden oluşan yeni bir akit türüdür. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de bu görüşün daha iyi anlaşılması için zürafa örneği verilmektedir. “Nasıl ki zürafa sığır, pars ve deve gibi üç hayvanın bazı özelliklerinden oluşmuş yeni bir hayvansa, bey' bi'l-vefâ da bu üç akdin birleşiminden oluşmuş yeni bir akitir.” denilmektedir. Nitekim bu akit müşterinin satın aldığı maldan menfaat sağlaması açısından sahih satım, tarafların istedikleri zaman akdi feshetme yetkisine sahip olmaları açısından fasit satım ve müşterinin satın aldığı bu malda satım, hibe gibi tasarruflarda bulunamaması, mala bir zarar gelmesi halinde bu zararın borçtan düşülmesi açısından da rehin akdi hükmündedir.³⁷⁶ İbn Nüceym üç akdi de içermesi açısından en kapsayıcı yaklaşım olarak nitelendirdiği bu görüşün mezhepte hâkim olan görüş olduğunu dile getirmiştir.³⁷⁷

Yukarıda zikredilenlerin yanı sıra bey' bi'l-vefânın batıl bir akit olduğu görüşü de mevcuttur. Buna göre akdi batıl kılan sebep ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki akdin hâzilin satımına benzediği için batıl hükmünde olduğudur.³⁷⁸ İkincisi ise

³⁷⁴ Ali Bardakoğlu, “İkrah”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXII, s. 30-37.

³⁷⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, c. III, S. 273; Kerderî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, c. I, s. 336, ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, c. V, s. 183-184; Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 6b, 7a.

³⁷⁶ Kerderî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, c. I, s. 336; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, c. V, s.184; Mollâ Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. II, s. 207, İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, c. VI, s. 8-9; Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 5b, 6a, 27a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. V, s. 277.

³⁷⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, c. VI, s. 8-9.

³⁷⁸ Fergânî, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 86; ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, V, 184; el-Bâbertî, *el-İnâye*, IX, 236; Alâüddîn et-Trâblusî, *Muînü'l-hükkâm*, s. 147; Bedreddîn el-Aynî, *el-Binâye*, XI, 46;

akdin telcie satımına benzediği için batıl hükmünde olduğudur.³⁷⁹ Bu görüşü savunanlara göre bey' bi'l-vefâ da telcie gibi göstermelik bir akittir. Hanefî uleması arasında telcie ihtilaflı bir konudur. Dolayısıyla telcienin batıl hükmünde olduğunu savunanlar bu akdi batıl kabul ederken, fasit olduğunu savunanlar da bu akdi fasit olarak kabul ederler.³⁸⁰

Daha önce bey' bi'l-vefâ yerine bey'u'l-muamele adının kullanıldığını zikretmiştik. Bazı kaynaklarda bu ikisine ek olarak telcie zikredilmiş ve bu üçünün de aynı akit olduğu ifade edilmiştir.³⁸¹ Örneğin Kâzerûnî akdin hükmüne dair görüşlere değinirken Ali b. Cârullah ez-Zahîre'den nakille telcie ve bey' bi'l-vefânın aynı şey olduğunu ifade ederek bu satıma dair üç farklı uygulama zikreder. Bunlardan ilki malda telciedir: Satıcının müşteriye evimi sana şakadan satıyorum demesi ve daha sonra şahit tutup zahiren de olsa bir satım akdi yapmasıdır. Hâzilin satımı gibidir. Ebû Hanîfe'ye göre caizdir. Çünkü akit öncesinde zikredilen bu hezlin akde bir etkisi yoktur. İkincisi semende telciedir: Tarafların akit öncesinde gizlice aralarında 1000 dinar üzerine anlaşmaları ve akit esnasında gabn-i fahiş bulunan bir miktar dile getirmeleridir. Ebû Hanîfe'ye göre burada akit esnasında belirtilen miktara itibar edilir. Üçüncüsü ise akitten önce 1000 dinar üzerine anlaşmaları fakat akitte 100 dinarı zikretmeleridir. İmam Muhammed bu akdin kıyasa göre batıl, ancak istihsânen 100 dinar üzerine caiz olacağını dile getirmiştir.³⁸²

Yukarıda verilen bilgiler ve değerlendirmeler çerçevesinde meseleyi ele aldığımızda sıralanan görüşler içerisinde en doğru olanın bey' bi'l-vefânın daha önce var olan bir akit olmasından ziyade; farklı akitlerin belirli hükümlerini alarak ortaya

Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvahid b. Abdilhamîd b. es-Sîvâsî (İbnü'l-Hümâm), **Fethü'l-kadîr**, Dârü'l-Fikr, y.t, c. IX, s. 237; Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 3a, 13b.

³⁷⁹ Bazı kaynaklarda telcienin de hezlin bir türü olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu kabule göre tek bir sebebe bağlı olarak batıl hükmünde kabul edildiği söylenebilir. Bkz. eş-Şerîf el-Cürcânî, **Kitâbü't-ta'rîfât**, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983, s. 48, 69.

³⁸⁰ Fergânî, **Fetâvâ Kâdihân**, II, 86; ez-Zeylaî, **Tebyînü'l-hakâ'ik**, c. V, s. 184; el-Bâbertî, **el-İnâye**, c. IX, s. 236; Alâüddîn et-Trâblusî, **Muînü'l-hükkâm**, s. 147, 449; Bedreddîn el-Aynî, **el-Binâye**, c. XI, s. 46.

³⁸¹ İbn Mâze, **el-Muhîtü'l-Burhânî**, c. VII, s. 139; Ebû Muhammed Ğânim b. Muhammed el-Hanefî **Mecma'u'd-damânât**, c. I, s. 528; Tahânevî, **Keşşâfu ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm**, c. I, s. 335; İbn Âbidîn, **Reddû'l-muhtâr**, c. V, s. 276.

³⁸² Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ**, 13b.

çıkan yeni bir akit türü olduğu görüşüdür. Sonuç olarak bey‘ bi’l-vefâ bu akitlerden farklı bir ihtiyaca binaen ortaya konmuş ve benzer yönlerinin yanı sıra birçok farklılığı da barındıran müstakil bir akittir.

III. Mekke Ulemasının Bey‘ bi’l-vefâ ile İlgili Meselelere Dair Görüşleri

Bey‘ bi’l-vefânın Buhara ve Semerkant’ta ortaya çıkarak daha sonra tüm İslam coğrafyasına yayıldığını daha önce zikretmiştik. Bu akdin Hicaz bölgesinde ne zaman kullanılmaya başladığına dair net bir bilgiye ulaşamadık. Ancak bey‘ bi’l-vefânın bu bölgede kullanılmış olması bölge halkının, daha önce Buhara ve Semerkant’taki problemlere benzer sorunlar yaşadıklarını akla getirmektedir. Mekke ve çevresinde bey‘ bi’l-vefâ yerine “bey‘u’l-ide ve’l-emâne” denildiğine daha önce değinmiştik. Kâzerûnî eserinin giriş kısmında bey‘u’l-ide ve’l-emânenin hükmü konusuna geniş yer ayırmış, özellikle Mâverâünnehir ve Harizm bölgelerindeki Hanefî mezhebi ulemasının bu konudaki görüşlerine ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Müellif daha sonra Mekke ulemasının konuyla ilgili fetvalarını nakletmiştir. Fetvalarına yer verdiği âlimler arasında Takiyüddîn İbn Fehd, Kadı Ahmed b. Muhammed el-Müderriş, Muhammed b. Cârullah ez-Zahîre, Ali b. Cârullah ez-Zahîre, Hânûtî, Hanîfüddîn Abdurrahman el-Mürşidî, Abdülcevâd el-Menûfî, Seyyid Sâdık Pâdişâh ve Pîrizâde İbrahim gibi isimler bulunmaktadır. Bu âlimlerin vefat tarihleri ve müellifin yaşadığı dönem birlikte düşünüldüğünde birçoğunun Kâzerûnî’nin hocası veya hocasının hocası olma ihtimali kuvvetli görünmektedir. Nitekim bu isimler arasında Hanîfüddîn Abdurrahman el-Mürşidî’nin onun hocası olduğu ve Pîrizâde İbrahim ile çağdaş olduğunu müellifin hayatı ile ilgili bölümde zikretmiştik.

Kâzerûnî’nin Mekke ulemasının fetvalarına yer vermesi, o bölgede konuyla ilgili hangi meselelerin tartışıldığını tespit edebilmemiz için önemlidir. Böylece Hanefî kaynaklarında h. V. yy.’dan müellifin yaşadığı döneme kadar bey‘ bi’l-vefâ ile ilgili tartışılmış meselelerden hangilerinin o bölgede önem kazandığına dair ipuçları elde edilecektir. Bu nedenle bu bölümde Kâzerûnî’nin bu âlimlerden naklettiğini tespit ettiğimiz bazı meselelere yer verilmiştir.

A. Satıcının Borcunu Ödemesiyle Bey‘ bi’l-vefâ İle Satılan Maldaki Kira Akdinin Hükümü

Kâzerûnî bu meseleyi eserinin ana metninde kaynak vermeden nakletmiştir. Ancak araştırmamız sonucunda bu naklin Muhammed Cârullah İbn Zahîre’den yapıldığı tespit edilmiştir. İbn Zahîre’nin konuyla ilgili fetvası şu şekildedir:

“Bir kimse evini başkasına bey‘u’l-ide ve’l-emâne ile satıp müşteri evi kabzettikten sonra bir başkasına bir seneliğine kiralasa ve senenin yarısında müşteriye olan borcunu ödeyerek evi başkasına mutlak satım akdi ile satmak istese. Bu meselede satıcının borcunu ödemesiyle süresi dolmamış olan icâre akdi fesih olur mu aksi halde bu akit sene dolana kadar geçerli sayılır mı? Cevap: İcâre akdi müşterinin satıcıdan alacağını alması sonucu vefâ malı üzerindeki mülkiyetinin sona ermesi sebebiyle fesholur.”³⁸³

Bu fetva bey‘ bi’l-vefâda icâre akdini konu almaktadır. İcâre akdi her iki taraf için de bağlayıcı bir akittir. Dolayısıyla taraflardan biri akdi tek taraflı olarak feshedemez. Fakat burada taraflar dışında üçüncü bir kişi (satıcı) tarafından akdin feshedilebildiği görülmektedir. Bunun sebebi bey‘ bi’l-vefânın bağlayıcı olmaması ve tarafların istedikleri zaman feshetme haklarının mevcut olmasıdır. Nitekim bey‘ bi’l-vefâya konu olan mal, satıcı borcunu ödeyinceye kadar geçici olarak müşterinin mülkiyetinde kabul edilir. Malın asıl sahibine iadesiyle müşterinin o maldan tasarruf etme hakkı ortadan kalkar. Ayrıca müşterinin evi başkasına kiralamasının meşru olarak görülmesi, müşteri açısından sahih satımda malikin tasarruf yetkisinin bir sonucu iken satıcının borcunu ödemesiyle icâre akdinin feshi ve malın satıcıya iade zorunluluğu da rehin akdinin bir sonucudur. Dolayısıyla bu meselede her iki akdin farklı hukuki sonuçları bir araya getirilerek hüküm verilmiştir.

³⁸³ Muhammed Cârullah İbn Zahîre, **Fetâvâ-yı Hanefiyye**, Kral Suud Üniversitesi, nr. 1041, 43b-44a; Kâzerûnî, **İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ**, 19a; Kâzerûnî, **Fetâvâ Kâzerûnî**, 171a.

B. Bey‘ bi’l-vefâ İle Evini Satan Kişinin İstiğlâl Yoluyla Evi Kiraladıktan Sonra Vefat Etmesi Durumunda İcâre Akdinin Hükümü ve Alacağın Durumu

Kâzerûnî bu meseleyi Takıyüddîn İbn Fehd’den nakletmiştir. Ancak aynı mesele Pîrîzâde’nin *Fetâvâ*’sında biraz daha farklı şekilde mevcuttur. Burada her iki nakle de yer verilecektir:

“Bir kimse başkasından bey‘u’l-ide ve’l-emâne ile aldığı evi satıcıya istiğlâl yoluyla geri kiralasa, bir süre sonra satıcı vefat etse ve borçlu olduğu kimseler alacaklarını talep etseler, müşteri bu durumda bu alacaklılara tabi midir? Aksi takdirde mürtehin gibi alacağını diğerlerinden önce talep edebilir mi? Cevap: Bey‘ bi’l-vefâ ile satılan mal ancak akdin feshinden sonra borç olarak (zimmette) sabit olur. Fesih ise satıcının müşteriye borcunu ödemesi ile gerçekleşir.”³⁸⁴

Pîrîzâde’nin konuyla ilgili fetvası ise şu şekildedir:

“Bir kimse, bey‘u’l-ide ve’l-emâne ile başkasından satın aldığı evi râhine (satıcı) istiğlâl yoluyla geri kiralasa ve borçlu olarak vefat etse, mürtehin akdin feshini ve alacağını talep ettiğinde, (satıcının) varisleri (müşteriye) -sen de diğer alacaklılara tâbisin- deseler, mürtehin dava açıp alacağını talep edebilir mi yoksa diğer alacaklılara mı tâbidir? Hâkim varisleri akdi feshetmeye ve alacağın (müşteriye) iadesine zorlayabilir mi? Vefat eden ev sahibinin mürtehindan evi (istiğlâl) yoluyla kiralamasına bağlı olarak taraflardan birinin vefatıyla bu kira akdi kendiliğinden fesholur mu? Cevap: Râhinin vefatıyla kira akdi fesholmuştur. Varislerin evi müşteriye geri vermesi gerekir. Müşteri istediği zaman bey‘ bi’l-vefânın feshini ve alacağını talep edebilir. Kalan mal diğer borçlular arasında paylaşılır.”³⁸⁵

³⁸⁴ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 19a; *Fetâvâ Kâzerûnî*,

³⁸⁵ Pîrîzâde, *Fetâvâ*, vr. 89a.

Aynı mesele Muhammed Cârullah İbn Zahîre'nin eserinde de geçmektedir.³⁸⁶ Bu fetvalarda icâre ve miras bahislerine değinilmiş, meselelere üç akdın hükümleri birleştirilerek cevap verilmiştir. Burada müşterinin malı kiralaması, sahih satımda müşteriye mülkiyet ve tasarruf hakkı tanınmasının bir sonucudur. Tarafların akdi istedikleri zaman feshedebilmesi fasit satım akdinin bir sonucudur. Borçlunun ölmesi durumunda mürtehin (müşteri) diğer alacaklılara kıyasla öncelikli konumda olması da rehin akdinin bir sonucudur. Dolayısıyla varislerin, mürtehin konumunda olması sebebiyle müşteriye malı vermeleri gerekmektedir. Burada dikkat çeken bir başka husus, söz konusu akdın bey' bi'l-vefâdan ziyade bey' bi'l-istiğlâl olmasıdır. Bu açıdan bey' bi'l-istiğlâl, bey' bi'l-vefâ ile ilgili meselelerde zikredilmesi o dönemde henüz müstakil bir akit olarak görülmediğine işaret etmektedir. Ayrıca nakilde “satıcı ve müşteri” yerine “râhin ve mürtehin” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadelerden hareketle Pîrîzâde'nin, bey' bi'l-vefâyı rehin hükmünde kabul ettiği düşünülebilir. Ancak aynı fetva içerisinde satıcı ve müşteri lafızlarını da kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca daha önce değinildiği üzere, normal şartlarda bey' bi'l-vefâyı rehin ve fâsid satım olarak kabul edenlere göre istiğlâlin caiz olmaması gerekmektedir.³⁸⁷ Fakat bu hususta akid sahih satıma benzetilmiş ve istiğlâli meşru kılınmıştır. Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Pîrîzâde'nin bu lafızları akdi rehin olarak kabul etmesi sebebiyle değil örfi bir kullanım sebebiyle kullandığını göstermektedir.

C. Bey' bi'l-vefâda Müşteri Malı Verip Alacağını Talep Ederse Satıcı Borcunu Ödemeye Zorlanır mı?

Konuyla ilgili olarak Pîrîzâde'ye sorulan mesele şöyledir:

“Bir kimse belirli bir miktar karşılığında bey'u'l-ide ve'l-emâne ile bir ev satın alsa fakat daha sonra satıcıdan alacağını istese, (satıcı vermeyi reddetse) hâkim huzuruna çıksalar, müşteri alacağını hâkimin huzurunda talep etse, hâkim de satıcının borcunu ödemesi gerektiğine hükmetse, satıcı zor durumda olduğunu ve ödeyecek parası olmadığını dile

³⁸⁶ İbn Zahîre, *Fetâvâ-yı Hanefiyye*, 43b 44a.

³⁸⁷ Bedreddîn, *Câmi'u'l-fusûleyn*, c. I, s. 239-240; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, c. V, s. 183-184; Bezzâzi, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, c. I, s. 334-335; Mollâ Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, c. II, s. 207.

getirerek borcunu ödemekten kaçınsa, hâkim de ‘O halde bey’ bi’l-vefâ malını (ev) sat, borcunu öde’ dese ve satıcı ‘Satmıyorum da vermiyorum da malı hapsedeceğim’ dese hâkim malı satma hususunda satıcıyı zorlayabilir mi? Hâkimin buna hakkı varsa, herhangi bir haksızlık (zulüm) söz konusu olmaksızın satıcının malı, uzmanlar tarafından belirlenen değere satmaya zorlanması veya malın satıcının izni olmadan cebri icra yoluyla satımı seçeneklerinden hangisi tercih edilmelidir? Cevap: Hâkim, râhini (satıcıyı) rehin malını satmaya zorlayabilir. Satıcı bundan kaçınırsa kadı veya rehin emini malı mürtehin için satıp ona hakkı olan parayı verebilir. Çünkü râhin ödemesi gereken borcunu ödemekten kaçınarak bunu hak etmiştir.”³⁸⁸Pîrîzâde de *Fetâvâ*’sında aynı meseleye farklı bir ibareyle yer vermiştir.³⁸⁹

Bu fetvada bey’ bi’l-vefâ ile ilgili mesele davaya konu olmuştur. Buradan hareketle konuyla ilgili meselelerin yargılama hukukuna yansıdığı açıktır. Meselede rehin akdi hükmü uygulanmış ve borcunu ödemekten kaçınan borçlunun malı cebri icra yoluyla satılmıştır.

D. Müşâ Malda Ortaklardan Birinin Hisselerini Bey’ bi’l-vefâ İle Satması

Kâzerûnî bu meseleyi Abdülcevâd el-Menûfî’den nakletmiştir:

“Bir kimse vefatıyla üç erkek dört kız evladından oluşan varislerine, yarısı kendisine yarısı başkasına ait olan ortak bir arazi ve birkaç dükkân bıraksa, oğlu bu dükkânlardan birini (babasının) ortağı ve kendi kardeşlerinin izni olmaksızın bey’u’l-ide ve’l-emâne ile satsa daha sonra kız kardeşleri ondan haklarını talep edip, dükkânın satıldığını öğrenseler ve dükkânın kirasını talep etseler, müşteri de ‘Bu benim mülküm, kardeşinizden satın aldım’ dese, onlar da ‘Biz ona satması için izin vermedik.’ deseler, Bu satım akdi sahih midir? Kız kardeşlerin dükkânın

³⁸⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey’i’l-vefâ*, 32b.

³⁸⁹ Pîrîzâde, *Fetâvâ*, 88b, 89b.

kirasını talep etme hakları var mıdır? Hâkim bu akdi feshedebilir mi? Cevap: Evet, bu satım akdi, ortaklardan birinin ortak maldaki hissesini satması, Mekke müftüsü ve Mekke'nin reisi Şeyh Allâme Cârullah İbn Zahîre'nin fetvası üzerine sahihtir. Bu malın satımı satıcının hissesi oranında geçerlidir ancak diğer ortakların hisselerinin satımı onların tâbi olmak üzere mevkuftur. İzin vermeleri halinde hisseleri oranında geçerli olur, vermemeleri durumunda ulemanın da belirttiği üzere akit batıl olur.”³⁹⁰

Pîrîzâde'ye bu konuyla ilgili şöyle sorulmuştur:

“Bir kimsenin bir arazide hurma ağaçları ve su kaynağı üzerinde hissesi olsa, yirmi dört hissenin 5.75'i ona ait olsa bu kimse hissesini bey' u'l-ide ve'l-emâne ile satabilir mi? Cevap: Evet, hissesini bey' bi'l-vefâ ile satabilir.”³⁹¹

Bu fetvalarda müşâ malın bey' bi'l-vefâ ile satımı konu edilmiştir. Bu maldaki ortakların her biri kendi hisselerinde tam mülkiyet sahibidir. Dolayısıyla satım akdinin bir sonucu olarak ortaklardan birinin mal üzerindeki satım tasarrufu, kendi hissesi oranınca sahihtir. Bu nakillerden hareketle Mekke ulemasının en azından adları geçenler açısından şâyî hissenin vefâen satımını sahih kabul ettikleri görülmektedir.

E. Bey' bi'l-vefâ ile Satılan Malın Tamiri Satıcının Sorumluluğu Altındadır ve Müşteri Malın Tamirine Zorlanamaz

“Bir kimse evini belirli bir miktar karşılığında bey' -i şer'î olarak isimlendirilen bey' u'l-ide ve'l-emâne ile satarak bir seneliğine belirli bir ücret karşılığında hüccet-i şeriyye ile satıcıya geri kiralasa (istiğlâl), satıcı buranın onarımı için müşterinin de onayını alarak yüklü bir miktar harcasa ve müşteri bu tamir sürecinde gelerek evin durumunu kontrol etse daha sonra aralarında tartışma çıksa ve birbirlerinden davacı olsalar, hâkim, onayı ve yapılan tamiri kontrolünden sonra müşteriye satıcının tamir için

³⁹⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ*, 31a-31b; *Fetâvâ Kâzerûnî*, 170b, 175a; İbn Zahîre, *Fetâvâ-yı Hanefiyye*, 43b- 44a.

³⁹¹ Pîrîzâde, *Fetâvâ*, 89a.

harcadığı miktarı ödemeye zorlayabilir mi? Aksi takdirde satıcının bu tamiri gönüllü yaptığına mı hükmedilir? Cevap: Müşterinin rızası söz konusu olduğu için, evin zarar görmesi sonucu kaybettiği değer miktarı kadar alacağın yarısı oranındaysa yarısı, çeyreği oranında ise çeyreği borçtan düşülür.”³⁹²

Konuyla ilgili olarak Pîrîzâde’nin fetvası şöyledir:

“Bir kimse içerisinde hurma ağaçları ve su kaynağı olan arazisini başkasına bey‘u’l-ide ve’l-emâne ile satıp daha sonra istiğlâl yoluyla geri kiralasa ve su kaynağı sel sebebiyle zarar görse, tamir yükümlüğü müşteriye mi satıcıya mı aittir? Cevap: Tamiri müşterinin değil, malın asıl sahibinin yani satıcının yapması gerekir.”³⁹³

Yine Pîrîzâde’ye konuyla ilgili olarak şu soru yöneltilmiştir:

“Bir kimse arazisini başkasına bey‘u’l-ide ve’l-emâne yoluyla satsa, bir süre sonra bu bahçede su kaynağı bulunsa ve satıcı araziye ekip mahsulü yarı yarıya paylaşmak üzere müşteriyle anlaşsın, araziye alarak ekip anlaştıkları üzere mahsulü aralarında paylaşılsalar daha sonra sel sebebiyle arazinin bir bölümü tahrip olsa bu tahrip olan yerin onarımı satıcıya mı müşteriye mi aittir? Cevap: Ne satıcı ne de müşteri arazinin tamiri için zorlanamaz. Fakat arazinin zarar görmesiyle kaybettiği değer miktarınca borçtan düşülür.”³⁹⁴

Her ne kadar burada iki meseleye verilen cevaplar birbiri ile çelişiyormuş gibi görünse de öyle değildir. Nitekim asıl olan, bey‘ bi’l-vefâ ile satılan malın tüm giderlerinin satıcıya ait olmasıdır. Ancak bu durum bir zorunluluktan ziyade gönüllülük esasına dayanır. Satıcı bu giderlerin tazmini için zorlanamaz.”³⁹⁵

³⁹² Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 20a, 20b; *Fetâvâ Kâzerûnî*, 171b.

³⁹³ Pîrîzâde, *Fetâvâ*, 88b.

³⁹⁴ Pîrîzâde, *Fetâvâ*, 89a.

³⁹⁵ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 4b, 6b, 8b.

Bu fetvalarda uygulanan hükümler rehin akdinin hükümleridir. Nitekim bey‘ bi’l-vefâda da rehin akdinde olduğu üzere malın tüm giderleri satıcıya aittir ve rehin verilen malın değerinin borç ile aynı durumlarda rehnin helakıyla borç düşer. Borç ve helakı sonucu malın değeri arasındaki farkın fazla veya daha az olduğu durumlarda ise rehin hükümlerine uygun hüküm verilir.

F. Bey‘ bi’l-vefâda Satıcının Borcunun Bir Kısımını Ödemesi Halinde Malın Mülkiyeti Kime Aittir?

Kâzerûnî konuyla ilgili olarak hocası Hanîfüddîn Abdurrahman el-Mürşidî’den şu meseleyi nakletmiştir:

“Belirli bir miktar karşılığında bey‘u’l-ide ve’l-emâne ile satılmış bir arazinin satıcısı müşteriye olan borcunun bir kısmını ödese, arazinin ödediği miktara tekabül eden kısmında bey‘ bi’l-vefâ fesholur mu yoksa borcun tamamı ödenene kadar müşterinin malın tamamından faydalanma hakkı var mıdır? Cevap: Müşteri alacağın bir kısmını aldığı anda kalan kısım için akit sahihtir. Bu akde konu olan malın müşterinin teslim aldığı miktar kadarki kısmında akit fesholur. Müşteri malın geri kalanından faydalanabilir.”³⁹⁶

Bu fetvada borcun bir kısmının ödenmesi halinde o kısımda akdin fesholduğu dile getirilmiştir. Rehin ve bey‘ akdinde böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim rehin akdinde rehin sebebi olan borcun bir kısmının ödenmesi halinde rehin verilen mal, borcun tamamı ödenene kadar mürtehinin elinde kalmaktadır. Bey‘ bi’l-vefâdaki bu durum fâsid bey akdinin bir sonucu olan, tarafların istediği zaman akdi feshedebilecekleri ilkesine dayanmaktadır.

G. Bey‘ bi’l-vefâda Tevliye

Kâzerûnî hocası Hanîfüddîn Abdurrahman el-Mürşidî’den şu meseleyi nakletmiştir;

³⁹⁶ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 23a-23b.

“Bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne tevliye (maliyetine satış) sahih midir? Müşteri satıcının haberi olmaksızın bir başkasına belirli bir miktar karşılığında vefâ malını satıp vefâ akdini devredebilir mi? Cevap: Tevliye, malı ilk fiyatına (maliyetine) satmaktır ve müşterinin vefâ akdine konu olan malı satması veya kendi yerine geçmesi için akdi bir başkasına devretmesi caiz değildir. Çünkü bu devir ya tevliye ya da başka bir yolla gerçekleşecektir. Bildiğiniz üzere tevliye de bir satım türüdür ve bey‘ bi‘l-vefâda müşterinin malı başkasına satması, hibe etmesi veya rehin vermesi caiz değildir.”³⁹⁷

Bu fetvada müşterinin bey‘ bi‘l-vefâya konu olan mal üzerinde satım, hibe veya rehin gibi tasarruflarının sahih olmadığı belirtilmiştir. Çünkü müşteri bu mal üzerinde geçici ve kısıtlı bir mülkiyete sahiptir.

H. Bey‘ bi‘l-vefâ ile Satılan Malın Başkasına Temliki

Pîrîzâde’ye konuyla ilgili olarak şu soru yöneltilmiştir:

“Bir kimse arazisini başkasına bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile satsa, daha sonra bu araziye ihtiyaç sebebiyle satmak zorunda kalarak müşteriye gidip araziye kesin alım-satımla satın almasını istese, müşteri bunu istemese, diğer borçları sebebiyle kadı tarafından gönderilen biri gelerek satıcıya i‘zâr³⁹⁸ yapsa fakat satıcı bundan kaçınsa ve söz konusu mal başkasına kesin satım akdi ile satılsa, malı bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile satın alan ilk müşteri bu durumu kabul etmediği takdirde i‘zâr sahih olur mu? Yoksa malın bey‘ide ve‘l-emâne ile satımı buna engel midir? Cevap: Evet, arazinin bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile satımının sahih olması, zikredilen i‘zâr yoluyla başkasına temlikine engeldir.”³⁹⁹

³⁹⁷ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli‘l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i‘l-vefâ*, 22b.

³⁹⁸ İ‘zâr: Kâdînin borcunu ödeyemeyen bir kimsenin kapısına bir görevli göndererek borcunu ödemesi, ödeyecek durumu yoksa malını satarak ödemesi bundan kaçınması halinde malın cebren icra yoluyla satılarak borcun ödeneceğine dair üç kez seslenmesi şeklindeki uygulamadır. Bu uygulama ile satıcının malının satılarak borcun ödenmesine rızası olmadığına dair bir gerekçe gösterme ihtimalinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bkz. Ebü‘l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnü‘l-mesâ‘il*, s. 221.

³⁹⁹ Pîrîzâde, *Fetâvâ*, 89b.

Bu fetvaya göre bey‘ bi‘l-vefâya konu olan malın alacağın tahsiline kadar müşterinin mülkiyetinde sayılması sebebiyle herhangi bir sebeple satımı câiz değildir.

İ. Bey‘ bi‘l-vefâda Menkulün Satımı Bağlamında Mina Evlerinin Satılması

Kâzerûnî eserinde bu konuyla ilgili birçok fetvaya yer vermiştir. Bu fetvaların hepsinin Muhammed Carullah ez-Zahîre’den nakledildiği tespit edilmiştir.

-“Bir kimse bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile Mina’dan ev satın alsa, bu satım sahih midir? Cevap: Mina evleri ve aletler gibi menkul malların bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile satımı caiz değildir. Bu evlerin arazisine gelince onun satımı da caiz değildir.”⁴⁰⁰

-“Bir kimse Mina’dan bey‘-i şer‘î ile hüccet-i şeriyye olmaksızın bir ev alsa ve 4 sene boyunca bu evi kiralayarak, kirasını kullansa bu satım sahih midir yoksa değil midir? Bu satıma caiz değildir denirse teslim aldığı kira miktarı kadar semenden (borçtan) düşülür mü? Cevap: Mina evlerinde bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne yapılması caiz değildir. Çünkü bu evin arazisinde özel mülkiyet söz konusu değildir. Ancak (arazideki) deve ağılı ve bina menkuldür ve menkul malların bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile satımı caiz değildir. Satımı caiz olmamakla birlikte kiraya verilmesi hususunda iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki caiz olduğu, ikincisi caiz olmadığı şeklindedir. Tarsûsî’nin eserinde geçtiği üzere meşhur olan görüş caiz olmadığı üzerinedir. Kiraya verip ücretini teslim aldıysa, haram yolla mülk edinmiş olur. Bu ücret semenden sayılmadığı gibi müşteri rücu edemez.”⁴⁰¹

-“Bir kimse bey‘u‘l-ide ve‘l-emâne ile belirli bir miktar para karşılığında Mina evlerinden bir ev ve öşrî bir arazi alsa ve teslim almadan evi satıcısına senelik 10 dinara geri kiralasa, daha sonra müşteri bu kira

⁴⁰⁰ İbn Zahîre, **Fetâvâ-yı Hanefiyye**, vr. 44a.

⁴⁰¹ Muhammed Cârullah İbn Zahîre, **Fetâvâ-yı Hanefiyye**, 43b; **Fetâvâ el-Kâzerûnî**, 171a; Kâzerûnî, **İşâretü ba‘zı ehli‘l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i‘l-vefâ**, 18b.

akdinden bağımsız olarak satıcıdan her sene 10 dinar alsa, bu durumda bu parayı alması helal midir? Bu konudaki hüküm nedir? Cevap: Bey‘u’l-ide ve’l-emâne aletlerde ve Mina evlerinde olduğu gibi menkul mallarda caiz değildir. Yapılan akit aletler için mevkuf hükmündedir. Öşrî arazinin satımı ise caizdir. Bu satıma konu olan mal, taraflar arasında bir kira akdi olmaksızın müşteriden satıcıya teslim edilerek satıcı tarafından istiğlâlen kullanılırsa ecr-i misl ödenmesi gerekir.”⁴⁰²

Haremdeki evlerin satımı ve icâresi mezhepler arasında ihtilaflı bir konudur. Bu konudaki tartışmaları kısaca özetlemek gerekirse, bu evlerin satımı ve icâresi ibadet maksadıyla Harem’e gelen insanların mağdur edilerek Müslümanlar için kutsal olan bu yerin ticaret vasıtasına çevrilmesi, insanların ibadetlerini güvenli bir ortamda ve kolayca yapmasına engel oluşturması gibi sebeplere dayanmaktadır. Nitekim bu evlerin satım ve icâresinin Mâlikî mezhebinde caiz olmadığı veya mekruh olduğu şeklinde iki farklı görüş bulunmaktadır.⁴⁰³ Ancak mezhep içerisinde meşhur olan görüş caiz olmadığı şeklindedir. Hanefî mezhebi kaynaklarında Mekke evlerinin satımının caiz olduğu⁴⁰⁴ fakat arazilerinin satımı ve kirasının caiz olmadığı, hem arazi hem evin satımının caiz olduğu, satımının caiz kiralınmasının mekruh olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Şâfiî mezhebinde ise bu evlerin özel mülkiyet olmaları sebebiyle sahiplerinin istediği tasarrufta bulunabileceği belirtilerek tam mülkiyet ilkesine binaen caiz kabul edilmiştir.⁴⁰⁵ Buradan hareketle Şâfiî ve Hanefî mezhebinin Mekke arazisinin mülkiyeti konusunda farklı yaklaşımlar benimsediği görülmüştür.

⁴⁰² İbn Zahîre, **Fetâvâ-yı Hanefiyye**, 44a; Kâzerûnî, **Fetâvâ Kâzerûnî**, 171a, **Kâzerûnî, İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmı bey‘i’l-vefâ**, 21b.

⁴⁰³ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, **el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li'mesâil'l-Müstehrace**, thk. Dr. Muhammed Haccî ve Âharûn, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, c. III, s. 405; Ebû Muhammed Abdullâh b. Necm el-Cüzâmî (İbn Şâs), **İkdu'l-cevâhiri's-semîne fi mezhebi âlimi'l-Medîne**, thk. Hamid b. Muhammed Lahmer, Beyrut, 2003, c. I, s. 321.

⁴⁰⁴ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, **Uyûnü'l-mesâil**, thk. Salâhaddîn en-Nâhî, Bağdat, Matbaatü Esad, 1966, s. 267; el-Fergânî, **Fetâvâ Kâdîhân**, c. II, s. 143; Ebu'l-Fadl Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî el-Hanefî, **el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr**, Kahire, Matbaatü'l-Halebî, 1937, c. IV, s. 162, 173; Alaaddîn el-Haskefî, **ed-Dürri'l-muhtâr**, s. 622; İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr**, c. VI, s. 222; Bedreddîn el-Aynî, **el-Binâye**, c. XII, s. 224-225.

⁴⁰⁵ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî (İbnü'l-Mehâmîlî), **el-Lübâb fi'l-fıkhi's-Şâfiî**, thk. Abdulkarîm b. Suneytân el-Ömerî, Medine, Dârü'l-Buhârî, 1996, s. 380; Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâveridî, **el-Hâvî'l-kebîr fi fıkhi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî**, thk. Alî Muhammed Meûd, Âdil Admed Abdulmevcûd, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, s. c. VII, s. 303, 552; Ebu'l-

Kâzerûnî'nin eserinde konuyla ilgili nakledilen meselelere bakıldığında bu fetvalarda Mekke evleri yerine Mina evleri lafzının geçtiği dikkat çekmektedir. Bu lafızdan yukarıda zikrettiğimiz Mekke evlerinin satımının yanı sıra Mina'da da buna benzer yeni bir durumun varlığı kastediliyor olabilir. Buna göre bu evlerin vefâen satımının caiz olmadığı dile getirilmiştir. Buna sebep olarak da evin bulunduğu arazinin özel mülkiyete konu olmaması gösterilmiş bu akit menkulün vefâen satımı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim menkul malların bey' bi'l-vefâya konu olması caiz değildir. Kâzerûnî, bu konuda menkulün ancak bir akara tabi olarak satılabileceğini dile getirmektedir.⁴⁰⁶ Mina evleri örneğinde ise menkul kabul edilen evlerin tabi olabileceği bir akar söz konusu değildir. Zira mina arazisinde tam mülkiyet söz konusu değildir.

J. Bey' bi'l-vefâ Davalarında Zaman Aşımı

Kâzerûnî bu meseleyi Seyyid Sâdık Pâdişâh'tan nakletmektedir:

“Bey'u'l-ide ve'l-emâne ile yirmi seneliğine hüccet-i şeriyye ile satılmış arazinin müşterisi, arkasında bir kısmı bâliğ bir kısmı henüz bâliğ olmamış varisler bırakarak vefat etse, satıcı bey' bi'l-vefânın süresi dolduğunda akdin feshini talep etse, bunun üzerine bâliğ olan mirasçılardan bir kısmı bu akde dair yazılmış hüccet-i şeriyyeye bakarak bu feshi onaylasalar, fakat bâliğ olan grubun diğer kısmı ise bu bâliğ olmayan mirasçıları delil gösterip bu malın onlara babalarından ve dedelerinden kaldığını ve 30 yıldır onlarda olduğunu söyleyip, bulunduğu hal üzere kalmasının asıl olduğu kaidesine binaen dava açarak bu malın kendilerine ait olduğunu iddia etseler bu dava dinlenir mi? Cevap: Bu dava dinlenir. Kâdîhân'ın da fetvasında belirttiği üzere zaman aşımı davaların dinlenmesine engel değildir.⁴⁰⁷ Hüccet-i şeriyyedeki şahitler vefat edip

Mehâsin Fâhrü'l-islâm Abdolvâdîd b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî, **Bahrü'l-mezheb fî fûrû'i mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, thk. Tarık Fethî es-Seyyid, Darü'l-kütübi'l-İslamiyye, 2009, c. VII, s. 252; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **el-Vasît fi'l-mezheb**, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm, Muhammed Muhammed Tâmr, Kahire, Dârü's-Selâm, 1997, c. VII, s. 42; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **Ravdatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn**, thk. Zuheyr eş-Şâviş, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1991, c. III, s. 420; Heytemî **Tuhfetü'l-muhtâc**, c. IV, s. 323.

⁴⁰⁶ Kâzerûnî, **İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'î ahkâmî bey'i'l-vefâ**, 28b.

⁴⁰⁷ Fergânî, **Fetâvâ Kâdîhân**, c. II, s. 256.

hüccetin kaldığı durumlarda -bu davada olduğu gibi- dava dinlenir. Bu davada bâliğ mirasçılardan ikisi bu malın bey‘ bi’l-vefâ yoluyla veresede bulunduğunu söyleyerek müşteri lehine şahitlik etse, şahitlerin sözüne binaen karar verilir.”⁴⁰⁸

-“ Bir kimse arazisini belirli bir miktar karşılığında şerî‘ bir akit olan bey‘u’l-ide ve’l-emâne ile satıp Mısır’a gitse, orada vefat etse ve arkasında henüz büluğa ermemiş çocuklarını bıraksa, müşteri çocukların izni olmaksızın bu vefâ akdini feshetse ve aradan 10 sene geçse, satıcının çocuklarından biri gelse 10 sene önce vefâ akdini fesheden kişiye dava açmak için vekil tayin etse, bu kimsenin 10 sene önce akdi feshedip malına alan kişiden davacı olup tazmin etmesini istemesi caiz midir? Satıma konu olan yerin bu çocuklara miras kaldığı sabit olursa çocukların bu malı bütün nemasıyla birlikte almaları caiz midir? Müteaddî kimsenin mirasçılarının üzerine bir şey yüklemesi caiz değil midir? Cevap: Âlimler vakfın veya bir yetimin menfaatlerinin, gasp eden kişi tarafından tazmin edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Onlara göre kendiliğinden başkasının borcunu ödeyen kimse teberru etmiş sayılır, borcunu ödediği kimseden bir şey talep etme hakkı yoktur.”⁴⁰⁹

Bu fetvalarda bey‘ bi’l-vefâ ile ilgili olarak müşterinin veya satıcının ölmesi durumunda akdin hükmü, gasp ve davada zaman aşımı konularına değinilmiştir. Bu meselelerde bey‘ bi’l-vefâyâ konu olan mallar gayrimenkuldür. Hanefî mezhebinde gayrimenkulün gasbı sonucu tazmin sorumluluğu yoktur. Ancak söz konusu malın vakıf ve yetim malı olması durumunda gasp eden kişinin bu malı tazmin etmesi gerekir. Bey‘ bi’l-vefâda satıcının borcunu ödmeden ölmesi durumunda akit feshedilmemiş olur. Böylece satıcının zimmetinde sabit kabul edilmeyen bu borç, satıcının ölmesiyle peşin hale gelmez.

⁴⁰⁸ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 14a-14b

⁴⁰⁹ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 21a-21b; *Fetâvâ Kâzerûnî*, 172a.

Satıcı ve müşterinin ölümü söz konusu olduğunda bey‘ bi’l-vefâ kendiliğinden fesholmaz, varisler tarafların yerine geçerek akdin feshini talep edebilir.

Haneffî fikhına göre zaman aşımı aynî bir hakkı düşürmez fakat bazı durumlarda alacak için dava açma hakkını düşürür. Burada davanın dinleneceğine dair verilen fetva, zaman aşımının bey‘ bi’l-vefâ ile ilgili meselelerde söz konusu olmadığını göstermektedir.

K. Bey‘ bi’l-vefâyla Kiralanan Malın Gasba Konu Olması

Kâdî Ahmed b. Muhammed el-Müderriş şöyle bir mesele nakledilmiştir:

“Bir kimse evini belirli bir para karşılığında bey‘ ide ve’l-emâne ile satar, müşteri bu evi her sene belli bir ücret karşılığında başka birine kiralarken otuz yedinci senede askeri darbe sonucu içlerinde bu evin de bulunduğu birçok yer gasp edilse, evdeki kiracı askerler tarafından zorla çıkarıldıktan sonra evin sahibinin gelip kira ücretini istemesi halinde kiracının gaspa uğradığını dile getirmesi ve kira ücretini ödememesi nasıl değerlendirilir? Kiracının askerlerin işgal süresi boyunca kira ücretini ödemesi gerekir mi? Askerlerin işgal süresinin bir sene (kira akdi süresinin tamamı) olması halinde bu meselede nasıl hüküm verilir? Cevap: Askerlerin işgal süresi müddetince kiracının kira vermesi gerekmez.”⁴¹⁰

Bu fetvada vefâ akdine konu olan mal icâre akdiyle başkasına kiralanmıştır ve gasp edilmiştir. Kira akdi menfaatin temlikidir. Kiracının bu akitten faydalanamaması durumunda kira ücreti ödemesi haksız kazanç oluşturur. Dolayısıyla evi tekrar teslim alana kadar kira akdinin süresi bitse dahi ücret ödemez.

⁴¹⁰ Kâzerûnî, *İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ*, 23a.

L. Bey‘ bi’l-vefâ’nın Vekâlet Yoluyla Yapılması Halinde Olası Bir Dava Durumunda İspat Yükümlülüğü

Muhammed Cârullah İbn Zahîre bu konuyla ilgili olarak şöyle söylemiştir:

-“Bir kimse bir kadına vekil olarak, onun adına başkasından bey‘ bi’l-vefâ ile 200 dinara ev satın alsa, evi şahitlerin huzurunda müvekkile (müşteriye) teslim etse, satıcı evi vekile, vekil de parayı satıcıya teslim ettikten sonra bu akde dair bir hüccet-i şeriyye yazılsa; bir süre sonra satıcı ve müvekkil (müşteri) ikâle yapsalar, müvekkil (müşteri) vekilin satıcıya ödemiş olduğu parayı talep etse, satıcı da vekilin kendisine 120 dinar ödediğini söylese, müvekkil (müşteri) hüccet-i şeriyyeyi delil göstererek vekiline 200 dinar ödediğini söylese, satıcı bu hüccete binaen ‘Ben burada parayı teslim aldığımı ikrar ettim fakat 200 dinar teslim almadım.’ dese, satıcının parayı teslim alıp almadığına dair iddiası şahitlerin kontrolünden sonra kabul edilebilir mi? Bu meselede yemin etmesi gereken vekil midir yoksa müvekkil midir? Cevap: Şahitlerin kontrolünden sonra satıcının parayı almadığını söylemesinin faydası yoktur. Kimsenin yemin etmesi gerekmez.”⁴¹¹

Bu meselede bey‘ bi’l-vefânın vekâlet yoluyla yapılmasında bir sakınca olmadığı görülmektedir. Buradaki asıl mesele alacağın miktarı hususunda ortaya çıkan ihtilafa karşı ispat yükümlülüğünün kime ait olduğudur. İslam hukukunda ispat iddia makamının yükümlülüğüdür. Bu meselede iddia makamı adına edilmesi gereken yeminin müvekkil ve vekilin hangisi tarafından yerine getirilmesi gerektiği sorulmuştur. Ancak şahitlerin varlığı buna olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Zira gerekli sayıda şahit bulunamaması durumunda ispat için yemin edilmesi gerekmektedir.

⁴¹¹ İbn Zahîre, **Fetâvâ-yı Hanefiyye**, 44a; **Fetâvâ Kâzerûnî**, 171a, Kâzerûnî, **İşâretü ba‘zı ehli’l-vefâ bi-cem‘i ahkâmi bey‘i’l-vefâ**, 20b.

IV. Diğer Mezheplerde Bey‘ bi’l-vefâ

Mekke dört mezhep mensuplarının bir arada yaşadığı bir yerdir. Dolayısıyla müellifin yaşadığı bu bölgede bey‘ bi’l-vefâ ile ilgili meselelerde dört mezhebin de görüşü dikkate alınmalıdır. Fakat Hanefî mezhebinde bu akitle ilgili birçok meseleye yer verilmişken diğer mezhep kaynaklarında bu meselelerin oldukça az olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim h. VI. yy.’dan itibaren yazılan hemen her Hanefî fıkıh eserinde az da olsa bu konuya değinilmiştir. Bu başlıkta Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin konuyla ilgili görüşleri ele alınacaktır.

Daha önce bu akit için Şâfiîlerin “bey‘u’l-uhde, bey‘u’l-muâd”, Mâlikîlerin “bey‘u’s-sünyâ”, Hanbelîlerin de “bey‘u’l-emâne” gibi isimler kullandıklarını zikretmiştik. Nitekim Şâfiî âlimi İbn Hacer el-Heytemî de bey‘u’l-uhde ismini kullanarak, bu akdin Mekke’de “bey‘u’n-nâs” adıyla meşhur olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bu akit, caiz değildir. Müşterinin satıcıya malın geri iadesine dair vaadi bağlayıcı değildir. Müşteri bu malda tam mülkiyet sahibidir ancak yeni bir satım akdiyle mal ilk satıcıya dönebilir. Dolayısıyla bu akit vefâ satımı değil kesin satım akdi olarak kabul edilir.⁴¹² Fakat Heytemî’nin akdin caiz olmadığına dair görüşü Şâfiî mezhebindeki tek görüş değildir. Nitekim Kâzerûnî’nin eserinde Takîyüddîn İbn Fehd ve Abdülcevâd el-Menûfî gibi Şâfiî âlimlerden nakledilen meselelere bakıldığında onların bu akdi caiz kabul ettikleri anlaşılmaktadır.⁴¹³

Mâlikî mezhebi kaynaklarında, bu akid “bey‘u’s-sünyâ olarak geçmektedir. Bu akde maliki mezhebinin ilk kaynaklarında dahi rastlamak mümkündür. Ancak ilk kaynaklarda kullanılan bey‘u’s-sünyâ’dan kasıt bey‘ bi’l-vefâ değil, şartlı satımdır. Bu şartlı satım akde konu olan malın bir kısmının satıma konu olmaması şartıyla istisna edilmesidir.⁴¹⁴ İbn Rüşd bu akdin İmam Mâlik’in ilkelerine uymadığını ve batıl bir satım akdi olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁵ Daha sonraki kaynaklara bakıldığında bey‘u’s-

⁴¹² İbn Hacer el-Heytemî, **Fetâva’l-fıkhiyyetü’l-kübrâ**, y.y, Suûd İslam Üniversitesi Ktp., y.t, c. II, s. 158, 164, c. III, s. 114; **Tuhfetü’l-muhtâc**, c. IV, s. 296.

⁴¹³ Kâzerûnî, **İşâretü ba’zı ehli’l-vefâ bi-cem’i ahkâmi bey‘i’l-vefâ**, 20b, 31a, 31b.

⁴¹⁴ Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed er-Rib’î el-Lahmî, **et-Tabsîra** thk. Ahmed Abdülkerîm Necîb, Katar, Vizâretü’l-Evkâf, 2011, c. IX, s. 4201, 4277.

⁴¹⁵ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid**, Kahire, Darü’l-hadis, 2004, c. III, s. 181.

sünyânın bey‘ bi’l-vefâ anlamında kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁴¹⁶ Kanaatimizce bu kullanım bey‘ bi’l-vefânın yapısının şartlı satıma benzetilmesinden doğmuştur. Akdin hükmü konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bazı âlimler akdin batıl satım akdi olduğunu söylerken bazıları şartın batıl, akdin sahih satım akdi olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴¹⁷ Bazı âlimler ise satılan malın borcun ödenmesiyle iadesinin akdin öncesinde şart koşularak yapılmasının caiz olmadığına akitten sonra yapılması halinde caiz olduğuna dair görüş bildirmişlerdir.⁴¹⁸ Bu ifade Hanefî mezhebinde geri alımın akit sonrasında verilen vaat kapsamında değerlendirilmesiyle paralel bir anlam taşımaktadır. Hanbeli mezhebinde ise müşterinin iade etmek üzere, alacağına karşılık satın aldığı maldan menfaat elde etmesi ribâ olarak değerlendirilerek telcie ile yapılan satışa benzetilmiş ve batıl hükmünde olduğu zikredilmiştir.⁴¹⁹

Kanaatimizce, bu görüşlere bakılarak diğer mezheplerin bey‘ bi’l-vefâyı caiz görmediklerine dair bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Çünkü bu şekilde bir mezhep farklılığı mevcut olduğu varsayıldığında, bu durumun kaynaklarda yer almaması makul görünmemektedir. Nitekim Mâlikî mezhebi kaynaklarında az da olsa konuya ilişkin bazı nakillere rastlanmıştır. Dolayısıyla diğer mezhep âlimlerinin fetâvâ türü eserleri incelendiğinde bu akde dair uygulamalarla karşılaşılacağını düşünmekteyiz.

V. Genel Değerlendirme

Tezin bu bölümünde bey‘ bi’l-vefâyı incelememiz, çalışma konumuz olan Kâzerûnî’nin eserinin bey‘ bi’l-vefâ ile ilgili konuları barındırması sebebiyledir. Daha önce de belirttiğimiz üzere bey‘ bi’l-vefâ insanların ihtiyaç duyduğu parayı faize

⁴¹⁶ Ebû Muhammed Abdalbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî el-Vefâî, **Şerhü’z-Zürkânî alâ Muhtasarı Halîl**, thk. Abdusselâm Muhammed Emîn, Beyrût, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2002, c. V, s. 155; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, **Hâşiyetü’d-Desûkî ala’ş-Şerhi’l-Kebîr**, y.y., Darü’l-Fikr, y.t., c. III, s. 71.

⁴¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, **Mevâhibü’l-celîl fi şerhi Muhtasarı Halîl**, Dârü’l-Fikr, 1992, c. IV, s. 373.

⁴¹⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm et-Tettâi, **Cevâhirü’d-dürer fi halli elfâzi’l-Muhtasar**, thk. Nûrî Hasen Hâmid, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2014, c. V, s. 119.

⁴¹⁹ Şeyh Mansur b. Yunus b. Salahiddîn el-Buhuti (el-Behûtî) el-Hanbelî, **Keşfü’l-knâ‘ an metni’l-İknâ‘**, Beyrut, Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, y.t., c. III, s. 149.

düşmeden temin etme, borç veren kimsenin alacağını teminat altına alma ve bu alacağın karşılığında menfaat elde etmeyi mümkün kılacak bir şekil ve amaçla, h. V/XI. yy’da ortaya çıkmış bir akittir. Bu akit ilk olarak Buhara ve çevresinde ortaya çıkmış daha sonra tüm İslam coğrafyasına yayılmıştır. Hanefî âlimleri bu akdin faiz karşısında bir hile-i şeriyye olarak ihdâs edildiğini ve örf haline geldiğini söylemişlerdir. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, bu akit İslam beldelerinde birçok farklı isimle bilinmektedir. Ancak bu isimlerin tamamının terkinde “bey” lafzının kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu durum toplum nezdinde bu akdin bir bey’ akdi olarak görüldüğünü açıkça göstermektedir.

Hanefî fukahası ise bu akdin bey’ akdine uygun olmadığını düşünmektedir. Bu düşüncenin en temel sebebi akdin bir mal alım- satımından ziyade borç verip almak üzerine kurulu olmasıdır. Borç temin edecek taraf bunu herhangi bir karşılık almadan yapmak istemediği için şekil itibarı ile bir bey’ akdi yapılmak suretiyle karşılığında borç verene maldan istifade hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla burada hem akdin gereğine aykırı bir şart hem de alacak karşılığında menfaat söz konusudur. İslam hukukuna göre, alacak karşılığında menfaatin -kıyas gereği- caiz olmaması gerekmektedir. Fakat Buhara’daki ihtiyaç bu akdin kıyasa aykırı olmasına rağmen zarurete dayanarak meşru kabul edilmesine sebep olmuştur. Fakat ruhsatın zaruret miktarınca olması gerektiği ilkesinden hareket edilirse buradaki ruhsatın o bölge halkıyla sınırlı tutulması gerekirdi. Zira buradaki zarurettten kasıt “Buhara halkının ihtiyacı” olarak zikredilmiştir. Ancak ilk başta yerel bir bölgenin ihtiyacı sebebiyle oluşan akit zamanla, isteyen herkesin ihtiyacı olmadan da başvuruabileceği bir uygulama haline gelmiştir.

Hanefî mezhebi içerisinde bu akde dair birçok ihtilaf mevcuttur. Bu ihtilafları akdin ortaya çıktığı dönem ve daha sonraki dönem şeklinde ayıracak olursak, iki hususun ön plana çıktığı görülecektir. Ortaya çıktığı dönemde en çok tartışılan ilk konu, akdin caiz olup olmadığı meselesidir. Nitekim Hanefî âlimlerin bir kısmı yukarıda zikredilen sebeplerle bu akdin batıl olduğuna söylerken diğer bir kısmı akdin caiz olduğunu kabul etmiştir. İkincisi husus akdin hükmü meselesidir. Caiz olduğunu savunan âlimler, hükmü konusunda ihtilafa düştükleri bu akdi rehin, sahih bey’ ve fâsid bey’ gibi mevcut akitlere kıyaslamayı tercih etmişlerdir. Ancak uygulamada bu

tercihlere uyulmadığı görülmüştür. Örneğin ilk dönemde akdin rehin hükmünde olduğunu kabul edenlere göre, rehin akdinde mürtehinin rehinden faydalanamaması gibi bey' bi'l-vefâda da alıcının maldan faydalanamaması gerekmektedir. Ancak uygulamalar bunun aksini göstermektedir. Ayrıca bey' bi'l-vefânın zarurete binaen ortaya çıktığı ifadesi rehin gibi mevcut bir akdin bu ihtiyaca cevap veremediğinin en büyük kanıtıdır. O halde o dönem âlimlerinin bu akdi mevcut diğer akitlere kıyaslamaları akdi meşru kılma çabası olarak görülebilir. Nitekim henüz meşru olduğu hususunda tartışmalar olan bir akdin öncesinde meşru kabul edilerek uygulanmış bir akde benzetilmesi, kabulü için oldukça makul bir tercih olabilir.

Akdin ortaya çıkışından sonraki dönemde konuyla ilgili tartışmaların temelinde bey' bi'l-vefânın mevcut akitlere kıyasla mı yoksa yeni bir akit olarak mı değerlendirileceği sorusu bulunmaktadır. Bu tartışmalarda âlimlerin, akdin caiz olduğu kabulünden hareket ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla buradan akdin meşruiyet kazandığı anlaşılmaktadır. Akdin hükmü konusunda bey' bi'l-vefânın rehin, sahih bey' ve fasit bey'in birleşiminden oluşmuş yeni bir akit olduğu kabulü hâkim görüş olarak kabul edilmiştir.

Müellifin yaşadığı bölgede bey'u'l-ide ve'l-emâne olarak bilinen akitle ilgili nakledilen meselelere bakıldığında bu dönemdeki meselelerin akdin ortaya çıktığı döneme kıyasla daha farklı meseleler olduğu görülmektedir. Bu meseleler bey' bi'l-vefâ ile satılan malın gasp, dava, miras, vekâlet, kesin satım ve icâre bahislerine konu olduğunda ortaya çıkan problemlere alakalıdır. Mekke ulemasının bey' bi'l-vefâ'nın meşruiyeti çerçevesinde yapılan tartışmalara ve hükmüne dair herhangi bir görüş belirtmemeleri dikkat çekmektedir. Bu örnekler akdin toplumda yer edindiğini ve ulema tarafından caiz olarak kabul edildiğini açıkça göstermektedir. Özellikle bey' bi'l-vefâ ile ilgili meselelerin davaya konu olması o dönemde bu akdin bir kısım meselelerinin yargılama hukuku içerisinde ele alındığını ve hukuka aykırı bir işlem olarak görülmediğine ve toplumda uzun süredir uygulandığına işaret etmektedir. Bu meselelere verilen cevaplarda akdin mürekkep bir akit olduğu görüşünün kabul edildiği görülmektedir. Nitekim aynı meselede hem rehin hem sahih satım hem de fasit satım akdinin hükümlerinin uygulandığına dair örnekler mevcuttur.

Dikkat çeken diğ er bir husus bey‘ bi’l-istiğ l l ile ilgilidir. Bu fetvalarda bey‘ bi’l-vef yla satılan malın istiğ l l yoluyla satıcıya kiralanmasına dair örnekler mevcuttur. İstiğ l lin caiz olmadığına dair herhangi bir görüş yer verilmemiştir. Bu meselelere bakıldığında istiğ l lin müstakil bir akit olarak değ l, bey‘ bi’l-vef  ile satılan malın kiralama yollarından biri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. M     malın ve akara tabi olmak şartıyla menkul malın bey‘ bi’l-vef  ile satılabileceğ ine dair meseleler o dönemde daha çok hangi malların bu akde konu olduğ unu göstermektedir. Bu bağlamda Mina evlerinin bey‘ bi’l-vef  ile satımına ilişkin görüşler de bizlere o dönemin ihtiya ı ve sosyo-ekonomik problemlerine ilişkin ipuçları vermektedir.

Son olarak Hanef  mezhebi dışındaki mezhep kaynaklarında bey‘ bi’l-vef ya Hanef  mezhebine kıyasla daha az yer verildiğı görülmektedir. Buradan hareketle bu akde söz konusu mezhep mensuplarınca başvurulmadığı düşünülebilir. Ancak bu durum makul görünmemektedir. Zira her ne kadar bazı mezhepler belirli coğrafiyalarda h kim olarak kabul görüş de dört mezhebin bir arada yaşadığı bölgeler de mevcuttur. Buna en büyük  rnek Mekke  ehridir. Zira burada dört mezhepten insanlar bulunmakta ve bu mezheplerin k  d ları ve   limleri insanların problemlerine mensup oldukları mezhep uyarınca     mler bulmaya çalışmışlardır. Kimi zaman farklı bir mezhebin uygulaması tercih edilmiş ve uygulanmıştır. K  zer  n ’nin eserinde farklı mezhep   limlerinden g r     nakletmesi de buna bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla bize göre diğ er mezheplerin bu akde bakışına dair fazla bilgi olmayışı konuyla ilgili henüz el değ memi  birçok eserin mevcut olmasındandır. Bir oğ  yazma halinde bulunan bu eserlerin bu tarz çalışmalara konu edilmesiyle bu konuda yeni bilgilere ulaşılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KÂZERÛNÎ'NİN BEY' Bİ'L-VEFÂ RİSALESİNİN
TAHKİKLİ ARAPÇA METNİ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين، وعلى آله وصحبه

أجمعين.

أما بعد فإنه أرشدني⁴²¹ بعض الإخوان في الله تعالى إلى جمع شيء مما يتعلق بمسائل البيع الجائز⁴²² المسمى ببيع العدة والأمانة⁴²³ وبيع الوفاء.⁴²⁴ فيكون ذلك في مؤلف خاص ليسهل أخذ الأحكام منه عند المراجعة على الخاص و العام. فرأيت أنه لم يرشدني إلا إلى خير. وما في الخير إلا خير. فعند ذلك شمرت عن ساعد جد الإجتهد وراجعت ما أمكنتني مراجعته مما هو تحت يدي من كتب المذهب وجررت منها جميع الفروع المتعلقة ببيع الوفاء أو غالبها. وأثبتها في هذه الورقات لتكون رسالة جامعة في الباب. وسميتها "إشارة بعض أهل الوفاء بجمع أحكام بيع الوفاء". جعلها الله تعالى خالصة لوجهه الكريم وموجبة للفوز بجنت النعيم.

⁴²⁰ يبدأ متن نسخة "س" من الورقة الثانية.

⁴²¹ ب: قد أرشدني.

⁴²² «بعض الفقهاء يسميه البيع الجائز، ولعله مبني على أنه بيع صحيح لحاجة التخلص من الرباء حتى يسوغ للمشتري أكل ريعه». فتاوى قاضيخان، 164/2.

⁴²³ يسمى بيع الوفاء في مكة المشرفة ببيع العدة والأمانة. انظر: قرّة العين بفتاوى علماء الحرمين وحسين المغربي، محمد على المالكي، ص. 209.

⁴²⁴ «وبيع الوفاء يسميه المالكية "بيع الثّنيا"، والشافعية "بيع العُهدّة والبيع المعاد"، والحنابلة "بيع الأمانة"، ويسمى أيضاً "بيع الطاعة" و"وبيع الجائز"، وسمي في بعض كتب الحنفية "بيع المعاملة".؛ فتاوى قاضيخان 81\2؛ البحر الرائق لابن نجيم، 8/5؛ حاشية الدسوقي لمحمد ابن أحمد الدسوقي، 3\71؛ حاشية ابن عبادين، 276/5.

قال بعض علمائنا رضى الله تعالى عنهم: بيع الوفاء هو ما تعارفه أهل زماننا إحتيالاً لمنع الرباء ويسمونه بيع الوفاء⁴²⁵ لأنه يمنع الإنسان عن الحيل للهرب من الحرام، ولا يُمنع الناس عن الحيل لأن أكثر الناس يحتاجون إليه في زماننا. فيثاب غير القاضي بتعليم الحيل وكذا القاضي إذا لم تكن الدعوى عنده لأنه تعليم علمٍ انتهى.

قال في القاموس: الحيلة: هي الحَذق، وجودة النظر والقدرة على التصرف.⁴²⁶

وقال في الفتاوى الصيرفية⁴²⁷ عن العيون⁴²⁸: إذا أراد الرجل الحيلة هرباً من الحرام لا بأس، وإن أراد إبطال حق الإنسان فلا يحل له ذلك⁴²⁹ انتهى.

وفي باب الصرف من السراج الوهاج⁴³⁰: ولا بأس بالاحتيال في التحرز [2/أ] عند الدخول في الحرام⁴³¹ لما روي أنّ وكيل النبي صلى الله عليه وسلم بخير أتاها بتمرٍ جيدٍ فقال له: أَوَكُلُّ تَمَرٍ خَيْرٌ هَكَذَا؟ فقال: لا، ولكنا نأخذ الصاع بالصاعين. فقال عليه الصلاة والسلام: لا تفعلوا، ولكن بيعوا تمركم بتمرٍ واشتروا به هذا⁴³² انتهى.

⁴²⁵ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 111\ب. جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\234؛ حاشية ابن عابدين، 5/276.

⁴²⁶ تاج العروس، مرتضى، الزبيدي، 368/28.

⁴²⁷ الفتاوى الصيرفية للإمام مجد الدين أسعد بن يوسف بن علي البخاري الصيرفي (ت. هـ 1088\1677م).
⁴²⁸ عيون المسائل لأبو الليث السمرقندي. | نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم أبو الليث السمرقندي (ت. هـ 983\373م). من كتبه "تفسير القرآن" وكتاب "النوازل" في الفقه و"خزانة الأكمّل" و"تنبيه الغافلين" وكتاب "بستان العارفين".
تفقه أبو الليث على أبي جعفر الهندواني. ومن مصنفاته "عيون المسائل" وكتاب "تأسيس النظائر" و"مقدمة الصلاة" المشهورة.
انظر: الجواهر المضية للقرشي، 2\264؛ تاج التراجم لابن قطلوبغا، 1\310.

⁴²⁹ عيون المسائل للسمرقندي، ص 442.

⁴³⁰ لم أقف عليه في باب الصرف من الكتاب المذكور.

⁴³¹ الجوهرة النيرة، أبو بكر الحدّاد اليميني، 1\215.

⁴³² «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، بعثَ أَخَا بَنِي عَدِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ، وَاسْتَعْمَلَهُ عَلَى خَيْبَرَ، فَقَدِمَ بِتَمَرٍ جَنِيْبٍ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَكُلْتُ تَمَرٍ خَيْبَرٍ هَكَذَا؟ قَالَ: لَا، وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَنَشْتَرِي الصَّاعَ بِالصَّاعَيْنِ مِنَ الْجَمْعِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلًا بِمِثْلٍ، أَوْ يَبِيعُوا هَذَا وَاشْتَرَوْا بِتَمَرِهِ مِنْ هَذَا، وَكَذَلِكَ الْمِيزَانُ» | صحيح البخاري، 9\107؛ (7350)؛ صحيح مسلم، 3\215 (1593).

وروي عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما أنه قال: وقعت وحشة بين سارة وهاجر، فغضبت سارة على هاجر. فحلفت وقالت: لئن ظفرت بها لقطعت منها عضوين فأرسل الله تعالى جبريل إلى إبراهيم عليه السلام أن يأمره أن يصلح بينهما. فقالت سارة: ما حيلة يميني؟ فأوحى الله تعالى إلى إبراهيم عليه السلام أن يأمر سارة حتى تثقب أذني هاجر. فمن ثمة ثقب الأذان للنساء.⁴³³

أفلا يرى أن سارة طلبت الحيلة ليمينها ولم ينكر عليها إبراهيم عليه السلام. والله سبحانه وتعالى يهدي إلى الحيل فكل ذلك دليل على أنه لا بأس بالحيلة في الأحكام. انتهى من كتاب الحيل.

أقول: تكلم على عضو ولم يتكلم على العضو الآخر فلعله سهو من الكاتب في نقله أو ساقط من نسخة أصله والعضو المتروك، هو خفضها المحبوب المبروك و بهما تبرؤ في يمينها مع ما فيه من جمالها وحسنها وإزالة ما كان يشينها. والله أعلم.

وفي كتاب الشفعة من شرح "الكنز"⁴³⁴ للعلامة العيني ما نصه: الحيلة لدفع الضرر عن نفسه مشروعة وإن كان غيره يتضرر في ضمنه⁴³⁵ انتهى. فإذا كانت الحيلة لدفع الضرر عن نفسه مشروعة وإن كان غيره يتضرر فالأولى أن تكون مشروعة عند دفع الضرر عنه وعن غيره إذا تقرر ذلك.

فاعلم أن بيع الوفاء قيل بأنه رهن في الحقيقة لا يملكه المشتري وفاءً، ولا ينتفع به إلا بإذن مالكة وهو ضامن إذا أكل ثمره⁴³⁶ وأتلف من شجرة⁴³⁷ ويسقط الدين بهلاكه و للبائع استرداده إذا قضى

⁴³³ غمز عيون البصر لأحمد بن محمد مكي الحموي، 4/ 220.

⁴³⁴ رمز الحقائق في شرح الكنز الدقائق لكاتبه بدر الدين العيني الحنفي (ت. هـ 1451\855 م).

⁴³⁵ رمز الحقائق في شرح الكنز الدقائق لعيني مخطوطة من مكتبة العلم بالدوحة، رقم المخطوطة: 441، ص

566؛ كتاب البناية شرح الهداية لبدر الدين العيني، 11\387.

⁴³⁶ "وهو ضامن ثمره وأتلف فيه شجر ويسقط الدين" مكتوب في جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي

مخطوطة من مكتبة جامعة الملك السعود، رقم المخطوطة: 1827، 39\ب.

⁴³⁷ تم إضافة الكلمات "وأتلف من شجرة" بغرض إيضاح المعنى.

دينه [2\ب] خاصة⁴³⁸ لا فرق بينه وبين الرهن في حكم من الأحكام،⁴³⁹ لأن المتعاقدين وإن سَمَّياه بيعاً لكن غرضهما الرهن والاستيثاق بالدين إذ العاقدان يقول: كل واحد منهما بعد هذا العقد: أرهنتُ ملكي فلاناً وارتهنتُ ملك فلانٍ. والعبرة في التصرفات للمقاصد والمعاني لا للألفاظ والمباني.⁴⁴⁰

وسئل الماتريدي⁴⁴¹ عن من باع نصف كرمه من آخر بيع الوفاء، وخرج هو في الصيف إلى كرمه مع أهله وأدركت الغلات فأخذ البائع نصفها والمشتري نصفها؛ هل للبائع إذا تقايلا البيع وأعطى ثمنه إلى المشتري أن يطالبه بما حمل من الغلات؟

قال: لو أخذه بغير رضى البائع، فللبائع أن يطالبه لا لو أخذه برضاه، لكونه هبة فهو في الحقيقة رهنٌ وليس له أن يأكل غلة الرهن فإذا أكلها ضمن قيمتها.⁴⁴²

فإن قيل: ⁴⁴³ينبغي أن لا يضمن لأن الإذن من البائع موجود دلالة لأن غرضهما من هذا التبايع أخذ غلته والانتفاع به سواء كان كله أو بعضه. قلنا: لا عبرة بالإذن السابق لأن الغلة غير موجودة حينئذٍ كذا قاله في جامع الفتاوى⁴⁴⁴

⁴³⁸في هامش س: في الجامع المذكور بدل قوله "خاصة": وحاصله فليحرر.

⁴³⁹فصول العمادية لبدرالحيم المرغيناني، 11\ب؛ المحيط البرهاني في الفقه النعماني لابن مازة، 7\139؛ جامع الفصولين لبدرالدين السماوي، 1\234. رد المختار لابن عدين، 5\276.

⁴⁴⁰جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 39\ب؛ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 111\ب.

⁴⁴¹قاضي حسين الماتريدي (ت. هـ 1058\450 م). كان مصاحباً لأبي شجاع وعلي السعدي وكان الشائع في زمنهم اتفاقهم على الفتوى لا ينظر إلى من خالفهم. انتهت رئاسة أصحاب الإمام إليهم. له كتاب فتوى الماتريدي. تفقه على جده لأمه ودفن بحاكردين إحدى مقابر سَمَرْقَنْد. انظر: الجواهر المضية لعبد القادر القرشي، 2\344؛ 1\356.

⁴⁴²جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 39\ب؛ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 113\أ؛ جامع الفصولين لبدرالدين السماوي، 1\234-235.

⁴⁴³ب: قلت.

⁴⁴⁴جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 39\ب. محمد بن يوسف السمرقندي (ت. هـ 556\1161 م)، أبو القاسم بن يوسف الحسيني المدني الإمام الملقب ناصر الدين. من مؤلفاته مصنف النافع، مجمع الفتوى جامعة الفتاوى\جامع الكبر للفتوى و له أيضاً كتاب الإخفاق. انظر: الجواهر المضية، لعبد القادر القرشي 2\263.

وقال: في جامع الفصولين⁴⁴⁵ بعد نقله لذلك ما نصه:

قال⁴⁴⁶: ولا بد من التفصيل فيه فإن كان ربّ الكرم هو الذي نقل إلى كرمه فيحتمل الأخذ برضاه وبغير رضاه. فأما لو شراه كله وقبضه وأخذ غلاته، والأخذ بغير رضاء البائع فهو في الحقيقة رهن، وليس للمرتهن أن يأكل غلة الرهن فإذا أكلها ضَمِنَهَا فَأُتِنَا بِالضَّمَانِ عَلَى الْإِتْفَاقِ⁴⁴⁷ لذلك.

أقول: وغرضهما من التبايع هو أخذ غلته والانتفاع به فيكون الأخذ برضاه سواءً باع كله أو بعضه، فينبغي أن لا يضمن وفقاً. انتهى.⁴⁴⁸

وقال النسفي⁴⁴⁹ رحمه الله تعالى: اتفق مشايخ زماننا [3/أ] على صحته بيعاً على ما كان عليه بعض السلف.⁴⁵⁰ لأنهما تلفظا بلفظ البيع والشراء بلا شرط فيه. والعبرة للملفوظ لا للمقصود كمن تزوج

⁴⁴⁵ هو كتاب مشهور متداول في أيدي الحكام والمفتين محمود بن إسرائيل بن عبد العزيز، بدر الدين، الشهير بابن قاضي سماونه الحنفي (ت. هـ 823\1420 م).

⁴⁴⁶ ب +: قال.

⁴⁴⁷ في هامش س: لعله "لذلك بالاتفاق" | فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 113\أ؛ معين الحكام لعلاء الدين طرابلسي، ص 147.

⁴⁴⁸ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 235\1.

⁴⁴⁹ أبو حفص نجم الدين عمر بن محمد بن أحمد بن إسماعيل بن لقمان الحنفي النسفي السمرقندي. (ت. هـ 537/1142 م).

⁴⁵⁰ في هامش س: بيع الوفاء صحيح على المفتى به كما نصّ عليه صاحب المحيط البرهاني. وقال قاضيخان وصاحب الذخيرة وغيرهم قالوا لأجل تعامل الناس فيه وهو أحد تصحيحين في هذا المحل وتجب الزكاة في الأصل قدر على أخذه بنفسه أو بواسطة وإلا فلا تجب متقولا من خط بعض فضلاء الحنفية. والله أعلم انتهى.

"قال: العلامة سيد أحمد الحموي في حاشيته على الأشباه والنظائر قوله ومن هذا القبيل بيع الأمانة المسمى بيع الوفاء صورته كما في جواهر الفتاوى أن يقول بعتك على أن تبيعه مني متى جئت بالثمن. وفي البحر لابن نجيم صورته أن يقول للمشتري بعتك هذا العين بدينك على أني إن قضيت الدين فهو لي أو يقول البائع بعت منك هذا بكذا على أني إن دفعت لك الثمن تدفع العين لي. وفيه ثمانية أقوال بل تسعة كلها مرجحة لكن في فتاوى الشيخ محمد الغازي أن أكثر المشايخ على أن الحكم حكم الرهن. وفي الفصول العمادية إذا اختلف المتبايعان فقال المشتري اشتريته شراءً بئاً وقال البائع بيع الوفاء فإن القول قول البائع لأن المشتري يدعي زوال عينه بالثبات ومدعي الوفاء يُنكر الزوال فيكون القول قوله، ومن أراد زيادة الكلام على بيع الوفاء فليراجع البزازية والفصول العمادية. انتهى في قاعدة المشقة تجلب التيسير نقله" | أحمد بن محمد مكي الحموي، كتاب غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر، 257\1.

امرأة ومن نيته أن يطلقها بعد ما جامعها صحَّ العقد.⁴⁵¹ و⁴⁵² لهذا لو كان العبد⁴⁵³ قَتَا أو دَابَّةً فهلك عند المشتري فلا شيء لواحدٍ منهما على الآخر.⁴⁵⁴ والصحيح أنَّ بيع الوفاء إن كان بلفظ البيع والشراء لا يكون رهناً ثم لو ذكرنا شرط الفسخ⁴⁵⁵ في البيع يفسد ولو لم يذكرنا شرطاً فيه وتلفظا بلفظ البيع والشراء. ثم ذكرنا الشرط على وجه العدة جاز البيع ولزم الوفاء بالوعد، إذ المواعدة قد تكون لازمةً لحاجة الناس⁴⁵⁶ وقيل: لو تواضعا على الوفاء قبل البيع ثم عقدا البيع بلا شرط الوفاء فالعقد جائز. ولا عبرة للمواضعة السابقة.⁴⁵⁷ وقال: بعض المشايخ: لو عقدا بلا ذكر شرط الوفاء ثم شرط الوفاء يكون بيع الوفاء، إذ الشرط اللاحق يلتحق بأصل العقد عند أبي حنيفة رضي الله تعالى عنه، وعندهما لا. وهل يشترط الاتحاد في مجلس العقد؟⁴⁵⁸ اختلف فيه. والصحيح أنه لا يشترط. وبعض المشايخ جعله باطلاً إعتباراً بالهالز وبعضهم جعله في حكم المُكره فينقضه المشتري إن شاء لأنه لم يكن راضياً به.⁴⁵⁹ قال نجم الدين النسفي رحمه الله تعالى: اتفق مشايخنا في هذا الزمان على جوازه⁴⁶⁰ وإضافة بعض الأحكام إليه وهو الانتفاع به لحاجة الناس إليه ولتعاملهم فيه والقواعد قد تُترك بالتعامل كما في الاستصناع. قاله صاحب النهاية.⁴⁶¹

⁴⁵¹ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 39\ب؛ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\235-238؛ معين الحكام لعلاء الدين الطرابلسي، ص 147 نقلا عن الفتوى التَّسفي.

⁴⁵² في هامش س: عبارة جامع الفتاوى حتى لو كان المبيع، تأمل.

⁴⁵³ ب: المبيع.

⁴⁵⁴ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 39\ب؛ معين الحكام لعلاء الدين الطرابلسي، ص 148.

⁴⁵⁵ ب: المفسخ.

⁴⁵⁶ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 39\ب؛ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\236.

فتاوى كازروني، 122\ب.

⁴⁵⁷ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ؛ معين الحكام لعلاء الدين الطرابلسي، ص 148؛ رد المختار، لابن عيدين، 5/275.

⁴⁵⁸ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ؛ معين الحكام لعلاء الدين الطرابلسي، ص 148؛ رد المختار لابن عيدين، 5/84، النهر الفائق لابن نجيم، 3\435.

⁴⁵⁹ الهداية في شرح المبتدي لمرغباني، 3\273؛ معين الحكام لعلاء الدين الطرابلسي، ص.

⁴⁶⁰ معين الحكام لعلاء الدين الطرابلسي، ص 147.

⁴⁶¹ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ؛ تبين الحقائق شرح كنز الدقائق وحاشية الشليبي للزيلعي، 5\184 | الحُسَيْن بن عَلِي بن الْحَجَّاج بن عَلِي الإمام الملقب حسام الدِّين السغناقي الإمام الفقيه كتابه النهاية في

وذكر في الفصول: قال بعض المشايخ زماننا: الشرط لو لم يكن في العقد [3\ب] جعلناه بيعاً صحيحاً في حق المشتري حتى ينتفع بالمبيع كسائر أملاكه وجعلناه رهناً في حق البائع حتى لم يجز بيع المشتري المبيع ويجبر المشتري على قبول الثمن ورد المبيع على بائعه لأن هذا البيع مركب منهما⁴⁶² كهبة بشرط العوض وهبة في المرض. وكثير من الأحكام له حكمان لحاجة الناس حذراً من الربا خصوصاً في ديارنا فإنهم قد اعتادوا هذا.⁴⁶³

ولو اختلف المتبايعان فقال المشتري: اشتريته باتاً، وقال البائع: بعته وفاءً، فالقول للبائع؛ إذ المشتري يدعي زوال عينه عنه وهو يُنكر.⁴⁶⁴

شرح الهداية أنهى ذلك على ما ذكره في أواخر ربيع الأول سنة سبعمائة. درس الفقه على يد الإمام حافظ الدين الكبير مُحَمَّد بن مُحَمَّد بن نصر البخاري وأوكل إليه الفتوى وهو شاب وعلى الإمام فخر الدين مُحَمَّد بن مُحَمَّد بن إلياس المايمرغي وروى عنهما الهداية بسماعهما من شمس الأئمة الكردي عن المصنف، واجتمع بحلب بقاضي القضاة ناصر الدين مُحَمَّد بن القاضي كمال الدين أبي حفص عمر بن العديم بن أبي جرادة. قال السغناقي كتبت له نسخة "شرحي"، كتبت أولها بيدي وأخرها بيدي ثم أجزت له أن يرويها ويروي جميع مجموعاتي ومؤلفاتي خصوصاً ويروي أيضاً ما كان لي فيه حمرة الرواية من الأساتذة قال وكان هذا في غرة شهر المُعظم رَجَب من شهور سنة إحدى عشرة وسبع مائة وله شرح التمهيد للمكحولي في مُجلد ضخَم رأيته وهو عندي ملكته وروى التمهيد عن الإمام حافظ الدين عن الكردي عن الإمام علي بن أبي بكر صاحب الهداية عن ضياء الدين الإمام مُحَمَّد بن الحسين النوسجي عن الإمام علاء الدين بن أبي بكر ابن مُحَمَّد بن أحمد السمرقندي عن الإمام سيف الدين أبي المعين ميمون بن مُحَمَّد بن مُحَمَّد ابن المكحولي المصنف كما ورد في شرح الهداية من لفظ الشيخ فالمراد به حافظ الدين وما ذكر من لفظ الأستاذ فالمراد به فخر الدين المايمرغي كذا صرح به في الشرح، كتابه الكافي في شرح أصول الفقه لفخر الإسلام أبي اليسر البزدوي أبو الحسن علي بن مُحَمَّد بن الحسين. ارتحل إلى بغداد ودرس فيها بمشهد أبي حنيفة ثم انتقل إلى دمشق حاجاً فدخلها في سنة عشر وسبعمائة رحمه الله تعالى. انظر: الجواهر المضية، عبد القادر القرشي، 213-214\2.

⁴⁶² في هامش س: قوله مركب منهما أي من الرهن ومن البيع الصحيح.

⁴⁶³ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ؛ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 113\ب؛ البزاية بهامش الهندية، 409/2؛ جامع الفصولين للسماوي، 237/1؛ معين الحكام للطرابلسي، ص 143.

⁴⁶⁴ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ.

قال بعض المشايخ: القول في هذه المسألة قول المشتري،⁴⁶⁵ لو لم يشهد عليه الظاهر وهو نقصان الثمن ونقصانه ما لا يتغابن الناس فيه، ويعتبر فيه يوم البيع.⁴⁶⁶ قال بعض المشايخ: لو ادعى البائع وفاء والمشتري بآثاً أو بالعكس فالقول لمدعي البتات.⁴⁶⁷

قال بعض المشايخ: كنت أفتي الناس في الابتداء أن القول لمدعي الوفاء وله وجه حسن إلا أن أئمة بخارى أفثوا هكذا فوافقهم.⁴⁶⁸

ولو أقر في مرض موته أنه كان باع كرمه في صحته من فلان الأجنبي بيعاً صحيحاً وقبض ثمنه ولم يخرج الثمن من ثلث ماله. هل يصح إقراره في كل الثمن بلا تصديق الورثة؟ أجاب أكثر أهل الإفتاء في زماننا وإن لم يعتمد على جوابهم إنه يصح إقراره⁴⁶⁹ وإن لم يصدقوه وزعموا أنه إقرار مريض بدين لأجنبي فيصح من كل ماله على ما عليه رواية القدوري. وأجبت بأنه لا يصح بلا تصديق الورثة. وليس الأمر كما زعموا بل إقراره باستيفاء دين يثبت له في مرضه كما لو أقر⁴⁷⁰ في مرضه ببيع بات، ثم أقر بقبض ثمنه يعتبر من ثلثه.⁴⁷¹

وفي فتاوى الصغرى: إذا اختلفا في الصحة والفساد فالمختار أن القول لمدعي الصحة والبينة يثبت مدعي الفساد وإن اختلفا في الصحة والبطالان فالقول لمدعي البطلان.

⁴⁶⁵ غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر لأحمد بن محمد المكي الحموي، 1\257.

⁴⁶⁶ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ.

⁴⁶⁷ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ.

⁴⁶⁸ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ.

⁴⁶⁹ في هامش س: "في كل الثمن بلا تصديق الورثة أجاب أكثر أهل الإفتاء في زماننا وإن لم يعتمد على جوابهم إنه يصح إقراره" صح. | فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 119\ب-120\أ.

⁴⁷⁰ في ب: كما لو أقر في مرضه. وفي هامش س: الاختلاف في الصحة والفساد.

⁴⁷¹ جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\ب.

[4\1] ولو ادّعى أحدهما الطّوع والآخر الإكراه فالقول لمن يدّعي الطّوع. وإن أقاما البيّنة فبيّنة

مدّعي الإكراه أولى.⁴⁷²

وفي البزازية⁴⁷³: ولو ادّعى المشتري البتات والبائع الوفاء فالقول قول البائع لأن المشتري يدّعي

زوال ملكه عنه وهو مُنكر.⁴⁷⁴

وذكر صاحب النَّافع⁴⁷⁵ والديناري⁴⁷⁶: أنّ القول لمدّعي البتات إلّا إذا شهد الظاهر للبائع بأن

يكون الثمن ناقصاً كثيراً إلّا إذا ادّعى المشتري تغيّر السعر فإنّ تغيّره يمنع جعل الحال حكماً، فحينئذ القول

للمشتري لأنه يتمسك بالأصل والظاهر، وتقديره⁴⁷⁷ أنّ المبيع لو كان يساوي ألفاً فباعه بستمئة فالقول

للبائع وإن كان باعه بستمئة فالقول قول المشتري. وأئمة بخارى اتفقوا على أنّ القول لمدّعي البتات.

والله أعلم. انتهى من جامع الفتاوى.⁴⁷⁸

تنبيه: لا يخفى أنّه يُفهم مما سبق من فتاوى الماتريدي «فيمن باع نصف كرمه» الخ أنّه يجوز

بيع الحصّة شائعاً ببيع الوفاء وهو كذلك.

⁴⁷²الفتاوى الصغرى، ص 162 . انظر لزيادة التفصيل فيه: عبد الخالق أويغور، قسم الدراسة من الفتاوى الصغرى للصدر الشهيد، أطروحة الدكتوراه، جامعة إسطنبول - معهد العلوم الاجتماعية، 2019 لكن جملة "والبطالان فالقول لمدّعي البطلان" غير مذكورة هنا | وفي هامش س: قف على ما لو ادّعى أحدهما الطّوع والآخر الإكراه.

⁴⁷³الجامع الوجيز المشهور باسم "الفتاوى البزازية" لحفيظ الدين محمد بن محمد بن شهاب بن يوسف الخورامي البزازي الكردي (ت. هـ 827\1424م).

⁴⁷⁴فتاوى البزازية للكردي، 1\345؛ الأشباه والنظائر لابن نجيم، 50؛ غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر لأحمد بن محمد مكي الحموي، 1\202.

⁴⁷⁵محمد بن يوسف السمرقندي (ت هـ 556\1161 م)، أبو القاسم بن يوسف الحسيني المدني الإمام الملقب ناصر الدين مصنف النافع من كتبه الإخفاق ذكره محمود بن أحمد بن أبي الحسن الفاريابي في جملة الكتب التي نقل منها في كتابه المسمّى بخلاصة الحقائق لما فيه من أساليب الدقائق على ما تقدم في ترجمته انظر: الجواهر المضية، عبد القادر القرشي 2\263.

⁴⁷⁶عبد الكريم بن يوسف بن محمد بن عباس علاء الدّين أبو نصر الديناري الحنفي ولد سنة 517 وتوفي سنة 590 تسعين وخمسمائة مما يذكر من مصنفاته فتاوى الديناري. انظر: كشف الظنون لكاتب جلبي، 2\223.

⁴⁷⁷قوله: وتقديره أقول كذا بأصلها وكذا في جامع الفتاوى ولعله تقريره فليتأمل.

⁴⁷⁸جامع الفتاوى لمحمد بن يوسف السمرقندي، 40\أ؛ الفتاوى البزازية للكردي.

قال في البرازية: باع نصيبه من الكرم وفاءً من شريكه ثم باعه باتاً من أجنبي وأجاز المشتري وفاء بيعه البات من أجنبي والمشتري وفاء شريكه أو قضى البائع مال الوفاء جاز البيع وليس له من الشفعة حق. أما قوله «أو قضى مال الوفاء يصح البيع» خطأ لأنه انعقد موقوفاً على إجازة المشتري، فلا يجوز بإجازة البائع. وهذه إحدى ما يخالف فيها بيع الوفاء الرهن⁴⁷⁹ انتهى.

مسئلتان ذكرهما في المحيط؛⁴⁸⁰

الأولى: قال لو أن رجلاً رهن ضيعة له من رجل ثم أنه أوقفها وقفاً صحيحاً فإن افتكها الرهن فالوقف جائز بعد ذلك وكانت وقفاً.

الثانية: لو مات الرهن [4\ب] قبل الافتكاك وله مال غير الضيعة أدى الدين من ماله، وكانت الضيعة وقفاً ولم يكن له مال غير الضيعة بيعت في الدين وبطل الوقف،⁴⁸¹
أقول: ومن هنا يؤخذ حكم المبيع وفاءً لو وقف⁴⁸² البائع فإنه يتمشى هذا التفصيل على القول الجامع المختار للفتوى⁴⁸³ والله أعلم.

وفي البحر الرائق⁴⁸⁴ من باب خيار الشرط ما نصّه:

⁴⁷⁹ فتاوى البرازية للكردي، 1\340؛ الفتاوى الهندية، 10\254.

⁴⁸⁰ المحيط البرهاني في فقه النعماني لأبو المعالي برهان الدين محمود بن أحمد بن عبد العزيز بن عمر بن مازة البخاري الحنفي (ت. هـ 616\1219 م).

⁴⁸¹ في هامش س: في الوهبانية ولو وقف المرهون فافتكه يجري ولو مات عن عين لا يغير المحيط البرهاني في الفقه النعماني لابن مازة، 6\121.

⁴⁸² ب: أوقف.

⁴⁸³ لم لأقف على قوله من كتب المذكور. الجامع المختار للفتوى كتاب لعبد الله بن محمّد بن مودود بن محمّد الموصلي أبو الفضل الإمام الملقب مجد الدين ويذكر والده محمّد وإخوته عبد الدايم وعبد الكريم وعبد العزيز قال أبو الغلاء الغرضي ولد بالموصل في يوم الجمعة سلخ شوال سنة تسع وتسعين وخمسمائة سمع بالموصل من أبي حفص عمر بن طبرزد سمع منه الحفاظ الدميّاطي وذكره في معجم شيوخه عيّناً قاضياً للكوفة ثم عزل وعاد إلى بغداد ورتب مدرسا بمشهد الإمام، واصل التدريس والفتوى حتى توفي ببغداد بكرة يوم السبت تاسع عشر المحرم سنة ثلاث وثمانين وست مائة ومن تصانيفه المختار للفتاوى، وكتاب الاختيار لتعليل المختار، وكتاب المشتمل على مسائل المختصر. انظر: الجواهر المضية لعبد القادر القرسي، 1\291؛ كشف الظنون لكاتب جلبي، 2\1622.

⁴⁸⁴ البحر الرائق شرح "كنز الدقائق" لزين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري الحنفي (ت.

هـ 970\1563 م)

اعلم أنّ بالقاهرة بيعاً يُسمّى بيع الأمانة كما ذكره الزَّيْلَعِي⁴⁸⁵ ويُسمّى أيضاً بيع الرهن المُعاد كما في الملتقط⁴⁸⁶ وسمّاه الفقهاء بيع الوفاء ويذكرونه في مواضع ثلاثة فمنهم كالبزازية من ذكره في البيع الفاسد،⁴⁸⁷ ومنهم من ذكره هنا عند الكلام على خيار التَّقد كقاضِيخان⁴⁸⁸، ومنهم من ذكره في باب الإكراه كالزَيْلَعِي والمنح⁴⁸⁹، ومنهم من ذكره في الصَّرف. وذكره هنا أنسب لأنّه من أفراد مسألة خيار التَّقد. وصورته أن يقول البائع للمشتري: بعْتُ منك هذا العين بِدَيْنٍ لك على أنّي متى قَضَيْتُ الدَّين فهو لي، أو يقول البائع للمشتري: بعْتُك هذا العين بكذا على أنّي متى دفعْتُ لك الثَّمَن تدفع العين إليّ، فقد اختلفوا فيه على ثمانية أقوال.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ تبين الحقائق شرح "كنز الدقائق" وحاشية السليبي للزَيْلَعِي، 184\5 | غُثْمَان بن عَلِيّ بن محجن بن يونس أبو عمرو الملقب فخر الدّين الإمام العلامة أَبُو مُحَمَّد الزَّيْلَعِي، قَدِمَ إلى القَاهِرَة في سنة خمس وسبعمئة فاضلاً ورأس بها ودرس وأفتى، نشر الفقه وصنف وانتفع النَّاس بعلمه. شرح كتاب "كنز الدقائق" هي "تبين الحقائق" في عدة مجلدات، فأجاد، وحرر، وانتقد، وصحَّح ما اعتُمد. توفي في رَمَضَانَ بقراة مصر سنة ثلاث وأربعين وسبع مائة ط انظر: الجواهر المضية للقرشي، 345\1؛ تاج التراجم لابن قطلوبغا، 204\1.

⁴⁸⁶ الملتقط في الفتاوى الحنفية للسمرقندي، ص 227 | هو الملتقط في الفتاوى الحنفية لكاتبه الإمام ناصر الدّين أبي القاسم محمد بن يوسف الحسني السمرقندي. قام بترتيبه الإمام جلال الدّين محمد بن حسين بن أحمد الأسروشي في سمرقند.

⁴⁸⁷ فتاوى البزازية للكردي، 334\1.

⁴⁸⁸ الحسن بن منصور بن أبي القاسم محمود بن عبد العزيز الأوزجَنْدي (ت. هـ 592\1196 م)، الفرغاني (ت. هـ 592\1196 م)، المعروف بـ"قاضِيخان"، فخر الدين. درس الفقه على يد أبي إسحاق إبراهيم بن إسماعيل بن أبي نصر الصفّاري، وظهر الدين أبي الحسن علي بن عبد العزيز المرغيناني، وغيرهما. وله الفتوى في أربعة أسفار و شرح الجامع الصغير و شرح الزيادات و شرح أدب القاضي للخصاف. انظر: تاج التراجم، ابن قوطلوبغا، 151\1.

في هامش س: قال في فصول العمادية وفي فتاوى قاضِيخان أنّ البيع الذي اعتاده أهل سمرقند ويسمونه بيع الوفاء الصحيح أنّ العقد الذي جرى بينهما إن كان بلفظ البيع لا يكون رهناً ثم يُنظر إنْ دُكر شرط الفسخ في البيع وإن لم يُذكر ذلك في البيع وتلفظ بلفظ البيع بشرط الوفاء أو تلفظاً بالبيع الجائر وعندهما هذا البيع غير لازم فكذلك يكون البيع فاسداً وإنْ دُكر البيع بغير شرط ثم دُكر الشرط على وجه الموعدة جاز البيع ويلزم الوفاء بالوعد لأنّ المواعيد قد تكون لازمة فيجعل لازماً لحاجة الناس انتهى.⁴⁸⁸ من هامش الأصل. | فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 113\1؛ جامع الفصولين للسماعي، 236\1.

⁴⁸⁹ في هامش س: قوله "والمنح" أقول لا يخفى عدم وجود المنح مثلاً في زمن بن نجيم فلعلها زيادة منه أو من المصنف إنْ صحّت كما هو ظاهر.

⁴⁹⁰ فتاوى البزازية للكردي، 336-334\1.

الأول: ما اختاره صاحب المنظومة⁴⁹¹ أنه رهن حقيقة فلا يملكه المشتري ولا ينتفع به إلا بإذن البائع ويضمن ما أكل من نؤله وما أتلغه من شجره ويسقط الدين بهلاكه ولا يضمن ما زاد كالأمانة ويُسترد عند قضاء الدين.

الثاني: أنه بيع صحيح باتفاق مشايخ الزمان للعرف وما يفعله البائع من التعمير وأداء الخراج فهو بطريق الرضا لا الجبر كما لا يُجبر على ترك الوفاء وجعله باتاً وللمشتري المطالبة بالثمن فإن انهدمت الدار لا يُجبر البائع على رد الثمن. وكذا إذا كان المبيع عيناً هلك فإنه يتم الأمر ولا سبيل لأحدهما على الآخر. وذكر الزيلعي أن الفتوى على أنه بيع جائز مفيد لبعض [5/أ] أحكامه من حل الانتفاع به إلا أنه لا يملك بيعه الغير.⁴⁹²

الثالث: ما اختاره قاضيخان وقال الصحيح أنه إن وقع بلفظ البيع لا يكون رهناً ثم إن شرطاً فسحّه في العقد أو تلفظاً بلفظ البيع بشرط الوفاء أو تلفظاً بالبيع. وعندهما هذا البيع غير لازم فالبيع فاسد، وإن ذكرنا البيع بلا شرط ثم شرطاه على وجه المواعدة جاز البيع ولزم الوفاء به.⁴⁹³ وقد يلزم الوعد لحاجة الناس فراراً من الربا فبلغ اعتادوا الدين والإجارة وهي لاتصح في الكرم وتجارى الإجارة الطويلة ولا يمكن ذلك في الأشجار فاضطروا إلى بيعها وفاءً وما ضاق على الناس أمرٌ إلا اتسع حكمه وقد نص في غريب الرواية⁴⁹⁴ عن الإمام أن البيع لا يكون تلجئة حتى ينص عليها في العقد وهي الوفاء واحد.

⁴⁹¹ المشهور بصاحب المنظومة هو نجم الدين النسفي (ت. هـ 537 / 1142 م) والمقصود بالمنظومة هي منظومة

الخلافيات.

⁴⁹² تبين الحقائق شرح كنز الدقائق وحاشية الشلبي للزيلعي، 5\184.

⁴⁹³ فتاوى قاضيخان للفرغاني، 2\81.

⁴⁹⁴ غريب الرواية هو تأليف محمد بن عبد الله بن محمد بن عمر أبو جعفر الهندواني (ت. هـ 362\973 م) المعروف بأبي حنيفة الصغير. له شرح ادب القاضي لابي يوسف. الفوائد الفقهية. كشف الغوامض في الفروع. انظر: هدية العارفين للبغدادي، 2\47.

الرابع: ما قال في العدة،⁴⁹⁵ واختاره ظهير الدين⁴⁹⁶ أنه بيع فاسد ولو ألحقه بالبيع التحق وأفسده ولو بعد المجلس على الصحيح ولو شرطه ثم عقداً مطلقاً إن لم يضرّ بالبناء على الأول فالعقد جائز ولا عبرة بالسابق كما في التلجئة عند الإمام رحمه الله تعالى.

الخامس: ما اختاره أئمة خوارزم أنه إذا أطلق البيع لكن وكل المشتري وكيلاً يفسخ البيع إذا أحضر البائع الثمن أو عهد أنه إذا أوفاه يفسخ البيع والثن لا يُعادل في البيع وفيه غبنٌ فاحشٌ أو وضع المشتري على أصل المال ربحاً بأن وضع على مائة عشرين ديناراً فرهنٌ وإلا فبيعٌ بات.

القول السادس⁴⁹⁷: ما اختاره الإمام الزاهدي أن الشرط إذا لم يذكر في البيع كان بيعاً صحيحاً في حق المشتري حتى ملك الأتزال [5\ب] ورهناً في حق البائع فلم يملك المشتري تحويله وملكه إلى غيره وأجبر على الرد إذا أحضر الدين لأنه كان كالزرافة مركب من البيع والرهن ككثير من الأحكام له حكمان كالهبة حالة المرض وبشرط العوض فجعلناه كذلك لحاجة الناس. واختار الصدر الشهيد⁴⁹⁸ وتاج الإسلام والمرغيناني والإمام علاء الدين المعروف ببدر أن البيع بشرط الرد عند نقض الثمن أن المشتري

⁴⁹⁵ في أثناء البحث والدراسة تم العثور على كتاب يحمل عنوان العدة، والذي يتطابق مع عنوان كتاب عدة المفتي للصدر الشهيد ذكره في مقدمة كتابه المسمى بعمدة الفتاوى. استناداً لذلك، تمت عملية مقارنة بينهما في محاولة لإيجاد التشابه (وتحديد المصدر) لكن لم يتم العثور على نقاط مشتركة ومتشابهة. وبناءً على ما سبق (يفترض) البحث أن مخطوطات كتاب عدة المفتي و هذا الكتاب ليستا لذات. انظر: مخطوطات من المكتبة السليمانية، الشهيد علي باشا رقم: 1061، الفاضل أحمد باشا رقم: 689 (91-129).

⁴⁹⁶ ظهير الدين أبو المكارم المرغيناني أبو المحاسن الحسن بن علي بن عبد العزيز. توفي تقريباً هـ 600. هو فقيه حنفي ومحدث درس الفقه على يد البرهان بن عبد العزيز ابن مازة ومحمود الأوزجندي والخطيب مسعود بن الحسن الكشاني كما تفقه به ابن أخته افتخار الدين صاحب الخلاصة. كان له كتابات في السجلات والأفضية بالإضافة للمصنفات. انظر: هدية العارفين، 1\280؛ معجم المؤلفين لكحالة، 3\263.

⁴⁹⁷ في هامش س: ما اختاره الإمام الزاهدي أن الشرط.

⁴⁹⁸ عمر بن حسام الدين بالصدر الشهيد عبد العزيز بن عمر بن مازة البخاري (ت. هـ 536\1141 م)

يملكه. وقال الإمام علاء الدين بدر: يملكه اتفاقاً⁴⁹⁹ فإن باعه المشتري من غيره أجابوا سوى علاء الدين

بصحّة البيع الثاني لأنّه سلّمه البائع الأول إلى المشتري الأوّل برضاه.⁵⁰⁰

القول السابع: أنّه غير صحيح واختاره صاحب الهداية وأولاده ومشايخ زماننا، وعليه الفتوى حتى لا يملك المشتري بيعه من غيره كما في بيع المُكرّه لا كالبيع الفاسد بعد القبض.⁵⁰¹ وسئل الصّدر عنه بأنّه يُجعل فاسداً ويُمنع من الاسترداد بعد البيع من غيره كالفساد وإن قضى الدّين. قال: هذا كبيع المشتري من المُكرّه. قيل له: فإن أكل المشتري غلّة الكُرم والأرض والدار؟ قال: حُكمه حُكم الزوائد في البيع الفاسد يعني أنّه يضمن إن استهلكه ولا يغرم إن هلك كزوائد المغصوب.

القول الثامن⁵⁰² الجامع لبعض المحقّقين: أنّه فاسدٌ في حقّ بعض الأحكام حتى ملك كلّ منهما الفسخ وصحيحٌ في حقّ بعض الأحكام كحلّ الأنزال ومنافع المبيع ورهنٌ في حقّ البعض حتى لا يملك المشتري بيعه من آخر ولا رهنه ولا يملك قطع الشّجر ولا هدم البناء وسقط الدّين بهلاكه وانقسم الثمن إن دخله نقصان كما في الرّهن.

قلت: هذا العقد مركّب من العقود الثلاثة كالزّرافة، فيها صفة البعير والبقر والتمر، جُوزَ

لحاجة الناس إليه بشرط سلامة البدلّين لصاحبيهما.

⁴⁹⁹ في ب: انتفاعاً.

⁵⁰⁰ في هامش س: قوله واختار الصّدر الشّهيد وتاج الإسلام الحكم صوابه كما في عبارة البزازیة واختار الصّدر السعيد تاج الإسلام والإمام المرغيناني والإمام علاء الدين المعروف ببدر أنّ البيع بشرط الرّد عند نقض الثمن أنّ المشتري يملكه وقال الإمام علاء الدين المعروف ببدر أنّ البيع بشرط الرّد عند نقض الثمن أنّ المشتري يملكه وقال الإمام علاء الدين بدر يملكه انتفاعاً. فإن باعه المشتري من غيره أجابوا سوى علاء الدين بدر بصحّة البيع الثاني لأنّه سلّمه البائع الأول إلى المشتري الأوّل برضاه وهذا يُظهر مافي العبارة من الخلل انتهى والله أعلم.

⁵⁰¹ الهداية للمرغيناني، 3\273-276.

⁵⁰² في هامش س: قوله القول الثامن الجامع لبعض المحقّقين أقول: قال صاحب البحر: وينبغي أن يُعدّل في الإفتاء عن القول الجامع انتهى فتنبّه.

[6\أ] وفي المُستظرف⁵⁰³: الزّرافة حيوانٌ عجيب الخِلقة ولَمّا كان مأكولها الشجر خلق الله تعالى يديها أطول من رجلها، وهي ألوانٌ عجيبة يُقال: إنّها مُتولّدة من ثلاثة حيوانات: النّاقة الوحشيّة والبقرة الوحشيّة والضبع، فينزو الضبع على النّاقة فتأتي بِذَكَرٍ فينزو ذلك الذّكر على البقرة فيتولّد منها الزرافة. والأصحُّ أنّ خِلقته بذاته ذكراً وأنثى كبقية الحيوانات.⁵⁰⁴

وقد فَرَعَ في البزازيّة فروعاً كثيرة يحتاج إليها في بيع الوفاء تركناها خوف الإطالة. وينبغي أن لا يُعدّل في الإفتاء عن القول الجامع. انتهى كلام البحر.⁵⁰⁵

وفي جامع البحار:⁵⁰⁶

من مشايخ بخارى من جعل بيع الوفاء كبيع الملك؛ منهم الإمام ظهير الدّين والصّدر الشّهيد حسام والصّدر الشّهيد تاج الدّين.⁵⁰⁷ وُصّوته: أنّ يقول البائع للمشتري: بِعْتُ مِنْكَ هذا العَيْنَ بِدينٍ على أنّي متى قَضَيْتُ هذا الدّين فهو لي. فجعلوه فاسداً باعتبار شرط الفسخ عند القدرة على إيفاء الدّين يُفيد الملك عند اتّصال القبض به وينقض بيع المشتري كبيع المُكره لأنّ الفساد باعتبار عدم الرّضا وكان حُكمه حكم بيع المُكره في جميع ما ذكرنا.

⁵⁰³ هو كتاب المستظرف في كل فن مستظرف لأبي الفتح بهاء الدين محمد بن أحمد الإبيشي (ت. هـ 850 \1446م). هو واعظ واديب حضر إلى قاهرة لدروس الجلال البلقيني، وولي خطابة بلده. أنظر. معجم المؤلفين لكحالة، 22\9.

⁵⁰⁴ المستظرف في كل فن مستظرف للأبيشي، ص 362.

⁵⁰⁵ البحر الرائق لابن نجيم، 6\8-9.

⁵⁰⁶ تنوير الأبصار وجامع البحار لشمس الدين محمد بن عبد الله بن أحمد، الخطيب العمري التمرتاشي الغزي الحنفي (ت. هـ 1004 \1596 م)

⁵⁰⁷ برهان الدين محمد محمود بن تاج الدين أحمد بن الصدر الشّهيد عبد العزيز بن عمر بن مازة البخاري المرغيناني (ت. هـ 616 \1219 م)

ومنهم من جعله رهناً؛ منهم السيد الإمام أبو شجاع⁵⁰⁸ وعلي السغدّي⁵⁰⁹ والقاضي الإمام الحسين الماتريدي قالوا: لما شرط عليه أخذه عند قضاء الدين بشرط الرهن لأنه هو الذي يؤخذ عند قضاء الدين. والعبرة في العقود للمعاني دون الألفاظ حتى تنقلب الكفالة بشرط براءة الأصل حوالة وبالعكس كفالة والاستصناع عند ضرب الأجل سلباً فإذا كان رهناً لا يملكه ولا ينتفع به وأي شيء أكل من زوائده يضمن ويستردّه عند قضاء الدين. ولو استأجره البائع لا تلزمه أجرته كالزّاهن إذا استأجر [6\ب] المرهون وانتفع به ويسقط الدين بهلاكه فيثبت فيه جميع أحكام الرهن. ومن مشايخ سمرقند من جعله بيعاً جائزاً مفيداً بعض أحكامه منهم الإمام نجم الدين التّسفي رحمه الله تعالى فقال: اتّفق مشايخنا في هذا الزّمان فجعلوه بيعاً جائزاً مفيداً بعض الأحكام وهو الانتفاع به دون البعض وهو البيع لحاجة النّاس إليه ولتعاطيهم فيه والقواعد قد تُترك بالتعامل وجواز الاستصناع لذلك قال صاحب التّهاية: وعليه الفتوى. انتهى.⁵¹⁰

فقد ظهر من هذا النّقول الصّريحة الصّحيحة أنّ الذي اتّفق عليه مشايخنا في هذا الزّمان من جعله بيعاً جائزاً مفيداً بعض أحكامه هو المعمول به والمعوّل عليه في العمل والفتوى. والله أعلم.

فروع مهمّة: قال في معين الحُكّام⁵¹¹:

⁵⁰⁸ هو الإمام أبو شجاع محمد بن أحمد بن حمزة، فقيه حنفي، عاصر الإمام السّغدّي والقاضي الماتريدي. حيث كان من المعترين في زمانهم أنّ يجتمع هؤلاء الفقهاء الثلاثة. ومن الشاهد على ذلك أنّ الإمام أبا شجاع كان يرى بيع الوفاء رهناً ويُفتي للناس بذلك. وعندما حضر القاضي علي السّغدّي من بخارى إلى سمرقند وعرضت له فتوى بهذه المسألة كتب أنّه رهن وليس ببيع. كما أفتى أبو الحسن الماتريدي بمثل ذلك. فقال الإمام للقاضي أبي الحسن قد انتشرت هذه البياعات بين الناس وفيه مفسدة كبيرة وفتواك أنه رهن وأنا أيضاً على ذلك. والصحيح أن نجتمع العلماء والأئمة ونتفق على هذا ونُعلنه للناس، والذي يخالفنا فليظهر نفسه وليقم دليله. الجواهر الضّية للقرشي، 2\344.

⁵⁰⁹ وعلي بن الحسين بن محمد السّغدّي (ت. هـ 461 \ 1068م)، شيخ الإسلام، أبو الحسن، كان إماماً عالمياً، وفقيهاً كبيراً. سمع الحديث وروى عنه شمس الأئمة السرخسي "السير الكبير". ومات ببخارى. انظر: الجواهر الضّية للقرشي؛ تاج التراجم لابن قطلوبغا، 1\209.

⁵¹⁰ تبين الحقائق، للزليعي، 5\183-184.

⁵¹¹ ب: معنى الأحكام سئل.

مسألة: مست [سنت] قال التَّسْفِي [للتسفي]: بعثُ حانوتاً بأربعمئة⁵¹² ثم طلب المشتري إقالة البيع وردَّ الثمن وهو يقول: بعثني بيع الوفاء وأنا أقول له: بعثك باتاً. فأجاب: أنَّ القولَ قولك. فأجاب السائل: لو حلفني⁵¹³ على ذلك هل يسعني أن أحلف⁵¹⁴ وكان نيتي أن آخذ الحانوت منه وأردَّ الثمن إليه بعد⁵¹⁵ زمان وكان قصْدُ المشتري ذلك كما هو العرفُ إلّا أنّي لا أقدرُ اليوم على أن أنقد الثمن؟⁵¹⁶

أجاب: إنّما ذكر ذلك قبل العقد وما كان في القلب عند العقد لا عبرة لذلك لو⁵¹⁷ لم يذكر عند العقد سوى الإيجاب والقَبول ولك أن تحلف أنك بعته⁵¹⁸ بيعاً باتاً فدَلَّ على أنَّ العبرة للملفوظ وقد تَلَفَظَ⁵¹⁹ بلفظ البيع لا الرهن فاعتباره بيعاً أولى إلّا أنّه يشكّل بأن المبيع إذا احتاج⁵²⁰ إلى العمارة فالبايع يُعَمِّره ويؤدّي خراجه أيضاً.⁵²¹

والجواب:⁵²² أنّه يفعل ذلك [7\أ] اختياراً لا جبراً حتى لو امتنع لا يُجبر على ترك الوفاء بذلك ويُجعل البيع باتاً وللمشتري حقّ طلب الثمن لا غير وإن انتقض المبيع بأن كان داراً فانهدم⁵²³ لا يُجبر البائع على ردِّ الثمن لأنّه كبيع جديد. ولو كان المبيع قِناً أو دابةً فهلك عند المشتري فلا شيء لواحد منهما على الآخر.⁵²⁴

⁵¹² في فصول العمادية "أربعمئة عطر". | فصول العمادية عبد الرحيم المرغيناني، ، 113\أ.

⁵¹³ ب: خلفني.

⁵¹⁴ ب: أخلف.

⁵¹⁵ جامع الفصولين للسماعي، 1\235.

⁵¹⁶ معين الحكام للطرابلسي، ص-147

⁵¹⁷ ب - لو.

⁵¹⁸ س: بعث.

⁵¹⁹ ب: يلفظ.

⁵²⁰ ب: احتاج.

⁵²¹ معين الحكام للطرابلسي، ص-147

⁵²² في هامش س: مطلب البائع وفاء لا يجبر على عمارة البيع إذا خرب وليس للمشتري أن يجبره على ترك الوفاء وجعله باتاً وليس له إلا طلب الثمن لا غيره/البائع وفاء لا يجبر على عمارة ما خرب من مبيع الوفاء.

⁵²³

⁵²⁴ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 11\ب؛ جامع الفصولين للسماعي، 1\236.

مسألة: لو شرطاً التَّلَجُّة في البيع فَسَدَ البيع. ولو تواضعا قبل البيع ثمَّ تباعا بلا ذكر شرط جاز البيع عند أبي حنيفة رحمه الله تعالى إلا إذا تصادقا أنهما تباعا على تلك المواضعة فكذا لو تواضعا الوفاء قبل البيع ثمَّ عقدا بلا شرط الوفاء، فالعقد جائز ولا عبرة للمواضعة السابقة.⁵²⁵ مُختلف الروايات. انتهى.

مسألة: لو تباعا بلا ذكر شرط الوفاء ثمَّ شرطاه يكون بيع الوفاء إذ⁵²⁶ الشرط اللاحق يلتحق بأصل العقد عند أبي حنيفة رحمه الله تعالى.⁵²⁷ من فوائد شيخ الإسلام برهان الدين.

مسألة: الشرط الفاسد إذا التحق بالعقد يلحق عند أبي حنيفة رحمه الله تعالى. من مختصر الخصاف. وهل يُشترط الإلحاق في مجلس العقد لصحة الإلحاق اخْتُلِفَ فيه⁵²⁸. والصحيح أنه لا يُشترط. من فوائد صاحب المحيط.⁵²⁹

مسألة: باع كَرَمًا بيعاً جائزاً فمضى بعض المدة وخرج الثمر،⁵³⁰ ثمَّ باعه من المشتري جائزاً بيعاً باتاً ولم يذكر الثمر فالثمر للبائع لا للمشتري. ولو اشتراه جائزاً فأجزه من غيره ثمَّ البائع باعه من غيره في أو⁵³¹ الشهر مثلاً والمشتري جائزاً أجزاه في⁵³² نصف الشهر كأجرة نصف الشهر⁵³³ للمشتري جائزاً أصله أن الفسخ إذا كان من المشتري⁵³⁴ في شراء الوفاء لم يكن عُذراً ولا يظهر في حق المُستأجر لأنه ليس بمضطر فيه؛ [7\ب] لأنه كبيع، والبيع ليس بعذرٍ لو لم يكن على البائع دين، وهنا المشتري غير مضطرٍ في إجازة هذا البيع فتبقى الإجارة، وإذا بقيت والعاقده هو المشتري كانت الأجرة له، وعلى هذا أجرة ما

⁵²⁵ ب + من.

⁵²⁶ س: إذا.

⁵²⁷ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 114\أ؛ جامع الفصولين للسماعي، 237\1؛ معين الحكام للطرابلسي، ص 147-148.

⁵²⁸ جامع الفصولين للسماعي، 237\1.

⁵²⁹ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 114\أ.

⁵³⁰ ب: الثمن.

⁵³¹ س: أقول.

⁵³² ب: من.

⁵³³ ب: نصف الثمر فأجزه نصف الثمر.

بَقِيَ من المدة⁵³⁵ بعد الإجارة تكون للمشتري شراءً جائزاً. ولو فسخه البائع⁵³⁶ فإن كانت⁵³⁷ الإجارة مدةً متعارفة لم يظهر في حقّ المستأجر ولو كانت مدةً غير متعارفة بأن أجزّ عشر سنين لا تبقى الإجارة لأننا لو قلنا بأنه لا تنفسخ يتفاحش الضرر بخلاف المدة المتعارفة⁵³⁸ لقلّة الضرر.⁵³⁹

ولو طالب المشتري البائع بثمانه فدفع يجب أن لا ينفسخ البيع في حقّ المستأجر إذ له أن يمتنع من⁵⁴⁰ أداء الثمن ما لم تنفسخ الإجارة لأنه ليس بعذر.⁵⁴¹ كذا قاله شيخ الإسلام برهان الدّين رحمه الله تعالى.⁵⁴²

فرغ: المؤجر باع المستأجر من أجنبي. ثم المشتري دفع ثمنه إلى المستأجر بجهة مال الإجارة. فهو مُتَبَرع لو كان المؤجر حاضراً وإلا، فلا؛ لأنه مُضْطَرٌّ في الأداء لتخليص⁵⁴³ ملكه كمعير الرهن، وعند خضوره ليس بمضطرٍّ فيه؛ لأنه يمكنه أن يدفع الثمن إلى المؤجر ليقضي المؤجر مال الإجارة فيسلم للمشتري ملكه. انظر الذخيرة.⁵⁴⁴

مسألة: قال في العدة: باعه بإذن مُستأجره فأدى المشتري مال الإجارة إلى المستأجر⁵⁴⁵ بغير أمر المؤجر ليسلم له المبيع، يكون مُتَبَرعاً⁵⁴⁶ بخلاف معير الرهن. ولو باعه وفاءً فباعه من غيره باتاً فباعه

⁵³⁵ب: المسكن.

⁵³⁶ب: الفسخ من البائع | ب + بل عذر أم لا.

⁵³⁷س: فكانت.

⁵³⁸ب: تعارفة المدة.

⁵³⁹فصول العمادية لعبد المرغيناني، 116\ب-117\أ.

⁵⁴⁰ب: عن.

⁵⁴¹فصول العمادية، لعبد الرحيم المرغيناني، 116\أ-116\ب.

⁵⁴²فصول العمادية لعبد المرغيناني، 116\ب-117\أ.

⁵⁴³ب: لتخلص.

⁵⁴⁴فصول العمادية لعبد المرغيناني، 116\ب-117\أ.

⁵⁴⁵ب: مستأجره.

⁵⁴⁶س: متبرعا.

المشتري بآثاً بعضه أو كُله فأجاز المشتري شراءً جائزاً البيع البات لا ينفذ بيع المشتري فإن المشتري من

الغاصب لو باع ثم أجاز مالكة البيع الأول لا ينفذ بيعه. والله أعلم.⁵⁴⁷

مسألة: استأجر أرضاً، فزرعها ثم تفاسخا والزرع [8\] بَقْلُ تُترك الأرض في يد المستأجر بأجر

مثله إلى حصاده أم يؤمر بقلعه؟ قال: لا تُترك إذ المستأجر رَضِيَ ببطلان حَقِّه في الزرع حيث أقدم على

الفسخ باختياره، وقيل: تُترك. دلَّ عليه مسألة صورتها: دفع أرضه مُزارعة فزرع في آخر السنة ليس لربِّ

الأرض قلعه فَيُترك⁵⁴⁸ بأجرٍ مثل نصف الأرض حُكماً إلى حصاده⁵⁴⁹ صيانةً لحَقِّ المزارع. وقد رَضِيَ

المزارع⁵⁵⁰ هنا ببطلان حَقِّه في الزرع حيث أخر الزرع إلى آخر السنة ومع ذلك يُترك بأجر المثل.⁵⁵¹ وفي

هذا الفصل أيضاً: لو مضت مُدَّة الإجارة وقد غرس المستأجر فيه شجراً فالصحيح أنه يؤمر المستأجر بقلعه

إلا أن يجب⁵⁵² على المؤجر قيمة الشجر مقلوعاً بخلاف الزرع فإنه يُترك بأجر مثله إلى الإدراك إذ الزرع

له نهاية، بخلاف الغرس. انظر المسألة في الذخيرة.⁵⁵³ انتهى.⁵⁵⁴ في جامع الفصولين: سُئل الماتريدي عَمَّن

باع بيع وفاء فباعه مشتري من آخر بيعاً بآثاً وسلَّم وغاب؛ هل للبائع الأول أن يخاصم المشتري الثاني

ليأخذه منه؟ قال: نعم، وإن كان حَقُّ الحبس للمرتهن لكن يد المشتري الثاني بغير محق والبائع الأول

مالكهُ وله طلبُ ملكه مِمَّن أخذه بغير حَقِّ ثم للمرتهن أن يأخذه منه ويحبسه متى حَضَرَ.⁵⁵⁵

⁵⁴⁷فصول العمادية لعبد المرغيناني، 116\ب-117\أ.

⁵⁴⁸ب: فترك.

⁵⁴⁹س: في حصاده.

⁵⁵⁰ب -: المزارع.

⁵⁵¹معين الحكام للطرابلسي، ص 149.

⁵⁵²ب: لا أن يجب.

⁵⁵³ب + ما في معين الحكام.

⁵⁵⁴فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 113\أ، 118\ب؛ جامع الفصولين للسماوي، 1\244؛ معين

الحكام للطرابلسي، ص 149.

⁵⁵⁵فصول العمادي لعبد الرحيم المرغيناني، 113\أ، 118\أ؛ جامع الفصولين للسماوي، 1\235؛ ومعين

الحكام للطرابلسي، ص 143.

وكذا لو مات البائع الأول والمشتري الأول والآخر فلورثة البائع الأول⁵⁵⁶ أن يأخذوا المبيع من ورثة المشتري الآخر ولهذه الورثة طلب ما أخذه البائع من الثمن ولورثة المشتري الأول أن يأخذوا المبيع من ورثة البائع الأول ليحبس⁵⁵⁷ بدين مؤرثهم إلى أن يقضوا دينه جُملةً. انتهى.⁵⁵⁸

[8\ب] وفيه: زوائد المبيع وفاءً كزوائد المبيع فاسداً فيضمن⁵⁵⁹ بالتعدي⁵⁶⁰ لا بدونه كزوائد الغصب.⁵⁶¹ ش [شين]: ومشايخ زماننا أن المشتري يملك زوائد المبيع وفاءً ولا يضمنها بإتلافها. انتهى.

وفيه أيضاً: لو فسخ البائع الجائز بعد مضي بعض السنة قيل للمشتري أن يأخذ من الغلة بالحصّة فتقسم⁵⁶² الغلة على اثني عشر جزءاً. فيأخذ حصّة ما مضى سواء ظهرت الغلة أو لا. وقيل: لو ظهرت الغلة عند الفسخ فالحكم كما قيل وإلا فلا تُقسم الغلة لأنّها إذا لم تظهر ففي⁵⁶³ أي شيء يبقى حقّه؟ قال والدي: يبقى العقد في قدرها⁵⁶⁴ ظهرت الغلة أو لا إذ التفصيل⁵⁶⁵ يضره كشرائه⁵⁶⁶ لأنّه لو شره في الخريف وقضى الثمن في الربيع يفوت حقّه أصلاً. انتهى.⁵⁶⁷

وفيه أيضاً: سُئل مولانا عمّا لو انتقص⁵⁶⁸ المبيع في يد المشتري شراءً جائزاً ما حكمه؟ فأجاب: يُخيّر البائع بين أخذه جميع ثمنه أو تركه. وقال بعضهم: له أن يُمسك حصّة النقصان من الثمن بالغاً ما بلغ ويستردّ إن

⁵⁵⁶ ب + أول.

⁵⁵⁷ ب: ليحبسوه.

⁵⁵⁸ جامع الفصولين للسماعي، 1\235؛ الفتاوى الهندية 3 / 209.

⁵⁵⁹ ب: فيضمن.

⁵⁶⁰ في هامش ب: المشتري يملك زوائد وفاء ولا يضمنها إلا بالتعدي.

⁵⁶¹ ب: شين. | جامع الفصولين للسماعي، 1\237.

⁵⁶² ب: فتقسم.

⁵⁶³ ب: وفي أي شيء.

⁵⁶⁴ ب: قدره.

⁵⁶⁵ ب: إذا التفصيل.

⁵⁶⁶ س: يضر الشراة.

⁵⁶⁷ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 113\ب؛ جامع الفصولين للسماعي، 1\237.

⁵⁶⁸ ب: انتقص.

زاد قيمة النقصان على الثمن. وقال مولانا⁵⁶⁹: لا يكاد أن يصح هذا؛ لأن هذا للنظر، ولا نظر في هذا البتة.⁵⁷⁰ [صغ]: فتوى أئمة زماننا أن حكمه حكم الرهن فيسقط حصة النقصان من مال الوفاء بأن يُقسم مال الوفاء على قيمة الباقي والهالك. فيسقط حصة الهالك لا الباقي كما هو في الرهن. وكذا لو أتلّف المشتري بنائه⁵⁷¹ أو قطع شجره يضمن قيمته كمُرتهن. انتهى.⁵⁷² وفيه أيضاً: خراج المبيع⁵⁷³ جائزاً على البائع⁵⁷⁴ عرفاً وزكاة ماله على البائع لأنه ملّكه بقبضه وعلى المشتري أيضاً. لأنه يُعدّ⁵⁷⁵ مالاً موضوعاً له عند البائع أو ديناً له عليه وليس هذا إيجاب الزكاة [9\أ] على شخصين في مالٍ واحد إذ الدرّاهم⁵⁷⁶ لا تتعّين في العقود والفسوخ. كذا ش.⁵⁷⁷ انتهى.⁵⁷⁸

وفيه أيضاً: سُئل⁵⁷⁹ عمّن باع داره جائزاً فاستاجر من مشتريه قبل قبضه وسكّنه، هل يجب عليه أجر المثل؟ فأجاب: لا، لأنه لو اشترى قيناً فأجره من بائعه قبل قبضه لم يجب الأجر. وإذا كان هذا في البيع البات كذلك، فما ظنك في البيع الجائز؟ ولو اختلفا في كون الإجارة قبل القبض ينبغي⁵⁸⁰ أن يكون

⁵⁶⁹ يفهم أن القصد من لفظ الكلمة "مولانا" صاحب الهداية برهان الدين المرغيناني (ت. هـ 1196/593م).

⁵⁷⁰ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 114\ب؛ و جامع فصولين للسماعي، 238/1.

⁵⁷¹ ب: بناء.

⁵⁷² فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 115\أ؛ جامع الفصولين للسماعي، 238/1؛ فتوى قاضيخان:

165/2.

⁵⁷³ في هامش ب: لو أتلّف المشتري وفاء المبيع خراج البيع جائزاً وزكاة ماله.

⁵⁷⁴ ب: الباقي.

⁵⁷⁵ س: لا يعد.

⁵⁷⁶ في هامش س: إذا الدرّاهم لا تتعّين إلخ أي فلا اتحاد ليلزم المحذور.

⁵⁷⁷ ب: شين. | ما نص في غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر للحموي ورد المختار لابن عابدين "شرح الجامع الصغير" للبزدي. | علي بن محمد بن الحسن بن عبد الكريم بن موسى بن عيسى بن مجاهد أبو الحسن، المعروف بفخر الإسلام البزدي (ت 482 هـ 1089 م)، صاحب الطريقة على مذهب أبي حنيفة. انظر: الجواهر المضئية للقرشي، 199\1؛ تاج التراجم لابن قطلوبغا، 205\1.

⁵⁷⁸ البزاذية للكردي البزادي، 412/4؛ جامع الفصولين، بدر الدين السماعي، 239/1؛ غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر للحموي، 351\3؛ رد المختار لابن عابدين، 261\2.

⁵⁷⁹ في هامش س: قف على هذه المسألة.

⁵⁸⁰ ب + قبل.

القول للمشتري، لأنه يدعي صحة العقد والآخر يدعي الفساد فالقول لمن يدعي⁵⁸¹ صحته. هكذا قيل غير أن القن منقول، وبيعه⁵⁸² قبل قبضه لم يجز، فكذا إجارته قبله.⁵⁸³ فصح كل ما جاز بيعه قبل قبضه جاز إجارته قبله، وما لا فلا. وبيع العقار جائز قبل قبضه فكذا إجارته. لط.⁵⁸⁴ لم تجز إجارته في الأصح، وبه يفتى. إذ المبيع في الإجارة هي المنفعة وهي في حكم المنقول. انتهى.

وفيه أيضاً: شرى داره جائزاً وقبضه فأجره من بائه مدّة معلومة وسلّمه إلى بائه فدفعت البائع مال الوفاء إلى المشتري قبل مضي مدّة الإجارة تنفسخ الإجارة فتقرر على قول من جعل بيع الوفاء فاسداً لو قبضه وأجره من غيره فله الأجر لأنه لو غصبه وأجره فله الأجر فهذا أولى. ولو أجره من مالكه لم يجز. إذ الرد على مالكه يجب عليه، وقد ردّه عليه. والحكم في البيع الفاسد أن المستحقّ بجهة لا يقع إلا عن تلك الجهة وإن أوقعه الموقع لجهة أخرى. وهذا على القول بفساده، وأما على قول⁵⁸⁵ من أجازته فتصحّ الإجارة⁵⁸⁶ من البائع وغيره فله أجرته وغلّة الكرم على ما شرط. ولو مضى بعض المدّة فجاء البائع⁵⁸⁷ بثمنه⁵⁸⁸ يجبر المشتري على قبض ثمنه والوفاء بما شرط. ويجب الأجر لحصة ما مضى من المدّة وللبائع نقض البيع في كلّ حال إذ العقد غير لازم.⁵⁸⁹ [9\ب] فلكلّ منهما نقضه. ولو اشترى كرمًا على أن يكون له

⁵⁸¹س - : صحة العقد والآخر يدعي الفساد فالقول لمن يدعي.

⁵⁸²ب: بيع.

⁵⁸³في الحاشية س: قوله فكذا إجارته أقول لأنها بيع المنافع فأخذت حكم بيع الرقبة.

⁵⁸⁴ب - لط. | ما نص في شرح المجلة لأتساي "محيط الديناري". | فصول العمادية لبرهان الدين المرغيناني،

115\أ؛ جامع الفصولين للسماوي 239\1.

⁵⁸⁵س وب: القول، والتصحيح يقتضيه السياق.

⁵⁸⁶ب: الإجازات.

⁵⁸⁷ب: وأوفى البائع.

⁵⁸⁸ب: ثمنه.

⁵⁸⁹سئل الشيخ محمد جار الله بن ظهيرة القرشي عن شخص باع داراً على آخر وفاءً فأجرها المشتري بعد قبضها وإخلاؤها على آخر مدّة سنة كاملة فبعد مضي نصف السنة نقد البائع مال الوفاء وباعها بئاً من آخر. فهل تنفسخ الإجارة بنقد مال الوفاء أم تبقى إلى استيفاء السنة؟ فأجاب تنفسخ الإجارة لزوال ملك المشتري وفاءً بأخذه المال من البائع. لأن بيع الوفاء عقد جائز يجب على المشتري التّأبّل بإحضار البائع المال وليس للمشتري الامتناع من أخذ المال إذا أحضره البائع ويملك المشتري حصّة ما مضى من المدّة قبل فسخ المبيع. فتتنفسخ الإجارة والحال ما ذكر قال في الفتاوى الكردية.

من ثمره نصفه⁵⁹⁰ أو ثلثه فنقض البيع قبل إدراك الثمر، فلو خرج الثمر فصار له قيمة تُقسم قيمة الثمر على المدّة وللمشتري على البائع حصّة ما مضى من المدّة. ولو لم يخرج الثمر أصلاً ليس له⁵⁹¹ أن يأخذ من البائع شيئاً، ولو مضى بعض السنّة كذا فيه. وقد مرّ أنّ فيه خلافاً.

وفيه: لو أدركت الغلّة وأخذها المشتري ليس له نقض البيع وطلب الثمن حتّى تتمّ السنّة من وقت البيع، إلّا إذا أراد أن يأخذ منه⁵⁹² نصيب ما مضى ويترك عليه نصيب ما بقي من المدّة فله ذلك. ولو ترك الغلّة على البائع فله أخذ حصّته ولو بيع كرمٌ بجنب هذا الكرم فالشّفعة للبائع لا للمشتري.

فك: لأنّ بيع المعاملة وبيع التلجئة حكمهما⁵⁹³ حكم الرهن، وللراهن حقّ الشّفعة وإن كان في يد المرتهن.

وفيه أيضاً: واقعة بكرمٍ بينهما باع أحدهما نصيبه من شريكه بيعاً جائزاً ثمّ باعه من آخر باتاً حتّى توقف على إجازة شريكه المشتري وفاءً، هل لشريكه حقّ الشّفعة؟ أجاب جُلّ المفتين في بلدنا: أنّ له شفّعته، وأجبت: أنّه ليس له ذلك بعدما ألحقت في الفتوى: "وأجاز شريكه" فإنّه لا بدّ من⁵⁹⁴ الإلحاق لتصير مسألة⁵⁹⁵ فإنّه لا شفّعة⁵⁹⁶ بالبيع الموقوف إلّا بعد النفاذ. واعتراض بعضهم بأنّه عليك⁵⁹⁷ أن توافقهم فالجواب⁵⁹⁸ بأن لا تتعرّض للإجازة وكتبت: باشد جون بيع⁵⁹⁹ شود⁶⁰⁰ اجازت مشتري بيع وفاء بطريق

في بيع الوفاء ما نصّه وإن تقدّ البائع المال في أثناء المدّة تنفسخ الإجازة ويُجبر المشتري على القبول بعدم لزوم العقد وله الأجر بحساب الماضي انتهى والله أعلم من هامش الأصل. انظر: فتاوى كازروني، 171\أ.

⁵⁹⁰ قدر النصف

⁵⁹¹ المشتري،

⁵⁹² الغلّة.

⁵⁹³ ب وس: حكمها، والتصحيح يقتضيه السياق.

⁵⁹⁴ ب + هذا.

⁵⁹⁵ في هامش س: قف لا شفّعة في البيع الا بعد النفاذ.

⁵⁹⁶ ب + في بلدتنا.

⁵⁹⁷ ب: يمكنك.

⁵⁹⁸ س: بالجواب.

⁵⁹⁹ ب + لازم.

⁶⁰⁰ ب + إجازة بيع.

ديكرمان قضى البائع مال الوفاء. قلت له: من هذا جاء الغلط فإن المبيع وفاءً إذا باعه البائع بائناً حتى توقف

على إجازة المشتري وفاءً فقضى البائع ثمن المشتري الوفاء وانفسخ ذلك العقد بقضاء الثمن.⁶⁰¹

[10\أ] لا يصير البيع الباتّ الموقوف جائزاً لأنه انعقد موقوفاً على إجازة المشتري فلا يجوز

إلا بإجازته وهذه إحدى ما يخالف فيها البيع⁶⁰² الجائز الرهن. أقول: هذا يصحُّ على قول من جعل الوفاء

فاسداً. أما على قول من جعله رهناً وقوله "إنه"⁶⁰³ انعقد موقوفاً إلى آخره⁶⁰⁴ يقتضي أنه لا يجوز بيع

الرهن إلا بإجازة الراهن لا بقضاء الدين⁶⁰⁵ وليس كذلك قال: ثم عثرت على الرواية فسررت لموافقة رأيي

قول السلف رحمهم الله تعالى.⁶⁰⁶

وفيه أيضاً: فحسب: باع أرضاً بيعاً جائزاً وفيه زرعٌ وشرط الزرع في البيع ودفعه إلى المشتري

فتقايلا البيع، فللبائع أن يمسك قدر قيمة الزرع من الثمن لو كان الثمن من جنس قيمة الزرع وإن لم يكن

⁶⁰¹ جامع الفصولين للسماوي، 1\240. | في هامش س: سئل العلامة الشيخ إبراهيم بن حسن الملا رحمه الله تعالى عن إقرار الراهن وهبته الرهن لغير المرتهن وفي بيع التطوع إذا أقر به أو وهبه لأجنبي هل يصح ذلك أم لا؟ فأجاب إقرار الراهن بالرهن لغير المرتهن وهبته موقوفاً فإن أجاز المرتهن أو قضى الراهن الدين نفذ وإلا فما دام الدين باقياً فالمرتهن أولى بالرهن لحق الحبس ومبيع التطوع في ذلك حكمه حكم الرهن والله تعالى أعلم. سئل الفاضل الشيخ إبراهيم بن حسن رحمه الله تعالى عن شخص أخذ من شخص دراهم على عقار ما يملكه وأعطاه الأجرة هل يلزمه الأجرة إذا طلبها منه إذا كان العقد فاسداً فأجاب لا تصح دعوى البائع على المشتري عدم ملكية ما باعه ولا تسمع منه فإن أقام البينة شخص آخر وأثبت استحقاقه للمبيع سمعت دعواه وقُبلت بَيِّنَتُهُ وإن أقر المشتري بعدم ملكية البائع للعقار وأنه لغيره صحَّ إقراره على نفسه وردَّ على البائع الأجرة التي أعطاه إلا أن يكون أعطاه إياها على سبيل الهبة وهو يملكها انتهى منقول من خطِّ منقول من فتاوى المُجيب رحمه الله تعالى وشكر سعيه | برهان الدين إبراهيم بن حسن الملا الحنفي الأحسائي (ت هـ 1048). كان فقيهاً نحويّاً مُتَقَنّاً لكثير من العلوم، أخذ العلم عن شيوخ كثيرة في بلاده، وأخذ بمَكَّة عن مفتيها عبد الرُحْمَن بن عيسى المرشدي وكتبَ لَهُ إجازةً أشار فيها إلى تميّزه وإتقانه للعلوم، وأخذ الطريقَ عَنِ الْعَارِفِ بِاللَّهِ تَعَالَى إِلَى الشَّيْخِ تَاجِ الدِّينِ الْهِنْدِيِّ جِن قدم الإحساء وعنه الأُمير يحيى بن عَلِيِّ باشا حاكم الإحساء وكان يمدحه ويثني عليه ثناءً حسناً. ترك مؤلفات كثيرة في مجالات عديدة منها شرح نظم الأجرومية للعمريطي ورسالة سهاها دفع الأسى في أذكار الضُّبْح والمساء وشرحها لَهُ أشعار كثيرة. انظر: خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر للمحبي، 1\19.

⁶⁰² في هامش ب: مما يخالف فيه البيع الجائز الرهن.

⁶⁰³ ب: إن.

⁶⁰⁴ ب: إلخ.

⁶⁰⁵ في هامش ب: يجوز بيع الراهن المرهون بإجازة المرتهن بقضاء دينه.

⁶⁰⁶ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 115\أ-115\ب؛ جامع الفصولين للسماوي، 1\240.

ثمنه من جنس قيمة الزرع⁶⁰⁷ له أن يطالبه بقيمة الزرع. قال: ثم كذا أفتى والدي⁶⁰⁸ رحمه الله تعالى، وجعل البيع في الزرع فاسداً حيث أوجب القيمة. وجه الفساد أنه صفقة في صفقة. قال: ثم أفاد وقال: إن البيع في الزرع والثمر يكون نافذاً باتاً وله أن يمسك حصّة قيمة الزرع من الثمن وليس للمشتري طلب ذلك القدر.

سئل ش⁶⁰⁹ عن قوائم تُقطع من خلاف هل تدخل في البيع الجائر بلا ذكر؟

فأجاب: لا تدخل لأنه كثر ولو حدثت بعد الشراء فهي للمشتري. قيل له: فلو امتنع المشتري أن يصرف شيئاً من ذلك إلى الكرم هل يُجبر على صرفه؟ أجاب: يُجبر على صرفه فيه قدرًا متعارفًا. لأنه وإن كان كثر إلا أنه⁶¹⁰ يُصرف إليه الفاضل عرفاً. وهذا في قوائم لم تكن موجودة وقت البيع. أما الموجودة⁶¹¹ وقته وذكرها البائع في البيع فلا يُجبر على الصرف إليه لأنه صار ملكه حيث صار له قسط من الثمن، فلو صرف فيه منها فله أن يرفعه عند الفسخ. انتهى.⁶¹²

[10\ب] وفيه أيضاً: لو باعه جائزاً ثم باعه منه باتاً ثم تفاسخا البات لم يعد الجائر لأن تفاسخهما كبيع جديد حتى لو تفاسخا⁶¹³ مطلقاً في حق الكل لعاد الجائر. ولو باعه جائزاً ثم باعه من غيره باتاً حتى توقف على إجازة المشتري جائزاً فقضى ثمنه أو تفاسخا لا ينفذ البات فلا بد من تجديد البيع بخلاف الرهن. فإن الراهن لو باع من غير المرتهن حتى توقف فقضى الدين أو أبراه المرتهن نفذ البيع ولو باعه باتاً، وقال لمشتريه جائزاً بعته باتاً وهذا ثمنك، خذه. فأخذه فهو إجازة ولا يحتاج إلى تجديد. والبيع

⁶⁰⁷ ب + وإن لم يكن ثمنه.

⁶⁰⁸ في فصول العمادية "والدي الشيخ الإسلام نظام الدين". انظر: فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 116\أ.

⁶⁰⁹ ب: شين. | في فصول العمادية مكتوب بدلاً من "شين" كلمة "جدي". انظر: فصول العمادية لعبد الرحيم

الدين المرغيناني، 116\أ.

⁶¹⁰ ب: إنما.

⁶¹¹ ب + فيه.

⁶¹² فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 116\أ.

⁶¹³ ب: فسخا.

الجائز ينسخ بالتخلية بين المشتري وبين ثمنه بلا قبض. ولو أبى المشتري عن قبض ثمنه هل يُجبر وهل ينسخ بلا قبول؟ أجابا: لا ولو قبل بعض الثمن ينسخ بحصته انتهى.

وفيه أيضاً: سُئل باعه جائزاً ثم باعه من غيره بأتاً فدفعت المشتري بأتاً مال الوفاء إلى مشتريه جائزاً هل للبائع أن يطلبه منه ويقول: لِمَ دفعته إليه بغير أمري؟

أجاب: لا. هذا لو لم يؤد الثمن إلى البائع. أما لو أذاه ثم قضى مال الوفاء بلا أمر البائع ليسلم له المبيع. هل له أن يرجع به على البائع؟ قال بعضهم: ينبغي أن يكون فيه متبرعاً فلا يرجع بخلاف معير الرهن. إذ الرهن ثمة ورد على ملكه فاضطر في استخلاصه ولا كذلك هنا. انتهى.⁶¹⁴

وفيه أيضاً: لو باعه جائزاً ثم من غيره بأتاً ثم باعه من آخر فأئيهما أجاز المشتري شراءه جائزاً نفذ كما في الرهن. ولو وجد البائع المشتري شراءه جائزاً في بلد آخر وقد طلب الثمن بعد الفسخ فله ذلك كما في الرهن. لو كان له حمل ومؤنة وأخذه في بلد آخر فله أن يطالبه بدينه.⁶¹⁵

وفيه أيضاً: [11\أ] لو باع أرض غيره جائزاً فلو باع له فهو كوكيل، ولو باعه بأمره لنفسه وصرف الثمن إلى مصلحة نفسه فهو كمستعير. انتهى.

وفيه أيضاً: ولو جمع في البيع الجائز بين العقار والمنقول الذي لا يجوز البيع الجائز فيه بأن لم يكن تبعاً للعقار حتى يفسد البيع فيه هل يفسد في العقار؟

أجاب: لا يفسد في العقار ويبقى بيعاً⁶¹⁶ جائزاً وهذا إشارة إلى أن البيع الجائز لم يجز في المنقول. وقد مرّ في أوائل الفصل خلافاً في المنقول. انتهى.⁶¹⁷

⁶¹⁴ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 115\أ-115\ب؛ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\241.

⁶¹⁵ ب + فيه أيضاً. | فصول العمادية لبرهان الدين المرغيناني، 117\ب-118\أ.

⁶¹⁶ ب + بيعا.

⁶¹⁷ فصول العمادية لبرهان الدين المرغيناني، 117\ب-118\أ.

وفيه أيضاً: قيل: الوصي يملك بيع عقار الصبي⁶¹⁸ بيعاً جائزاً. وقيل: لا يملكه.⁶¹⁹ انتهى.

وفيه أيضاً: والشّرط في البيع الجائر صريحاً يُفسد العقد فالمشتري لو باعه من غيره هل يجوز؟

أجاب: يكون كما لو باع المشتري من المُكره على معنى أنّ للبائع حقّ الفسخ. وكذا لو لم يكن الشّرط في البيع صريحاً وكان الشّرط لاحقاً فكذلك عند أبي حنيفة⁶²⁰ رحمه الله تعالى على قياس قوله لأنّ عنده يلتحق بأصل العقد. قيل له: ولو قال: بعثك جائزاً أو بيع الوفاء هل يفسد؟ أجاب: لا يفسد.⁶²¹ انتهى.

وفيه أي ضاً: ولو باعه جائزاً وأحال بثمنه لغيره على المشتري فاستحق المبيع للمحتال أن يطالبه بالباقي ولو كانت الحوالة مطلقة، لا لو مقيدة وله أن يرجع على بائعه⁶²² لأدائه بأمره وهل له أن يرجع على المحتال بما أدى؟ وفي الجامع إشارة إلى أنّ له ذلك. انتهى.⁶²³

وفيه أيضاً: كفل بمال فباع الغريم من المكفول له بيعاً جائزاً بذلك المال هل يبرأ الكفيل؟ أجاب: يبرأ. قيل له: لو تفاسخا هل تعود الكفالة؟ أجاب: لا. وهذا يدلّ على أنّ مال الوفاء ليس بثابت في ذمة البائع ما دام بيع الوفاء باقياً. ولو باعه جائزاً ثمّ باعه من غيره جائزاً بإجازة المشتري الأول [11\ب] ثمّ المشتري الثاني؟ قال: أخاف أن يتوى حقي على البائع. فضمن المشتري الأول لا يصحّ إلا إذا كان الضمان مُضافاً إلى ما بعد الفسخ كما في الأجنبي. فص: الكفالة بمال الوفاء تصحّ مضافاً لا في الحال إذ المال يجب على البائع بعد الفسخ لا في الحال. انتهى.⁶²⁴

⁶¹⁸ في هامش س: قال في البزازية: واختلف أئمة سمرقند في أنّ الوصي هل يملك جميع عقار الصبي وفاء فأكثرهم على أنّه لا يملك وفتوى صاحب الهداية على أنّه يملك. انتهى بزازية. من خطّ منقول من خطّ المرحوم الشيخ أبي السعود رحمه الله تعالى والله أعلم.

⁶¹⁹ ب: لا يمكنه.

⁶²⁰ ب: ح.

⁶²¹ في هامش ب: ولو قال له بعثك جائزاً وبيع الوفاء لا يفسد.... جائزاً ثمّ باعه.

⁶²² تم إخراج الكلمة "لأنه" بغرض إيضاح المعنى.

⁶²³ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\242؛ فصول العمادية لبرهان الدين المرغيناني، 117\ب-118\أ.

⁶²⁴ فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 117\أ-117\ب.

وفيه أيضاً: لو ادعى شراءً جائزاً وذو اليد شراءً بائناً من واحد. وادعى سبق الوفاء فصالح المشتري البات⁶²⁵ على بدلٍ أيجوز؟ قال: لو صالح عن إنكار ينبغي أن يجوز ويلزم لأنه يمكنه تصحيحه لأنّ ذا اليد يدفعه لدفع اليمين عن نفسه وهو يقبضه على ظنّ أنه يقضي دين غيره بلا أمره. ولو صالح عن إقرارٍ ينبغي أن لا يلزم بدل الصّلاح لأنّه لو كان على مال نفسه يصير كرشوة لإجازة البيع ولو شرط أن يكون بدل الصّلاح من الثمن الذي على البائع يصير هذا وعداً فلا يلزم.⁶²⁶

وفيه أيضاً: باعه جائزاً ولم يقبض ثمنه حتّى مضى بعض المدّة هل للبائع حبس شيء من الغلّة بقدر ما لم يأخذ الثمن لم يكتب جوابه. انتهى.⁶²⁷

وفيه أيضاً: باعه جائزاً فاحتاج إلى العمارة ففعل بأمر القاضي على أن يرجع فله الرجوع. انتهى. وفيه أيضاً: واقعة: باع كرمه وفاءً حتى استحقّ المشتري كلّ غلّته ثمّ بعد البيع شرطاً أن يكون للمشتري ربع الغلّة أو نحوه يأخذ كلّ الغلّة أو ما شرطاه بعد البيع ينبغي أن يكون له المشروط خصوصاً على أصل أبي حنيفة⁶²⁸ رحمه الله تعالى أنّ الشرط اللاحق يلتحق بأصل العقد عنده فكأنّه شرط وقت العقد. انتهى.⁶²⁹ وفيه أيضاً: لو استأجر أرضاً فزرعها ثمّ اشتراها⁶³⁰ هو وآخر حتى انفسخت الإجارة بترك الزرع إلى حصاده بأجر مثل نصف الأرض لشريكه. انتهى.⁶³¹ وفيه أيضاً: واقعة: باع جائزاً [12\أ] فغصبه آخر من المشتري وعجز المشتري عن أخذه هل للمشتري أخذ بائعه بثمنه قبل فسخ البيع واسترداد المبيع؟

⁶²⁵ب: باتاً

⁶²⁶فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 117\ب؛ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 243\1.

⁶²⁷فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 118\أ.

⁶²⁸ب: ح.

⁶²⁹فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 118\أ.

⁶³⁰ب: شراها.

⁶³¹جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 244\1

فعلى قياس غضب الرهن ينبغي أن لا يكون له طلب ثمنه بل أولى لما مرَّ أن مال الوفاء ليس بثابت في ذمة البائع ما دام المبيع قائماً. انتهى.⁶³²

وفيه أيضاً: واقعة: ادعى شراءه بآناً ثم ادعى وفاءً لا تُسمع دعواه الثانية. لأنه لا يمكن توقيفه. انتهى.

وفيه أيضاً: واقعة: مشتري الوفاء كرت الأرض ليزرعها قبل⁶³³ زرعه أعطاه البائع ثمنه بلا طلب المشتري وانفسخ البيع ولا يمكن البائع المشتري من الزراعة؛ هل يجب للمشتري أجر مثل البقر والعمل على البائع أم لا؟ فعلى قياس مسألة المزارعة ينبغي أن يجب. وقيل: لو كان الأرض معداً للاستغلال بالحصّة كما هو المعتاد في بلادنا فلو قيل أنه ليس للبائع منع المشتري من الزراعة اعتباراً بما لو أجر المشتري الأرض سنة فأدى إليه البائع ثمنه قبل مضي السنة حتى انفسخ البيع لا يظهر هذا الفسخ في حق المستأجر. والفرق أن ثمة تعلّق بالبيع حقّ غيرهما وهو المستأجر ولا كذلك هنا. انتهى.

وفيه أيضاً: واقعة: باعه وفاءً وقبض ثمنه ثم باعه من آخر وفاءً⁶³⁴ قبل الفسخ وقبض⁶³⁵ منه ثمنه أيضاً وباعه من ثالث كذلك ثم قضى ثمن الأول والثاني لا الثالث حتى باعه من غيره بآناً؛ هل⁶³⁶ يتوقف نفاذه على إجازة المشتري بالوفاء ثالثاً؟ أجبت لا⁶³⁷ لأنه لو باعه ثانياً أو ثالثاً بآناً وقضى ثمن الأول، لم يعد⁶³⁸ البات نافذاً ما لم يجزه المشتري وفاءً فما ظنك بالجائز؟ انتهى.⁶³⁹

⁶³²جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\245

⁶³³ب: فقبل.

⁶³⁴ثم كذا من ثالث.

⁶³⁵ب: قبل.

⁶³⁶ب: -؛ هل.

⁶³⁷س: نعم.

⁶³⁸س: ثم بعد .

⁶³⁹فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 120\ب؛ جامع الفصولين لبدر الدين السماوي، 1\247

وفي واقعة المفتين جمع الفاضل عبد القادر أفندي⁶⁴⁰ ما نصّه: باع أرضاً وفاءً ثمّ أجره من البائع⁶⁴¹ قال صاحب الهداية: الإقدام على الإجارة بعد البيع دلّ أنّهما قصداً بالبيع الرهن لا البيع [12\ب] فلا يحلّ للمشتري الانتفاع به⁶⁴². انتهى⁶⁴³

وفي فتاوى الحانوتي: يجوز الانتفاع للمشتري وفاءً بالمشتري بما سوى البيع عند أكثر المشايخ ويثبت الملك للمشتري في زوائد المبيع ولا يغرم إذا استهلكها.⁶⁴⁴

وفي الفصول العمادية⁶⁴⁵: وفتوى جدّي شيخ الاسلام برهان الدين⁶⁴⁶ وأولاده ومشايخ زمانهم رحمهم الله تعالى على أنّ الملك يثبت للمشتري شراءً جائزاً في زوائد المبيع ولا يغرم إذا⁶⁴⁷ استهلكها. وعليه استقرّ قول أئمة زماننا وأساتيدنا، رحمهم الله تعالى.⁶⁴⁸

وفي البزازية: إذا قال المشتري للبائع: تركت لك هذا المبيع فإن شئت فبعه أو ارهنه فإنّي أمهلّك، لا ينفسخ به البيع.⁶⁴⁹ انتهى.

⁶⁴⁰ عبد القادر بن يوسف بن سنان محمد الحلبي (ت. هـ 1084\1674 م)، المعروف بنقيب زاده، والملقب بقدرى فقيه صاحب الفتاوى المعروفة "بفتاويه قدرى" معروف باسم "واقعة المتين" وتسمى لفظ المجموعة وهي الآن عمدة الحكماء في أحكامهم والمفتين في فتاويهم وبالجُملة تُعدّ مجموعة ثمينة أكثر مسائلها وقائع، كانت تقع أيام المُفتي يحيى بن زكريّا وكان هو في خدمة المُفتي المُشار إليه موزع الفتوى. كان قاضي العساكر، تولّى قضاء الجيش بالروم ايلي وقضاء القسطنطينية، ومات فيها. ومن مؤلفاته المهمة واقعات المفتين. انظر: خلاصة الأثر للمحيي ، 2\473-474؛ هدية العرفين للبغدادي، 1\602؛ الأعلام للزركلي، 4\48

⁶⁴¹ ب + من البائع.

⁶⁴² الهداية للمرغيناني، 4\413؛ واقعات المفتين لقدرى أفندي الحنفي، ص 101.

⁶⁴³ الفتاوى البزازية للكردي 1\343؛ واقعة المفتين لعبد القادر بن يوسف، ص 175.

⁶⁴⁴ ب: إذا استهلكا | ب + قال.

⁶⁴⁵ فصول الأحكام لأصول الإحكام، مشهور باسم "فصول العمادية" لأبو الفتح زين الدين عبد الرحيم بن أبو بكر عماد الدين بن علي المرغيناني (ت هـ 670\1271 م).

⁶⁴⁶ الفتاوى البزازية للكردي 1\343.

⁶⁴⁷ ب: لو.

⁶⁴⁸ فتاوى كازروني للكازروني، 178\ب-179\أ.

⁶⁴⁹ فتاوى البزازية للكردي، 1\341.

وفيه أيضاً: إذا قال البائع أو المشتري: فسخت هذا البيع بعد ستة أشهر لا يصحّ الفسخ.⁶⁵⁰

وفيه⁶⁵¹ أيضاً: إذا باع داره بائناً ثم باعه المشتري من البائع قبل نقد الثمن بأقل من الثمن الأول بيعاً جائزاً لا يجوز. انتهى.

وفيه أيضاً: لو نقد أجنبي مال الوفاء بلا أمر البائع لا يفسخ البيع وللدافع أن يسترد ما دفع لأنه لم يقبض ديناً على البائع لأن مال الوفاء ليس عليه قبل الفسخ⁶⁵² حتى أجاب أئمة سمرقند⁶⁵³ إذا صالح البائع أو⁶⁵⁴ المشتري وفاءً قبل الفسخ من مال الوفاء على شيء لا يصحّ الصلح لعدم الدين قبل الفسخ. ولا يخفى جواز الصلح على قول من جعل الجائز⁶⁵⁵ رهناً.

وفيه أيضاً: برهن على الوكالة العامة وحكم بها وباع عقاره وفاءً وادّعى آخر شراء هذه الدار من موكله، والمشتري يقول: اشتريتها من وكيل من تدّعي التلقي⁶⁵⁶ منه، قال بعضهم: لا تندفع الدّعى بلا بيّنة كما في دعوى البيع البات، وقيل: تندفع بلا بيّنة؛ لأنّ اليد ليست بيد خصومة بل بيد أمانة⁶⁵⁷ كمن

⁶⁵⁰ الفتوى البزازية للكردي، 1\341.

⁶⁵¹ في النسخة س و ب " فيها". غيرنا الضمير بغرض الإنسجام.

⁶⁵² فش هامش س: قوله لأنّ مال الوفاء ليس عليه قبل الفسخ أقول قال في كتاب نور العين في إصلاح جامع الفصولين للإمام النشاني زاده الكفالة بمال الوفاء تصحّ مضافة لا في المال إذ الملك على البائع بعد الفسخ لا في الحال انتهى وفي الفصول العمادية فلو أضاف الضمان إلى مابعد الفسخ يصحّ الضمان انتهى وفي البزازية كفّل بمال ثم باع الغريم من الدائم عقاراً بيعاً جائزاً أو تقاضاً وقعت المقاضاة للجناس برئ الكفيل، فإذا تفاسخا البيع بعده لا تعود الكفالة دلت المسألة على مال الوفاء ليست بثابت في ذمة البائع مادام البائع ويدلّ عليه أيضاً ما لو قالوا نقد أجنبي مال الوفاء بلا أمر البائع لا يفسد البيع والدافع يستردّ ما دفع لأنه لم يقبض ديناً على البائع لأنّ مال الوفاء ليس عليه قبل الفسخ حتى أجاب أئمة سمرقند فيما إذا صالح البائع أو المشتري وفاءً قبل فسخ البيع من مال الوفاء على شيء لا يصحّ الصلح لعدم الدين قبل الفسخ ولا يخفى جواز الصلح على قول من جعله رهناً وكذا جواز الضمان دعوى الدين انتهى كذا بهامش أصلها.

⁶⁵³ ب + فيما.

⁶⁵⁴ ب: و.

⁶⁵⁵ ب + منها انتهى وفيه أيضاً اشترى رجل داراً فقال آخر ملكته باسمي فادفع لي مال أعطيك قبالة ففعل يلزم المال لأنه إما شراء الكغد أو شراء أحق له في الدار انتهى.

⁶⁵⁶ ب: يدعي التلقي.

⁶⁵⁷ ب: بل بيد أمانة.

يدّعي شراءها من فلان وذو اليد يدّعي أنّها وديعة فلان هذا، وإن ادّعى الشراء⁶⁵⁸ وعليه الغصب منه، وبرهن ذو اليد على أنّه شراها جائزاً من فلان الذي تلقّى منه⁶⁵⁹ الخارج الملك وبرهن لا تندفع [13\أ] لدعوى⁶⁶⁰ الفعل عليه. انتهى.

وفيه أيضاً: ادّعى أنه اشترى هذه الدار وفاءً من فلان الميت، وبرهن ذو اليد على أنّه اشتراها⁶⁶¹ جائزاً أسبق منه وبرهن عند الحاكم، ثم ظهر الوارث وأنكر شراء ذي اليد، فإن كان الحاكم دفع دعوى المدّعي، ولم يجعل المشتري وفاءً خصماً يكلف⁶⁶² صاحب اليد إعادة البيّنة على الوارث. انتهى.

وفيه أيضاً: وكله ببيع عقاره وفاءً فباع ومات الموكل لا يخرج الوكيل عن الوكالة. ولو ادّعى في هذا العقار خارج حقّاً أو ملكاً، والدار في يد المشتري وفاءً فالخصم هو المشتري، فلو برهن على المشتري وفاءً بموجب الدعوى فالخصم في التسليم صاحب اليد. انتهى.⁶⁶³

وفيه أيضاً: أقرّ في مرض موته أنه كان باع ماله وفاءً في الصحة وقبض بدله والتمن لا يخرج من الثلث، لا يصحّ الإقرار بلا تصديق الورثة. وزعم بعضهم أنّه يصحّ بلا تصديقهم كإقرار المريض بالدين للأجنبي، وليس كذلك بل هو كإقراره بقبض دين ثبت له في المرض بأن أقرّ أنّه باع عينا⁶⁶⁴ من آخر بائناً بكذا وعليه ثمنه وصدّقه الآخر، ثم أقرّ بقبضه، يُعتبر ذلك من الثلث؛ لأنّ ثمن⁶⁶⁵ مال الوفاء ليس بدين من كل وجه ولا المبيع وفاءً رهناً من كلّ وجه لأنّه لو كان رهناً وديناً لما ملك المشتري المنافع وما صحّ

⁶⁵⁸ ب + من فلان.

⁶⁵⁹ ب: عنه.

⁶⁶⁰ ب: الدعوى.

⁶⁶¹ في هامش ب: دعوى.

⁶⁶² ب: كان.

⁶⁶³ في هامش س: الذي رأيت في نسخة من البزازية فباع أخاه الموكل لا يجوز في غ فلتراجع النسخ المعتبرة. | فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 117\ب.؛ الفتاوى البزازية للكردري 1\343-342.

⁶⁶⁴ ب + من آخر.

⁶⁶⁵ ب - ثمن.

الوفاء إلا بتقديم قبض الثمن؛ لأنه يكون رهناً بلا دين وتقع المقاصصة⁶⁶⁶ بدين كان للمشتري على البائع، ويبرأ الكفيل عن البائع ولا يعود في الفسخ كما مرّ، ولا يتمكن من بيعه من آخر قبل فسخ الوفاء، [13\ب] إذا لم يُسلم المشتري إليه الثمن لعدم الدين، فلمّا كان ديناً من وجه لم يُعتبر الإسناد إلى الصّحة رعاية⁶⁶⁷ لحقّ الورثة فيثبت في الحال لا في الماضي. انتهى.⁶⁶⁸

وحيث تقدّم أنّ التلجئة والوفاء واحد لا بأس بذكر تعريفها وذكر بعض أحكامها فنقول:

قال في الفتاوى الظهيرية⁶⁶⁹: التلجئة هي العقد الذي يثبت به الإنسان لضرورة تعثره ويصير كالمدفوع إليه وإنها ثلاثة أضرب،

أحدها: أن يكون في نفس المبيع وهو أن يقول الرجل لآخر: إنّي أبيع داري منك وليس بيع في الحقيقة وإنّما هو تلجئة ويشهد على ذلك ثمّ يبيع في الظاهر فالبيع باطل، وهو صورة بيع الهزال وروى أبو يوسف عن أبي حنيفة أنّ البيع جائز لأنّ ما هو المذكور من قبل لا يؤثّر في العقد.

الفصل الثاني: أن تكون⁶⁷⁰ التلجئة في البذل نحو أن يتفقا في السرّ أنّ الثمن ألف دينار ويتبايعان في الظاهر بالغبن فالثمن هو المذكور في السرّ ويصير كأنهما تهازلاً بالزيادة. وروى أبو يوسف عن أبي حنيفة، أنّ الثمن هو المذكور في الظاهر لما ذكرنا.⁶⁷¹

⁶⁶⁶س: المقاصصة.

⁶⁶⁷ب: لجانب.

⁶⁶⁸فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 120\أ؛ الفتاوى البزازية للكردي، 1\345.

⁶⁶⁹صاحب الفتاوى الظهيرية هو ابن ظهيرة المكي. | على بن جار الله بن محمد بن أبي اليمن ابن أبي بكر بن على بن أبي البركات ابن ظهيرة المخزومي القرشي القاضي المكي الحنفي (ت. هـ 1010\1601م) له فتوى الظهيرية، حاشية على شرح ايساغوجي، حاشية على شرح التوضيح، ديوان شعره ورشف الشرابات الشنّة من مزج ألفاظ الأجرومية. انظر: هدية العرفين، 1\751.

⁶⁷⁰ب: يكون.

⁶⁷¹س- الفصل الثالث أن يتفقا في الباطل أنّ الثمن ألف صح.

الفصل الثالث: أن يتفقا في الباطل أن الثمن ألف درهم ويُظهرا البيع بمائة دينار، قال محمد:

القياس أن يبطل العقد وفي الاستحسان يكون العقد بمائة دينار.

وفي المبسوط⁶⁷²: إذا تواضعا على التلجئة في السر ثم تباعا في العلانية إن تواضعا⁶⁷³ على

أنهما بنيا⁶⁷⁴ على تلك المواضعة فالبيع باطل لاتفاقهما على أنهما هزلا به، وإن تصادقا على أنهما أعرضا

عن⁶⁷⁵ تلك المواضعة فالبيع لازم وإن تصادقا على أنه لم تحضرهما نية عند العقد ففي ظاهر الجواب

البيع باطل، وروى المعلّى عن أبي يوسف عن أبي حنيفة أن البيع صحيح. وأما إذا اختلفا فقال أحدهما:

بنينا على تلك المواضعة وقال الآخر: لا بل أعرضنا عنها فعلى قول أبي حنيفة القول قول من يدّعي صحة

العقد وعندهما القول قول من يدّعي البناء على تلك المواضعة. وإن تصادقا على البناء [14\أ] على ما

تواضعا، ثم قال أحدهما: قد أجزت البيع لم يجز على صاحبه؛ لأن⁶⁷⁶ المواضعة بمنزلة اشتراط الخيار

منهما، فالمجيز منهما مُسقطٌ لخياره، ولكن خيار الآخر يكفي⁶⁷⁷ في المنع من جواز العقد.⁶⁷⁸

فإن قال صاحبه: قد أجزت أنا أيضاً فالبيع جائز ولم يجيزاه حتى قبضه المشتري فأعتقه كان

عتقه باطلاً بمنزلة ما لو كان الخيار لهما. ولو تواضعا على أن يجيزا على أنهما تباعا هذا العبد أمس بألف

درهم، ولم يكن بينهما بيع في الحقيقة ثم قال البائع للمشتري: قد كنت بعثك عبدي هذا يوم كذا بكذا

وقال الآخر: صدقت، فليس هذا ببيع؛ ولو كان قبض العبد الذي قال فيه ما قال فأعتقه ثم قامت البيّنة على

ما كانا قالا في السر من المواضعة على الإقرار بطل العتق ورُدَّ العبد على المولى. انتهى.⁶⁷⁹

⁶⁷²المبسوط للسرخسي، 18\125؛ الفتاوى الهندية، 3\209-210

⁶⁷³ب: تصادقا

⁶⁷⁴ب: بنياه.

⁶⁷⁵ب: على.

⁶⁷⁶ب + تلك.

⁶⁷⁷ب: يبقى.

⁶⁷⁸المبسوط للسرخسي، 24\123-122.

⁶⁷⁹كتاب الأصل للشيباني، 7\384؛ المبسوط للسرخسي، 24\124.

وسئل العلامة السيد⁶⁸⁰ صادق بن أحمد بادشاه رحمه الله تعالى⁶⁸¹ بما صورته: ما قولكم رضي الله عنكم في بيع حصّة من أرض بيع عدّة وأمانة بحجّة شرعيّة من مدّة عشرين سنة فمات المشتري عن ورثة كُمل وقُصّر فطلب البائع بعد مضيّ هذا المدّة المذكورة المفاسخة فالبعض من الكُمل بعد اطلاعه على الحجّة الثابتة وافق على المفاسخة، والبعض من الكُمل ادّعى أنّه متلقّي⁶⁸² عن أبيه وجده وأنّ القضية فيها قُصّر وأنه واضح اليد مدّة ثلاثين عاماً ومقصده بذلك الدّعى لا تُسمع ويبقى ما كان على ما كان وأنّ المدّعي يُمنع من دعواه فما حكم الله تعالى هل تُسمع هذه الدّعى أم لا تُسمع؟

فأجاب بما صورته بعد الحمد لله: ليس كلّ قضية لا تُسمع الدّعى فيها بطول المدّة بل قال مولانا عمدة المذهب قاضيه خان [14\ب] في فتاواه: طول المدّة لا يمنع سماع الدّعوة.⁶⁸³ وأما القضية المحفوفة بقرينة كالحجّة التي مات شهودها تُسمع الدّعى فيها وإن طالت المدّة كهذه القضية حتّى لو شهد اثنان من ورثة المشتري الكُمل بأنّ هذا المال في يد مورثنا بطريق بيع العدّة والأمانة يُحكم بشهادتهما ويسري الحكم على القاصرين إذا كان لهما⁶⁸⁴ وصيّ⁶⁸⁵ فأما الانفساخ فإنه يحصل بإحضار الثمن الذي في ذمّة البائع لدى الحاكم الشرعيّ ويُجبرهم على استلامه فإذا استلموه انفسخ البيع. والله أعلم. انتهى.

⁶⁸⁰ ب + محمد.

⁶⁸¹ السيد صادق بن أحمد بن محمد مير بادشاه الحنفي (ت. هـ 1079\1669 م) مفتي مكة العالم. كان عالماً كبيراً حيث يُعدّ من فضلاء الدهر، تعلم علوماً عديدة. أخذ بمكة عن علماء عصره وله إجازة من الإمام محمد بن عبد القادر النحوي. تولى إفتاء الحنفية في مكة حيث ذيع صيته وعلت مكانته. جدّه مير بادشاه المذكور صاحب الحاشية على البيضاوي من كبار أهل التحقيق. انظر: خلاصة الأثر للمحبي، 2\237.

⁶⁸² س: متعلق.

⁶⁸³ فتاوى قاضيه خان للفرغاني، 2\256.

⁶⁸⁴ س: لهم.

⁶⁸⁵ ب + وصيّ.

فائدة: في رهن الدّار المشتركة الجدار قال الإمام الزّاهدي⁶⁸⁶ في شرح القدوري في كتاب الرّهن في قوله "ولا يجوز رهن النّخل والأرض دونهما": أي الثّمرة والزّرع لأنّ المرهون متّصل بما ليس بمرهون خلقة فيتعدّر قبض المرهون وحده فكان في معنى⁶⁸⁷

قلت: ومما ابتلي به أهل الأمصار من رهن الدّور التي حيطانها مشتركة بين الجيران.

وقد ذكره أستاذنا رحمه الله تعالى في منية⁶⁸⁸ الفقهاء عن الصّدر الشّهير شرف الأئمة المكي: رهن داراً مبنية فيها جدار مشتركة لا يصحّ. وكذا لو كان جداراً متّصل بالجدار المشترك ولو استثنى الجدار المشترك لا يصحّ. وقال نجم الأئمة⁶⁸⁹ البخاري⁶⁹⁰ رهن داراً والحيطان مشتركة يصحّ في العرصة والسّقف وباقي سائر الحيطان واتّصال السقف بالحيطان المشتركة لا يمنع الصحة. انتهى.⁶⁹¹

وسئل العلامة القاضي عليّ بن جار الله بن ظهيرة⁶⁹² عن شخص ادّعى على⁶⁹³ وصيّ ميت أنه باعني حصّة من عقار مشاع بينه وبين أشخاص متعددين بيع عدة [15\أ] وأمانة بثمن معلوم وأنه تسلم الثمن وتسلم المشتري المبيع وأنه استأجرها مني بأجرة معلومة وأنّ الأرض تحت يد الوصيّ والحال أنّ

⁶⁸⁶ مختار بن محمود بن محمّد الزاهدي أبو الرّجاء العزميني الإمام الملقب بنجم الدين (ت. هـ 658 \ 1260 م)، كتب شرح مختصر القدوري وألف كتاب القنية وله رسالة سماها الناصرية صنفها لبركة خان. انظر: الجواهر المضية للقرشي، 2\166؛ تاج التّراجم لابن قطلوبغا، 1\295.

⁶⁸⁷ هنا في كلتي النسختين بياض بقدر كلمتين.

⁶⁸⁸ س: بينة.

⁶⁸⁹ ب: الدين.

⁶⁹⁰ نجم الأئمة البخاري من أفّان الصّدر الماضي برهان وهلال الدّين الحمامي والبدر طاهر كان مدار الفتوى عليهم ببخارى وخوارزم. انظر: الجواهر المضية لعبد الله القرشي، 2\378.

⁶⁹¹ القنية للزاهدي، ص 361؛ الفتوى الهندية، 5\436.

⁶⁹² ب + القرشي "موجودة في النسخة الثانية.

⁶⁹³ ب + علي.

الأرض تحت يد الغير الآيلة بالشراء الشرعي قديماً وحديثاً وأحضر بيّنة تشهد⁶⁹⁴ على إقرار⁶⁹⁵ المتوفى بالصيغة المذكورة فهل إذا ثبت ما ذكر لدى حاكم شرعي يكون الحكم صحيحاً على غير واضح اليد أم لا؟ وهل إجارة المشاع صحيحة أم لا؟

فأجاب: إنّما تسمع الدعوى على واضح اليد أيّ المشتري قبل بيع العدة والأمانة وإجارة المشاع من غير الشريك فاسدة⁶⁹⁶ على الصحيح. والله أعلم.

وسئل شيخنا العلامة حنيف الدين بن الشيخ عبد الرحمن المرشدي⁶⁹⁷ رحمه الله تعالى عن شخص باع بيته على شخص آخر بيع عدة وأمانة بصك⁶⁹⁸ وشهود واستلم المشتري البيت وأجره على البائع سنتين ثم أخرج البائع منه وأجره على شخص آخر كل عام مدة خمس سنين مع أنّ البائع في مدة

⁶⁹⁴ب + تشهد.

⁶⁹⁵سئل الفاضل الشيخ إبراهيم بن الحسن عن مبيع ادّعى فيه رجلان وأقام كلّ منهما البيّنة على أنه اشتراه في وقت كذا بتاريخ واحد والبائع مقرّ أنه باعه أولاً من زيد وآخر من عمرو فهل إقرار البائع بالسبق يؤيد بيّنته ويأخذه أم لا ؟ فضلوا لنا الجواب؟ الجواب: لا ينفع إقرار البائع وإنما المعتمد البيّنة المؤيّدة والله أعلم.

⁶⁹⁶في هامش س: قوله "فاسدة على الصحيح" في أول ورقة من كتاب الهبة من البحر الرائق ما نصّه بعد كلام بيع الشائع جائز فيما ينقسم وما لا ينقسم . وأما إجارته فإن كان شركة.....فهو جائز وإن كان أجنيبي.... لا يجوز مطلقاً عند أبي حنيفة وهي فاسدة على قوله فيجب أجر المثل على الأرجح خلافاً لمن قال بطلانها فلم يوجب شيئاً انتهى. وفي شرح السيد الحموي في أول الاجارة على الأشباه ما نصّه: أقول: إن فسدت لجهالة المسمى أو بعدم التسمية. يجب..... أجر المثل بالغاً ما بلغ ، وإن لم تفسد بها بل بالشرط أو بالشيوع الأصلي أو بجهالة الوقت والمسمى معلوم لحدين وأجر المثل على المسمى انتهى. انظر: غمز عيون البصائر للحموي، 3\121.

وعبارة العيني في شرح الكنز: والحيلة في جواز إجارة المشاع أن يستأجر الكل ثم يفسخ في النصف أو يحكم الحاكم بجوازه وفي المفتي الفتوى في إجارة المشاع على قولهما انتهت فاختلف الافتاء كما قال الشرنبلاني في شرح الوهبانية لكن في تصحيح القدورن للعلاقة قاسم ما نصّه فإن قيل قد قال في شرح الكنز وفي مغني الفتوى في إجارة المشاع على قولهما قلت هو شاذ مجهول القائل فلا يعارض ما ذكرناه انتهى . منقول من خط منقول من خط الفاضل الشيخ أبي السعود رحمه الله تعالى. | أبو الإخلاص حسن بن عمار بن يوسف الوفاي المصري الشرنبلالي(ت. هـ 1069\1659 م). هو فقيه حنفي، كان مدرساً بالأزهر. من تصانيفه "تيسير المقاصد من عقد الفرائد في شرح منظومة ابن وهبان"، "غنية ذوى الاحكام وبغية دُرر الحُكّام شرح غرر الاحكام لمنلا خسرو"، "مراقى السعادة" في علم الكلام، "نور الايضاح وَنَجَاة الارواح"، "مراقى الفلاح بامداد الفتاح شرح نور الايضاح" في الفُرُوع لهُ. انظر: هدية العرفين لبغدادى، 1\292.

⁶⁹⁷حنيف الدين غيث الدين بن الشيخ عبد الرحمن المرشدي (ت. هـ 1037\1628 م) و أستاذه الكازروني. عبد الرحمن بن عيسى المرشدي (ت. هـ 1037\1628 م) و أستاذه الكازروني.

⁶⁹⁸ب: بوصل.

كانت الإجارة عليه باع البيت بيعاً ثانياً على شخص آخر بيع عدة وأمانة، وكتب له حجة شرعية واستأجره على نفسه وسلم له أجرة سنتين وقطع عليه ثلاث سنوات، ولم يعلم المشتري الأول بذلك؛ فهل البيع الثاني صحيح؟ فتصح الإجارة المذكورة من المشتري للبائع وله مطالبته بالأجرة المنقطعة أم لا؟ وإذا قلتم بعدم الصحة هل للبائع أن يقاصص المشتري بما سلم له من أجرة السنتين من أصل الثمن أم لا؟

فأجاب: البيع الثاني موقوف على إجازة المشتري الأول [15\ب] إن أجاز صح وإن لم يُجز بطل فإذا بطل كان⁶⁹⁹ للبائع مقاصصة المشتري ثانياً أجرة السنتين من أصله الثمن. والله أعلم.

وسئل عن شخص له أملاك فباعها على شخص بيع عدة وأمانة ثم بعد مدة انتقل البائع إلى رحمة الله تعالى، وترك ثلاث بنات وولد وزوجة ثم حصل بين الورثة وبين المشتري صاحب العدة والأمانة تقايل فباعوا بنتين⁷⁰⁰ بيعاً باتاً⁷⁰¹ قلاطاً⁷⁰² فحصل زيادة في الثمن حصل به التقايل في فضلة الملك وهو بيت المالك⁷⁰³ من جملة ما كان بيوعاً⁷⁰⁴ بيع عدة وأمانة، فولد الولد له خمس بالفريضة⁷⁰⁵ الشرعية فباعه على شخص بيعاً باتاً⁷⁰⁶ فبعد ما⁷⁰⁷ اطلع بقية الورثة ادعوا بأنّ والدنا ملكنا البيت فقال: كيف ملككم وكانت جميع أملاكه مبيوعة⁷⁰⁸ بيع عدة وأمانة، فهل يُعمل بقولهم أم لا؟

⁶⁹⁹في هامش س: ما هنا مخالف لمسألة الغرور الآتية: تأمل. وفي فتاوى المرشدي في جواب لمحمد جار الله: فما أجده الثاني فيه خلاف والراجح أنه لا يأخذ منه لأنّ البائع غرّه حيث لم يخبره بأنّه مبتاع عند غيره والغرور إذا نشأ عن عقد مفاوضة لا يرجع عليه بما أخذه. نصّ على ذلك علماؤنا. رحمهم الله تعالى. والله أعلم. نُقل من خطّه منقول من خط الفاضل الشيخ أبي السعود رحمه الله تعالى فتنبّه.

⁷⁰⁰س: بنتين.

⁷⁰¹س: بتا.

⁷⁰²نوع من أنواع البيوع. هو بيع الفرس باتا لكن هنا استعمل هذه الكلمة بمعنى البات. انظر: نخبة عقد الأجياد في الصفات الجياد، لمحمد عبد القادر الجزائري، 1\63.

⁷⁰³ب: الثالث.

⁷⁰⁴س: بيوعا.

⁷⁰⁵ب: فيه في الفريضة.

⁷⁰⁶ب: بتا.

⁷⁰⁷ب - : ما.

⁷⁰⁸س: بيوعة.

فأجاب: إن صادقهم البائع المذكور على مُدَّعاهم فذاك وإلا فلا بدّ من بَيِّنة تشهد لهم بذلك.
والله أعلم.

وسئل عن رجل باع بلاداً له بيع عدة وأمانة فمات الزَّاهن، فجاء الورثة للمرتهن وقالوا له: خذْ
دراهمك وسلِّمْ⁷⁰⁹ علينا بلادنا. فقال: حتى أكل ثمرتها؛ فهل له ذلك أم لا؟

فأجاب: حيث صارت البلدة المذكورة لورثة الراهن وقد جاؤوا بفكاكها فلهم ذلك. وليس
للمشتري الامتناع منه وله من الثمرة قِسْطُ ما مضى والباقي للورثة المذكورين كما في الفصول العمادية.
والله أعلم.⁷¹⁰

وسئل: عن رجل اشترى من آخر بيتاً بعشرين ديناراً بيع عدة وأمانة. واستأجر البائع تلك السنة
المذكورة بثمانية ذهب وحال الحول وخلَّص البيع ما عليه من الكِرا فطلب بعد ذلك المشتري أن يُعيد بيته
له ويأخذ ماله منه فقال البائع: ما بيدي شيء وأنا مُعسر لكن أستأجر منك هذه⁷¹¹ السنة الثانية⁷¹² بعشرة
ذهب فأجابه المشتري فأَجَرَه [16\أ] بعشرة على كلامه وبعد ما حال الحول قال: ما أعطيك إلا مثل
السنة الأولى الثمانية⁷¹³. فهل للموَجِر أن يلزم المستأجر بالعشرة التي وقع عليه القول أم لا؟

فأجاب: نعم، يجب عليه تسليم العشرة التي وقعت المعاقدة عليها. والله أعلم.
وسئل: عن رجل اشترى من آخر بيتاً بيع عدة وأمانة سنة واحدة وبعد تمام السنة المذكورة
طلب المشتري من البائع المذكور⁷¹⁴ أن يُعيد بيته و يأخذ ماله فقال البائع: ما بيدي شيء وأنا مُعسرٌ
فاستأجر سنة أخرى وبعد تمامها طلب المشتري من البائع أن يُعيد البيت⁷¹⁵ ويأخذ ماله فشكى البائع على

⁷⁰⁹ب: أسلم.

⁷¹⁰لم لأقف على قوله من كتب المذكور.

⁷¹¹ب + مدة.

⁷¹²ب - الثانية.

⁷¹³س: الثانية.

⁷¹⁴ب - المذكور.

⁷¹⁵ب: بيته.

أنّ البيت خراب ولا يستأجر فقال المشتري: خذ البيت وأعد لنا دراهمنا. فهل يلزم البائع الإقالة ويردّ ثمن البيت المذكور لكون البيت المذكور⁷¹⁶ مباعاً سنة⁷¹⁷ واحدة من غير تقييد أم لا؟

فأجاب: قال في الفتاوى البزازية:

والذي استقرّ عليه فتوى الائمة الأساتذة في مسألة نقصان المبيع وفاء سقوط حصة النقصان من مال الوفاء وهو الثمن، ويقسم مال الوفاء على قيمة الباقي والهالك فيسقط قسط الهالك⁷¹⁸ وتبقى حصة الباقي. بيانه: اشترى داراً بالوفاء قيمتها تساوي ألفاً بمائة، فخربت الدار حتى صارت القيمة خمسمائة سقط من الثمن خمسون.⁷¹⁹ انتهى.

هذا حكم ما إذا انتقص المبيع المذكور.⁷²⁰ وأما حكم الفسخ فلكل من البائع والمشتري فسخه متى شاء. والله سبحانه وتعالى أعلم.⁷²¹

وسئل عن حديقة نخل وهي وقف وثبت وقفها بحجة قاضٍ حنفيّ فجاء رجل وادّعى أنها مبيوعة على أبيه بيع عدة وأمانة وأخرج حجة فقبولت على حجة الوقف فخرج تاريخ الوقف مقدماً [16\ب] على تاريخ⁷²² البيع بسنتين فقال المدعي: هذا الوقف ما هو مسجّل بسجل المدينة فرُخ هات السجل وأنا أوكل وكيلاً يرد لك البلاد إذا جئت به، فجاء بالسجل المدعى عليه وقال الوكيل: أنا وكيل في إيجار

⁷¹⁶س + لكون البيت

⁷¹⁷ب: فباع سنة.

⁷¹⁸ب - فيسقط قسط الهالك.

⁷¹⁹فتاوى البزازية للكردي، 1\337.

⁷²⁰فتاوى البزازية للكردي، 1\338.

⁷²¹سئل الشيخ محمد جار الله بن ظهيرة الحنفي عن شخص باع داراً على آخر بيعاً جائزاً فأجرها المشتري بعد قبضها وأخلأها على آخر مدة سنة كاملة، فبعد نصف السنة نقد البائع مال الوفاء وباعها بأتاً من آخر. فهل تنفسخ الإجارة بنقد مال الوفاء أم تبقى إلى استيفاء السنة؟ فأجاب تنفسخ الإجارة لزوال ملك المشتري وفاء وبأخذها المال من البائع لأن بيع الوفاء عقد جائز. يجب على المشتري التقابل بإحضار البائع المال وليس للمشتري الامتناع عن أخذ المال إذا أحضره البائع ويملك المشتري حصة ما مضى من المدة فتتفسخ الإجارة والحال ما ذكر. قال في الفتاوى الكردي في بيع الوفاء ما نضه وإن نقد البائع المال في أثناء المدة تنفسخ الإجارة ويُجبر المشتري على القبول لعدم لزوم العقد وله الأجر بحساب الماضي انتهى. انظر: فتاوى الكازروني، 171\أ

⁷²²س: التاريخ.

الحديقة لا في ردها؛ فهل تسمع الدعوة على الغائب أم على وكيله أم على زوجة الموكل لأنها تقبض نفع الحديقة و تدّعي ملكها لها منه؟

فأجاب: حيث ظهر أنّ المبيوع يبيع العدة والأمانة وقفّ، فالبيع المذكور باطل سواء حكم بالوقف حاكم أو لا على القول المفتى به وهو قول الإمام أبي حنيفة رحمه الله تعالى⁷²³ فإنّ عنده يكون وقفاً بمجرد القول. وأمّا مسألة الدعوى فهي لا تصح على غائب إلا أن يكون أقام عنه غيره مقامه لسماعها فتسمع حينئذ. والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن رجل اشترى من رجل ثانٍ⁷²⁴ في بلد أرض ونخل يبيع عدة وأمانة بالوجه الشرعي وكتب بها حجة بثمان قدره خمسون أشرفياً وأعطاه به تمراً وحجاً⁷²⁶ سَعَرَ وقته يبيع وشراء ثم إنَّ البائع المذكور قعد مدة شهرين أو ثلاثة أشهر وصار إلى رحمة الله تعالى بعد ما أطلع النخل ثمره ووَبَّرَه المشتري المذكور فقام الورثة أولاد البائع⁷²⁷ على المشتري وقالوا له عند حلول الثمرة عند جذاذ النخل: هذه بلد أبينا وارف يدك عنها، فقال لهم: هذه بلدٌ اشتريتها من أبيكم يبيع عدة وأمانة فأعطوني الخمسين الأشرفي التي اشتريتها بها وأرفع يدي عن بلاد أبيكم، فعجزوا عن تسليم الثمن المذكور بعد استدعائه المشتري فحطَّ يده على الثمرة وجذَّها وأخذها؛ فهل يصح للورثة أن يطالبوه بالثمرة [17\أ] إذا كانوا عاجزين عن تسليم الدراهم وإلا⁷²⁸ فهي للمشتري المذكور؟ وهل يصحّ له مطالبة⁷²⁹ الثمن بعد جذاذ الثمرة أم يصحّ لهم أن يحاسبوه بها من الجذاذ إذا لم يعطوه دراهمه؟ وهل يلزمهم تسليم الدراهم فضة أم لا؟

⁷²³ب: أبو يوسف.

⁷²⁴ب: فإن.

⁷²⁵تم إضافة "في" بغرض إيضاح المعنى.

⁷²⁶ب: بسعر.

⁷²⁷ب: الميت.

⁷²⁸س - لعله أو لا، صح هامش.

⁷²⁹س: مطالبته.

فأجاب: ليس للورثة مطالبة المشتري المذكور بالثمرة بل هي له، ولكل منهما فسخ البيع المذكور متى شاء والمطالبة بالثمن من الورثة. والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن شخص اشترى من آخر أرضاً بيع عدة وأمانة ثم إنه مات وله ورثة فباع بعض الورثة حصته على آخر بغير إذن البائع ومن غير أن يعلم حصته وقدرها؛ فهل يصح أم لا؟

فأجاب البيع المذكور من بعض الورثة غير صحيح والحالة هذه. والله سبحانه وتعالى أعلم.

سئل عن شخص رهن عند آخر داراً له جديدةً في مبلغ قدره اثنان و سبعون ديناراً بيع الناس و سلّمه⁷³⁰ المحل المذكور وله الآن فيها نحو أربعة عشر سنة يُؤجرها بنحو اثني عشر ثلاثة عشر ديناراً ويسكن في سُفل المحل المذكور، وبعد هذه المدة المذكورة طاح جانب من الدار المذكورة. فالعمارة تكون على مَنْ رَهَنَ عنده الدار وهو المنتفع⁷³¹ بها أو على الراهن؟

فأجاب: العمارة على البائع لكن طوعاً لا جبراً حتى لو امتنع منها لا يُجبره الحاكم عليها وحيث انتقص المبيع في يد المشتري سقط حصة النقصان من مال الوفاء ويقسم مال الوفاء على قيمة الباقي و الهالك، فما أصاب الهالك سقط وما أصاب الباقي يبقى. بيان ذلك: لو اشترى داراً قيمتها ألف بمائة فخربت الدار [17\ب] صارت قيمتها خمسمائة سقط من الثمن الوفاء خمسون وهكذا فليعتبر. و لو أنّ البائع عمّر ما سقط فإن كان⁷³² بإذن المشتري رجع⁷³³ عليه بالقدر الذي يكون نسبته الى قيمة البيت بعد الانهدام نسبته إلى الثمن المشتري به، إن نصفاً فنصف وإن ربعاً فربع وهكذا. وإن عمّر بدون إذن المشتري

⁷³⁰ب: أسلم.

⁷³¹ب: الشفع.

⁷³²ب - كان.

⁷³³في هامش س: الظاهر أنّ صورة المسألة على ما ذكره الشيخ هنا في قوله رجع أي البائع على المشتري بالقدر الذي فيه خراب فلو كان البيت يساوي قبل الانهدام ألفاً مثلاً و كان مال الوفاء أربعمائة فانهدم البيت و كان قيمته بعد الانهدام خمسمائة وكانت العمارة بمائة مثلاً لم يلزم المشتري إلا خمسون لأنه سقط نصف ماله بعد الانهدام ولم يعد بالعمارة وإنما ألزمناه بالنصف خوف فوات ماله بالكلية هذا ما ظهر من تصور المسألة والله سبحانه وتعالى أعلم بالمراد.

فلا رجوع، لكن لو فسخ البيع بينهما سقط من الثمن بحصة النقصان كما قدّمنا بيانه. والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن شخص اشترى محلاً بيع الناس فبعد أن اشتراه سقط من المشتري جدار، فهل ينقص من الثمن بمقابلة الساقط أم يستحق الثمن كاملاً⁷³⁴ وحالته هذه؟

فأجاب يُقسم المال الذي هو الثمن على قيمة الباقي والهالك؛ فما أصاب الهالك سقط، وما أصاب الباقي يبقى. هذا هو المختار. والله سبحانه وتعالى أعلم.

سئل عن رجل اشترى داراً بيع الناس ولم يعلم بالاختلاف الواقع بين علماء الحنفية فيه وأنه لا أصل له في المذهب. وإنما جوزه بعض العلماء لحاجة الناس إليه، ومنعه كثير من العلماء، وحمله بعضهم على البيع الفاسد فكّره ارتكابه من غير حاجة إليه وأراد يصحح البيع بأن يكون بائناً أو يعاد الثمن إليه وينسخ ذلك البيع الذي لا أصل له ذلك أم لا؟ وهل إذا انهدم شيء من الدار المبيعة بيع الناس قبل⁷³⁵ ردها على مالكة الأصلي تجب العمارة على المشتري أم على المالك الأصلي؟

فأجاب: لكل من البائع والمشتري فسخه متى أحضر الثمن. وإذا وقعت به عمارة فهي على البائع طوعاً لا جبراً. [18\أ] والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن لفظ "انهدم" و"سقط" هل بينهما خلاف في الحكم أم لا؟

فأجاب: ليس بينهما خلاف. فإنهم تارة يعبرون ب"انهدم" وتارة يعبرون ب"سقط". والحكم فيهما واحد. والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن دارٍ مشتركة بين اثنين فباع أحد الشريكين نصيبه على أجنبي؛ فهل يصح ذلك أم لا؟

وإذا قلتم بصحته فمنفعة الدار يملكها البائع أم المشتري؟ والحال أن البيع بيع وفاء وإذا كان في الدار محل

⁷³⁴ب: كله.

⁷³⁵ب - قبل.

يحتاج إلى العمارة أو حدث بعد البيع فالعمارة على أيٍّ منهما على البائع أم على المشتري أم على ما وقع عليه إتفاق بينهما؟

فأجاب: نعم، البيع المذكور صحيح والمنفعة للمشتري. وإذا كان بالمحل⁷³⁶ المذكور عمارة عمَّرها البائع اختياراً لا جبراً. والله أعلم.

وسئل عن شخص اشترى من آخر دارين بيع عدة وأمانة فاستأجر البائع من المشتري الدارين بقدر معلوم نحو ثلاث سنين كل سنة بأجرة معلومة، وفي السنة الثالثة حصل في إحدى الدارين بعض خراب بعد الإيجار وأوفاه الأجرة كلها ثم إن البائع في السنة الرابعة لم يستأجر من المشتري بسبب الخراب فلما مضت السنة جاء المشتري يطلب⁷³⁷ البائع بالأجرة، فقال له: أنا في هذا العام ما استأجرت منك والسكان الذين⁷³⁸ في بيتك طالبهم بالكرى، فهل يلزم البائع الأجرة بحيث إنه لم يقع بينه وبين المشتري عقد إيجار؟ وهل يلزم المشتري عمارة الدار الخراب لموجب مصلحته؟ فإذا لزم الأجرة البائع فهل يلزمه أجرة الدار العمار والدار الخراب أم لا يلزمه إلا أجرة الدار العمار لعدم انتفاعه بالخراب؟

⁷³⁶ب: في

⁷³⁷ب: يطالب.

⁷³⁸س: الذي.

فالجواب: ⁷³⁹ [18\ب] ⁷⁴⁰ حيث لم يستأجر البائع المذكور الدارين المذكورتين في السنة

المذكورة لم يلزمه أجرة لها. بل ولا يلزم السكان أيضاً إلا إن كانت الدار المسكونة مُعدّة للاستغلال أو ليتيم أو وفقاً في غير صورة السؤال. وإنما قيدنا ⁷⁴¹ بذلك لأن بيع الوقف لا يجوز فإذا كان كذلك لزم

⁷³⁹ في هامش س: هذا الجواب: فيه نظر وصوابه أن يقال: إذا كان الحال كما ذكر فلا يخلو إما أن يكون البائع في السنة الرابعة مستوفياً منافع الدار أو لا؟ فإن استوفاهما فإن دفع للمشتري الأجرة المعلومة بينهما أو أجرة المثل فذاك وإلا فإن كانت مُعدّة للاستغلال أو ليتيم فإنه يجب أجر المثل وإلا فلا يجب شيء وكونها مُعدّة للاستغلال ظاهر على ما سنذكره. وقال الفاضل بن باد شاه في أثناء جوابه له في الإجابة: وكونها أول سنة من السنين بعقد وما عداها بغير عقد صحيح أيضاً لأنّ الانعقاد كما يكون بالإيجاب والقبول بالتعاطي أيضاً، فما استلمه الآخر من الأجرة في كل سنة من التمر والأرز يكون هو الأجرة انتهى. المراد في السؤال ما يفيد إعدادها للاستغلال فقد نقل الشرنبلالي في شرح الوهبانية عن نجم الأئمة البخاري أن بإيجارها ثلاث سنين متواليات يتحقق به الإعداد للاستغلال ونص عليه في الدر المختار. نعم ذكره بصيغة التمريض ونص عبارتها بأن بناء كذلك أو اشتراه كذلك قيل أو أجره ثلاث سنين وفي الأشباه لا تصير الدار مُعدّة له بإيجارها قبل بنائها أو شرائها له انتهى المراد. ومنه يظهر ما في الجواب حيث اختار ما في الأشباه بلا مرجح مع أنه مغاير بما نقلناه فتنبه والله أعلم مُحَرَّر.

⁷⁴⁰ في هامش س: سيأتي في جواب للشيخ علي بن جار الله في مثل هذا أن ما قبضه المشتري من البائع يقاوص به من رأس ماله لأن صحة الإجارة فرع صحة البيع إلا أن في هذا السؤال استمر المشتري واضع اليد عليها وأرض منى غير مملوكة لأحد والبناء منقول لا يجوز بيعه وفاء ولا إجارته على الرواية المذكورة فإجارته له فاسدة وقد استلم الكرى من غير البائع فأجاب بما ذكر في السؤال الذين استأجر البائع المبيع من المشتري وقد ذكروا في البيع الفاسد إذا أجر المشتري فاسداً للبيع من البائع فإجارته منه متاركة للبيع وكذا قال المجيب في الجواب الآتي بعد ورقة تقاوص به إلخ. وأيضاً على قول من جعل بيع الوفاء فاسداً قال في الفصول العمادية وفي فتاوى الإمام المعروف بزاهد تمر في بيع الوفاء على قول من جعله فاسداً لو قبضه وأجره من غيره كانت الأجرة له فهذا أولى ولو أجر من المالك لا يصح لأن الرد على المالك واجب عليه والحكم في البيع الفاسد إن استحق بجهة لا يقع إلا عن تلك الجهة وإن أوقعه الموقع لجهة أخرى قال: وهذا على قول من قال بالفساد وعلى قول من أجازة وضاع الإجارة من البائع وغير البائع وتكون الأجرة له وغلة الكرم على ما شرط انتهى. وفيه باب الغصب من البزازية بعد كلامه وبعد الملك يعني للمغصوب لا يحلّ به الانتفاع لاستفادته بوجه حيث كالمملوك بالبيع الفاسد عند القبض إلا إذا جعله صاحبه في حلّ لكن في فتاوى صاحب هذا الجواب الشيخ محمد جار الله المذكور في فصل عقده فيها للبيع الفاسد سئل عن شخص باع داراً على آخر وشرط في صلب العقد أنني إذا جئتُ بدراهمك أخذ داري وقال المشتري: متى طلبت دراهمي تُسلمها لي وتأخذ دارك ووضع المشتري يده على الدار وبعضها مشغول بأمتعة البائع ومضى على ذلك سنين فهل هذا البيع على الوجه الصحيح إلى آخر السؤال؟ فأجاب إذا اشترط المتعاقدان الشرط المذكور في صلب العقد فالبيع فاسد فإذا فسد البيع توفرت عليه أحكام البيع الفاسد فإذا سكن المشتري الدار المذكورة أو أجرها ما قولكم يُغرم ذلك وله أي صاحب الدار أن يُقاوصه فيما عنده من الثمن. انظر: فتاوى الكازروني، 171\ب-172\أ. ⁷⁴¹ ب: قيادناه.

السكان أجرة المثل. وإن لم يكن كذلك فلا يلزمهم⁷⁴² الأجرة. وأما العمارة فيعمرها البائع طوعاً لا جبراً

يعني⁷⁴³ إذا امتنع من عمارتها لا يجبره الحاكم عليها والله أعلم.

وسئل العلامة محمد جارالله بن ظهيرة القرشي⁷⁴⁴ رحمه الله تعالى عن من اشترى داراً بمبنى

بيع عدة وأمانة؛ هل البيع من أصله صحيح أم لا؟

فأجاب: بيع العدة والأمانة لا يجوز في المنقول كالألات و دور مبنى فإن أراضيتها لا يجوز بيعها

فيبقى العقد مصروفاً إلى الآلات وهي منقولة. والله سبحانه وتعالى أعلم.⁷⁴⁵

وسئل عن من اشترى داراً بمبنى المعظم بيعاً شرعياً ولم يثبت ذلك عند حاكم شرعي واستمر

واضع اليد عليها أربع سنين يكرهها و يستلم كراهها؛ فهل البيع صحيح أم لا؟ فإن قلت: غير صحيح فهل

يحسب عليها الكرى من الثمن أم لا؟

فأجاب: لا يجوز بيع الوفاء في دور مبنى لأن أرضها غير مملوكة لإحدى بل هي مئناخ والبناء

منقول وبيع الوفاء في المنقول لا يجوز فإذا لم يجرز فالإجارة في البناء منفرداً فيه روايتان؛ في رواية يجوز،

وفي رواية لا يجوز وهو ظاهر⁷⁴⁶ المذهب نص عليه الطرسوسي رحمه الله تعالى. فإذا أجر وقبض الأجرة

ملكها بوجه محظور فلا يحتسب عليه من الثمن ولا يرجع بها عليه. والله سبحانه وتعالى أعلم.⁷⁴⁷

وسئل بما صورته: [19\أ] ما قولكم في شخص باع محلاً جائزاً. فاستلم المشتري المبيع ثم

مات البائع وعليه ديون شتى لأناس وليس له سوى هذا المبيع الذي تحت يد المشتري شراءً جائزاً؛ فهل

يكون المشتري أحق من سائر الغرماء أم يحاصصوه فيه؟

⁷⁴²ب: تلزمهم

⁷⁴³ب + أنه.

⁷⁴⁴ب + الحنفي. | محمد (جار الله) ابن عبد الله، كمال الدين ابن ظهيرة المخزومي القرشي، فقيه حنفي. أقام

جوار مكة. وله مصنف الجامع اللطيف في فضل مكة وأهلها وبناء البيت الشريف. انظر: الأعلام للزركلي، 6\239.

⁷⁴⁵فتاوى حنفي لابن ظهيرة، 44\أ

⁷⁴⁶س: الضاهر.

⁷⁴⁷فتاوى حنفي لابن ظهيرة، 43\ب؛ فتاوى الكازروني، 171\أ.

فأجاب: يختص المشتري بالمبيع ويقدم دينه على ديون باقي الغرماء. والله أعلم.

وسئل بما صورته: ما قولكم في شخص باع داراً على آخر بيعاً جائزاً فأجرها المشتري بعد قبضها وإخلاءها على آخر مدة سنة كاملة فبعد مضي نصف السنة نقد البائع مال الوفاء وباعها بائناً من آخر. فهل تنفسخ الإجارة بنقد مال الوفاء أم تبقى إلى استيفاء السنة؟

فأجاب: تنفسخ الإجارة والحال ما ذكر. قال في الفتاوى الكردي من بيع الوفاء ما نصّه: وإن نقد البائع المال في أثناء المدة تنفسخ الإجارة ويُجبر المشتري على القبول لعدم لزوم العقد وله الأجر بحساب الماضي. والله أعلم.⁷⁴⁸

وسئل عن شخص باع⁷⁴⁹ داره بيع العدة والأمانة المسمى بالبيع الشرعي على شخص بمبلغ معين واستأجر البائع المشتري الدار المذكورة سنة كاملة بأجرة معلومة وكتب بذلك حجة شرعية فحدث في المحل المذكور عمارة واجبة فصرف⁷⁵⁰ البائع على المحل المذكور مبلغاً جزيلاً واستأذن المشتري وصار المشتري يصرف على العمارة المذكورة كل ساعة وحين والمحل المذكور مطرق المشتري فتشاجرا وتواصلوا إلى الحاكم الشرعي؛ فهل للحاكم الشرعي أن يجبر المشتري المذكور بما صرفه⁷⁵¹ البائع في العمارة لا سيما بعد استئذانه وإشرافه [19\ب] باطلاعه أم ما أصرفه البائع يصير مجاناً؟

فأجاب حيث كانت العمارة بإذن المشتري لزمه ما أصرفه البائع عليها مما يلزمه شرعاً وذلك هو القدر الذي تكون نسبته إلى قيمة البيت بعد الانهدام نسبته إلى الثمن المشتري به إن نصفاً فنصف وإن ربعاً فربع وهكذا. والله أعلم.

وسئل: عن شخص باع من آخر بيتاً بيع الناس وأخذ من المشتري المفتاح وبعد شهرين انقلب؛

فهل له الرجوع أم لا؟

⁷⁴⁸ فتاوى حنفي لابن ظهيرة، 43\ب-44\أ؛ فتاوى الكازروني، 171\أ.

⁷⁴⁹ س - باع.

⁷⁵⁰ ب: فأصرف.

⁷⁵¹ ب: أصرف.

فأجاب: لكل من البائع والمشتري أن يفسخ البيع متى شاء. والله أعلم.

وسئل: عن شخص باع من آخر محلاً عقاراً بيعاً شرعياً بثمن معلوم، وكتب له خطاً عربياً وأشهد على نفسه بأنه باع وتسلم الثمن وتسلم المشتري المبيع ثم استأجر سنة أربع وعشرين⁷⁵² بأجرة معلومة وبقي عنده من الأجرة بعض شيء وصبر عليه المشتري ثم استأجر سنة خمس وعشرين المبيع المذكور بأجرة معلومة؛ فهل البيع المذكور صحيحٌ معمول به ويستحق المشتري الأجرة المذكورة مع وجود البينة على البيع والإيجار المذكور والشهادة على نفسه أم لا؟

فأجاب: البيع المذكور صحيح وإذا وقع الإيجار بعد صحة القبض وذلك بالإخلاء⁷⁵³ فهو صحيح أيضاً ويستحق المشتري الأجرة عن كل سنة أجراها بعد القبض الصحيح. والله أعلم.

وسئل عن من باع بستاناً وما احتوى عليه من ماء⁷⁵⁴ متعلق به بيع الوفاء بيعاً شرعياً بقدر معلوم والحال أنه تحت يده البائع وفي كل سنة يستأجر من المشتري بقدر معلوم ربح الدراهم ويدفع له الأجرة ثم مات المشتري وخلف ورثة فجعلوا المبيع المذكور لأحدهم فيما بينهم من غير حضور البائع وجلس أيضاً [20\أ] يستأجر ذلك بقدر معلوم من الذي قسم له ذلك المبيع؛ فهل هذا البيع صحيح؟ وهل يحسب ما أسلمه له من الأجرة من أصل المبلغ المذكور ويعطيهم ما فضل وطاب الربح لهم؟ أو يلزمه الأصل من غير مقاصصة بالربح أم لا؟

⁷⁵²في هامش س: لم يذكر في هذا السؤال قبض ولهذا قال في الجواب: حيث لم يتسلمه المشتري إلخ... وسيأتي في الورقة التي ثمن هذا إذا لم يوجد تسليم المبيع لم يجب الأجر وتقدم في الورق من أول هذه الرسالة لو اشترى قنناً فأجره من بائه قبل قبضه لم يجب الأجر وحكم الثمر يُعلم مما ذكر صاحب المجمع وشارحه بن ملك في كتاب البيع من أن زوائد المبيع قبل القبض مبيعة عندنا، قال بن ملك: في شرحه عند قول الماتن ولو اشترى أرضاً بشجرها فأثمرت قبل قبضها وقيمتها أي قيمة الأرض والشجر والثمر سواء فاستهلك البائع ثمرها قبل القبض، يُسقط أبي يوسف عن المشتري ربع الثمن وهما ثلثاه أيضاً حيث/في شرحه فليراجع. وقال فيه فصل ما يدخل في البيع تبعاً عند قول الماتن وسقط الثمن عن الأصل والزوائد عند القبض يعني زوائد المبيع قبل القبض مبيعة عندنا وقال الشافعي: زوائد المبيع غير مبيعة ولا قسط لها من الثمن لأنها معدومة انتهى من خط شيخ مشايخنا الشيخ أبي السعود رحمه الله تعالى.

⁷⁵³س: بالإجلاء.

⁷⁵⁴في هامش ب: من مال الوفاء.

فأجاب: البيع المذكور صحيح لكن حيث لم يستلمه المشتري فايجازه غير صحيح وللبيع أن يُقيم عليه كلما دفعه له على أنه من الأجرة من رأس المال ويقاصضه به. والله أعلم.⁷⁵⁵

وسئل بما صورته ما قولكم في دارٍ كبيرةٍ بين أربعة إخوة، ثلاثة ذكور وبنت فباع أحد الذكور حصته من الدار⁷⁵⁶ من أجنبيٍّ بيعٌ عدة وأمانة وفاءٌ وضمن للمشتري أحد أخوي⁷⁵⁷ البائع عهدة المبيع في ذمته وماله ثم توافق الإخوة على قسمة الدار ليختص كل واحد منهم ب حصته؛ فهل لهم ذلك من غير إجازة المشتري أم تتوقف القسمة على إجازته؟ وهل إذا اختار بائعه محلاً من الدار عن حصته المشاعة يكون مبتاعاً عند المشتري عوضاً عن الحصة التي ابتاعها أو لا؟ وهل يفسخ البيع بالقسمة ويطلب المشتري ثمنه؟ وما الحكم في ذلك؟

فأجاب: نعم، لهم ذلك من غير إجازة المشتري المذكور. إذ لا ضرر عليه بل صار ما هو مبتاعٌ عنه⁷⁵⁸ مميزاً منفرداً، وإذا اختار البائع محلاً عن حصته المشاعة تكون مبتاعاً عند المشتري. إذ القسمة هي جمع نصيب شائع في معين كما قال الزيلعي في شرح الكنز.⁷⁵⁹ ولا يفسخ البيع إذ لا وجه يقتضي ذلك لأنَّ البائع واحدٌ والمشتري واحدٌ والمحل واحد والقسمة مميزة لكن للمشتري أن يطلب دراهمه متى أراد. والله أعلم.⁷⁶⁰

وسئل بما صورته: ما قولكم [20\ب] في شخصٍ ابتاع داراً بيعاً وفاءً بطريق الوكالة عن امرأة من شخص آخر بمائتي دينارٍ ذهباً جديداً وسلّم المشتري الدار لموكلّته وسلّم الثمن بشهادة شهود⁷⁶¹ التبايع ومعاينتهم لقبض البائع الثمن. وكتب بذلك حجة شرعية ثم بعد مدة تقايلا البائع والموكل أحكام

⁷⁵⁵ فتاوى الكازروني، 171\ب.

⁷⁵⁶ س: الدارين.

⁷⁵⁷ ب: إخوة.

⁷⁵⁸ س: عند.

⁷⁵⁹ تبين الحقائق للزيلعي، 4\264.

⁷⁶⁰ فتاوى حنفي لابن ظهيرة، 43\ب-44\أ؛ فتاوى الكازروني، 170\ب-175\أ.

⁷⁶¹ س: الشهود.

التبائع. ثم طلب⁷⁶² الموكل الثمن الذي دفعه وكيلها إلى البائع فذكر البائع أن الوكيل لم يقبضه سوى مائة وعشرين ديناراً جديداً فادّعت الموكلة أنها سلّمت لوكيلها جميع الثمن وهو مئتا دينار. والحجة شاهدة بذلك، فقال البائع: أقررت أنني قبضت الثمن ولكن ما قبضت إلا مائةً وعشرين؛ فهل يقبل ذلك منه بعد معاناة الشهود وقبض الثمن أم لا؟ وهل تتوجه اليمين على الوكيل أم على الموكلة أم لا؟

فأجاب: حيث عاينَ الشهود قبضَ الثمن فلا يفيد البائع الجحود من قبض الثمن ولا يمين على واحدٍ منهما، والحال ما ذكر. والله أعلم.⁷⁶³

وسئل العلامة تقي الدين بن فهد⁷⁶⁴ بما صورته: ما قولكم في رجل اشترى من آخر داراً بيع وفاءً واستمرّ وضع يده على الدار يستغلّها مدّة، فمات البائع وعليه ديون لأناس آخرين؛ فهل لهم أن يحاصصوا المشتري وفاءً ويكون كواحدٍ منهم أم⁷⁶⁵ يقدم عليهم في الاستيفاء و⁷⁶⁶ ليس لهم إلا ما فضّل بعد استيفاء دينه كالمرتتهن؟

فأجاب: ليس لبقية أرباب الديون المحاصصة. لأنّ بيع الوفاء لا يظهر كون مال الوفاء ديناً إلا بعد الفسخ، صرّح بذلك في الفتاوى البزازية⁷⁶⁷. ووجهه ما يلزم من اجتماع البذل الذي هو الثمن والمبدل الذي هو المبيع وفاءً في ملك المشتري. فإنه يتناول غلّته [21\أ] وهو فرع ملكه لكنه غير ثابت. والله أعلم.⁷⁶⁸

⁷⁶²ب: طلبت الموكلة.

⁷⁶³فتاوى حنفي لابن ظهيرة، 44\أ؛ فتاوى الكازروني، 171\أ.

⁷⁶⁴أبو الفضل تقي الدين محمد بن محمد بن محمد بن فهد الهاشمي العلوي الأصفهاني المكي: مؤرخ، عالم من علماء الشافعية، يتصل نسبه بمحمد ابن الحنفية. ولد بأصفون (في صعيد مصر) وارتحل مع أبيه إلى مكة (وطن أسرته وأجداده) سنة وتوفي هناك. له لحظ الألفاظ بذيل طبقات الحفاظ، نور الباهر الساطع من سيرة ذي البرهان القاطع، وسيرة الخلفاء والملوك، و قصص الأنبياء، و نهاية التقريب وتكميل التهذيب: انظر: الأعلام للزركلي، 48\7.

⁷⁶⁵ب: أن.

⁷⁶⁶ب: أو.

⁷⁶⁷الفتاوى البزازية للكردي، 341\1.

⁷⁶⁸فتاوى الكازروني، 171\أ.

وسئل العلامة القاضي علي بن جار الله بن ظهيرة القرشي بما صورته: ما قولكم في محلّ مشترك بين جماعة باعوه بيع العدة والأمانة المسمى ببيع الوفاء بثمنٍ معلوم مستوفي ذلك⁷⁶⁹ شرائطه الشرعية ثم بعد مدة أراد بعض الشركاء المقابلة فيما يخصّه من ذلك المبيع، والحال أنّ المبيع وقع من بعض الشركاء عن نفسه وعن شركائه بطريق الوكالة في صفقة واحدة؛ فهل إذا وقع التقايل في تلك الحصّة التي هي لأحد الشركاء بينه وبين المشتري يصحّ ذلك؟ ويقسّم المبيع فيها بقسطه من الثمن أم لا يصحّ ذلك؟ وتبقى على حالها من البيع حتى يحصل التقايل من الجميع أم كيف الحال؟

فأجاب: بيع العدة بيعٌ اختلف فيه علماؤنا بين صحته⁷⁷⁰ وبين كونه رهناً، وأفتى بعضهم بأنه بيع صحيح. قال صاحب النهاية: وعليه الفتوى فإذا أقال المشتري أحد الشركاء في استحقاقه الذي باعه وكان استحقاقه أسهماً معلومة بثمنٍ معينٍ معلومٍ تصحّ الإقالة فيه وينسخ في حقّه خاصة. والله أعلم.

وسئل عن رجل باع أرضاً مزروعة⁷⁷¹ ببيع الوفاء بعقدٍ شرعيّ بيع الناس بثمنٍ معلوم ثم إن البائع سافر إلى مصر ومات بها وأخّر ذرية قاصرين بمصر ثم جاء رجل من الناس بطريق التّعدي واستفك الرهن المذكور بغير إذنٍ من القاصرين واستمر عليه عشر سنين ثم جاء واحد من الغائبين⁷⁷² ووكل وكيلاً بوجه شرعيّ يدّعي على المتعدي؛ فهل لهم أخذ الغلّة من المتعدي أم لا؟

فأجاب: إذا ثبت أنّ المزروعة المذكورة مزروعة [21\ب] مورثهم لهم أخذها من يد المتعدي من جميع غلّتها وليس له عليهم شيءٌ مما دفع للمرتهن في قبل الدين الذي على مورثهم لأنه متبرّع حيث لم يكن وكيلاً ولا كفيلاً ولا وصياً من قبله. وكلما حصل فهو ميراثٌ لهم وليس له رجوعٌ عليهم بما دفعه إلى المرتهن ويجب عليه ردّ عقار الأيتام لأنه متبرّع بما سلّمه وبمنعه لاستحقاقهم صارغاصباً للمنافع في هذه المدة فيجب عليه إعطاء حقهم. قال علمائنا رحمهم الله تعالى: المنافع إذا كانت لوقفٍ أو ليتيمٍ يجب

⁷⁶⁹ب: + البيع.

⁷⁷⁰ب: حصته.

⁷⁷¹ب: من زرعه.

⁷⁷²في هامش س "لعله القاصرين سابقاً" مكتوب إضافة الى العبارة.

ضمانها⁷⁷³ على غاصبها ولقولهم: من قضى دين غيره بغير أمره فهو متبرع لا يجب له عليه شيء. والله

أعلم.⁷⁷⁴

وسئل⁷⁷⁵ عن شخص اشترى آلات دار بمضى⁷⁷⁶ المعظم بيع وفاء من آخر بضمن معلوم وقبض البائع الثمن من المشتري ثم استأجر البائع من المشتري المذكور المبيع المذكور مدة معلومة بأجرة معلومة في أول سنة وثاني سنة ثم مضى على ذلك مدة سنوات ولم يحدد المتبايعان عقد الإجارة وإنما يدفع البائع للمشتري الأجرة من غير عقد للإجارة. فهل بيع المنقول بيع أمانة جائز أم لا؟ وهل ما دفع البائع المذكور للمشتري المذكور من الأجرة بغير عقد الإجارة يحاسب به المشتري من الثمن أم لا؟ وما حكم الله في ذلك؟

⁷⁷³ ب + من أنها.

⁷⁷⁴ فتاوى الكازروني، 172\أ.

⁷⁷⁵ هذه المسألة مع جوابها غير مذكورة في نسخة ب.

⁷⁷⁶ في هامش س: قال في فتاوى الشيخ محمد جار الله بن ظهيرة الحنفي: سئل عن شخص ابتاع داراً بمضى وأرضاً عشرية ابتاعاً شرعياً وهو المعروف بالعدة والأمانة بضمن معلوم ولم يتسلم المشتري المبيع فاستأجر البائع من المشتري المبيع المذكور سنة كاملة بعشرة دنانير ثم صار في كل سنة يتأذى المشتري من البائع عشرة دنانير عن أجرة المبيع بغير عقد تؤجر. ولم يسوغ له أخذ هذه الأجرة والحال ما ذكر أم لا؟ وما الحكم فيه؟ فأجاب بيع الأمانة لا يجوز في المنقول كآلات دور منى فإن أرضها لا يجوز بيعها بقي العقد موقوفاً إلى الآلات وهي منقولة وأما بيع الأرض العشري فجائز ثم ما قبضه البائع من المشتري في السنين المذكورة من غير عقد إجارة إن كانت الأرض معدة للاستغلال يلزمه أجر مثلها وما زاد على ذلك مما كان يقبضه المشتري من أصل الثمن والتخليفة قبض. انتهى. وقد ذكر مؤلف هذه الرسالة في إجابة السائلين بفتوى المتأخرين سؤالاً رفع للقاضي العلامة الشيخ علي بن جار الله في بيع آلات دور منى فذكر في الجواب ما صورته آلات دور منى في حكم المنقول ولا يجري في المنقول بيع العدة والأمانة فما قبضه المشتري من البائع يقاوص به من الثمن لأن صحة الإجارة فرع صحة البيع وهو غير صحيح وقد نقل فيها ثم عن الشيخ قطب الدين الحنفي ما إذا سلم الدار وهي مشغولة ثم استأجرها البائع ما صورته؟ تسليم البائع الدار إلى المشتري وهي مشغولة بأسبابه غير صحيح فالإجارة لها غير صحيحة ولرب الدار أن يحاسب المشتري بما استغله من أجرة الدار وإنما أوردنا ذلك كله ليعلم الحكم في إقامة ما تسلمه من الأجرة من رأس المال انتهى من هامش الأصل. انظر: فتاوى الحنفي، 44\ب؛ فتاوى الكازروني، 171\أ.

فأجاب بعد الحمدلة آلات دُور منى في حكم المنقول ولا يجري في المنقول بيع العدة والأمانة،
فما قبضه المشتري من البائع يقاخص به من رأس ماله لأن صحة الإجارة فرغ صحة البيع وهو غير صحيح.
والله سبحانه وتعالى أعلم.⁷⁷⁷

وسئل العلامة قطب الدين الحنفي⁷⁷⁸ رحمه الله تعالى بما صورته: [22\أ] ما قولكم في
شخص اشترى من آخر داراً معلومة بثمن معلوم بيعاً شرعياً المعروف ببيع الوفاء والأمانة ثم أجر المشتري
الدار المذكورة من البائع مدة معلومة وصار يأخذ أجرتها منه كل عام بإجارة، والحال أن البائع لم يُخل
الدار المبيعة ولم يسلم للمشتري إلا وهي مشغولة بأسبابه وأمتعته؛ فهل البيع صحيح أم لا؟ والإجارة
صحيحة أم لا؟ وإذا كانت الدار مشغولة بأسباب أو أمتاع،⁷⁷⁹ هل يكون ذلك سبباً فُفسداً للبيع أم لا؟ وإذا
قلتم أنه فاسد فهل يحاسب المشتري أو وارثه بالأجرة من الثمن أم لا⁷⁸⁰ فما حكم الله في ذلك؟
فأجاب: تسليم البائع الدار إلى المشتري وهي مشغولة بأسبابه غير صحيح فالإجارة لهذا غير
صحيحة ولرب الدار أن يحاسب المشتري بما استغله⁷⁸¹ الدار. والحال ما شرح. والله أعلم.⁷⁸²

⁷⁷⁷ فتاوى الكازروني، 171\ب-172\أ.

⁷⁷⁸ قطب الدين بن علاء الدين النهروالي الحنفي (ت. هـ 990\1582 م)، له آثار ابتهاج الانسان والزمن في
الاحسان الواصل للحرمين في اليمن بمولانا الوزير الباشا حسن. انظر: معجم المؤلفين لمحيي، 11\153.
⁷⁷⁹ جمع متاع أو أمتعة.

⁷⁸⁰ س - لا.

⁷⁸¹ في نسخة س و ب: "من أجرة". تم بإخراج هذه الكلمات بهدف إيضاح المعنى.

⁷⁸² في هامش س: وذكر في الفتاوى الإلياسية الشيخ عبد الله بن المرحوم الشيخ عبد الكريم الخليفة المدني
سؤالاً ما قولكم في شخص باع آخر بيتاً أو بستاناً بيع وفاء والحال أن المبيع تحت يد البائع في كل سنة يستأجره من المشتري
بقدر معلوم ربحاً للدرهم ويدفع له الأجر. فهل ذلك صحيح أم لا؟ الجواب البيع المذكور صحيح لكن حيث لم يتسلمه
المشتري فيجاره غير صحيح وللبائع أن يحسب عليه كلما دفعه على أنه من الأجرة من رأس المال، ويقاخصه به كما في
إجابة السائلين وفيها -أي الفتاوى الإلياسية -

سؤال ما قولكم فيمن باع آخر داراً بيع وفاء ثم استأجر البائع الدار من المشتري عاماً كاملاً فهل البيع صحيح
ويستحق المشتري الأجرة الجواب البيع المذكور صحيح وإذا وقع الإيجار بعد صحة القبض وذلك بالإخلاء فهو صحيح
أيضاً ويستحق المشتري الأجرة عن كل سنة أجرها بعد القبض الصحيح انتهى كذا في إجابة السائلين نقلاً من الفتاوى
المذكورة والله أعلم. الإلياسية الشيخ عبد الله بن المرحوم الشيخ عبد الكريم الخليفة المدني، أبوه شيخ عبد الكريم بن عبد
الله الخليفتي المدني (ت. هـ 1133\1721 م)، معلمه خير الدين بن تاج الدين إلياس الرومي المدني (ت. هـ 1128\1715

أقول: قال في جنة الأحكام للسمرقندي⁷⁸³ ما نصه: ولو رهن الدار وفيها متاع له دون ما فيها من المتاع وسلم الدار إلى المرتهن. فإنه لا يصح الرهن والتسليم. فالحيلة في صحته أن يودع الراهن أولاً جميع ما فيها من المتاع عند المرتهن ثم يسلم إليه الدار فإنه يصح الرهن والقبض، وكذلك لو رهن الحانوت دون ما فيه من المتاع أو رهن جوالقاً دون ما فيه وأراد أن يصح تسليمه. فالحيلة فيه ما ذكرنا يودع ما فيه أولاً ثم يسلم الشيء المرهون. انتهى.⁷⁸⁴

وفي قاضيخان: رهن⁷⁸⁵ داراً فيها متاع الراهن، شيء قليل أو كثير ينتفع به أو رهن جوالق فيها متاع [22\ب] الراهن بدون المتاع وسلم الكل إلى المرتهن لا يجوز ذلك إلا أن يفرغ الدار والجوالق. والحيلة أن يودع ما في الدار من المتاع وما في الجوالق أولاً ثم يسلم إليه ما رهن فيصح الرهن والتسليم.⁷⁸⁶ انتهى.

وسئل مفتي آخر بما صورته: هل إذا مات المشتري وفاءً تقوم ورثته مقامه حتى في السكن والإسكان أم لا ؟

(م). جمع الشيخ عبد الله ديوان و فتوى لمعلمه. تسمى هذه الفتوى " فتوى الإلياسية ". انظر: الأعلام لزركلي، 327\2، معجم الشعراء: من العصر الجاهلي حتى سنة ٢٠٠٢م لكامل سلمان الجبوري، 209\2. فتاوى الكازروني، 173\أ.

⁷⁸³ سعيد بن علي السمرقندي الحنفي توفي سنة (ت. هـ 500\1106 م). له جنة الأحكام وجنة الخصام في الجبل الشريفة مجلد كبير. أسقط من الكتب مسائل الحيل، وأرخص في العبادات، والمعاملات، وفيه زيادات يسيرة على الحيل للخصاف. انظر: كشف الظنة لكاتب الجلي، 606\1؛ هدية العارفين لبغداد، 392\1.

⁷⁸⁴ في هامش س: قوله تسليم البائع الدار إلى المشتري وهي مشغولة بأسبابه غير صحيح ظاهر وذلك أنه لم يوجد من المشتري لها حقيقة القبض لأنها مشغولة بأسباب البائع وأمتعته فلم يصح قبض المشتري لها، والإجارة من المشتري لها لا يصح إلا بعد القبض فلم تصح الإجارة في صورة السؤال وللبائع أن يحاسب المشتري بما استغله من الأجرة ويقاصص به من رأس المال كما أجاب به المسؤول فإن الإجارة لا تصح إلا بعد القبض⁷⁸⁴ الصحيح وذلك تسليم البائع الدار إلى المشتري وإخلائها وتفرغها من أسبابه وأمتعته أو يودع البائع ما فيها من المتاع كما ذكره الشيخ فيما يأتي فإن الأمتعة حينئذ تكون مبقاة على ملك المشتري فلا يعد مشغولاً للدار ومانعاً من صحة الإجارة فافهم هذا فإنه قليل من تنبه له وهو مضر حينئذ به في غير هذه الرسالة انتهى من خط المذكور.

⁷⁸⁵ س - رهن.

⁷⁸⁶ فتاوى القاضيخان للفرغاني، 377\3.

فأجاب: في الفتاوى البزازية في أثناء القول الجامع قال: وإذا مات المشتري وفاءً فورثته يقومون مقامه في أحكام الوفاء. انتهى.⁷⁸⁷ ولا يخفى أن من أحكامه الانتفاع به سكناً وإسكاناً إلى غير ذلك من الأحكام المتعلقة به. والله أعلم.⁷⁸⁸

وسئل شيخنا العلامة حنيف الدين بن العلامة الشيخ عبد الرحمن بن عيسى المرشدي العمري الحنفي رحمه الله تعالى⁷⁸⁹ بما صورته: ما قولكم عن التولية في بيع الوفاء المعلوم هل هي صحيحة أم لا؟ وهل للمشتري أن ينزل شخصاً آخر في عقده ويقبض منه الدراهم المعلومه بغير حضرة البائع لذلك أم لا؟

فأجاب: التولية هي بيع بضمن سابق ومبيع الوفاء لا يجوز لمشتريه بيعه وكذا إنزال غيره منزلته لأن إنزاله إما أن يكون بطريق التولية أو غيرها وقد علمت أن التولية بيع، وبيع الوفاء لا يجوز لمشتريه بيعه، وإما أن يكون بطريق الهبة أو الرهن، وهبته ورهنه لا يجوز أيضاً.⁷⁹⁰ والله أعلم.⁷⁹¹

وسئل صاحب الهداية إذا ادعى البائع بيعاً جائزاً وقال المشتري: اشتريته بيعاً باتاً أو ادّعى على العكس فالقول لمن؟

⁷⁸⁷فتاوى البزازية للكردي، 1\337.

⁷⁸⁸فتاوى الكازروني، 172\ب.

⁷⁸⁹في فتاوى الكازروني مكتوب "الشيخ حنيف الدين بن العلامة الشيخ عبد الرحمن المرشدي". انظر: فتاوى

الكازروني، 171\أ.

⁷⁹⁰في هتمش س: قال في البزازية: ولهذا العقد شبهة بالبيع الفاسد من حيث أنه يفسخ إذا حضر الثمن وله حكم البيع الصحيح في حق الإنزال وله حكم الرهن في حق أنه لا يتمكن من التصرف كالمرتهن فلا يملك بيعه من غيره انتهى. أقول: يؤخذ من قوله فلا يملك بيعه من غيره عدم صحة التولية من المشتري لغيره لأنها بيع بضمن سابق من غير زيادة ولا نقصان وانظر إلى ما يتداوله أهل بلدنا من تعاطي عقود التولية فيما بينهم مع أن المذهب عدم جواز المشتري وفاءً من غيره كما تقرر غير مرة والله سبحانه وتعالى أعلم. وقال في الفصول العمادية اتفق مشايخ زماننا أن المشتري شراءً جائزاً لا يملك البيع من غيره وعليه الفتوى انتهى من خط الشيخ المذكور ضاعف الله له الأجور.

⁷⁹¹فتاوى الكازروني، 171\أ.

فأجاب: القول⁷⁹² قول مدعي البتات.⁷⁹³ وعلى هذا أئمة بخارى. ولو قال القول من يدعي [23\أ] بيعاً جائزاً فله وجه حسن. وفي فتاوى النسفي: لو ادعى المشتري أن البيع بائٍ وادعى البائع أنه بيع الوفاء فالقول للبائع. كذا في الخزانة.⁷⁹⁴

وسئل العلامة القاضي أحمد بن محمد المدرس⁷⁹⁵ عن رجل باع داراً بيع عدة وأمانة بثمن معلوم بين المتبايعين وكان يستأجر الدار من المشتري في كل عام بأجرة معلومة وفي أثناء سنة سبع وثلاثين حدثت العسكر⁷⁹⁶ واستولوا على بيوت الناس، وهذا البيت من جملتهم، وأخرجوا المستأجر من الدار جبراً فجاء صاحب الدار وطلب أجرة داره فقال له: إنني غصبتُ من العسكر وأخرجوني جبراً؛ فهل يلزم المستأجر أجرة الدار من حال⁷⁹⁷ دخول العسكر إلى حين خروجهم أم كيف الحال؟ وكذلك لم يصدر في سنة ثمانٍ وثلاثين إيجاراً في الدار، وكان خروج العسكر في ابتداء سنة تسع وثلاثين، ولم يستلم⁷⁹⁸ الدار ولم يقع إيجار؛ فهل تلزمه أجرة أم كيف الحال؟⁷⁹⁹

⁷⁹² في هامش س: قال في البزاية وأما مسألة الاختلاف في البات والوفاء ففيها اختلاف كثير والراجح منها ما اقتصر عليه في الحنانية في أحكام البيع الفاسد بقوله وإن ادعى أحدهما بيع الوفاء والآخر بيعاً باتاً كان القول لمن يدعي البات والبيئة على من يدعي الوفاء والله سبحانه وتعالى أعلم انتهى.

⁷⁹³ ب: الثبات.

⁷⁹⁴ والمبتاعة رغم هذا، الجواب في اختلاف المتبايعين وادعائهما ما ذكر أنه إذا لم يكن لأحدهما بيئة فإن كان قُبِلَتْ وإن كان لكل بيئته فبيئة البائع أولى بالقبول من بيئة المشتري إذ البائع يدعي خلاف الظاهر وصرح به في الحاوي والتارخانية وهو المعتمد كذا في الفتاوى الخيرية انتهى من خط الشيخ المذكور ضاعف الله له الأجور.

⁷⁹⁵ القاضي علاء الدين أحمد بن محمد المدرس ت. هـ 949\1542 م) هو العالم الفاضل، والد قطب الدين الحنفي. جاء إلى مكة المشرفة وجاور بها سنين عديدة وتوفي بمكة المكرمة. كان المدرس في مسجد الحرام. انظر: المختصر من كتاب نشر النور والزهر في تراجم أفاضل مكة لعبدالله مرداد أبو الخير، ص 105.

⁷⁹⁶ ب: السكر، وكذا فيما يلي من ثلاثة مواضع.

⁷⁹⁷ في س فوق كلمة "حال": "حين" برمز "ط"، يعني كذا في نسخة أخرى.

⁷⁹⁸ ب: لم يستلموا.

⁷⁹⁹ في هامش س: وفي إجارة البزاية وإن غصب الدار من المستأجر غاصب سقط الأجر، ثم قال في مسائل العذر في فسخها وإذا غصبت الدار المستأجرة من المستأجر غاصب سقط أجر تلك المدة. وفي المحيط أنه لم تُنقض الإجارة وله أن يفسخها. وفي غيره يسقط أجر مدة الغصب لأن الانفساخ بقدره انتهى. وسئل العلامة سراج الدين المشهور بقاري الهداية إذا غُصبت الأرض من المستأجر، هل يلزمه الأجرة أم لا؟ فأجاب إذا غُصبت الأرض من المستأجر ولم يتمكن من الانتفاع به تسقط عنه الأجرة مدة الغصب، فإذا زال الغصب وانتفع بها وجبت عليه الأجرة بقدر ما انتفع، فإن لم

فأجاب: لا يلزم المستأجر المذكور أجره للدار من حال وجود العسكر واستيلاء على البيت إلى حين خروجهم. والله أعلم⁸⁰⁰.

وسئل شيخنا العلامة الشيخ حنيف الدين بن العلامة الشيخ عبد الرحمن المرشدي عن بلاد مبيعة بيع العدة والأمانة في قدر معلوم، فهل إذا سلم البائع من ذلك القدر للمشتري بعضه ينفك من المبيع بقدر ما سلم أم يبقى المبيع على حاله إلى تسليم بقية المبلغ ويستحق المشتري جميع الغلات إلى فك الجميع أم كيف الحال؟

فأجاب⁸⁰¹: إن قبل المشتري [23\ب] ذلك صح وانفسخ بمقداره واستحق حينئذ المشتري من الغلة مقدار ما بقي من المبيع إلى حين فسخه. والله أعلم.

وسئل عن شخص اشترى من آخر أرضاً وفيها شجرٌ بيع الناس بثمان معلوم وأنّ الشراء⁸⁰² وقع على الأرض المذكورة ثم أجر المشتري البائع الأرض المذكورة سنة كاملة بشيء معلوم ثم إنَّ المستأجر وهو البائع دفع أجره السنة المذكورة ومكث سنين لم يدفع للمشتري أجره ولا يستأجرها منه⁸⁰³ فطلب المشتري من المستأجر الأجرة فقال له⁸⁰⁴: أنت ما تسلمت الأرض مني ولا لك شيء؛ فهل للمشتري إذا ثبت أنه وقّع عليها بعد البيع الأجرة الماضية أم لا؟

يبقى من المدة ما يتمكن فيه من الانتفاع بها لما استؤجرت له فله أن يفسخ الإجارة كما كان له أن يفسخها حين غضب، والله أعلم انتهى. في كتاب الأشباه والنظائر من الإجارة للعلامة بن نجيم الغصب يُسقط الأجرة عن المستأجر إلا إذا أمكن اخراج الغاصب بشفاعة أو حماية كما في التارخاينة والقنية.

⁸⁰⁰ ب + وإلى هنا انتهى ما أوردناه وتم بالخير ما قصدها وكان ذلك في يوم الأربعاء خامس شهر في ذي الحجة الحرام سنة 1084 أربع وثمانين وألف.

⁸⁰¹ في هامش س: كان الأولى للمجيب أن يقول لا يجبر المشتري على قبول بعض الثمن فإن قبل الفسخ بقدره إلى آخره انتهى من خط شيخنا رحمه الله تعالى.

⁸⁰² ب: المشتري.

⁸⁰³ ب + منه.

⁸⁰⁴ ب + له.

فأجاب: إن وقع بينهما عقد إجارة⁸⁰⁵ كان له مطالبة بالأجرة⁸⁰⁶ للسنين الماضية وإن لم يكن كذلك فلا. وهذا كله بعد صحة البيع وتسلمه من بائعه.⁸⁰⁷ والله أعلم.

وسئل عن شخص باع من آخر داراً مشتملة على عدة مساكن علوية وسفلية بيعاً شرعياً بثمن معلوم، ووضع المشتري يده عليها سكنى⁸⁰⁸ وإسكاناً مدة من الزمان نحو العشر السنين، ثم طاحت الدار عن آخرها وتلفت جملة واحدة حتى صارت لا يُتفع بها ولا شيء منها مطلقاً وقصّر في حفظ أخشابها

⁸⁰⁵ب: إجارة

⁸⁰⁶في هامش س: الذي في الدر المختار و شرح التنوير الأبصار بعد كلام في بيع الوفاء قلت: و في فتوى ابن الحلبي انصدت الإجارة بعد قبض المشتري المبيع وفاء ولو للبناء وحده فهي صحيحة والأجرة لازمة للبايع طول مدة التواجر انتهى. فتنبه و عليه فلو مضت المدة و بقي في يده فأفتى علامة الروم بلزوم أجر المثل و يسمونه بيع الاستغلال انتهى من الدر المذكور.

⁸⁰⁷الذي في الدر المختار شرح تنوير الأبصار بعد الكلام في بيع الوفاء قلت: وفي فتاوى ابن الحلبي: إن صدرت الإجارة بعد قبض المشتري المبيع وفاء ولو للبناء وهذه فهي صحيحة والأجرة لازمة للبايع طول مدة التواجر. انتهى. فتنبه. و عليه فلو مضت المدة و بقي في يده فأفتى علامة الروم بلزوم أجر المثل و يسمونه بيع الاستغلال. انتهى من الدر المذكور. وفي كتاب الرهن من الكنز: والتخلية فيه يعني الرهن و البيع قبض، قال شارحه العيني: لأن هذا غاية ما يقدر عليه. و مثله في تنوير الأبصار وفي جواب للشيخ محمد جار الله المذكور في إجابة السائلين في بيع الوفاء القبض في العقار يكون بالتخلية لا بوضع اليد حقيقة انتهى. لكن ذكر السيد الحموي في حاشيته على الأشباه لابن نجيم عند قوله في باب الوقف: "تخلية البعيد باطلة" إلخ. قال بعض الفضلاء: أطلقه فشمّل ما إذا مضت مدة يتمكن من الذهاب إليها والدخول فيها أولاً و قد صرح سراج الدين في فتاواه بأنه إذا مضت المدة المذكورة كان قابضاً. وصورة ما أجاب به بعد أن سئل عن شخص اشترى من آخر داراً ببلد وهما ببلد آخر و بين البلدين مسافة يومين ولم يقبضها بل خلّى البائع بين المشتري و بين المبيع التخلية الشرعية فهل يصح ذلك؟ وتكون الخلية كالتسليم أو لا؟ أجاب إذا لم تكن الدار بحضرتها وقال البائع سلمتها لك وقال المشتري: تسلمت، لا يكون قبضاً، ما لم تكن الدار قريبة منهما بحيث يقدر المشتري على الدخول فيها والإغلاق وفي مسئلتنا ما لم يمض مدة يتمكن من الذهاب إليها والدخول فيها لا يكون قابضاً انتهى. نظر: فتاوى كازروني للكاظمي، 175\أ.

وحيث إن إطلاق المضر غير واقع موقعه انتهى. و في باب فسخ الإجارة من الدر المختار نقل بمحشيهما الأشباه المذكورة ابن المصنف في زواهره عن بيوع قارئ الهداية أنه متى مضى مدة يتمكن من الذهاب إليها و الدخول فيه كان قابضاً و إلا فلا فتنبه انتهى. | صاحب زواهر الجواهر النضائر على الأشباه والنظائر. هو صالح بن مُحَمَّد بن عبد الله بن أحمد الخطيب ابن مُحَمَّد الخطيب ابن مُحَمَّد الخطيب التُّمَزَاتَشِي الْعَزِي الْحَنَفِي (ت. هـ 1055\1645م). هو ابن الإمام صاحب التَّنْوِير فِي الْفَقْه، الإمام ابن الإمام كَانَ بَاحِثاً مُتَبَحِّراً فِي طَلَب الْعِلْمِ وَعِنْدَهُ إِحَاطَةٌ بِفُرُوعِ الْمَذْهَبِ، تَعَلَّمَ عَلَى يَدِ وَالِدِهِ ثُمَّ سَافَرَ إِلَى مِصْرَ وَتَلَمَّذَ عَلَى يَدِ عُلَمَائِهَا حَتَّى بَرَزَ وَتَصَدَّرَ فِي مِصْرَ. كَتَبَ مَوْالِفَاتٍ نَافِعَةً فِي الْفَقْهِ وَغَيْرِهِ مِنْهَا حَاشِيَةٌ عَلَى الْأَشْبَاهِ وَالنِّظَائِرِ الَّتِي سَمَّاهَا زَوَاهِرُ الْجَوَاهِرِ وَلَهُ مَنَظُومَةٌ فِي الْفَقْهِ وَشَرَحَ تَحْفَةَ الْمُلُوكِ وَشَرَحَ أَلْفِيَةَ وَلَدِهِ مُحَمَّدًا. انظر: خلاصة الأثر للمحبي، 239\2.

⁸⁰⁸ب: سكناً.

ثم بعد ذلك مات البائع عن ورثة، فجاء المشتري بعد هذه المدة وقال للورثة المذكورين: هذه الدار خربت، رُدُّوها كما كانت وإلا أعطوني دراهمي وإلا بيعوني بما تسوى؛ فهل للمشتري شيء من ذلك؟ وهل تلزمه العمارة كما كانت أم لا؟

فأجاب: العمارة على البائع لكنها إختياراً لا جبراً [24\أ] يعني أنه لو امتنع منها لا يجبره الحاكم عليها. وليس على المشتري عمارة المحل المذكور غير أنه إذا انتقص المبيع وفاء في يد المشتري سقط حصة النقصان من مال الوفاء، ويُقسم مال الوفاء على قيمة الباقي والهالك، فما أصاب الهالك سقط وما أصاب الباقي يبقى . بيان ذلك: لو اشترى داراً قيمتها ألف درهم بمائة فخرت الدار وصارت قيمتها خمسمائة سقط من ثمن المبيع وفاءً خمسون وهكذا. هذا فيما إذا انتقص⁸⁰⁹ المبيع وبقي منه شيء وإن كان لم يبق منه شيء فحكمه حكم الرهن من أنه مضمون بالأقل من قيمته ومن الدين فلو هلك وقيمته مثل دينه صار المرتهن مستوفياً دينه. وإن كانت أكثر من دينه فالفضل أمانة في يد المرتهن يضمه إن كان متعدياً وإلا فلا. وإن كانت أقل من الدين صار المرتهن مستوفياً بقدره ورجع المرتهن على الراهن بالفضل. والله أعلم.

وسئل عن رجل باع بيتاً له بيع وفاء بحجة شرعية على آخر فحصل في البيت بعض انهدام وانتقل المشتري وله قاصرون⁸¹⁰ فطلب وكيلهم من البائع إما أن يعمر ويجدد المبيع أو يسلم لهم ما هو في ذمته. فقال لهم: البيت خراب ولا أستفيكه إلا بأرباب الخبرة؛ فهل له ذلك أم الدراهم كائنة⁸¹¹؟ وإذا كان له ذلك وقال له وكيل القاصرين: أعطنا ما يستحقه القاصرون ونحن نعمر لك البيت، له أن يمتنع من ذلك أم لا ؟

⁸⁰⁹ب: انتقض.

⁸¹⁰ب: قاصرين، وفي هامش س: أصله قاصرين.

⁸¹¹ب: كائنة، وفي هامش س: أصله كائنة.

فأجاب: لا يجبر البائع المذكور على العمارة وله أن يعمر طوعاً، وورثة المشتري قائمون مقام مورثهم في البيع المذكور ولا يفسخ بموته [24\ب] ولهم وكذا للبائع استعادة ذلك أي وقت أراد كل منهم إذا أحضر الثمن وإذا انتقص المبيع في يد المشتري سقط حصة النقصان من مال الوفاء ويقسم مال الوفاء على قيمة الهالك والباقي، فما أصاب الهالك سقط وما أصاب الباقي يبقى. بيان ذلك: لو اشترى داراً قيمتها ألف درهم بمائة فخرت الدار⁸¹² وصار قيمتها خمسمائة سقط من ثمن المبيع وفاءً خمسون وهكذا. والله سبحانه وتعالى أعلم.⁸¹³

قال في البزاية: وكذا إذا استهلك المشتري البناء والأشجار لا يضمن⁸¹⁴ القيمة كالمرتهن.⁸¹⁵ وأجاب صاحب الهداية في المرتهن إذا فتح كوة⁸¹⁶ في جدار الرهن للإضاءة فوهن الجدار وسقط منه ضمن النقصان أعني قسطه من الدين قدر النقصان. ولو كان مكان الرهن بيع الوفاء لا يضمن، وإن استهلك أجنبي البناء والأشجار ضمن المشتري قيمة التالف وصارت رهناً في يده، وإن لم يضمنه فبقدر قيمة النقصان ولا يملك المطالبة بالثمن لما تقرر أن الرهن إذا غصبه غاصب من المرتهن لا يملك المرتهن مطالبته بالدين مالم يستردّه من الغاصب. وإذا غاب البائع وفاءً والمبيع في يد المشتري وفاءً، قال عماد الدين: لا ينتصب المشتري خصماً لمن يدّعيه،⁸¹⁷ وقال منهاج الدين وعلاء الدين: يكون خصماً، وصاحب

⁸¹²ب + الدار.

⁸¹³فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 114\ب.

⁸¹⁴ب - لا.

⁸¹⁵فتاوى البزاية للكردي، 337.

⁸¹⁶س: كورة.

⁸¹⁷في هامش س: "اشترى داراً وفاءً وغصبها من المشتري غاصب لا يتمكن المشتري من الاسترداد منه ولا يتمكن المشتري من استرداد مال الوفاء من البائع قبل فسخ البيع لأن المال ليس بثابت في ذمة البائع قبل الفسخ كما ذكرنا وقياساً على الرهن يُغصب من يد المرتهن لا يتمكن المرتهن من استرداد الدين من الرهن انتهى البزاية. قال في الفصول العمادية: رجل باع داره بيعاً جائزاً ثم إن رجلاً آخر غصب الدار من المشتري شراءً جائزاً، والمشتري لا يقدر على استرداد الدار من يد الغاصب. هل للمشتري أن يطالب بايعه بمال الوفاء قبل فسخ البيع واسترداد المبيع من يد الغاصب؟ فعلى قول مسألة الغصب للمرهون ينبغي أن لا يملك المطالبة بمال الوفاء ليس بثابت في ذمة البائع بالأولى لما ذكرنا أن ههنا مال البائع الوفاء صح مادام البيع قائماً. ثم قال بعد كلام سئل جدي شيخ الإسلام عن من يرهن عقاراً وتسلم إلى المرتهن وغصب آخر في يد المرتهن، هل له أن يطالب الراهن بدينه أجاب لا، انتهى". فصول العمادية لعبد الرحيم المرغيناني، 119\أ.

الهداية وكثيرين من مشايخ سمرقند على أنه يُشترط حضرتها. وقال علاء الدين بدر: لا يُشترط فحصل فيه الاختلاف. وانتهى. والله أعلم.

وسئل عن شخص⁸¹⁸ باع [25\أ] من آخر بيتين له بيع وفاء استلمها المشتري وانتفع بكراهما سنتين وفي السنة الثالثة لم يحصل فيهما كرى ففي شعبان أكرى أحدهما ولم يحصل كرى الآخر، وتيسر للبائع فكأكهما ودفعه للمشتري فما حكم الكرى في الخالي؟ وفي المؤجر هل يستحقه صاحب المبيع أو المشتري في المؤجر أو يشتركان فيه، وكيف يكون الاشتراك وقد مضى في⁸¹⁹ السنة تسعة أشهر وقد أجره بنقص الربع عن الأجرة المعتادة؟ وكيف يكون أمر الخالي؟

فأجاب: ما كان من أجرة المحل المؤجر بعد فسخ البيع فهي بين المشتري والبائع فيأخذ المشتري ما يخصه من ذلك. وذلك بأن يقسم الأجرة على اثني عشر جزءاً فيأخذ المشتري حصّة ما مضى ويكون الباقي للبائع، وأما الخالي فلا أجر له حيث لم يؤجر. والله أعلم.

وسئل عن شخص باع بيتاً له على آخر بيع الناس وكان البيت مؤجراً على آخر وقد شرط البائع كراه فأحال صاحب البيت للمشتري بالكرى فاستلمه من الكاري؛ فهل يصح الكرى للمشتري ولم يحصل للبيت إخلاء ولا إيجار جديد من المشتري؟ أم الكرى سقط من أصل الثمن؟

فأجاب: هبة الدين من غير من عليه الدين لا تصحّ إلا إذا كان وكله في قبضه له ثم وهبه له بعد ذلك فإنه يصحّ ويكون للمشتري وإن لم يكن المشتري قبض المحل المبيوع وذلك لأننا نجعل هذا كهبة مبتدأة ولا نجعله أنه غلّة، وأنه لا يستحقها إلا بعد القبض ومع قولنا أنه لا يستحقها إلا بعد القبض مع أنه لا يشترط ذلك لكون البيع وقع صحيحاً. ولو لم يحصل فيه إخلاء لما قلنا [25\ب] من أن ذلك كهبة مبتدأة فيستحقها المشتري دون البائع للأمر المذكور. والله أعلم.

⁸¹⁸ب: رجل.

⁸¹⁹ب: من.

وسئل عن شخصٍ باع من آخر بيتين بيع عدةٍ وأمانةٍ بثمنٍ معلوم بينهما، وقد جعل البائع للمشتري شيئاً من المال فائدةً لما استلمه منه وأحال بهذه الفائدة على أجرة بيوتٍ كان آجرها البائع على أشخاصٍ منها البيتين المبيعين، والحال أنه لم يتقابل المشتري ولا المحال عليه عند ما أحال له البائع؛ فهل تصحّ الحوالة المذكورة أم لا مع أنّ البائع قد سلّم ما شرطه للمشتري من الفائدة المذكورة من يده من غير معاقدة شرعية سبقت بينهما؟ فهل يستحق المشتري الفائدة المذكورة⁸²⁰ من غير معاقدة شرعية أم⁸²¹ لا يستحقها؟ وسقط⁸²² مما له من الثمن المذكور أم كيف الحال؟

فأجاب: ما كان من الحوالة المذكورة فهي غير صحيحة حيث لم يتقابل المحتال عليه والمُحال له معه، أيّ مع المحتال عليه ولا بدّ من ذلك. وأما ما شرطه البائع للمشتري من الفائدة المذكورة وسلّمها له من غير وجهٍ شرعيّ يستحقها به فذلك غير صحيح. وللبيع والحالة⁸²³ هذه مقاصصة المشتري بها من أصل ماله من الثمن المذكور لعدم استحقاق المشتري لها. والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن شخصٍ اشترى من أربعة إخوة ، أخوين وأختين داراً لهم بيع عدةٍ وأمانة، والبائع هو أحد الإخوة بطريق الوكالة الشرعية بمعرفة بقية الإخوة ورضاهم وأسلموه الدار المذكورة واستأجر الوكيل البائع الدار من المشتري مدة سنةٍ كاملةٍ فبعد مضي السنة المذكورة جاء الإخوة بالأجرة والثمن وأسلموه للبائع ولم يتفاسخوا في البيع عند القاضي فبعد ثلاثة أيام من تسليم الثمن جاء الوكيل البائع هو وأخوه⁸²⁴ واستعاد الثمن من المشتري واستأجر منه [26\أ] الدار على البيع السابق مدة سنتين ثم توفي الوكيل البائع إلى رحمة الله تعالى فطلب المشتري الثمن من بقية الإخوة فادّعى⁸²⁵ الأختان بأنّ ما لهما اطلاق بإعادة

⁸²⁰ب - شرعية سبقت بينهما. فهل يستحق المشتري الفائدة المذكورة.

⁸²¹ب + أم.

⁸²²ب: تسقط.

⁸²³س: الحوالة.

⁸²⁴ب + وأخوه.

⁸²⁵ب: فادّعت.

الثلث ثانياً على وكيلهم المتوفى؛ فهل لهم ذلك؟ وهل ينقضي البيع الأول بإعادة الثمن على المشتري قبل أن ينقضه الحاكم الشرعي أم لا؟

فأجاب: حيث استلم المشتري المذكور ثمن المبيع فقد انفسخ البيع ولا يحتاج إلى أن القاضي يفسخه بينهما بل لو أتى البائع بالثمن وخلاه بين يدي المشتري ولم يقبله المشتري ولم يقبضه انفسخ البيع بينهما بالتخلية المذكورة. فكيف يقبضه إياه حيث انفسخ البيع المذكور⁸²⁶. فليس للمشتري حق في البيت إلا أن يجدد البيع بينه وبين بائعه، فحيث بُني الأمر على ما كان فهو فاسدٌ والمبني على الفاسد فاسد، فإذا ثبت⁸²⁷ أن بذمة البائع المذكور ما ذكره من الدين بالبيّنة الشاهدة⁸²⁸ بذلك وحلف أيضاً يمين الاستظهار كان له الرجوع بذلك في تركة الميت وإن لم تكن له بيّنة توجّهت اليمين بنفي العلم على ورثة البائع المذكور فإن حلفوها برئوا، وإن نكلوا عنها لزمهم ما ادّعى به المشتري المذكور من الدين. والله سبحانه وتعالى أعلم.

وسئل عن رجل باع وقفاً بيع عدة وأمانة بثلثين قدره تسعة ذهب ثم إن المشتري وضع يده على المبيع وهو ركيبٌ وقدر مدة وضع اليد أربع سنين حصل منها ثمان خراب⁸²⁹ ثم انتقل المشتري ووضع ورثته يدهم على المشتري؛ فهل يصحّ بيع الوقف بيع عدة وأمانة أم لا يصحّ؟ وإذا قلتم بعدم الصحة فهل يجب عليه أجره المثل أم لا؟⁸³⁰

⁸²⁶الذي في البزاية أثناء القول الثاني وإذا حلّى البائع وفاءً بين يد المشتري والثلث يصير قابضاً وينفسخ البيع، وإن أبى قبول قبض الثمن لا ينفسخ بلا قبول وإن قبل بعض الثمن انفسخ بقدره. نُقل من خطّ الشيخ المذكور أجر ممن له الأجور. في الفصول العمادية. وسئل عن البائع بيعاً جائزاً إذا حلّى بالثمن بين يدي المشتري هل ينفسخ بدون القبض والقبول؟ أجاب نعم ينفسخ. قيل له فلو أبى المشتري عن قبض الثمن هل يُجبر وهل ينفسخ بدون القبول؟ أجاب لا. قيل له فلو قبض بعض الثمن، هل ينفسخ بقدر المؤدى؟ أجاب نعم ينفسخ انتهى. نُقل من خطّ الشيخ أبي السعود حمد الله.

⁸²⁷س: أثبت.

⁸²⁸ب + له.

⁸²⁹ب: مرات.

⁸³⁰في هامش س: "سئل الشيخ محمد جار الله الحنفي كما في فتاويه عن رجل باع داراً مشتملة على منافع ومرافق وحقوق شرعية بيع وفاء وأمانة على شخص بثلثين معلوم عندهما وتسلم المشتري الدار ووضع يده عليها مدة يؤجرها في كل سنة بأجرة معينة، وثبت البيع المذكور على حاكم حنفي ثبوتاً مجرداً من غير حكم ثم بعد ذلك ظهر أن الدار المبيعة

[26\ب] فأجاب: بيع الوقف لا يجوز ويطالب الموقوف عليهم واضعي اليد بأجرة المثل،

ولهم⁸³¹ الرجوع على البائع بالثمن كاملاً. والله سبحانه وتعالى أعلم⁸³².

وسئل عن شخص تحت يده بلدة مبيوعة عنده، بيع عدة وأمانة فمكثت عنده ثلاث سنين فجاء⁸³³

البائع لها وسيبها بيع بات وقلاط. فقال له: حرج بها ومهما بلغت عرفني به، ففعل ذلك فدفع فيها ثمن

ورضي به ، فأرسل إليه بعد أن وقع الاتفاق بينه وبين الدافع فيها الثمن أنك تأتيني الساعة فأجاب أما

الساعة فلا يمكن لأنني مشغول وإذا جئت مرة أخرى فما أمكن صاحب البلد إلا أنه باعها على الدافع بت

وقلاط. فبعد يومين أرسل إليه وقال له: قابل بالذي⁸³⁴ لك فقال له: بعث البلد؟ فقال: نعم، بعثها من هذا،

وقابله فيما لك ، أنا أرسلت إليك وما جئت. فقال له: أنا ما أقابل ولا أفسخ البيع الذي علي. فإن كان ولا

بد فأنا أحق بالشفعة بالثمن المدفوع. فهل لصاحب البلد بيعها من غيره وله الزيادة على الثمن المدفوع⁸³⁵

لو طلب؟ وهل لمن كانت تحت يده الشفعة⁸³⁶؟ وهل يصح بيع القلاط على عقد بيع العدة⁸³⁷ أم كيف

الحال؟

المذكورة وقف فما حكم الله تعالى في صحة هذا البيع ؟ هل هو صحيح أم لا ؟ وفي الأجرة هل يطالب بها المشتري في المدة التي أجراها أم لا ؟ وهل يحاسب من الثمن أم لا يحاسب بها ؟ فأجاب إذا أن الدار المبيعة وقف ، بطل البيع المذكور ويطالب الموقوف عليهم المشتري بأجرة الدار في المدة التي وضع يده عليها ويرجع المشتري بالثمن على البائع كاملاً ولا يحاسب المشتري بشيء من الأجرة انتهى. من خط شيخ مشايخنا المذكور رحمه الله تعالى. " فتاوى حنفية لكحكك جار الله، 43\أ-43\ب.

⁸³¹س: قوله "ولهم" يعني ولورثة المشتري أو لمورثهم لو حيًا الرجوع على البائع أو على ورثته لو ميتاً، لأنهم يقومون مقامهم في الأحكام ومنها الرجوع في هذه الصورة بالثمن كله كاملاً والله تعالى أعلم منه یرحمه الله.

⁸³²في هامش ب: الوقف لا يصح بيعه ببيع عدة وأمانة.

⁸³³ب: فجاءه.

⁸³⁴ب: في الذي.

⁸³⁵ب - فهل لصاحب البلد بيعها من غيره وله الزيادة على الثمن المدفوع.

⁸³⁶ب + الشفعة.

⁸³⁷ب + والأمانة.

فأجاب: حيث كانت البلدة المذكورة مبيوعة بيع عدة وأمانة فباعها البائع من غير المشتري بيع عدة وأمانة⁸³⁸، إن أجاز نفذ، وإن ردّه بطل، وأما الشفعة فهي إنما تكون أن⁸³⁹ لو كان خليطاً أو مجاوراً، وأما إذا لم يكن كذلك فلا شفعة، وإنما له الإجازة أو الرد. والله أعلم.

وسئل عن أرض مشاع [27\أ] بين اثنين فأراد أحدهما أن يبيع حصته من شريكه بيع عدة وأمانة؛ فهل يجوز ذلك أم لا؟ وهل بيع العدة بيع أم رهن؟ فقد ذكر العلامة العيني في شرح الكنز: أن العلماء اختلفوا فيه، هل هو رهن أو بيع؟ فإن قلنا أنه بيع هل يجوز في المشاع وما أفتى به كونه بيعاً أو رهناً.

فأجاب: نعم، يجوز له ذلك والحالة ما ذكر. وأما كون بيع العدة والأمانة فهل هو بيع أو رهن فالجواب عنه كما ذكره العلامة العيني⁸⁴⁰ أنه مختلف فيه، وأورد العلماء فيه سبعة أقوال، إلا أن المفتى به هو القول الثامن أنه بيع فاسد في بعض الأحكام، حتى ملك كل منهما فسخه، وصحيح في حق بعض الأحكام كحل الأنزال ومنافع المبيع، ورهن في حق البعض، حتى لم يملك المشتري بيعه من آخر ولا رهنه ولا يملك قطع الشجر ولا هدم البناء وسقط الدين بهلاكه وانقسم الثمن إن دخله نقصان كما في الرهن فهو مركب من القيود⁸⁴¹ الثلاثة المذكورة، كالزرافة فيها صفة البعير والبقر والتمر جوز لحاجة الناس إليه بشرط سلامة اليدين لصاحبيهما. انتهى.

وسئل عن رجل باع من آخر داراً بيع عدة وأمانة وقبض المشتري الدار وتسلمها بعد التخلية الشرعية ثم آجرها المشتري بعد القبض على البائع بأجرة معلومة إلى مدة معلومة ثم إن المشتري طلب من البائع فسخ البيع وإعادة الثمن قبل مضي المدة المعلومة؛ فهل للمشتري ذلك؟ وهل يلزم المستأجر أجرة ما مضى من المدة أم كيف الحال؟

⁸³⁸ب + بيعاً باتاً فهو أعني البيع البت موقوف علي إجازة المشتري بيع عدة و الأمانة.

⁸³⁹ب - ان.

⁸⁴⁰ب + رحمه الله.

⁸⁴¹ب: العقود.

فأجاب نعم، للمشتري ذلك، ويجب الأجر لحصة ما مضى من المدة كما هو [27\ب] منصوص عليه. والله أعلم.

وسئل عن شخص رهن عند آخر بلد في قدر معلوم إلى أجل معين فلما جاء الأجل قال المرتهن للراهن: أعطني حقي وإلا بعني البلد بيع عدة وأمانة حتى تجيء بمالي، فباعه الراهن بيع عدة وأمانة، فأنكر المشتري بيع عدة والأمانة وادعى البيع القلاط فما الحكم في ذلك؟

فأجاب: إن لم يكن هناك بيّنة⁸⁴² فالقول قول من يدعي البيع القلاط. والله أعلم.

وسئل عن شخص اشترى بيتاً بيع عدة وأمانة واستمر يأخذ أجرة البيت⁸⁴³ المذكور مدة من الزمان فظهر أن البيت مبتاع قبل هذا البيع عند آخر، فهل يقاخص المشتري الثاني بما أخذه ويكون من أصل الدين أم لا؟

فأجاب: أن البيع الثاني موقوف على إجازة الأول، إن أجازته أو طلب الثمن⁸⁴⁴ أو قبضه نفذ البيع الثاني وإلا لغي؟ وإذا بطل فما أخذه المشتري من الأجرة لا يؤخذ منه لأنّ البائع غره حيث لم يخبره

⁸⁴²في هامش س: قوله إن لم يكن هناك بيّنة فالقول قول من يدعي القلاط بحاصل أن المسألة ذات خلاف. قال في البزازية: وإن ادعى المشتري البتات فالمقول قول البائع لأنه يدعي زوال ملكه عليه وهو ينكر، وذكر صاحب النافع والديناري: أن القول لمدعي الثبات إلا إذا شهد الظاهر للبائع بأن يكون الثمن ناقصاً كثيراً إلا إذا ادعى المشتري تغيير السعر فإنّ تغييره يمنع جعل الحال حكماً في القول للمشتري لأنه متمسك بالأصل والظاهر. وتقديره أن البيع إذا ساوى ألفاً وباعه بستمئة فالقول للبائع وإن بتسعمائة فللمشتري وكذا في الزيادة. وأفتى صاحب الهداية فيه وفيما إذا ادعى البائع البتات والمشتري الوفاء وفي الأول، أن القول لمن يدعي الوفاء ثم رجع إلى ما أفتى به أثمة بخارى من القول لمن يدعي البتات. منقولاً منه خط الشيخ المذكور رحمه الله تعالى. | انظر: الفتاوى البزازية للكردي، ص 345.

⁸⁴³ب: البيع.

⁸⁴⁴في هامش س: قول أو طلب الثمن أو قبضه بناء على ما ذكروا في بحث الفضولي من أن الإجازة تكون بالفعل وبالقول فمن الأول كما في البحر وغيره تسليم المبيع إجازة وكذا أخذ الثمن ومن الثاني طلب الثمن فعلم أن قوله هنا أو طلب الثمن أو قبضه يعني بعد علم المشتري الأول بالبيع لما في الفصول العمادية من قوله سئل رحمه الله إذا باع المبيع جائزاً من غير المشتري بيعاً باتاً حتى توقف على إجازة المشتري جائزاً فلو قضى ثمنه أو تفاسخا، هل يعود البيع البات أم يحتاج إلى التجديد؟ أجاب لا ينفذ ويحتاج إلى تجديد المبيع وهذا بخلاف الرهن فإن الراهن إذا باعه من غير المرتهن حتى توقف ثم قضى الدين أو أبرأه المرتهن نفذ البيع، قيل له فلو باعه من غيره باتاً وجاء بالثمن إلى المشتري شراءً جائزاً، وقال بعته هذا المبيع باتاً وجئت لك بدراهمك من ذلك فخذها وأخذها، هل يكون إجازة؟ أجاب نعم يكون إجازة ولا يحتاج

بأنه مبتاعٌ عند غيره والغرور إذا نشأ عن عقد معاوضةٍ لا يُرجع عليه بما أخذه. نصّ على ذلك علماؤنا رحمهم الله تعالى. والله أعلم.

وسئل عن شخصٍ باعَ بيتاً له على آخر بيعَ عدة وأمانة، ثم انتقل البائع وترك ورثةً فطلب أحد الورثة أن يدفع ما يخصّه من الثمن ويأخذ ما يخصّه من البيت؛ فهل له ذلك أم لا يجرأ البيت؟ وهل يُجبر المشتري على أن يأخذ من أحد الورثة ما يخصّه ويقسم له ما يخصّه من البيت أم كيف الحال؟

فأجاب: ليس للوارث المذكور ذلك إلا أن يدفع كل الثمن إلى المشتري ويتخلص المبيع منه جميعه. وأما استخلاص بعضه بدفع بعض الثمن فليس له ذلك

[28\أ] وذكر في جامع الفصولين: أنَّ المشتري لا يُجبر على قبض بعض الثمن لو أبى ولو قبض بعض الثمن انفسخ البيع بحصة ما قبض. انتهى. وليس للمشتري أن يقسم البيت المذكور لأن ذلك ليس إليه وإنما هو إلى الوارث.⁸⁴⁵ والله أعلم.⁸⁴⁶

وسئل عن رجلٍ اشترى داراً من آخر بيع الناس ومضى على ذلك خمس وعشرون سنة وهي تحت يد المشتري ثم إنها خربت فعمرها المشتري من عنده من غير اطلاع البائع ثم إنَّ الدار ملاصقة لدار أخرى فانهدمت الدار الملاصقة فنزل على⁸⁴⁷ سقف الدار المبيعة بيع الناس؛ فهل العمارة على رب الدار الساقطة أم على ورثة البائع؟

الى التجديد ، وقد قال قبل هذا وهذه إحدى ما يخالف فيه البيع الجائر الرهن . هكذا أفاد جدّي شيخ الإسلام انتهى من خط شيخ مشايخنا المذكور رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⁸⁴⁵ب: الورثة.

⁸⁴⁶في هامش ب: مطلب لا يجبر المشتري على قبض بعض الثمن لو أبى ولو قبض بعض الثمن انفسخ البيع بحصة ما قبض.

⁸⁴⁷ب + على.

فأجاب: إن كان انهدام الدار المذكورة بعد طلب رب الدار المبيوعة⁸⁴⁸، صَمِنَ رب الدار المنهدمة، وإن كان انهدامها قبل الطلب فلا ضمان عليه، وتكون العمارة على رب الدار المبيوعة أو على ورثته إن كان قد مات ربّها. والله أعلم.

وسئل عن شخص وهو زيد باع داراً⁸⁴⁹ بيع عدة وأمانة على عمرو بألف دينار ثم بعد أيام اعتاز عمرو إلى دراهمه وصاحب الدار الذي هو زيد غائب في محل بعيد فأنزل منزلة نفسه بَكَراً، وباعه الدار المذكورة بيع عدة وأمانة بنصف ما هو عنده وذلك بخمس مائة دينار وتراضيا على ذلك واتفقا أنه ليس لعمرو مطالبة شيء من زيد وأنه بينك وبينه تكون لك مطالبة⁸⁵⁰ الألف دينار منه أي لبكر من زيد تراضيا على ذلك وعملاً⁸⁵¹؛ فهل له الرجوع عن ذلك وردّ الخمسمائة دينار على بكر واسترداد الدار إلى قبضه أم لا؟ فإن قلتم ليس له ذلك فهل لبكر مطالبة الألف دينار من زيد أو لا؟ وإن اعتاز الدار إلى عمارة، فهل له المطالبة بها عمر وخسر بها من زيد أم لا؟⁸⁵²

[28\ب] فأجاب: ليس لعمرو بيع ما هو مبيوعٌ عنده بيع عدة وأمانة على بكر بيع عدة وأمانة، فبيعه غير صحيح وعليه إعادته وأخذه من بكر وليس لعمرو تملك ما على زيد من الخمسمائة الدينار لبكر، لأنّ تملك الدين من غير من عليه الدين لا يصحّ وأما العمارة⁸⁵³ فهي على زيد البائع لا عمرو ولكن

⁸⁴⁸ب + نقضه و لم ينقضه كان ضامناً لما أتلفه في عمر المنهدم به و هي الدار المبيوعة و إن كان انهداماً قبل الطلب فلا ضمان عليه و تكون العمارة على رب الدار المبيوعة و إن كان انهداماً قبل طلب.

⁸⁴⁹ب: داره.

⁸⁵⁰ب: للمطالبة.

⁸⁵¹ب + فهل يصح ذلك أم لا وإذا ندم عمرو على فعله لموجب ما فيه من الخسارة.

⁸⁵²في فتاوى العلامة الشيخ إبراهيم بن حسن، سئل عن شخص أخذ من شخص دراهم على عقار لا يملكه وأعطاه الأجرة. هل يلزمه الأجرة إذا طلبها منه إذا كان العقد فاسداً؟ فأجاب لا. تصحّ دعوى البائع على المشتري عَدَمَ ملكية ما باعه ولا تسمع منه، فإن أقام البينة شخص آخر وأثبت استحقاق للمبيع سمعت دعواه وقُبِلَتْ بَيِّنَتُهُ، وإن أقرّ المشتري بعدم ملكية البائع للعقار وأَنَّهُ لغيره، صحّ إقراره على نفسه وردّ على البائع الأجرة التي أعطاه إياها ويكون إعطاءه على سبيل الهبة وهو يملكها منه رحمه الله تعالى. فيه خلاف ولعلّه وإن أقرّ البائع فلا رجوع له في الأجرة ويكون إعطاءه على سبيل الهبة تأمل.

⁸⁵³في هامش س: المنقول من الفتاوى ومن الإلياسية ولو أنّ البائع عمّر ما سقط فإن كان بإذن المشتري رجع عليه بالذي يكون نسبته إلى قيمة البيت بعد الانهدام نسبته إلى الثمن المشتري به إن نصفاً فنصف، وإن ربعاً فربع وهكذا. وإن

لو امتنع منها لا يجبر عليها فإن كان قد عمّر عمرو الدار المذكورة فإن كان بإذن البائع أو القاضي رجع عليه وإلا فلا والله أعلم .

وسئل عن شخص باع من آخر عبداً بيع عدة وأمانة واستلم الثمن وسلّم العبد للمشتري فوضع يده عليه سنةً ينتفع به وينفق عليه فبعد السنة ردّه المشتري على بائعه وطلب منه الثمن فمنع⁸⁵⁴ وادّعى عليه أجرة الانتفاع به في السنة المذكورة؛ فهل يصحّ البيع المذكور أم لا؟ وهل يضمن المنافع مع صحّة البيع وعدمه أم لا؟

فأجاب: بيع العدة والأمانة لا يصحّ في المنقول ولا يجوز إلا في العقار وفي المنقول تبعاً له ، وأما بيعه وحده فلا يجوز وليس لبائعه منع ثمنه من مشتريه وكذا ليس له طلب أجرته لأن المنافع عندنا لا تُضمن إلا إذا ورد عليها العقد وإلا فلا . والله أعلم .

وسئل عن امرأة لها أصيلتين كبيرتين في وادٍ مرّ فباعت واحدة بعد واحدة بثمنٍ معينٍ بيع عدة وأمانة فقبضت الثمن ووضع المشتري يده على المبيع المذكور سنين، ثم انتقلت البائعة المذكورة إلى رحمة الله تعالى وانحصر إرثها في زوج وبنتٍ وأخٍ ثم بعد انتقال البائعة المذكورة إلى رحمة الله تعالى بمدة، باع الأخ المذكور ما⁸⁵⁵ حصّه في الأصيلتين وهو الربع مشاعاً بيعاً بتاً على المشتري المذكور وقاصصه بما ينوب حصته من ثمن بيع العدة والأمانة وقبض باقي الثمن

[29\أ] فهل بموت البائع ينفسخ بيع العدة والأمانة ويصير المبيع في يد المشتري رهناً حتى لا يستحق المنافع ويقاصص المشتري بها أم لا؟ وهل إذا قلتم بعدم الانفساخ وفسخ الأخ فيما باعه يسري الفسخ في جميع المبيع أم لا ؟ وهل أنّ المشتري المذكور إذا باع الربع الذي اشتراه من الأخ على شريكه في الأصيلتين المذكورتين وتفاسخ الشريكان مع المشتري في إحدى الأصيلتين وقبض الشريكان إحدى

عمّر بدون إذن المشتري فلا رجوع. لكن لو فسخ البيع بينهما سقط حصة النقصان كما قدمنا بيانه كذا في (اسم كتاب) انتهى. بالنقل من الفتاوى المذكورة بخط الشيخ المذكور رحمه الله وشكر سعيه.

⁸⁵⁴ب + فمنع.

⁸⁵⁵ب: في.

الأصيلتين وقبض المشتري الثمن الذي هو فكاك إحدى الأصيلتين وبقيت الأصلحة الأخرى تحت يدي المشتري يكون شراء الشريكين الربع؟ ويبيع المشتري إياهما الربع المذكور شائعاً بيعاً بتاً يكون فسخاً لعقد بيع الأصلحة الأخرى التي تحت يد المشتري أم لا ؟

فأجاب بموت الباعة المذكورة لا يفسخ بيع العدة والأمانة، بل هو باقٍ ويقوم ورثتها مقامها. ويبيع الزوج حصته من ذلك إن كان بعد فسخ بيع العدة والأمانة فما يخصه فيه صحيحٌ ولا يسري الفسخُ على الجميع بل في حصته خاصةً. ويبيع المشتري للشريكين ما اشتراه من الزوج صحيحٌ ولا يسري فسخ البعض على البعض. والله أعلم.

وسئل عن امرأة وكَّلت آخر أن يبيعَ لها بلاداً من آخر بيع عدةٍ وأمانةٍ بمبلغ قدره ثلاثمائة وخمسة وسبعون ديناراً ضربة كل دينار أربعون مُحلَقاً فامتنع المشتري عن الموافقة إلا بشرط أن يتقبل الوكيل المذكور لموكلته المذكورة البلاد مدة معلومة بمبلغ قدره مائة وستٌ وثمانون ديناراً [29\ب] ونصف دينارٍ وأن يضاف المقدار المذكور إلى الثمن وتكون البلاد المبيوعة بجميع المبلغ المذكور، فوافق الوكيل المذكور وتقبل البلاد المذكورة لموكلته قبل أن يقبض المشتري البلاد وأضيف ذلك إلى الثمن، وصارت البلاد مبيوعةً في جميع المبلغ المذكور ثم بعد مضي المدة المذكورة وضع المشتري يده على البلاد وصار يستغلها سنين عديدة؛ فهل هذا البيع صحيحٌ أم فاسدٌ؟ وهل يلزم البائعة تسليم الثمن⁸⁵⁶ وإجارة المدة المذكورة؟ وهل يضمن المشتري منافع البلاد بعد مضي المدة المذكورة في باقي السنين؟ وهل إذا أنكر المشتري وقوع الشروط المذكورة تلزمه يمينٌ بالله تعالى أم لا؟

فأجاب: إن ذكر الشروط⁸⁵⁷ في صلب العقد أفسده، وحيث كانت الإجارة قبل القبض⁸⁵⁸ فهي غير صحيحة في الأصح، ولا يلزم البائع الأجرة إذ الرد واجبٌ وقد وُجِّهَ لأن الحكم في البيع الفاسد أن

⁸⁵⁶ب + فقط.

⁸⁵⁷ب: شرط.

⁸⁵⁸ب: وفاء.

المستحق بجهة لا يقع إلا عن تلك الجهة وإن أوقعه⁸⁵⁹ الموقع لجهة أخرى وزوائد المبيع الفاسد مضمون بالتعدي لا بدونه، فيجب على المشتري ضمانها إن تعدى فيها وإلا فلا . وإذا أنكر المشتري الشرط وادعى الصحة، كان القول قوله مع يمينه ما لم يكن هناك بيّنة. والله أعلم.

وسئل عن شخص باع رجلاً بلاداً اشتملت⁸⁶⁰ على نخيل ومزارع بألف وخمسمائة أشرفي بيع عدة وأمانة وتقبلها البائع المذكور بقية السنة بسبعمائة وخمسين أشرفي وأضاف القبالة إلى الثمن وجعل الكل ثمناً وكتب

[30\] بذلك حجة شرعية ولم يتعرض لذكر الإجارة رأساً ثم إن البائع المذكور باع من مشتره⁸⁶¹ بلاداً أخرى بيع عدة وأمانة أول السنة⁸⁶² بألفين، وسلم المشتري من الثمن ألفاً ومئتين أشرفي وقال لهم: أضيفوا قبالة الأولى⁸⁶³ التي هي السبعمائة وخمسين إلى ثمن البلاد الثانية ليتم ثمن البلاد الثانية ألفان. قبل المشتري ذلك واستأجرها بألف أشرفي وجعلت الثلاثة الآلاف الأشرفي كلها ثمناً وكتب بذلك حجة شرعية ولم يتعرض فيها لذكر الإجارة كالأول ثم استمرت بقية تلك السنة تحت يد المتقبل الذي هو البائع واستمرت هي والبلاد الثانية تحت يد البائع المذكور ولم يقع بين البائع والمشتري في السنة الثانية في البلاد الأولى قبالة ولا استتجاراً مطلقاً، فانتقل البائع المذكور إلى رحمة الله تعالى وانتقلت البلاد إلى ملك ورثته، فوضع المشتري يده على البلادين بعد موت البائع واستمر يستغلها مدة سنتين، فأراد الورثة فكاك البلد الأولى فقال لهم المشتري: سلّموا فكاكها ألفين ومائتين وخمسين بناءً على أنّ مغل⁸⁶⁴ السنة الثانية التي لم يقع فيها استتجاراً ولا قبالة تكون سبعمائة وخمسين⁸⁶⁵ أشرفي على حكمه؛ فهل له

⁸⁵⁹ب: وقع.

⁸⁶⁰ب: مشتملة.

⁸⁶¹ب + المذكور.

⁸⁶²ب + الثانية.

⁸⁶³س: الأول.

⁸⁶⁴ب: فعل.

⁸⁶⁵ب + و تكون مضافة إلى الثمن ويكون الثمن ألفين مئتين وخمسين.

ذلك بمجرد قوله؟ وهل قوله الأول أضيفوا السبعمائة والخمسين إلى ثمن البلاد الثانية فسخ في بعض البيع

الأول أم لا؟ وهل يستحق المشتري شيئاً من القبالة أو الأجرة قبل تسلّمه المبيع أم لا؟

فأجاب: مال بيع العدة والأمانة ليس بثابت في ذمة البائع قبل الفسخ كما ذكره العلامة الكردي

صاحب الفتاوى [30\ب] البزازیة رحمه الله تعالى وإذا كان غير ثابت فكيف يُضاف إليه مال القبالة؟

فالإضافة غير صحيحة أيضاً، وما في الذمة لا يتعين⁸⁶⁶ وتعيينه إنما يكون بالقبض كما علم،⁸⁶⁷ والحال أن

لا قبض فلا وجه للإضافة حينئذٍ ثم هو أعني مال القبالة لا يجب بالعقد عندنا وإنما يُستحق بأحد معانٍ

ثلاثة: إما بشرط التّعجيل أو بالتّعجيل من غير شرط أو باستيفاء المعقود عليه. فأني وجدّ شيء من ذلك

كان مستحقاً له وإلا فلا، ثم لو فرض وجود أحد هذه الأشياء فلا تصحّ هذه الإضافة. أمّا أولاً: فلما قدّمناه

من أنّ مال الوفاء لا يثبت⁸⁶⁸ إلا بعد الفسخ وإذا لم يثبت فلا إضافة. وأمّا ثانياً: فلأنّ مال القبالة لا يتعين

إلا بالقبض لأنّه بالذمة، وإذا لم يكن قبض فلا يتعين، فكيف تُتصوّر الإضافة؟ ثم الانفساخ إنما يكون بنقذ

البائع لمال الوفاء أو لبعضه. فإذا لم يوجد شيء فلا انفساخ وإنما الذي وجدّ لو صحّ استحقاق الأجرة ولا

استحقاق مع إبقاءها بذمة البائع لأنّ البائع ما سلّم شيئاً للمشتري حتى يُقال به انفساخ البيع أو بعضه. وإذا

لم يوجد تسليم المبيع لم يجب الأجر. والله أعلم.

وسئل عن شخص باع بيته بيع عدة وأمانة من آخر فاحتاج المشتري إلى دراهمه والبائع مُعسر؛

فهل للقاضي أن يجبره⁸⁶⁹ على البيع ويُخلّصه دراهمه أم لا؟

فأجاب: ليس للقاضي ذلك عند الإمام الأعظم رضي الله تعالى عنه. والله سبحانه وتعالى أعلم.

⁸⁶⁶ب: لا يتعين | ب + إلا بالقبض.

⁸⁶⁷البزازیة للكردي، 1\339.

⁸⁶⁸ب + في الذمة.

⁸⁶⁹في هامش س: قوله ليس للقاضي جبره مثله نقل في الفتاوى الحنفية والله أعلم. وسيأتي فيه جواب في هذه

مثل الفرع والله أعلم.

أقول: وينبغي أن يبقى للمشتري حق المطالبة بالثمن.⁸⁷⁰ انتهى. وهذا يشير إلى أن بيع الوفاء يخالف الرهن في هذا الحكم فتأمل.

وسئل عن رجل له حوش كبير متسع طويل وله بابان اثنان وفيه مساكن [31\أ] متعددة علوية وسفلية وله حقل كبير يتحصّل منه في كل عام بعامه فباع نصفه على رجل آخر بيع عدة وأمانة على وجه الرهن وصار المشتري يستغل أجرة نصف الحوش ومساكنه في كل عام من يد صاحبه البائع، وهو لم يقبض نصف الحوش المذكور ولم يتسلمه التسليم الشرعي⁸⁷¹ ولم يعلم كيفيته ولا مساكنه ولا محلاته. والحوش المذكور في جهة والمشتري بعيد عنه في جهة أخرى. وصاحبه⁸⁷² هو المتصرف فيه على عادته السابقة واجتمع عند المشتري شيء له صورة فانتقل البائع وخلف أولاداً قُصراً وأقام عليهم وصياً، فأراد الوصي إعادة ما هو للرجل المشتري وردّ الحوش منه؛ فهل للوصي أن يحاسبه بما استغله من يد البائع حال حياته في كلّ عام أم ليس له ذلك؟

فأجاب: حيث كان البائع للحوش المذكور هو الذي يعطي المشتري نصف مغلّ الحوش من يده وباختيار منه⁸⁷³ ورضاه لم يكن له ولا لورثته ولا لوصيه محاسبة المشتري بشيء مما أخذه⁸⁷⁴ البائع من مغلّ الحوش المذكور، ويكون ذلك منه هبة له. نصّ عليه في جامع الفصولين وغيره. وبموت الواهب انقطع الرجوع أيضاً عندنا لو أراد الورثة أن يرجعوا عليه بما دفعه مؤرثهم.⁸⁷⁵ والله أعلم⁸⁷⁶.

⁸⁷⁰ ب + كما قالوا من أن البائع لا يجبر على ترك الوفاء وجعله باتاً و للمشتري المطالبة في الثمن.

⁸⁷¹ ب + على الوجه الشرعي.

⁸⁷² ب + البائع.

⁸⁷³ ب: من يده.

⁸⁷⁴ ب + من يد.

⁸⁷⁵ ب + له.

⁸⁷⁶ ب + بالصواب وإليه المرجع والمآب بتاريخ أواخر الحجة الحرام سنة 1084 وصلى الله على سيدنا محمد

وآله وصحبه وسلم.

وسئل العلامة القاضي عبد الجواد ابن محمد⁸⁷⁷ المنوفي⁸⁷⁸ بما صورته: ما قولكم في رجل انتقل إلى رحمة الله تعالى وخلف ذرية ذكوراً وإناثاً فالذكور ثلاثة والإناث أربع وخلف دكاكين وحوشاً وله شريك أجنبي وهو مشاع بينهم وبين شريكهم وهو نصفان نصف لهم ونصف لشريكهم فقام [31\ب] أحد الأولاد الذكور وباع دكاناً بيع عدة وأمانة من غير إذن الشريك ومن غير إذن الإخوان فبعد مدة طلبت الإناث حقهن بالوجه الشرعي من الدكاكين فوجدن دكاناً يبيع لرجل فطلبن الكرى، فقال: هذا ملكي وقد باعني⁸⁷⁹ أخوكن، فقلن له: ما أدنا له في ذلك، فهل هذا البيع صحيح في المشاع الغير المقسوم؟ وهل لهن مطالبة واضع اليد على الدكان بالغلل أم لا؟ وهل للحاكم الشرعي فسخ البيع المذكور أم لا؟ أفيدوا⁸⁸⁰ الجواب، أثابكم الله الجنة ونعيمها.

فأجاب: نعم، البيع المذكور صحيح في المشاع الغير المقسوم كما أفتى به شيخ شيوخ مشايخنا العلامة جار الله بن ظهيرة القرشي المكي مفتي مكة المشرفة ورئيسها في زمانه رحمه الله تعالى، وسبقه غيره إلى ذلك والبيع نافذ⁸⁸¹ في حصة البائع، موقوف في حصة غيره من الشركاء فإن أجازوه نفذ في حصصهم أيضاً وإلا بطل كما صرح به علمائنا رضي الله عنهم في أحكام بيع الفضولي وذكره في غير ما كتاب ولا مطالبة لهم على المشتري بشيء من الغلال وإن كان الدكان المذكور معداً لاستغلال⁸⁸² كما

⁸⁷⁷ ب + ابن محمد.

⁸⁷⁸ عبد الجواد بن محمد ابن أحمد المنوفي المصري المكي الأديب الشافعي. توفي بالطائف سنة 1068. أخذ العلم عن علماء مكة وترأس بها مدرسة، رحل بعدها إلى مصر إثر تعصب جماعة عليه وسكن فيها. كان أبوه حياً وكان له ثروة في بادئ حياته فتضايق ولم يستطع البقاء في مضر فسافر إلى الزوم بصحبه ابنه هذاً، ثم رجعا وتوفي والده بالشام فتكدّر حاله فانتقل إلى الحرم المكي فتقدم عند الشريف ووصل رتبة عالية وقد ذكره السيد علي بن مغصوم في السلافة فقال عنه واصفاً إياه: "جواد علم لا يکبو وحسام فضل لا ينبو سبق في ميدان الفضل أقرانه واجتلى من سعد جده ومجده قرانه". ولي أمر القضاء مرات عديدة فکسى بمنصبه شرفاً وفخراً ثم تولى منصب الفتوى فبرز فيها بروزاً عظيماً، بالإضافة إلى تحليه بالإمامة والخطابة والهمة. من كتاباته "شرح مقدمة الاجرومية" في النحو، الفتاوى المتوفية، وتحريرات ومنشآت كثيرة وشعر. انظر: هدية العرفين للبغدادي، 1\ 501، خلاصة الأثر للمحبي، 2\ 303-425؛ الأعلام لزرکلي، 5\ 86.

⁸⁷⁹ س: باع.

⁸⁸⁰ ب: أفيدنا.

⁸⁸¹ في هامش ب: بيع المشتركين نافذ.

⁸⁸² س: للاستغلال.

أفتى به العلامة صلاح الدين محمد بن محمد الطرابلسي الحنفي⁸⁸³ تلميذ المحقق كمال الدين الهمام⁸⁸⁴ رحمهم الله تعالى مستدلاً عليه بما في الزيادات. ولفظه: حكم الحنفي بإسقاط الغلة وهي الأجرة عن المشتري إذا أظهر المبيع مستحقاً للغير صحيح وهو مذهب الإمام أبي حنيفة رضي الله عنه. قال في الزيادات⁸⁸⁵: إذا استحق المبيع هل يفسخ البيع؟ روي عن أبي حنيفة رضي الله عنه أنه لا ينقض ما لم يؤخذ العين [32\أ] بحكم القاضي. وفي ظاهر الرواية لا يفسخ وهو الأصح. انتهى. قال: ⁸⁸⁶. الروايتان تدلان على عدم وجوب الأجرة على المشتري إذا ظهر الاستحقاق لأنه قال في أحد الروايتين: لا يُنقض ما لم يأخذ العين بحكم القاضي، فدل ذلك، إن قبل حكم القاضي المبيع باقٍ على حكم ملك المشتري، والإنسان لا تجب عليه أجرة ملك نفسه. وقال في ظاهر الرواية: لا يفسخ ما لم يُفسخ. وهذا أيضاً دليل على أن المبيع باقٍ على ملك المشتري إلى أن يفسخه القاضي. انتهى.

وفي الأشباه والنظائر لشيخ شيوخ مشايخنا العلامة الشيخ زين⁸⁸⁷ ابن نجيم رحمه الله تعالى ما لَفَظُهُ: منافع المعدل للاستغلال مضمونة إلا إذا سكن بتأويل ملك أو عقد كبيت سكنه أحد الشريكين في الملك.⁸⁸⁸ انتهى. وتبعه على ذلك تلميذه العلامة شيخ شيوخنا جمال الدين محمد بن عبد الله الخطيب التمرتاشي الغزي في كتاب تنوير الأبصار وجامع البحار وزاد -زاد الله في حسناته- في شرحه المسمى

⁸⁸³ صلاح الدين الطرابلسي ، هو الفقيه الحنفي. جاء إلللقاهرة فللزم الشُّيخ أمين الدين الأقصري، وتفقه الفقه عنه انظر: نظم العقيان في أعيان الأعيان للسيوطي، 171\1.

⁸⁸⁴ كمال الدين محمد بن عبد الواحد بن عبد الحميد بن السواسي الاسكندري (ت. هـ 1457\861م).

⁸⁸⁵ في هامش س: إذا اشترى واستحق المبيع هل يفسخ المبيع ؟ روي عن أبي حنيفة لا يُنقض ما لم تؤخذ العين بحكم القاضي وفي ظاهر الرواية لا يفسخ وهو الأصح فلا يلزم المشتري أجرة الماضي ولو كان المبيع معداً للاستغلال انتهى در المختار والله أعلم.

⁸⁸⁶ تم إخراج " فيه " بغرض إتمام المعنى.

⁸⁸⁷ ب: الدين.

⁸⁸⁸ الأشباه والنظائر لابن نجيم، ص 243.

منح الغفار⁸⁸⁹ وأحسن. فقال: منافع المعدّ للاستغلال مضمونة في كل الأحوال إلا في ما ذكر من السكنى بتأويل ملك أو عقد كبيت سكنه أحد الشريكين في الملك.⁸⁹⁰

ثم قال: وأما السكنى بتأويل عقد فلما⁸⁹¹ تقدم عن القنية من سكنى المرتهن بتأويل عقد الرهن وبه صرح في البزازية. انتهى. والذي قدّمه عن القنية هو ما لفظه: رهن دار غيره وهي معدة للاستغلال فسكنها المرتهن لا شيء عليه لأنه لم يسكنها ملتزماً للأجر كما لو رهنها [32\ب] المالك فسكنها المرتهن. انتهى.⁸⁹²

وسئل العلامة محمد بن عبد الله الغزي بما صورته: ما قولكم عن بيع الوفاء هل هو رهن أم لا؟ وإذا رُفع إلى قاضٍ حنفيّ له أن يحكم أنه رهن أم لا ؟
فأجاب: اختلف العلماء في ذلك على أقوال ثمانية أشهرها إن حكمه حكم الرهن ولا فرق بينه وبين الرهن في حكم من الأحكام. وعليه فتوى كثير من المشايخ. وهو الصحيح كما في جواهر الفتاوى⁸⁹³ وغيرها. وعليه للفقاضي الحنفي أن يحكم بكونه رهنًا بعد الدعوى الشرعية. والله أعلم.

⁸⁸⁹قوله في الملك قال في تنوير الأبصار وشرحه الدر المختار، باع داراً ثم باعها المشتري من آخر ثم ادعى أنني كنت وقفها أو قال وقف على لم يصح فلم يحلف المشتري وإذا أقام بينة أو أبرز حجة قبلت فيبطل البيع ويلزم المثل لا في الملك لو استحق على المعتمد بزازية وغيرها. وليس للمشتري حبسه بالثمن فيه لأن الاستحقاق بخلاف ما لو استحق المبيع بعد سكنى المشتري سنين حيث لا أجر عليه لكون سكنه بحكم الملك، إذاً وهي إحدى المسائل المبيحة المستثناة من قولهم من سعى في نقض ما تم من جهته فسعيه مردود عليه، واعتمد في الفتح أنه إذا ادعى وقفاً محكوماً بلزومه قيل وإلا لا وهو تفصيل حسن اعتمده المصنف في باب الاستحقاق لكن اعتمد الأول في آخر الكتاب تبعاً وغيره. وفي العمادية لا تقبل عند الامام وهو المختار وصوبه الزيلعي قال وهو أحوط وفي دعوس المنظومة المحببة وهذا في وقف هو حق الله تعالى. أما لو كان على العباد لم يجز، قلت: وقدمنا قبولها مطلقاً لثبوت أصله لمآله للفقراء فتدبر. وفي فتاوى ابن نجيم تسمع دعواه وبينته انتهى. وتقدم قبل هذا بكثير جواب الشيخ حنيف الدين حيث ظهر أن المبيع بيع عدة وقف فالباع باطل سواء حكم بالوقف حاكم أولاً على القول المفتى به وهو الإمام أبي حنيفة رحمه الله تعالى. فإنّ عنده يكون وقف بمجرد القول انتهى والله تعالى أعلم نقلته من خط بعض المشايخ كما رأيته على هامش الأصل منقولاً.

⁸⁹⁰الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار لعلاء الدين الحصكفي، 619.

⁸⁹¹ب: فكما.

⁸⁹²القنية للزاهدي، ص 362.

⁸⁹³. للإمام ركن الدين أبي بكر محمد بن أبي المفاخر عبد الرشيد بن نصر بن محمد بن إبراهيم بن إسحاق الكرمانى (ت. هـ 593\1197 م).

وسئل العلامة الشيخ إبراهيم بن حسن⁸⁹⁴ يري عن رجل باع من آخر بيته بيع عدة وأمانة بثمان معلوم بينهما ثم إن المشتري طلب ما هو له من الثمن ووصل كل منهما على يد المشتري الشريف، وطلب المشتري دراهمه فألزم الحاكم الشرعي البائع بحضور الثمن فامتنع البائع من أداء ذلك وذكر بأنه ما عنده ذلك فأمره ببيع المبيع⁸⁹⁵ أيضاً، وقال: لا أبيع ولا أعطي الثمن وإنما أحبس فقط. فهل للحاكم الشرعي إجبار البائع على بيع ذلك؟ وكيف يكون طريق الإجبار أن يكره على لفظ البيع بما يقولونه أرباب الخبرة من الثمن الذي لا حيف عليه فيه أو للحاكم الشرعي أن يبيعه قهراً ولو بغير حضور البائع؟ بينوا لنا ذلك. فأجاب: للحاكم الشرعي أن يجبر الراهن على بيع الرهن فإذا امتنع من ذلك باع القاضي أو أمينه الرهن للمرتهن وأوفاه حقه لأن الراهن امتنع عما هو مستحق [33\أ] عليه.⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ب: حسين.

⁸⁹⁵ب + فامتنع.

⁸⁹⁶في نسخة س الحاشية الطويلة بعد انتهاء الأثر: سئل عن رجل باع أرضاً من شخص بيع قلاط وكان البيع بالمدينة المشرفة فلما جاء المشتري إلى البلد التي بها الأرض أراد أن يتسلم الأرض فوجدها مبتاعة بيع عدة وأمانة على شخص قبل شرائه. فقال المشتري: قلاطها خذ ثمنك الذي دفعته للبائع فأبى فقال له: لا أخذه إلا ممن باعني فتوقف الأمر ولم يتسلم الأرض ثم اجتمع البائع والمشتري وفاء. فاشتراه من البائع قلاطاً في غيبة المشتري قلاطاً، فلما سمع المشتري قلاطاً بذلك لازم البيع وأراد الدعوى عليه فوكل البائع وكيلاً وأمره أن يدفع إلى المشتري وفاءً دراهمه ويسلمه للمشتري قلاطاً الأول ويسلم الأرض. فأبى البيعين أصح، الأول قلاطاً أم الثاني قلاطاً الذي اشتراه المشتري وفاءً لكون عقده سابقاً ولكونه موقوفاً على إجازته؟ أجاب: البيع القلاط من غير المشتري وفاءً موقوف على إجازة. إن أجاز وطلب الثمن جاز ونفذ وإن رده بطل فإذا تقايلا البائع والمشتري وفاءً واشتراه ثانياً قلاطاً فهو رد للبيع القلاط الأول من غير المشتري وفاءً وصار مشتري المشتري وفاءً شراء قلاطاً هو الصحيح والله سبحانه وتعالى أعلم. فتاوى حنفي لمحمد جار الله ابن ظهير، 43\ب. رأي منقولاً من خط بعض فضلاء الحنفية. سئل العلامة الحانوتي ما قولكم في شخص استأجر أرضاً من ناظر والحال أن الأرض كانت مشغولة بزراعة الغير لأن الغير كان مستأجراً لها وفُرغت مدته وزرعها استصحاباً للحال باليد بناءً على أنه يدفع إليه الأجرة التي استأجر بها في تلك المدة، فهل أجرة الشخص المذكور للأرض صحيحة أم لا؟ فأجاب إن كان صاحب الزراعة قد زرع في مدة إجارته ثم انقضت مدة الإجارة والزرع لم ينته فلا يصح شيء من الإجازات التي وقفت والأرض مشغولة بالزرع المذكور لأن أصل وضعه كان بحق فينبغي بأجرة مثله إلى أن ينتهي وهذا إذا لم ينته وإنما وضع الزرع بعد انتهاء مدة إجارته فتصح إجارة المشغول بذلك الزرع لأن وضعه بغير حق ومؤمر بقلقه انتهى والله أعلم.

قال في البرازية: الإقرار يثبت به الملك من غير تصديق ويرد بالرد لكن إذا علم المقر له أن المقر كاذب في إقراره لا يحل له أن يأخذه على كره منه فإن سلم المقر طوعاً بطيب حل له بالهبة المبتدأة انتهى.

فائدة: قال في البرازية في باب من يقبل ومن لا يقبل في الشهادة ولو شهد لمديون بعد موته بمال لم يذكر لأن الدين لا يتعلق بمال المديون حال حياته ويتعلق بعد وفاته انتهى.

وهو ما⁸⁹⁷ تُجرى فيه النيابة فينوب القاضي منابه. والله أعلم.

كملت بحمد الله تعالى وحسن توفيقه كتابته بيد الفقير المحتاج إلى غنى مولاه الصمد عبيد الرحمن نجل المرحوم بدر بن أحمد الشافعي البصري ثلاث ليالٍ بقين من شهر رجب الأصب أحد شهور سنة إحدى وأربعين ومائتين وألف هجرية على مهاجرها ألف ألف ألف صلاة وأكمل تحية. اللهم اغفر لمؤلفها وكتبتها وقارئها ولوالديهم ولجميع المسلمين والحمد لله رب العالمين.

قال الفقيه أبو الليث السمرقندي رحمه الله تعالى أن كثيراً من المسائل باختيار أصحابنا على عادة أهل بلدهم ومعاملتهم فينبغي لكل مفت أن ينظر إلى عادة أهل بلده في زمانه فيما لا يخالف الشريعة. نقل من مختارات النوازل لشيخ الإسلام أبو بكر المرغناني الرشتاني صاحب الهداية أقول قد صرح ابن المهام لمثل هذا في شرحه على الهداية فقال على المفتي أن ينظر في الوقائع على حسب العادة انتهى.

فائدة: لو كان الدين للوارث والمال منحصر فيه سقط دينه انتهى والله أعلم والحمد لله رب العالمين أولاً وآخرأً وباطناً وظاهراً حمداً يوافي نعمه ويكافي مزيده.

في ثالث ورقة من كتاب الرهن من إجابة السائلين التي رتبها جامع هذه الرسالة، ما نصه سؤال في رجل عليه دين فرهن به رهناً معاداً تحت يده، فهل يلزمه أن يعيده بأقل من ثمن المثل أم لا ؟ وهل يجوز حبسه ؟ والحال أنه لم يمتنع من بيعه أم لا ؟ جوابه لا يلزم الراهن بيع الرهن بأقل من ثمن مثله، وللمرتهن أن يحبس الراهن بدينه وإن كان الرهن في يده لأن الحبس جزاء الظلم وهو المماثلة والله سبحانه وتعالى أعلم. وتقدم في رابع ورقة مزهرة الرسالة ما يعلم منه أن هذا البيع يسمى بيع الأمانة ويسمى بيع الرهن وسمّاه الفقهاء بيع الأمانة انتهى. نقل من خط شيخ مشايخنا المذكور .

من الحبس من كتاب أدب القاضي من فتاوى البزازیة قال المديون: أبيع غرضي وأقضي ديني ، أحله القاضي ثلاثة أيام ولا يحبسه ولو له ليبيعه ويقضي الدين ولو بثمن قليل انتهى. وبخط شيخنا نقله من خط شيخه أبي السعود رحمه الله تعالى ما نصه ونقل المبيع وفاء مثل الرهن فيما يظهر لأنه رهن من وجه والله أعلم انتهى.

⁸⁹⁷ب:مما.

SONUÇ

Bey'bi'l-vefâ h. V/ XI. yüzyılda faizsiz borç temin etmek amacıyla ortaya çıkan yeni akit türüdür. Kısaca geri alım şartıyla satım şeklinde tanımlanan bu akitte borç alan ihtiyaç duyduğu parayı faize bulaşmadan almakta, borç veren ise alacağını güvence altına alarak bunun karşılığında menfaat elde etmektedir. Buhara ve çevresindeki zarurete binaen örf haline gelen bu akit daha sonra diğer bölgelere de yayılarak farklı toplumlar tarafından kabul görmüştür. Âlimler arasında bu akde dair birçok farklı görüş sahibi bulunmaktadır.

Bey'bi'l-vefâ, uygulandığı toplumun ihtiyaçlarına binaen farklı problemlere konu olmuştur. Nitekim bu akitle ilgili meselelerin fetva mecmualarında yer almaya başlayarak satım, icâre, gasp, vakıf gibi farklı başlıklarda zikredilmesi bu durumu destekler niteliktedir.

Akdin uygulama şekilleri, akde konu olan mallar gibi konularda zaman ve toplumlara bağlı olarak yeni problemler ortaya çıkmıştır. Bu problemlere kolay çözüm bulabilmek amacıyla, konuyla ilgili tüm meselelerin bir araya getirildiği bey' bi'l-vefâ konulu müstakil risaleler kaleme alınmıştır.

Çalışmamız bu müstakil risalelerden biri olan, Kâzerûnî'nin bey' bi'l-vefâ risalesini konu edinmektedir. Çalışmamız neticesinde ulaşılan sonuçları maddeler halinde belirtebiliriz:

a. Çalışma konumuz olan *İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ* adlı eser, 17. yy.'da Mekke ulemasından Kâzerûnî diye tanınan Afîfüddîn Abdullah b. Hasan el-Kâzerûnî tarafından kaleme alınmıştır.

b. Müellifin kendisine nispet edilen tüm eserler tespit edilmiştir. Bu eserlerin yazma halinde olduğu ve şimdiye kadar İslam hukuku araştırmaları kapsamında herhangi bir çalışmaya konu olmadığı görülmüştür.

c. Eserlerin hangi kütüphanelerde mevcut olduğu araştırılmış, her bir eserin en az bir nüshasına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan nüshalarda yapılan incelemeler sonucunda müellife nispeti yanlış olan, müellife ait olduğu halde ona nispet edilmemiş veya farklı eser isimleriyle nispet edilmiş olan eserlerin mevcut olduğu görülmüştür. Bu hatalara çalışmamız boyunca ilgili yerlerde işaret edilmiştir.

d. Telif ettiği eserlerden hareketle müellifin daha çok fıkıh alanıyla ilgilendiği sonucuna varılmıştır. Nitekim kendisine toplamda yirmi iki eser nispet edilen müellifin sadece iki eseri farklı bir konuda yazılmıştır.

e. Müellifin eserlerinde yer verdiği yazım yeri ve tarihi gibi bilgilerden hareketle 17. yy.'da Mekke'de yaşadığı görülmektedir. Nitekim Kâzerûnî'nin, çalışma konumuz olan bu eserinde hocası olarak zikrettiği Hanîfüddîn Abdurrahman el-Mürşidî'nin ve çağdaşı olarak bilinen Pîrîzâde İbrahim'in vefat tarihi birlikte düşünüldüğünde müellifin h. 1040-1110 /1630-1698 yılları arasında yaşadığı kanaatine varılmıştır.

f. Müellifin hocasının, çağdaşı Pîrîzâde'nin ve eserinde fetvalarını naklettiği âlimlerin birçoğunun Mekke müftülüğü yaptığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak müellifin bazı ilmî konularda Pîrîzâde ile tartıştığı bilinmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, Kâzerûnî'nin Mekke uleması içerisinde önemli bir konumu olduğu kanısına varılabilir.

g. Müellifin, eserinde birçok kaynağa ve âlime atıf yaptığı görülmüştür. Çalışmamız kapsamında, atıf yapıldığı tespit edilen eserler müellifleriyle birlikte tanıtılmıştır. Bu müelliflerin büyük çoğunluğunun bey' bi'l-vefâ'nın ortaya çıktığı Semerkant ve Buhara çevresinden veya müellifin yaşadığı bölge Hicaz bölgesinden oldukları görülmektedir.

h. Eserde Hanefî fûru kitaplarından birçoğuna atıf yapıldığı görülmektedir. Ancak bu atıflar incelendiğinde nakledilen görüşlerin doğrudan zikredilen kaynaktan alınmadıkları görülmüştür. Konuyla ilgili meselelerin ağırlıklı olarak *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*, *Fusûlü'l-İmâdiyye*, *Câmiu'l-Fusûleyn* ve *Fetâvâ Kâzerûnî*'den nakledildiği tespit edilmiştir.

1. Kâzerûnî'nin eserinde atıf yaptığı âlimlerin bir kısmının Mekke ulemasından olduğu görülmüştür. Biyografileri, yaşadıkları zaman dilimi ve bölge bir arada düşünüldüğünde, bu âlimlerin birçoğunun hoca- talebe ilişkisi içerisinde olduğu düşünülmektedir. Kâzerûnî'nin bu eseri muhtevası açısından iki bölüm olarak değerlendirilebilir. Bu bölümlerden ilkinde, müellif temel fûru kitapları üzerinden

kendi dönemine kadar olan bey' bi'l-vefâ tartışmalarına yer vermiştir. Bu kısımda ağırlıklı olarak akdin tanımı, hükmü ve hukuki sonuçları üzerinde durulmuş, ulemanın bu konudaki ihtilaflarına yer verilmiştir. İkinci bölüm ise müellifin yaşadığı dönemde Mekke ulemasının konuyla ilgili fetvalarından oluşmaktadır.

i. Çalışmamızın üçüncü bölümünde klasik fıkıh kitaplarından yararlanılarak bey' bi'l-vefâya dair temel meselelere yer verilmiştir. Bu meselelere Kâzerûnî'nin eserinde işaret edilip edilmediği incelenmiş, büyük çoğunluğunun müellifin eserinde yer aldığı görülmüştür. Böylece müellifin eserin başında dile getirdiği, faydalanmasının kolay olması amacıyla akitle ilgili tüm meseleleri topladığına dair ifadesinin bir anlamda doğrulaması yapılmıştır.

j. Kâzerûnî'nin, eserinde bey' bi'l-vefâ için birçok farklı isim kullandığı dikkat çekmektedir. Nitekim konuyla ilgili kaynaklarda farklı mezheplerin akde dair farklı isimler kullandığı görülmüştür. Çalışmamız kapsamında yapılan araştırma sonucu bu isimlendirmelerin mezheplerden ziyade bölgelere göre değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle bu satım akdinin mezhep farklılığından çok, o bölgedeki insanların kullanımına bağlı olarak da farklılıklar gösterdiği söylenebilir. İsimlendirme hususu bunun en basit örneğidir. Nitekim Hanefî mezhebine mensup olduğu bilinen Kâzerûnî'nin, eserinde naklettiği bir mesele içerisinde dahi iki farklı isimlendirmeye rastlanmıştır. Buna ek olarak Mâlikî mezhebi kaynaklarında Şâfiîlerin kullandığı rivayet edilen bey'u'l-muâd isminin kullanıldığı görülmektedir.

k. Çalışmamızda müellifin, fetvalarına yer verdiği Mekke ulemasının günümüze ulaşan eserleri doğrultusunda nakillerin kontrolü yapılmış ve ortak meselelerle ilgili fetvalara yer verilmiştir.

l. Bu fetvalarda değinilen meselelerin bey' bi'l-vefâ ile satılan malın gasp, miras, vekâlet, kesin satım ve icâresi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Meselelere verilen cevaplarda bey' bi'l-vefânın rehin, sahih satım ve fasit satım akitlerinin birleşmesinden oluşmuş mürekkep yeni bir akit olduğu görüşünün hâkim olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Mekke âlimlerinin mezhepteki hâkim görüş olan bu akdin mürekkep bir akit olduğunu kabul ettikleri söylenebilir.

m. Bey' bi'l-vefâ ile ilgili tartışmaların seyrine bakıldığında, ortaya çıktığı dönemde akdin meşruiyeti hakkında ihtilaflar olduğu görülmüştür. Sonraki

dönemdeki tartışmalarda ise akdin meşruiyeti konusuna değinilmemiş, meselelere zaten meşru olduğu kabulü üzerinden cevap verilmiştir.

n. Bunun yanı sıra bey' bi'l-vefâ ilgili problemlerin davalara konu olduğuna dair örneklerin varlığı, sonradan ortaya çıkan bu akdin müstakil ve yerleşik bir akit konumuna geldiğini göstermektedir. Bu akitle satılan malın satıcıya geri kiralanmasına dair örneklerin varlığı ve istiğlâlin hükmü konusunda bir görüşe yer verilmemesi, o dönemde istiğlâlin bey' bi'l-vefâyla satılan malın icâresinde bir yöntem olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu fetvalarda dikkat çeken bir mesele Mina evlerinin bu akde konu olmasıdır. Bu noktalardan hareketle Mina evlerinin vefâen satımının o dönemde bey' bi'l-vefâ ilgili diğer meselelere nazaran daha önemli olduğu söylenebilir. Zaruret sebebiyle örf haline gelerek meşruiyet kazanmış bu akitte, -Mina evleriyle ilgili meselede olduğu gibi- uygulandığı bölgelerin örfüne ve ihtiyacına göre gerek isimlendirmede gerekse akdin hükmü ile alakalı meselelerde farklı uygulamaların gözetilmesi kaçınılmazdır.

o. Diğer mezhep kaynaklarında bey' bi'l-vefâ için kullanılan isimler üzerinden araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda konunun Hanefî mezhebindeki gibi detaylı ele alınmadığı ancak az da olsa konuyla ilgili bazı tartışmalara yer verildiği görülmektedir. Bu durum Hanefî mezhebinde V/XI. yy.'da ortaya çıkan bu akde farklı mezhep mensuplarınca da başvurulduğunu kanıtlar niteliktedir.

ö. Çalışmamızın son bölümünde yapılan tahkik çalışması kapsamında metinde nakledilen görüşlerin büyük bir kısmında kaynak gösterilmiştir. Bunlar arasında ulaşılabilen kaynaklara müracaat edilerek atıfların doğruluğu kontrol edilmiştir. Tahkik kısmında eserde atıf yapılan müellif ve eserlere dair kısa bilgilere yer verilmiştir.

Sonuç itibariyle çalışmamız kapsamında konuyla ilgili temel eserler ve müellifler tanıtılmış, müellifler ve eserlerine dair yeni bilgilere ulaşılmıştır. Mekke âlimlerinin konuya bakış açısına ve Mekke'de bu akdin nasıl uygulandığı konularına dair izlenimler edinilmiştir. Bazı eserlerin yanlış isimle kaydedildiği veya yanlış

müellife nispet edildiği, bununla beraber araştırılmaya muhtaç birçok müellif ve yazma eserin varlığı tespit edilmiştir. Böylece konuyla ilgili literatürü tanımiş olmanın yanı sıra literatüre somut bir katkıda bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

A. ARAŞTIRMA KAPSAMINDA FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Acar, İsmail :	“İbn Nüceym Hayatı ve Eserleri”, DE-İF Dergisi , s. XIII, İzmir, 2001, s.109-129.
Arslantürk, Ayşe H. :	“Necmeddin Neseî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 571-573.
Âsımî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafî :	Semtü'n-nücumü'l-avâlî fî enbai'l-evâil ve't-tevâli , thk. Adil Ahmed Abdülmecud, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.
Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedreddîn :	el-Binâye şerhu'l-Hidâye , Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
Bâbertî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmud :	İnâye fî şerhi'l-Hidâye , y.y., Dârül-Fikr, y.t.
Bağdâdî :	Hedyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn , İstanbul, 1951.
Bağdâdî :	Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb , nşr. Muhammed Şerafeddîn, Beyrut, Dâru ihyai't-turasi'l-Arabî, y.t.
Baktır, Mustafa :	“el-Eşbâh ve'n-nezâir”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1995, v. XI, s. 458-459.
Bardakoğlu, Ali :	“Câmiu'l-fusûleyn”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1993, c. VII, s. 108-109.

Bardakoğlu, Ali :	“İkrah”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXII, s. 30-37.
Brockelmann, Carl :	Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement Band , Leiden, E.J. Brill, 1938.
Buhûtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Salahiddin el-Hanbelî :	Keşfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ' , Beyrut, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, y.t.
Cebertî, Abdurrahman b. Hasan :	Acâ'ibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr , Mısır, K-tab Inc Yayınları, 1996.
Cübûrî :Kamil Selman	Mu'cem eş- şu'arâ' min asri'l-câhiliyye hatta sene , 2002, Beyrut, 2003.
Cürcânî es-Seyyid e Şerîf :	Kitâbü't-Tarîfât , Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
Çeker, Huzeyfe :	Ahmed Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-Vefâ Adlı Eseri, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi , 2008, sy. 12, s. 259-266.
Çelebi, Katip :	Keşfü'z-zunûn 'an esâm'i'l-kütüb ve'l-fünûn , Bağdat, Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
Çelebi, Katip :	Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl , thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut, tetkik. Sâlih Sadavi Salih; i'dadü'l-feharis Selahaddîn Uygur, İstanbul, Ma'hedü'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010.
Desûkî, Muhammed b. Ahmed :	Hâşiyetü'd-Desûkî alâ's-Şerhî'l-Kebîr , y.y., Darü'l-Fikr, y.t.
Ebü'l-Hayr, Abdullah Mirdâd :	el-Muhtasar min Kitabi Neşri'n-nevr ve'z-zehar fi teracimi efâzili Mekke mine'l-karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbi' “aşer, thk. M. Saîd el-

	Âmûdî-Ahmed Ali, 2. Baskı, Âlemu'l Marife, Cidde 1986.
Dindar, Bilal :	“Bedreddin Simâvî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1992, c. V, s. 331-334.
Hîle, Muhammed Habib	Tarih ve müerrihun bi Mekke min karni's-salis el- hicri ilâ karni's-sâlis aşer , Mekke, Müessesetü'l Furkan li türasi'l İslamiyye, 1994.
Emecan, Feridun ;	“Osmanlılar” TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 491.
Emecan, Feridun ;	“Berekât”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1992, c.V, s.486-487.
Erdoğan, Mehmet ;,	“Hinduvânî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1998.
Faroqhi, Suraiya :	“ Kriz ve Değişim ”, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914), İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.
Fergâni, Hasen b. Mansûr el-Özcendî :	Fetâvâ Kâdîhân , Kahire, nşr. Muhammed Şahin Efendi, 1865.
Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed :	el-Vasît fi'l-mezheb , thk. Ahmed Mahmud İbrahim, Muhammed Muhammed Tâmr, Kahire, Dâru's-Selâm, 1997.

Güman Osman, Sezer Ayşe :	"Osmanlı Hukuk Tarihinde Öncü Bir İsim: Timurtaş Üzerine Biyografik Bir İnceleme", Bilimname 2019, s. 857-887.
Hamevî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed Mekkî el-Hanefî :	Gamzü uyûni'l-basâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir , Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
Haskefî, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî :	ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr , thk. Abdulmunîm Halîl İbrâhîm, 2002.
Hattâb, Ebû Abdullah Muḥammed b. Muhammed :	Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl , Dârü'l-Fikr, 1992.
Hocaeminefendizade, Ali Haydar Efendi :	Dürerü'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkam Genel koordinatör. Mehmet Emin Özafşar; Çeviren. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem; Kordinasyon. Yunus Akkaya; yayın yönetmeni Yüksel Salman, İstanbul, TDV Yayınları, 2017.
Houtsma, M. T. :	Catalogue d'une Collection de Manuscrits Arabes et Turcs appartenant à la maison, Leiden, E.J. Brill, 1886.
İbn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımeşkî :	Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtar , Beyrût, Dârü'Fikr, 1992.
İbn Gânim, Ebû Muḥammed Gânim b. Muhammed el-Hanefî :	Mecmau'd-damânât , Kahire, Darü's-Selam, 1999.
İbn Hacer el-Heytemî :	Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc , Kahire, Mektebetü't-Ticariyye, 1983.
İbn Hacer el-Heytemî :	Fetâvâ el-fıkhiyyetü'l-kübrâ , y.y, Mektebetü'l-İslamiyye, y.t.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed :	Şezeratü'z-zeheb , thk. Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986.
İbn Kutluboğa, Kasım :	et-Tashih ve't-tercih ala Muhtasari'l-Kuduri , thk. Ziya Yunus, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
İbn Kutluboğa :	Tâcü't-terâcim , nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yû, Dımaşk, 1992.
İbn Mâze, Ebu'l-Meâlî Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer el-Haneî :	el-Muhîtü'l-Burhânî , thk. Abdulkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
İbn Mehâmilî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî :	el-Lübâb fi'l-fıkhi's-Şâfiî , thk., Abdulkerîm b. Suneytân el-Ömerî, Medine, Dâru'l-Buhârî, 1996.
İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî :	el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dakâik ve minhatü'l-hâlik ve Tekmiletü't-tûrî , y.y., Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.t.
İbn Nüceym :	el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir , Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1999.
İbn Nüceym :	Lübbü'l-usûl , thk. Muhammed Fal Seyyid eş- Şinkitî, Ankara, İSAM Yayınları, 2020,
İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî :	el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't- talîl li'mesâilî'l-Müstehrace , thk. Dr. Muhammed Haccî ve Âharûn, Beyrut, Dâru'l- Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
İbn Rüşd :	Bidâyetü'l-müçtehid ve nihayetü'l-muktesid , Kahire, Darü'l-hadis, 2004.
İbn Şâs, Ebû Muhammed Abdullâh b. Necm el-Cüzâmî :	İkdu'l-cevâhiri's-semîne fi mezhebi âlimi'l- Medîne , thk. Hamid b. Muhammed Lahmer, Beyrut, 2003.
İbn Tağrîberdî :	el-Menhelü's-Safi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vafi ,

	thk. Muhammed Muhammed Emin, hzr. Said Abdülfettah Aşur, Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammeti, Kahire 1984.
İbn Zahîre, Muhammed Cârullah :	Fetâvâ-yı Hanefiyye , Kral Suud Üniversitesi, nr. 1041.
İnalcık, Halil :	Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) , çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
İnalcık, Halil :	Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Tağayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
İnce, İrfan	“Sindî, Rahmetullah b. Abdullah”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2009, c. XXXVII, s.247-248.
Kahraman, Abdullah :	“Burhaneddin Trablûsi”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2012, c.XLI, s. 292.
Kahraman, Abdullah :	Abdullah Kahraman, “Alâeddin Trablusî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2012, c. XLI, s. 291-292.
Kallek, Cengiz	“Nureddin İbn Gânim”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1999, c. IX, s. 503-504.
Kallek, Cengiz	“el-Hidâye”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, c. IVII, s. 471-473.
Kandemir, M. Yaşar	“İbn Hacer el-Askalânî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1999, c. IX, s.514-531.

Kerderî, Hafızüddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Harizmî el-Bezzazî :	el-Fetâva'l-bezzâziyye , Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
Koca, Ferhat :	“ Burhâneddin Mergînânî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, c. XXIX, s. 182-183.
Kayapınar, Hüseyin	“Kâriulhidâye”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 495.
Kâzerunî, Abdullah b. Hasan el-Hâfîf :	Fetâvâ Kâzeruni , İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 170.
Kâzerunî, Abdullah b. Hasan el-Hâfîf	Gurretü ayni'l-fakihi'n-nahrîr fi mesâilî ferağ ve't-takrir , Kral Suud Üniversitesi Ktp., nr. 392.
Kâzerunî, Abdullah b. Hasan el-Hâfîf	Fevâkihü's-şehiyye alâ mesâilî's-Siraciyye , Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., nr. 1321.
Kâzerunî, Abdullah b. Hasan el-Hâfîf	Müeyyirü'l-vusûl ilâ Lübbi'l-usûl , Ezher Üniversitesi Ktp., nr. K9/9
Kâzerunî, Abdullah b. Hasan el-Hâfîf	Kâzerunî, İşâretü ba'zı ehli'l-vefâ bi-cem'i ahkâmi bey'i'l-vefâ , Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 297.5.
Kehhâle, Ömer Rıza:	Mu'cemü'l-müellifin teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye , c. I-XIII, Beyrut, Mektebetü'l-Müsenna, t.y.
Kılıç, Hulusi :	“İbşîhî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2000, c. XXI, s. 376-377.
Kılıç, Muharrem :	“Salih b. Muhammed Timurtâşî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2012, c. XLI, s. 189.

Kızılkaya, Necmettin :	“Osman b. Ali Zeylaî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 354-355.
Kızılkaya, Necmettin :	Necmettin Kızılkaya, Said b. Ali es-Semerkandî'nin (v. 500/1106 civarı) “Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hisâm fî'l-hiyel ve'l-mehâric” isimli Eseriyle “Hiyel”i Yeniden Düşünmek, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi , sy. 9, 2007, s. 443-450.
Koçkuzu, Ali Osman :	“Bedreddin Aynî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1991, c. IV, s. 271-271.
Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed :	Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye , Karaçi, Mir Muhammed Kütüphanesi Yayınları, ty.
Kurlânî, Celaledîn b. Şemseddîn Harizmî :	el-Kifâye şerhi'l-Hidâye , Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2019.
Kurtuluş, Rıza :	“İbn Zahîre”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1999, c. XX, s. 455-457.
Lahmî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed er-Ribî :	et-Tabsîra thk. Ahmed Abdulkerîm Necîb, Katar, Vizâretü'l-Evkâf, 2011.
Leknevi, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed :	el-Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye , Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1324.
Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muḥammed :	el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî , thk. Alî Muhammed Muavva, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1999.
Mekkî, Abdullah bin Muhammed el-Ğazi :	Nazmu ed-Dürer , Mekke, Mektebetü'l-Esediyye, 2004.

Mekkî, Hüseyin b. Muhammed Said Abdulgâni El Hanefî :	İrşadü's Sâri ilâ Menâsiki Molla Aliyyü'l Kârî , Beyrut, Darü'l Kütübi'l ilmiyye, 1998.
Mergînânî, Ebu'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl :	el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti-l mübtedî , Beyrut, Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1995.
Mevsîlî, Ebu'l-Fadl Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî el-Hanefî :	el-İhtiyâr li talîli'l-Muhtâr , Kahire, Matbaatü'l-Ḥalebî, 1937.
Mollâ Hüsrev :	Dürerü'l-hükkâm , y.y., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.t.
Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dîmaşki :	Hulâsatü'l-eser fî â'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer , Ed. Mustafa Vehbî, Beyrut, Dâru Sâdır, y.t.
Murâdî, Muhammed Halîl b. Ali :	Silkü'd-dürer. Fî ayânî karnî's-sa'ni aşer , Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988.
Muslu, Ali :	“Abdurrahman b. İsa b. Mürşid El-Hanefi el-Ömerî'nin el-Fethu'l-Kudsi fî Tefsîri Ayeti'l Kürsî Adlı Eseri”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), 2008.
Nâhî, Selahaddîn Abdüllatif :	“Suğdî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 474-475.
Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref :	Ravdatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn , thk. Zuheyr eş-Şâviş, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
Nüveyhiz, Adil :	Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâzır , Beyrut, Müessesetü Nüveyhizi's-Sekafî, 1983.
Özcan, Tahsin :	“Pîrîzâde İbrahim”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2007, c.XXXIV, s. 286-288.

Özcan, Tahsin :	“Nişancızâde”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, c. XXXIII, s. 161.
Özel, Ahmet :	“Zeynüddin İbn Nüceym”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1999, c. XX, s.236-237.
Özel, Ahmet :	“Timurtâşi, Muhammed b. Abdullah”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2012, c. XLI, s. 188-189.
Özel, Ahmet :	“Bezzâzî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1192, c. VI, s. 113-114.
Özel, Ahmet :	“Sadrü’ş-şehid”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 425-427.
Özel, Ahmet :	“Muhammed b. Abdullah Timurtâşi”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2012, c. XLIV, s. 188-189.
Özel, Ahmet :	Hanefi Fıkıh Alimleri , 5. baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
Özel, Ahmet:	“Haskefi”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1997, c. XVI, s. 387-388.
Özel, Ahmet:	“Kadri Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2001, c. XXIV, s 140-141.
Özen, Şükrü :	“Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD) , 2005, c.III, sayı 5, s. 333.
Özen, Şükrü :	“Seriyyü’-din İbn Şihne”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2000, c.XXI, s.225-227.

Özen, Şükrü :	“Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD) , 2005, c. III, sayı 5, s. 374.
Özen, Şükrü :	“Zâhîdî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 81-85.
Özen, Şükrü :	“Mâtürîdî”, TDV İslam Ansiklopedisi , Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 159-165.
Özer, Hasan :	Mekke’de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde-İslam Hukuku Açısından Bir İnceleme , Konya, Çizgi Yayınları, 2019.
Pîrîzâde Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin :	Fetâvâ , British Library, nr. OR11105/2.
Rûyânî, Ebu’l-Mehâsin Fâhru’l-İslâm Abdolvâdid b. İsmâîl b. Ahmed et-Taberî,	Bahrü'l-mezheb fî fûrû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî , thk. Tarık Fethî es-Seyyid, Darü'l-kütübi'l-İslamiyye, 2009.
Sânî, Muhammed Bayram :	el-Vefâ bimâ yete'allak bi-bey'î'l-vefâ, Mecelletü Mecma'î'l-fıkhi'l-İslâmî , c. VII/3, s. 107-324, Cidde, 1992.
Safedî, Selahaddîn :	el-Vafi bi'l-Vefayat , thk. Ahmed Arnaut-Türki Mustafa, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.y.
Sakallı, Talat :	“İbn Kutluboğa”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1999, c. XXX, s.152-154.
Sakkâr, Sakkâr :	“Takıyüddin İbn Fehd”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, c. XIX, s. 489-490.
Sayrafî, Esad b. Yusuf b. Ali el-Buhârî :	Fetâvâ es-Sayrafiyye , Darü'l-Kütübi'z-Zahiriyye, nr. 5390.

Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman :	ed-Dav'u'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi , Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1353/1934.
Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî :	el-Ensâb , thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Haydarâbâd, Meclisi Dairetü'l-Maarif ve'l-Osmaniyye, 1982.
Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed :	Uyûnu'l-mesâil , thk. Salâhaddîn en-Nâhî, Bağdat, Matbaatü Esad, 1966.
Sifil, Ebubekir :	“Ebû Bekir el-Haddâd”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1996, c. XIV, s. 89.
Simâvî, Bedreddin :	Câmiu'l-fusuleyn , Kahire, Matbaatü'l-Ezheriyye, 1979.
Sinanoglu, Mustafa :	“Ahmed b. Muhammed Hamevî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1997, c. XIV, s. 456-457.
Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî:	Nazmü'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân , thk. Philip Hitti, Beyrût, Mektebetü'l-ilmiyye, 2001.
Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd Efendi :	Mecmau'l-enhûr fî şerhi Mülteka'l-ebhûr , y.y., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, y.t.
Şeyhülislam Feyzullah Efendi :	Fetâvâ-yı Feyziye , İstanbul, Klasik Yayınları, 2009.
Tehânevî, Muhammed b. Alî b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî :	Keşşâfu ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm , thk. Alî Dahrûc, Beyrut, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.

Temîmî, Takiyyuddîn b. Abdülkadir ed-Dârî el-Ğazzî el-Mısırî el-Hanefî :	Tabakâtü's-seniyye fi Terâcimi'l Hanefiyye , 1. Baskı, Dârü'r Rıfâî, Riyad 1989.
Tettâî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm :	Cevâhirü'd-dürer fi halli elfâzi'l-Muhtasar , thk. Nûrî Hasen Hâmid, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2014.
Topal, Şevket :	“Şürûnbülâlî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 274-276.
Trablusî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl :	Muînü'l-hükkâm fi-mâ yeterreddü beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm , Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1900.
Tûri el-Hanefî, Ali b. Abdullah :	Zahiratü'n-Nâzır fi'l Eşbâh ve'n-nezâir , thk. Abdülkadir Ubeyd, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2015.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı :	Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı :	Osmanlı Tarihi: VI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı :	Mekke-i Mükەرreme Emirleri , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.
Uzunpostalcı, Mustafa :	“Burhaneddin el-Buhârî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1992, c. VI, s. 435-437.
Yaran, Rahmi :	“Sıġnâkî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2009, c. XXVII, s. 164-166.
Yazıcı, İshak :	“Ebü'l-Leys Semerkandî”, TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 473.

Yaylalı, Davut :	“Abdullah b. Mahmud el-Mevsılî”, TDV İslam Ansiklopedisi , c. XXIX, s. 487-488.
Yemenî, Ebû Bekir el-Haddâd :	el-Cevheretü'n-Neyyire , Kahire, Matbaa Hayriyye, 1904.
Yılmaz, Abdülkadir Okan :	İsam Tahkikli Neşir Esasları , Ankara, İSAM Yayınları, 2018.
Zaza, Züheyr :	Tertîbü'l A'lâm ale'l- A'vâm li-Kitâbi'l-A'lâm li-Zirikli , Beyrut, Dârü'l-Erkam, 2006.
Zehebî, Ebû Abdillâh Semseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman :	Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ , thk., Suayb el-Arnâvûd, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991.
Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî :	Tebyînü'l-hakâ'ik ve Hâşiyeti's-Şelebî , Bulak, Matbaatü'l-Kübra'l-Emirîyye, 1895.
Zürkânî, Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed el-Vefâî :	Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasarı Halîl , thk. Abdusselâm Muhammed Emîn, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.
.....:	Mesâil tetallaku bi bey'î'l-vefâ , Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., Abdullah Efendi, nr. 1723/3.

KADI SİCİLLERİ

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 numaralı Sicil (1077 /M. 1666 – 1667) :	Hazırlayanlar Rıfat Günelan; Arapça metin. Mehmet Akman; kontrol eden. Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Akif Aydın; ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.
--	--

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676) :	Hazırlayanlar Salih Kahraman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol; Arapça metin Mehmet Akman; Kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.
İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686) :	Hazırlayanlar Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep; Arapça metin Mehmet Akman; kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje yönetmeni M. Akif Aydın; ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 49 numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644) :	Hazırlayanlar Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu; Arapça metin; kontrol eden Tahsin Özcan; Proje yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Hâvass-ı Refia) 90 numaralı Sicil (H. 1090-1091/M.1679-1680) :	Hazırlayanlar Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahriman, Yılmaz Karaca; Arapça metin Mehmet Akman; Kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu; Proje yönetmeni M. Akif Aydın; Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709) :	Proje yönetmeni M. Âkif Aydın; Editör Coşkun Yılmaz; Çeviri Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ; Arapça çeviri Mehmet Akman; Kontrol M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Feridun M. Emecen, İdris Bostan, Mehmet İpşirli, İstanbul, İSAM Yayınları, 2019.

A. TAHKİK KISMINDA FAYDALANILAN
KAYNAKLAR

المختصر من كتاب نشر النور والزهر في تراجم أفاضل مكة، بتحقيق محمد سعيد العامودي وأحمد علي، جدة، عالم المعرفة، 1986.	أبو الخير، عبدالله مرداد:
عيون المسائل، بتحقيق د. صلاح الدين الناهي، بغداد، مطبعة أسعد، 1966.	أبو الليث السمرقندي، نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم السمرقندي:
المحيط البرهاني في الفقه النعماني فقه الإمام أبي حنيفة، بتحقيق عبد الكريم سامي الجندي، بيروت، دار الكتب العلمية، 2004.	أبو المعالي برهان الدين محمود بن أحمد بن عبد العزيز بن عمر بن مازة البخاري الحنفي:
البحر الرائق شرح كنز الدقائق، الطبعة الثانية، في آخره تكملة البحر الرائق لمحمد بن حسين بن علي الطوري الحنفي القادري وبالحاشية منحة الخالق لابن عابدين الناشر، د.م، دار الكتاب الإسلامي، د.ت.	إبن نجيم، زين الدين بن إبراهيم بن محمد المصري:
النهر الفائق شرح كنز الدقائق بتحقيق أحمد عزو عناية، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية، 2002.	ابن نجيم، سراج الدين عمر بن إبراهيم بن نجيم الحنفي:
التصحيح والترجيح على مختصر القدوري، د.م، دار الكتب العلمية، د.ت.	ابن قطلوبغا، زين الدين قاسم الحنفي:
فتاوى ابن رشد بتحقيق الدكتور المختار الطاهر التليلي، بيروت، دار الغرب الإسلامي، 1987.	ابن رشد، أبو الوليد محمد بن أحمد بن رشد:
الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه (نصحيح البخاري)، بتحقيق محمد زهير بن ناصر الناصر، الطبعة الأولى، د.م، دار طوق النجاة، 2001.	البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي:

أبو بكر بن علي بن محمد الحدادي العبادي الزبيدي اليمني الحنفي:	الجوهرة النيرة، د.م، المطبعة الخيرية، د.ت.
ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي:	رد المحتار على الدر المختار، الطبعة الثانية، بيروت، دار الفكر، 1992.
إسرائيل ابن قاضي، بدرالدين محمود بن سماونة:	جامع الفصولين، القاهرة، مطبعة الأذهرية، 1979.
الأبشيهي، أبو الفتح شهاب الدين محمد بن أحمد بن منصور:	المستطرف في كل فن مستظرف، بيروت، عالم الكتب، 1998.
الجزائري، محمد (باشا) ابن الأمير عبد القادر ابن محيي الدين الحسني:	نخبة عقد الأجياد في الصافنات الجياد، د.م، د.ت.
الدسوقي، محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي:	حاشية الدسوقي على الشرح الكبير، د.م، دار الفكر، د.ت.
الحموي، أبو العباس، شهاب الدين أحمد بن محمد الحسيني الحموي الحنفي:	غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر، الطبعة الأولى، د. م، دار الكتب العلمية، 1985.
ألكازروني، عبد الله بن حسن العفيف:	فتاوى الكازوني، مخطوطة، مكتبة دار إفتاء إسطنبول، رقم. 170.
المحبي، محمد أمين بن فضل الله بن محب الدين بن محمد المحبي الحموي:	خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، بيروت، دار صادر، د.ت.
السمرقندي، السمرقندي، ناصر الدين أبي القاسم محمد بن يوسف الحسني:	جامع الفتاوى من مخطوطات جامعة الملك سعود، رقم، 1827.
الشيواني، أبو عبد الله محمد بن الحسن بن فرقد:	الأصل بتحقيق أبو الوفا الأفغاني، كراتشي، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، د.ت.

السمرقندي، ناصر الدين أبي القاسم محمد بن يوسف الحسني :	الملقط في الفتاوى الحنفية، بيروت، دار الكتب العلمية، 2000.
المغربي، حسين بن ابراهيم - محمد صالح الرئيس الزبيري:	قرة العين بفتاوى علماء الحرمين، بتحقيق محمد علي بن حسين المالكي، الطبعة الأولى، مصر، المكتبة التجارية الكبرى، 1937.
المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني:	الهداية في شرح بداية المبتدي، بتحقيق طلال يوسف، بيروت، دار احياء التراث العربي، د. ت.
العيني، أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابي الحنفى بدر الدين العيني:	البنية شرح الهداية، الطبعة: الأولى، بيروت، دار الكتب العلمية، 2000.
العيني، أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابي الحنفى بدر الدين العيني:.	رمز الحقائق في شرح الكنزالدقائق، من مخطوطة مكتبة العلم بالدوحة، رقم، 441.
البغدادى، إسماعيل بن محمد أمين بن مير سليم الباباني البغدادي:	هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين، هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين، بيروت، دار إحياء التراث العربي، د. ت.
الزركلي، خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارسلي الدمشقي:	الأعلام، د. م، دار العلم للملايين، 2002.
السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين:	نظم العقيان في أعيان الأعيان، بتحقيق: فيليب حتي، بيروت، المكتبة العلمية، 2001.
السرخسي، محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة:	المبسوط، بيروت، دار المعرفة، 1993.
زاهدي الغزميني، مختار بن محمود:	قنية المنية، كلكتا، مطبعة المهاند، د. ت.
زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بأبن نجيم المصري:	الأشباه والنظائر على مذهب أبي حنيفة النعمان، بيروت، دار الكتب العلمية، 1999.

صدر الشهيد، حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازه: العدد، مخطوطات من المكتبة السليمانية، الشهيد علي باشا رقم: 1061، الفاضل أحمد باشا رقم: 689 (91-129).	صدر الشهيد، حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازه. انظر لزيادة التفصيل فيه: عبد الخالق أويغور، قسم الدراسة من الفتاوى الصغرى للصدر الشهيد، أطروحة الدكتوراه، جامعة إسطنبول، معهد العلوم الاجتماعية، 2019.
عبد الخالق أويغور:	عبد الرحيم المرغيناني ، زين الدين أبي الفتح عبد الرحيم بن ابي بكر عماد الدين بن برهان الدين ابي الحسن علي المرغيناني:
فصول العمادية، من مخطوطة سليمان، قسم الفاتح، رقم 2303.	عبد القادر بن يوسف بن سنان محمد الحلبي:
واقعة المفتين، بولاق، مطبعة الميرية، 1883.	عمر رضا كحالة، عمر بن رضا بن محمد راغب بن عبد الغني كحالة:
معجم المؤلفين، بيروت، مكتبة المشى، د. ت.	علاء الدين الطرابلسي، أبو الحسن علاء الدين علي بن خليل الطرابلسي الحنفي:
معين الحكام فيما يتردد بين الخصمين من الأحكام، د. م، دار الفكر، د. ت.	لعلاء الدين الحصكفي، محمد بن علي بن محمد الحضي:
الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار بتحقيق عبد المنعم خليل إبراهيم، بيروت، دار الكتب العلمية، 2002.	عبد القادر القرشي، أبو محمد محيي الدين عبد القادر بن محمد بن نصر الله القرشي الحنفي:
الجواهر المضية في طبقات الحنفية، كراتشي، مير محمد كتب خانه، د. ت.	عثمان بن علي بن محجن البارع، فخر الدين الزيلعي الحنفي وشهاب الدين أحمد بن محمد بن أحمد بن يونس بن إسماعيل بن يونس الشلبي:
تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق وحاشية الشلبي، بولاق، المطبعة الكبرى الأميرية، 1895.	

لجنة علماء برئاسة نظام الدين البلخي:	الفتاوى الهندية، الطبعة الثانية، دار الفكر، 1892.
مرتضى الزبيدي، محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني:	تاج العروس من جواهر القاموس بتحقيق مجموعة من المحققين، د.م، دار الهداية، د.ت.

EKLER

Ek 1-Beyazıt Nüshası (967) ilk Sayfası:

Ek 2- Beyazıt Nüshası (967) Son Sayfası:

